MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA **SZILY KÁLMÁN**

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

MELICH JÁNOS alelnök. **GOMBOCZ ZOLTÁN** titkár.

XX. KÖTET.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1924.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság mély fájdalommal jelenti, hogy tiszteletbeli elnöke

DR NAGYSZIGETHI

SZILY KÁLMÁN

főrendiházi tag, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági s tiszteleti tagja és főkönyvtárnoka,

alkotásokban gazdag életének 87. évében július hó 24-én elhúnyt. Társaságunknak megteremtője, megszervezője és két évtizeden át mozgató lelke volt.

Emlékét mindenha hálával és kegyelettel fogjuk megőrizni.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XX. KÖTET. 1924 JAN.—MÁRC. 1—3. SZÁM.

Forgolány.

A könnyűvérű felszínes szófejtőnek semmi sem könnyebb, mint e helynév eredetének megmagyarázása. Egy szempillantás alatt megmondja, hogy ez a helység forgó leánytól vette nevét.

Már aztán azzal, hogy forgó leány minden faluban, városban, találkozik, néha több is, mint kellene s így ez nem lehet megkülönböztető jel, vagy azzal, hogy a második szótagban rövid *o* hang van, ő nem törődik.

Annál nagyobb fejtörést okoz a komolyan gondolkozónak az, hogyan és honnan kerülhetett ez a különös név Ugocsába?! Mert tudnivaló, hogy *Forgolány* helység Ugocsa megyében a Tisza balpartjától nem messze Csoma, Tivadar és Batár községek közt fekszik.

Ha átlapozzuk Ugocsa megye történeti emlékeit, látjuk, hogy 1396-ban „Jacobus de *Forgolanfalwa*“, 1414-ben „Emericus de *Forgolanfalwa*“, 1433-ban „Michael de *Forgolanfalwa*“, 1451-ben „Thomas de *Forgolanfalwa*“ nevűek az itt lakó nemesek.[1] Világos tehát, hogy *Forgolány* eredetileg személynév volt s valamelyik ilyen *Forgolány* nevű férfi e helyütt falut alapított.

Mi volt e *Forgolány* névnek eredeti alakja, elárulja egy 1320-iki osztály-levél. Azt írja ez, hogy az egykori Ákosfalva most Csepe határa „per fluvium Batar usque ad possessionem *Folgram*“ = „a Batár folyó mentén Folgram birtokáig“ ér.[2] Mivel a Batár pataka éppen *Forgolány* alatt folyik, nincs kétség benne, hogy e helység alapítójának neve eredetileg *Folgram* volt.

Első pillantásra látható, hogy e *Folgram* név nem magyar. Szláv se lehetett, mert a szláv az *f* hangot nem ismeri.

Midőn ezen tűnődöm, a név második *-ram* szótagjáról eszembe jut, hogy a IX. században élt egy *Ratram* nevű híres egyházi író a franciaországi Corvey-monostorban. Ennek nyomán nem volt nehéz megállapítani, hogy a *-ram* végzetű személyneveket a régi (még germán nyelvet beszélő) frankok használták. *Guntram* volt az 592-ben elhalt frank király, *Wolfram* volt a 720-ban elhunyt sensii érsek, *Ofram* volt 880-ban viennei érsek, *Baltram* volt 889-ben strassburgi püspök.[3] És végül a régi frankoknál a 950—1006. években *Fulkran*, vagy *Fulchran* nevű lodévei püspök is és oly neve-

[1] Fejér: Codex Dipl. X 2, 355. Károlyi család oklevéltára 15, 289. Turul. 1893, 5.

[2] Történelmi Tár. 1903, 122.

[3] Vö. Dümmler: Geschichte des ostfränkischen Reichs II, 330.

zetessé lőn, hogy jámborsága, csodatételei miatt őt szentté avatták.[1] Ez még inkább ösztönözte a francia szülőket, hogy gyermekeiket *Fulkram*-nak vagy *Folkram*-nak nevezzék el.

De hogyan került Franciaországból *Folkrám* nevű férfiú Ugocsába?

Ezen csak az csodálkozik, aki nem tudja, hogy a *Forgolány*nyal szomszédos Batárban 1216-ban flandriaiak laktak.[2] Flandria ott pedig akkoriban nem csupán a mai Belgium északi részét, hanem Franciaország északkeleti részét is értették. Azon flandriaiak közt tehát voltak germán-szászok is, de voltak franciák vagy másként vallon-olaszok is. Nagyon természetes ennélfogva, hogy a XI—XII. századokban a Felső-Tisza mentére bevándorolt és itt letelepedett flandriaiak közt akadt *Folkram* vagy *Folkrán* nevű is és ő építvén az első házat a mai *Forgolány* helyén, azt róla nevezték el.

A *Fulkrám* szóból azután *Forgolány* a magyar nyelv törvényei szerint alakult. A *k* vagy *ch* torokhang a magyarban *g*-re gyöngült s lett *Fulgram*. Ebbe a hangzótorlódás megszüntetése végett a magyar *u* kisegítő hangot toldott s lett belőle *Fulgurán*. Már 1300-ban így írják a falu névadóját vagy annak ivadékát.[3] A XIV. században a magyarban az első, tőszótagbeli *u* hang *o*-ra változott (Vö. *urszág* ∞ *orszáy*, *bulgár* ∞ *bolgár*, *Urbán* ∞ *Orbán*), tehát *Fulgurán*ból *Folgorán* alakult. Két egymásután következő (liquida) folyékony foghangot a magyar könnyebben kiejt, ha az *r* hangot fogja meg először, azért tehát, amint a vasmegyei *Pilgirin*ből *Pörgölint* csinált, úgy itt a Tisza mentén is a *Folgorán*-ból *Forgolányt* alakított.[4]

Dr. Karácsonyi János.

Az alárendelt mellékmondatok fajairól.

— Fölolvasás a M. Ny. T. 1923 ápr. 17-iki ülésén. —

Tudományos kérdéseknek folyóiratokban való tárgyalása azzal a haszonnal is jár, hogy az alkalomszerűségnél fogva könnyebben készti gondolkodásra és így hozzászólásra a szakembert, mint egy-egy egész szakmunka, amelyben az illető kérdés elmosódó részletként szerepel csupán. Nyilván ez a magyarázata annak, hogy Klemm Antalnak *Van-e állítmányi mellékmondat?* című tanulságos cikke után indíttatva érzem magam arra, hogy előadjam az alárendelt mellékmondatok fajairól való nézetemet, amely éppen a cikk olvasása közben alakult ki bennem.

Az alárendelt mellékmondatok köztudomásúlag a főmondatoknak kiegészítő részei, és annyit érnek, mint ennek egy-egy mondatrésze. Ehhez képest az alárendelt mondatoknak legközönségesebben a következő fajait szokás megkülönböztetni, ú. m. *alanyi*, *tárgyi*, *határozói*, *állítmányi* és *jelzői mondatokat*. E mondatfajok közül azon-

[1] Gams: Series episcoporum eccl. cath. 567. Migne: Patrologia Latina. CXXIII, 758.

[2] Karácsonyi-Borovszky: Az időrendbe szedett váradi tüzes vaspróbalajstrom, 212. l. (a régi 243. sz. eset).

[3] Zichy család okmánytára, I, 101.

[4] Wertner Mór a M. Nyelvőr 1915, 41—2. ll.-in foglalkozott a *Forgolány* helynévvel, de végül kijelentette: „Nincs módomban, hogy e név jelentését megállapítsam".

ban némely nyelvtanírók nem ismerik el az *állítmányi mellékmondat* létezését. KLEMM most kimutatta, és vele ebben egyetértek, hogy igenis van *állítmányi mellékmondat* is. Szerinte azok a mellékmondatok, amelyeket egyes nyelvészek *kiegészítő mellékmondatoknak* neveznek, a magyar nyelv szempontjából helyesen *állítmányi mellékmondatoknak* tekintendők, mégpedig azért, mert a magyarban az *állítmányi kiegészítőnek* külön mondatrészként való fölvétele szerinte fölösleges és nem helyes, az a mondatrész u. i., amelyet közönségesen *kiegészítőnek* tartanak, magyar szempontból szerinte egyszerűen *névszói*, illetőleg *igei-névszói állítmány*. Amely mellékmondatban tehát a főmondatnak állítmányi kiegészítője jut kifejezésre, az KLEMM szerint egyszerűen *állítmányi mondatnak* nevezhető. Ennek a fölfogásnak nem írhatom alá azt a részét, amely az *állítmányi kiegészítőt* a magyar mondat szerkezetéből mereven ki akarja küszöbölni, azzal a már jelzett megokolással, hogy az ú. n. *állítmányi kiegészítő* nem egyéb mint *névszói állítmány* (pl. Piros az ég) vagy „*igei-névszói állítmány*" (Én vagyok a falu rossza ügyedül). Már e megokolásból is következik, hogy a magyarnak voltaképen háromféle állítmányformája lehetséges: *a*) tisztán *igei*, pl. a gyermekek *játszanak* stb. (arra a mai nyelvérzék szempontjából nem lehetünk tekintettel, hogy igealakjaink, mint a finnugor igealakok általában, névszói eredetűek); *b*) tisztán *névszói*, pl. az ég *derült* stb.; és *c*) *igei-névszói*, vagyis valamely igének, leggyakrabban a létigének egy névszóval való kapcsolata, pl. Mátyás *igazságos volt* stb. A második esetben — ebben KLEMMnek igaza van — magyar szempontból *kiegészítőről* nem lehet szó, ilyenkor a magyarban a létige nélküli névszó valóban állítmány. Az ilyen névszói állítmánynak a mellékmondatra való bízása tehát igazi *állítmányi mondatot* hoz létre, mint pl. ebben a KLEMM idézte mondásban: Kolumbus tulajdonképen, *aki Amerikát fölfedezte* (a. m. Kolumbus tkp. *Amerika fölfedezője*) stb. Mikor azonban, a harmadik esetben, a magyar állítmány az indogermán állítmányhoz hasonlóan a létigének valamely névszóval való kapcsolatából áll, akkor az állítmánynak két alkotóeleme lévén, a két elemet mondattanilag okvetetlenül külön kell értékelnünk, s mivel az ige maga mindig csak állítmány lehet, a másik elemet nem tekinthetjük egyébnek, mint aminek az indogermán nyelvtani fölfogás is általában tekinti, t. i. *állítmányi kiegészítőnek*. Megjegyzem, hogy egy másik finnugor népnek, a finneknek nyelvtanírói is így fogják föl az ilyen állítmánynak névszói elemét, és a mi műszónkhoz hasonlóan *predikaatintäyte*-nek nevezik (l. pl. SETÄLÄnek *Suomen kielen oppikirja alkeisopetusta varten* c. nyelvtanát, amelynek első kiadása bevezetésében a szerző külön kiemeli, hogy ezt a mondatrészt ő a svéd nyelvtanírók általános fölfogásával egyetértve, a *határozók* közé sorozza). Ha tehát *állítmányi kiegészítő* a magyarban is van, akkor ennek a mondatrésznek mellékmondattal való kifejezését *kiegészítő mellékmondatnak* ezután is joggal nevezhetjük. Ezzel azonban nem tagadtam meg KLEMMnek az *állítmányi mellékmondatról* való fölfogását, amelyet előzőleg már helyeseltem volt. Mivel u. i. a kiegészítő az igével együtt teszi az illető mondatokban az állítmányt, s mivel ennek lényeges alkotóeleme, azért a kiegészítőnek mellékmondatos kifejezését a KLEMM-féle *állítmányi mondat* elnevezés is joggal megilleti, úgyhogy az *állítmányi mondat* létezését okvetetlenül el kell fogadnunk. Mivel azonban másrészt a *kiegészítő* fogalmát

magyar szempontból sem vethetjük el, az *állítmányi mellékmondat* pedig mindig csak ennek a kiegészítőnek s nem az állítmány igei alkotóelemének, a létigének mellékmondatos kitétele: azért a *mellékmondatok*nak azt a faját, amely az *igei-névszói*, más szóval igéből és kiegészítőből álló állítmánynak *kiegészítő* elemét fejezi ki, szabatosabban joggal nevezhetjük ezután is *kiegészítő mellékmondatnak*.

Ez az egyik eredménye azoknak a gondolataimnak, amelyeket a KLEMM cikke váltott ki bennem.

A másik annak a kérdésnek a fölvetése és megfontolása volt, hogy a mellékmondatokat mondattag-értéküknél fogva mikor tekinthetjük igazán azon mondatrész szerepének betöltőiül, amely mondatrészről eddig nevezni szoktuk őket, vagyis hogy mikor beszélhetünk joggal *alanyi*, mikor *tárgyi*, mikor *határozói*, mikor *jelzői* és mikor *állítmányi mellékmondatokról?*

Az én fölfogásom szerint *alanyi, tárgyi, határozói* és *állítmányi* (illetőleg *kiegészítői*) *mellékmondatokról* a szó igazi értelmében akkor beszélhetünk csupán, mikor az ilyen mondatoknak értéke, vagyis az *alany, tárgy, határozó* vagy *állítmány* (illetőleg *kiegészítő*) a főmondatban külön szóval nincsen kifejezve, mert hiszen csak ilyenkor állíthatjuk azt, hogy a főmondat alanyának, tárgyának, határozójának vagy éppen állítmányának (illetőleg kiegészítőjének) a kifejezését a mellékmondatra hárítottuk, tehát csak ilyenkor van a főmondat alanya, tárgya, határozója vagy állítmánya (illetőleg kiegészítője) tényleg a mellékmondattal kifejezve. Ilyen igazi *alanyi mondatok* pl. az effélék, mint: Szerencse, *hogy eljöttél.* Hol van, *ki zengje tetteim?* (ARANY). *Ki lepét fog*, lopva járjon (ARANY) stb. Igazi *tárgyi mondatok* pl.: Kérdi, *hogy hol kóboroltak* (GYULAI). Nem tudom, *mit tegyek* stb. A KLEMM idézte különféle *állítmányi mondatok* közül valóban ilyeneknek csak az affélék tekinthetők, mint a már említett mondásbeli: ‚Kolumbus tulajdonképpen, *aki Amerikát fölfedezte*' (a. m. Kolumbus tkp. Amerika fölfedezője). Már az olyan esetekben, amikor a főmondatban az állítmánynak igei része ki van téve, s a mellékmondat csupán a kiegészítőt fejezi ki, szabatosabban fogva föl a dolgot, amint már kifejtettem, *kiegészítői mondattal*, mégpedig igazi *kiegészítői mondattal* állunk szemben, mint pl.: „Nem vagy többé, *ami voltál*", vagy az olyan német mondatokban, mint: Du bist nicht, *was du scheinst.* Er möchte werden, *was sein Vater ist.* Du bleibst doch immer, *was du bist* stb. Az előbb fölhozott példákban a mellékmondat valóban a főmondat *alanyának*, illetőleg *állítmányának* a kifejezője, mégpedig egyedüli kifejezője volt, hiszen az alany, illetőleg az állítmány magukban az illető főmondatokban nincs megmondva. Ugyanígy áll a dolog a *határozói mondatokkal* is, amelyek szintén magukban fejezik ki a főmondat határozóját. Pl. igazi *határozói mondatok*: Gím után ők egyre törnek, *Hol a farkas sohasem járt* (ARANY). Ne keress, *ahová nem tettél* stb. Amikor azonban a főmondat *alanya, tárgya, állítmánya* (illetőleg *kiegészítője*) vagy megfelelő *határozója* már magában a főmondatban jelezve van, habár csak mutató névmással is, olyankor a mellékmondatot az én nézetem szerint voltaképen más mondatrészi viszony kapcsolja a főmondathoz. Az olyan összetett mondatokban pl., mint a HALÁSZból fölhozott „Önzés volt az, ami ebben a tettében vezérelte", a mellékmondat: *ami ebben a tettében vezérelte* (amelyet HALÁSZ, mellesleg mondva, hibásan *állítmányinak* nézett, hiszen igazában *alanyi* ter-

mészetű), voltaképen nem alanya a főmondatnak, hiszen a főmondatnak megvan a maga alanya az utolsó *az* szóban. Az ismert népdalban:

Cserebogár, sárga cserebogár,
Nem kérdem én tőled, *mikor lesz nyár.*
Azt sem kérdem. *sokáig élek-e,*
Csak *azt* mondd meg, *rózsámé leszek-e* —

az első mellékmondat: *mikor lesz nyár* igazi tárgyi mondat. A másik két mondatpárnak mellékmondatai azonban: *sokáig élek-e* és *rózsámé leszek-e* nem igazi tárgyai a főmondatuknak, hiszen ezeknek megvan a maguk tárgya az *azt* névmásban. Hasonlóképen vagyunk az *állítmányi* (szabatosabban *kiegészítői*) és *határozói mondatokkal* is. Nem igazi *állítmányi* (szabatosabban *kiegészítői*) mondatok pl. a következő összetett mondatok mellékmondatai: Nem *az* vagyok már, *aki egykor voltam. Az* leszel, *ami voltál* (KLEMM példái) stb. És nem igazi *határozói mondatok* a következő mondások mellékmondatai sem: *Akkor* szép az erdő, *mikor zöld.* A két idősebbik fiú *úgy* jött vissza, *hogy semmijük sem volt* (SIMONYI példái a Rendsz. m. nyelvtanában) stb. Az előbbi két mondásban ugyanis a főmondatoknak megvan a maguk teljes állítmánya kiegészítőstül: *az vagyok*, illetőleg: *az leszel*; az utóbbi példákban pedig a főmondatoknak szükséges határozóit az *akkor* és *úgy* szavak már kifejezik.

Az a kérdés tehát: minő mondattani viszonyban vannak igazában főmondataikkal az ilyen *alanyinak, tárgyinak, határozóinak* vagy *állítmányinak* (illetőleg *kiegészítőinek*) látszó és eddig minden aggodalom nélkül ilyeneknek is vallott, azonban voltaképen mégis más természetű mellékmondatok? Erre, azt hiszem, nem nehéz megfelelni: az olyan alanyinak, tárgyinak, határozóinak vagy állítmányinak (illetőleg kiegészítőinek) látszó mellékmondatok, amelyeknek főmondatában a szükséges alany, tárgy, határozó vagy állítmány (illetőleg kiegészítő) már ki van fejezve, ezekhez a már kifejezett főmondatbeli mondatrészekhez viszonyítva csak bővebb körülírásként, az illető mondatrész pontosabb meghatározásaként értékelhetők, vagyis annyit érnek, mint az *értelmező* mondatrész. Szerintem tehát az ilyen mellékmondatokat általában az *értelmezői mondat* neve illeti meg szabatosabban. Ez a már említett összetett mondat pl.: ‚Nem *az* vagyok már, aki egykor voltam' teljesen egyértékű egy ilyen *értelmezős* egyszerű mondattal: ‚Nem *az*, az egykor való, vagyok már', noha természetesen az értelmező jelleg fönnforgásához nem okvetetlenül szükséges az, hogy minden ilyen *értelmezői mondatot* elfogadhatóan hangzó *értelmező* mondatréssszé is lehessen tömöríteni. Minthogy azonban az *értelmező* a *jelző* mondatrésznek csak egy különös faja (l. SIMONYI: A jelzők mondattana. Bp. 1913, 113. l.), olyan esetekben, amikor a voltaképen *értelmező mondatnak* tekintendő mellékmondat a jelzői mondatok kapcsolószavával, a vonatkozó névmással (*aki, amely, ami* stb.) kezdődik, az *értelmezői mondat* egyúttal *jelzői mondatnak* is minősíthető. Ilyen pl. a legutóbb említett mondásnak a mellékmondata: ‚Nem *az* vagyok már, *aki voltam*', meg a másik összetett mondaté, amelyet az imént vele együtt a nem igazi állítmányi mondat esetéül idéztünk: ‚*Az* leszel, *ami voltál*'.

Ez a fölfogásom a mellékmondatok fajaira vonatkozólag a KLEMM említett cikkének olvasása közben már kialakult volt bennem,

mikor a dolgozat legutolsó bekezdéséhez jutva, meglepetéssel azt kellett látnom, hogy az *értelmező mellékmondat* képzete a szaktársam gondolatában is fölmerült. Az ő fölfogása azonban lényegesen eltér az enyémtől. KLEMM ugyanis az *állítmányi mellékmondat* fogalmát akként határozza meg, hogy ez nem egyéb, mint „a főmondatban állítmányul előforduló *az* mutató névmás tartalmának mellékmondat alakjában való kifejtése", mint pl. a föntebb idézett mondásban: ‚Nem *az* vagyok már, *aki egykor voltam*' stb. (Közbevetőleg meg kell jegyeznem, hogy KLEMM ezzel a meghatározásával, voltaképen szintén az én fölfogásomat fejezi ki, mert hiszen az *értelmezőnek* a mivolta sem egyéb, mint valamely szó tartalmának más szóval vagy bővebben való kifejtése.) Ámde aztán annak megállapítása után, hogy az állítmányi mellékmondat főmondatában rendszerint az *az* mutató névmás fordul elő, KLEMM ezt a meglepő észrevételt teszi: „Ha azonban az *az* mutató névmás helyett a főmondatban *ez* van, akkor már nem állítmányi mellékmondatról van szó, hanem *értelmező mellékmondatról*, pl. *Ez*[1] hát a jutalma száz meg száz életnek, *hogy a megmentőnek álamizsnát vetnek*[1] = *Ez*,[1] t. i. *a megmentőnek vetett alamizsna*,[1] hát jutalma száz meg száz életnek". És itt az értekező ennek a *Toldi*ból való helynek LEHR adta magyarázatára hivatkozik, ahol ugyanazt a fölfogást olvashatni, hogy t. i. az idézett, *ez* névmásos főmondatú mellékmondat a főmondat állítmányának *értelmezője*, ha azonban (LEHRnél fordított rendben van az okoskodás) *ez* helyett *az* állana, akkor a *hogy*-os mondat *állítmányi mellékmondat* volna. Ámde akár LEHRtől merítette KLEMM ezt a fölfogását, akár tőle függetlenül jött rá, nézetem szerint téved és fölfogását, akár tőle függetlenül jött rá, nézetem szerint téved és eszerint LEHRrel együtt téved, mikor ugyanazt a mellékmondatot a főmondatnak *az* vagy *ez* névmásától függően más-más természetű mellékmondatnak látja és minősíti. *Az* és *ez* névmásaink között mondatbeli értékük szerint nyilvánvalólag semmi különbség sincs. Ha tehát az *ez* főmondati állítmánynak mellékmondatos kifejtése *értelmezői mellékmondatot* szül, amint már LEHR is, KLEMM is észrevették, akkor semmi okunk sincs arra, hogy az *az* főmondati állítmánynak mellékmondatos kimagyarázását külön *állítmányi mellékmondatnak* nézzük és minősítsük.

Azonban azt a szabatosabb megkülönböztetést, amelyet az *alanyi*, *állítmányi* (illetőleg *kiegészítői*), *tárgyi* és *határozói mellékmondatokra* vonatkozólag tettünk, megtehetjük a *jelzői mondatokra* nézve is, noha amint már mondtuk, az *értelmező* voltaképen maga sem egyéb, mint a *jelzőnek* egy külön faja. A *jelzői mondatok* tudniillik valamely főmondatbeli *főnévi* fogalomnak a *jelzői*, amelyre vonatkoznak, és kapcsolószavuk mindig a világosan ilyennek érzett vonatkozó névmás: *ki, mely, mi* vagy *aki, amely, ami* stb. A *jelzői mondatnak* e lényegbeli tulajdonsága magából a *jelző* mondatrésznek a fogalmából következik. Jelzője ugyanis csak *főnévi*, illetőleg főnévként érzett fogalomnak lehet, ennélfogva a jelzői mondat is csak valamely főmondatbeli *főnévi* fogalomra vonatkozhatik, míg az értelmezői mondatok, amint láttuk, a főmondatnak valamely *mutatónévmási* részét határozzák meg közelebbről, pl.: Önzés volt *az, ami ebben a tettében vezérelte* (alanyi értékű értelmezői mondat). *Azt* sem kérdem, *sokáig élek-e* (tárgyi értékű értelmezői mondat). Nem *az*

[1] Az aláhúzásokat a példában és a magyarázatában magam tettem.

vagyok már, *aki egykor voltam* (állítmányi, szabatosabban kiegészítői értékű értelmezői mondat). *Akkor* szép az erdő, *mikor zöld* (határozói értékű értelmezői mondat) stb. Mármost, ha a főmondat valamely főnévi részének a jelzője szintén ilyen pusztán rámutató szó, vagyis mutatónévmás, amely az illető fogalom jegyét pontosan meg nem határozza, és ha e közelebbi jegynek pontos meghatározását mellékmondatra bízzuk, akkor az ilyen jelzői mondat szerintem voltaképen szintén *értelmezői mondatnak* tekintendő. Pl. *Olyan* házat építek, *amilyen még nem volt a városban* (a. m. olyan házat, a városban még nem volt formájút, építek). *Azt a* könyvet vesztettem el, *amelyet éppen ajándékban kaptam* (a. m. azt a könyvet, az ajándékban kapottat, vesztettem el) stb.

Kimondhatjuk tehát, hogy az eddig megállapított *alanyi, tárgyi, határozói, jelzői* és a némelyektől el nem fogadott *állítmányi* (illetőleg *kiegészítői*) *mellékmondatokon* kívül *értelmezői mellékmondatok* is vannak, és ilyenekül voltaképen azokat az *alanyi, tárgyi, határozói, jelzői* vagy *állítmányi* (illetőleg *kiegészítői*) *mellékmondatnak* látszó mondatokat kell tekintenünk, amelyeknek főmondatában a megfelelő alany, tárgy, határozó, jelző vagy állítmány (illetőleg kiegészítő), habár pusztán mutató névmás alakjában is, ki van már fejezve; az ilyen mellékmondatok ugyanis voltaképen nem egyebek, mint a főmondatbeli névmásos alany, tárgy, határozó, jelző vagy állítmány (illetőleg kiegészítő) mivoltának közelebbi meghatározásai, vagyis értelmezői. Mivel azonban az értelmező természetszerűleg mindig ugyanazon mondatrész értékével bír, mint az értelmezettje, önként következik, hogy az értelmezői mondatoknak, kinek-kinek a maga szerepe szerint, megmarad azon mondatrészi értékük is, aminő főmondati résznek értelmezőjéül állanak, vagyis az *értelmezői mondat* majd *alanyi*, majd *tárgyi*, majd *határozói*, majd *jelzői*, illetőleg *állítmányi* (v. *kiegészítői*) *mellékmondat* jellegével bír s ilyennek, főleg az iskolai nyelvtanításban, továbbra is nevezhető, de szabatosabb nyelvtudományi fölfogással — és éppen ezt akartam megállapítani — különbséget kell tennünk a szorosabb értelemben vett *alanyi, tárgyi, határozói, jelzői* és *állítmányi* (ill. *kiegészítői*) *mellékmondatok* mint a főmondat alanyának, tárgyának, határozójának, jelzőjének vagy állítmányának (ill. kiegészítőjének) igazi és kizárólagos kifejezői, meg azok között a mellékmondatok között, amelyek voltaképen a főmondatban már külön szóval kifejezett alanynak, tárgynak, határozónak, jelzőnek vagy állítmánynak (ill. kiegészítőnek) csupán *értelmezői*, vagyis amelyeket szabatosan csak az *értelmezői mondat* neve illethet meg.

Fejtegetésünk főbb eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Az alárendelt mellékmondatoknak ugyanannyi fajuk van, mint a mondatrészeknek, amelyeket képviselnek, v. i. vannak *alanyi, állítmányi* illetőleg *kiegészítői, tárgyi, határozói, jelzői* és *értelmezői mellékmondatok.*

2. Az olyan alárendelt mellékmondat, amely a főmondatnak valamely már kifejezett mondatrészét bővebben értelmezi, csak *értelmezői mondat* lehet.

3. *Jelzői mondat* ezzel szemben szorosabban véve az, amely a főmondat valamely *főnévi*, illetőleg főnévül szereplő fogalmának jelzőjeként áll, s amely e főnévi mondatrésznek jelzését egymagában annak külön, főmondatbeli jelzése nélkül eszközli. ZOLNAI GYULA

Az eufémizmusról.

(Kivonat a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1923 október 8-i ülésén tartott székfoglaló értekezésből.)

A stílusjelenségeket társadalomtudományi és lélektani alapon kell vizsgálni. Az ember szociális lény, de nem szocializált is, mint a méhek vagy hangyák, ahol az egyén tökéletesen alárendeli magát a közösségnek. Az emberben két ösztön működik folytonosan: az individuális és a szociális. Amaz arra ösztönzi, hogy énjét minél teljesebben kifejtse, ez hogy másokra való tekintetből korlátozza. A nyelv kifejező mozgás, de nemcsak reakció a bennünket kívülről ért benyomásokra, hanem vele másokra is akarunk hatni, őket mintegy a magunk érdekvilágába vonni. Érzelmeket rendesen nagy intenzitással fejez ki a nyelv: képeink, hasonlataink, szólásaink majdnem mindig túlzottak, sokszor az abszurdumig. Eufémizmus az, mikor érzelmeinket korlátozni, leplezni, esetleg egészen el is kell nyomni. Eredetileg vallási kifejezés: a görög és római áldozatoknál csak jójelentésű szót volt szabad kiejteni (favere linguis) vagy áhitatos csendben kellett maradni.

Az eufémizmus egyik faja: a teljes elhallgatás (aposiopesis). Ez érvényesül főleg a vallás terén, ahol, különösen primitív népeknél, a törzsfő vagy isten nevét kimondani tilos. E fokon a szónak még önálló létet tulajdonít a néptudat: a szó mint külön lény válik ki a beszélő tudatából és röppen tova. A szavakat mintegy madaraknak képzelik s a lélek gyakran jelenik meg, mint madár; innen a madárjóslat. A varázsigék hite szintén e fölfogáson alapul: a gyógyítás varázslók mestersége, kik titkos igékkel kiűzik a betegből a gonosz lelket. Némely ausztráliai néptörzsnél csak férfiavatáskor mondják meg a főisten, *Tharamulum* nevét az ifjaknak; a Zambezi körül *Nyambe* helyett *molemo*-t mondanak, ami általában ‚isten'. Ezen alapul a héber *Adonai* ‚uram' *Jahve* helyett s a *Mindenható, Atya, Úr, Üdvözítő, Krisztus* (felkent), *Boldogságos, Szűz: isten, Jézus, Mária* neve helyett. A régi magyar óvóneveket is a gonosz szellemtől való félelem hozta létre mint: *Balmaz* (Nemlevő), *Nemvaló, Nemvagy, Mavagy.* Az ugor népek *mézevő*nek nevezték a medvét s a *farkas* és *szarvas* (állat) is csak jelzők a tkpi név helyett a vogulban és magyarban. Attila a. m. atyácska: eufémizmus a hun fejedelem voltaképeni neve helyett, mely el is veszett. Az elhallgatás példája a régi *esse, essez:* e s e, ez s ez, olyan mint ma: *ilyen-olyan, erre-arra*; továbbá: *adta, teremtette* (ördög, eb, kutya, disznó származottja) és mások. Olykor már a kimondás megkezdése után változtatja meg a kifejezést a beszélő: Bizony Istv*án*, Ist*ók*; az ist*állóját*, az isk*oláját*, a j*ébuzeusát*, a j*égenkopogóját*; *jé*: Jézus helyett. A *terem*buráját, *disznó terem* a káposztában (vö. morbleu: mort de Dieu, Sapperlott: Sacrament).

A halál kifejezései kezdetben konkrét értelműek voltak, de idővel eufémisztikus színt nyertek, amennyiben a halál rideg tényével szemben annak kísérő körülményeire utaltak. Ha ‚meghalt' helyett azt mondjuk *elköltözött*, a halál képzetét az elutazáséra vittük át; ugyanúgy ha *álmot, nyugvást, pihenést* említünk, vagy a testi elváltozásra, tehát csak egy mozzanatra utalunk: *kileheli lelkét, utolsó leheletéig.* Esetleg az élet képeit idézzük föl: *nem eszik több kenyeret,*

nem hall több kakukszót, vagy végre az örök üdvre hivatkozunk: *megboldogult, az örök világosság fényeskedik* neki stb.

Az eufémizmusok másik nagy osztálya *a társadalmi* Az udvariasság formái, ahol az eufémizmusok kitenyésznek, végső elemzésben az úr és a szolga, a parancsoló és a hódoló viszonyára mennek vissza. Tanusítják ezt a gesztusok is: a derék, térd, főhajtás az eredeti teljes földreborulás csökevényei. A kalaplevétel a főhajtás szimboluma. Erre utalnak az udvariassági szólások is: *bátorkodom, bátor vagyok, ha szabad, ha megengedi*; *csekélységem, szolgálatára, alázatos szolgája.* Viszont a megtisztelt szavát hozzánk való *leereszkedés*nek, *kegy*nek minősítjük. Eufémisztikus félelemből állításainkat gyakran öltöztetjük feltételes formába: *Úgy gondolnám. Lenne szíves*? Vagy tagadólag: *Nem lenne szíves*? *Nem tenné meg*? Olykor kicsinyítjük kérelmünket: Kérek egy *kis* vizet, egy *darabka* kenyeret. A társadalmi egyenlőség nem kívánja már a teljes megalázkodást; eleget teszünk a köteles tiszteletnek, ha engedékenynek, előzékenynek, gyengédnek mutatkozunk. Kiküszöböljük magunkból az erőt, a harcias tulajdonságokat, a támadó készséget s mintegy a testi-lelki gyarlóságoktól ment ünnepi embert igyekszünk megtestesíteni. Sőt alkalmazzuk a finom stílust másokkal, akár alattunk állókkal szemben is; a művelt ember lelki sajátságává lett az udvariasság. Az eufémizmus főbb terei: I. Testi szükségletek: táplálkozás, evés, ivás, részegség, emésztés; nemi élet; testi tökéletlenségek, mint kövér, sovány, púpos, sánta, vak. II. Szellemi hibák: lelki fogyatkozások, mint butaság, őrültség; erkölcsi vétségek: hazugság, tolvajlás, gyilkosság.

Történetileg az eufémizmus az udvari életben fejlődött ki a reneszánsz óta, a középkor nyerseségével szemben, főleg Franciaországban. A klasszicizmus ‚fentebb stílusa' kerül minden közönséges, gyarló mivoltunkra emlékeztető szót, kifejezést s folytonos ünnepi emelkedettséget kíván: az embert csak mint lelki lényt szerepelteti; a précieux stílusban a testrészeket említeni sem volt szabad s a szerelemnek csak plátói formáját vallották. A francia dráma nem tűrte a *mouchoir, cordonnier, coq* s hasonló szavakat. Nálunk Kazinczy kifogásolta a *babér* szót, Bajza a *kuvik*-ot s a nyelvújítás nem egy szavát a túlságos finomkodásra törekvés alkotta, mint *dalnok* ‚költő' helyett, *hírnök*: követ, *emlény*: nefelejcs, *virány*: mező, *csalogány*: fülemüle. A franciáknál Hugo Viktor, nálunk Petőfi vívta ki a szavak egyenlő jogát, de azért a szószínezet, a kifejezésbeli hangulat s az élményi háttér a stílusnak mindig fontos tényezői maradnak.

ZLINSZKY ALADÁR.

A tihanyi alapítólevél olvasásához.[1]

(Felolvastatott a Magy. Nyelvtud. Társaság 1922 márc. 21-én tartott ülésén.)

Szerény véleményem szerint hibás a tihanyi alapítólevél valamennyi fentírt kiadásában az ugyane sorba tartozó Cuest (= Kövesd) helynév is (Enchiridion 84: *cuest*, ERDÉLYI L. Ért. 28, PRT. X, 492: *Cuest*).

A tihanyi alapítólevél — mint tudjuk — két darabból van összevarrva. A két hártyadarabot a varráson kívül egy pecsét is

[1] Vö. MNy. XIX, 78.

egybefogta, „hogy hitelesen igazolja a két hártya eredeti összetartozását". A felső hártya utolsó két és az alsó hártya első két sora közé az oklevél közepe táján a sorok irányával és egymással párhuzamosan haladó egy-egy vízszintes bemetszést tettek és azokon hártyaszalagot vonva át, azt az oklevél hátára alkalmazott pecséttel összefogták. Volt ezenkívül pecsét az oklevél alsó részén is. A két pecsétet egy 1402. évi bírói bemutatáskor még látták az oklevélen, ma azonban már egyik sincs rajta (Erdélyi L. i. m. 14—15. l.). Szóbanforgó *cueft* helynevünk a felső hártya utolsó sorának közepére, azon helyre esik, amelyet a két hártyát összetartó pecsétszalag századokon át súrolt, koptatott. Az írás itt meglehetősen halovány is, úgyhogy szabad szemmel legalább a facsimiléről nem, de nyelvtörténeti adataink segítségével igenis meg tudjuk állapítani, hogy az oklevélíró Miklós püspök nem írhatott „*cueft*"-et, mint publikációink hibásan írják, hanem „*cueftu*"-t. A kihagyott *i* számára hely van bőven a sorban. A helynév „villa *Cuest*, montem *Cuest*" alakja helyes lehet az 1211. évi tihanyi nagy összeírásban (PRT. X, 504, 508), *de nem 1055-ben*! Későbbi tihanyi oklevelekben: Keues*d*, Kewes*d*, Cues*d*, Kuues*d*, Küves*d*, Küwes*d*, Kwes*d* és Kywes*d* alakban fordul elő a helynév (PRT. X, index, vö. OklSz. „*Köves*" címszó végén: Helyn(évi) Szárm(azékok) alatt).

Mint látjuk, de már fentebb a *fegifti*-nél is kimutattam, végső *t*-je, helyesebben *ti*-je nem más, mint a magyar *-d*, véghangzóval *-di*, majd *-du* deminutív képző. E képzőnek eredeti emlékeinkből összeállított fejlődése, illetőleg lassú kopása, véghangzójának eltűnése meggyőz bennünket arról, hogy az első magyar nyelvemlék ezen szavát is hibásan közlik publikálói (vö. még NyK. XXV, 138, Köves; és OklSz. id. h.).

A MNy. XIV, 229—30. l. igyekeztem bebizonyítani, hogy a 950 körül író Constantinus Porphyrogenitus Λεβεδίας vajdájának neve azonos a dömösi alapítólevél: Lewe*di* jobbágynevével, *Levédi*-nek olvasandó és deminutív képzős név. Ugyanezen császári auktor Árpád vezér nevét ὁ Ἀρπαδής, τὸν Ἀρπαδή, τοῦ Ἀρπαδή (η = i, olv. Árpá*di*) alakban írja s csak egyszer ír τοῦ Ἀρπαδᾶ-t (MHK. 122, 123, 125, 128). Ugyanígy Anonymus is e név latinos ragozásában: arpa*dy*, arpa*dio*, arpa*dium*, tehát véghangzós *-di* képzővel tartotta fenn a nevet (l. MNy. VI, 152, EtSz.). Georgios Kedrenos XI. századi byzanci történetíró *Bulcsú* X. századi († 955) magyar vezér nevét *Βουλοσουδής* (Corpus Script. Hist. Byz. Bonni kiad. II, 328), Joannes Zonaras XII. szdi író pedig Βολοσουδής (uo. III, 484) változatban jegyezte le. Ha már most tudjuk, hogy a dömösi alapítólevélben a *Bulsu* (Knauz I, 90, 91, 92) alakon kívül *Bulsoudi* és *Bulsudi* alakja is előfordul a névnek (uo. I, 89 és 96), akkor az említett byzánci írók *-δής* végzetét sem tekinthetjük patronimicus képzőnek, melynek itt nem is volna értelme (*Bulcsúfi*), hanem éppúgy, mint fentebb az Ἀρπαδής-nál láttuk (l. alább Kinnamosnál: Κελαδής = Keled), a magyar *-di* deminutív képzőnek. A magyar vezér nevét tehát *Bulcsudi* alakban is emlegették.

A pannonhalmi kétes hitelű 1001-i évi alapítólevél: Temir*di*, Chimu*di* (PRT. I, 590) helynevei mellett a tihanyi alapítólevél: huluoo*di* (2-szer), holmo*di* rea, gnir uuege holmo*dia* rea, fotu*di*, Opou*di*, lop*di* (uo. X, 489—92) helynevei és a pannonhalmi 1083—95. évi conscriptio: Himu*di*, tumur*di*, Funol*di*, Tor*di*, Ruo*zti* és ruo*zti* hely- és személynevei kimerítik a XI. századi emlékek anyagát.

A XII. századból első adat egy 1102. évi pápai bullából való: villa Tar*di* (uo. I, 593). A veszprémvölgyi 1109. évi alapítólevél Szent István-kori görög szövegében: παταδι helynév (= 1055: fotu*di*, *Fadd*) mellett μελεκδὶς vincellér nevét találjuk e véghangzós képzővel, mely utóbbi a görög -ς végzet elhagyásával *Melekdi*-nek olvasandó s így teljesen azonos Albeus 1237. évi pannonhalmi összeírásában szereplő *Melegd* nyúli szőlőműves nevével (MNy. VI, 152, Akad. Ért. 1904, 504, PRT. I, 774). A fentebb franciás műveltségű író munkájának minősített két, Kálmán király-féle zobori oklevél itt is rontja a fejlődés szabályos menetét. Az 1113. évi oklevélből kiszakadt s csak késői átiratból ismeretes adatokat figyelembe nem véve, talán csak az 1111. évi oklevél: Doar*di* hely- és Vlfo*di* személyneve illik a sorba, de ez utóbbinak végső *-i*-je lat. genitivusi rag is lehet: Hector filius Vlfodi. A tővéghangzós magyar helynevekből latinosított, 1113. évi oklevélbeli, e tekintetben korszerű: Vvara*di*ensis, Chana*di*ensis, Sumig*i*ensis jelzőknek az 1111. évi oklevélben véghangzótlan Vespremensis, Vvacensis, Bicharensis, Chona*d*ensis később is szokatlan alakok felelnek meg. Egy-két esetben a szabályos *-di* deminutív képzőnek még csak egy 1181. évi oklevélben szemünk elé kerülő (l. alább),[1] szokatlan *-de* alakját találjuk a két oklevélben: 1111: Quletd*e* (comes) de Bache; 1113: Quele*de* (comes) de Bache,[2] Copus*de* (ma Köpösd). Ezzel összefüggőleg e deminutív képzővel el nem látott magyar szavak tővégi *-i*-jének is párszor *-e* felel meg a két oklevélben: 1113: Cullese (Kilics erdő), 1111 és 1113: Bache (Bács, ha ugyan nem a *cs* hangot akarja a *-se*, *-che*-vel kifejezni, mint más egykorú oklevelek a *ce*-vel: 1109: modocea (Madocsa), grincear (Gerencsér). Végre az 1113. évi oklevél két magyar helynevet phonetikusan írt, de lekopott véghangzójú képzővel ír: Nige*t* (Negyed) és Rauz*t* (Ravaszd, l. Fejérpataky id. h.).

A II. István-kori idegenszerű (francia), díszített oklevélírással írt Acha-féle adománylevél is, mely, mint említettük, nagyon korán írja a *cs* hangot *ch*-val, e képzőt is, ha ugyan ily képzőseknek vehetjük az alábbi személyneveket, egykorú adatoktól eltérőleg már lekopott, véghangzó nélkül való alakjában használja: bur*d*,[3] fcipche*d*, mulun*d* (PRT. I, 595). Az 1131 körüli bakonybéli, Sár bíró-féle oklevélben ismét a teljes *-i* véghangzós alakjában találjuk e képzőt: Samu*di*, Beda*di*,[4] Kafu*di*, Zagor*di*, Refca*di* személynevekben (uo. VIII, 272). András prépost 1131—41 közti adománylevelében: vro*di*, Kara*di* helynevek mellett kétszer találjuk a ra*d*, Ra*d* helynevet,

[1] A pannonhalmi alapítólevél IX. Gergely pápa-féle 1232. évi átiratában olvasható: Temur*de*, Chimu*de* csak diktálás útján támadt átíróhiba lehet (Theiner: Vetera monumenta hist. Hungariam Sacram illustrantia I, 102).

[2] *Keled* bácsi ispán, Pauler: Magyar nemzet tört. az Árpád-házi kir. alatt I, 306; Kálmán király szövegében fenmaradt dalmáciai okleveleiben: 1102: Cladia, 1111 és 1124: Cledinus comes, Smičiklas: Cod. dipl. II, 10, 22, 24, 37; a XII. század végén író Kinnámosznál: Κελαδὴς, Bonni kiad. 11. l., mely ugyan nem deminutiv képzős magyar név, de magyar kortársai bizonyára éppúgy annak érezték, mint sok más *-di*, *-d* végezetű, idegen eredetű, magyarrá lett személy- és ebből alakult helynevet.

[3] Vö. *1228*: Bur*d* cum duobus filÿs, győrmegyei, kónyi szabados (Hazai Okmt. II, 4).

[4] PRT. VIII, 272 e nevet hibásan Be*dl*adi-nak írja, hibás ott a felette álló sorban *S*an is *J*an helyett.

melyet azonban alig vehetünk deminutív képzős magyar névnek (uo. I, 595), noha az 1138/1329. évi dömösi oklevél személynévül kétszer is véghangzóval írja még: Ra*di* (KNAUZ I, 90). Alább 1146. évi oklevélben szintén: Ra*di* alakban találjuk.[1] Hogy mennyire uralkodott személy- és legtöbbször ebből származott helyneveinkben a *-di* képző és hogy a XII. század közepén még éppen csak hogy megindult *-i* véghangzójának lekopási folyamata, azt legjobban ezen dömösi alapítólevélből tanulhatjuk meg. Száz meg száz *-di* végű személy- és helyneve mellett alig akadunk egy-két oly névre, melynek véghangzója már eltünt: voreo*d* (KNAUZ I, 91, Varja*d*?), Janus*t* (92), Soura*d* (90), Vzun*d* (92), Forcos*t* (94), Alcu*d* (95), Antuala*d* (96). De nem találjuk meg a sok száz adat közt a képzőnek *u* véghangzós (*du*) alakját sem — Wen*du* (89), Be*du* (90) talán csak *-d* végű névhez járuló *u* véghangzó —, mely, mint látni fogjuk, végtelen csekély számú adat leszámításával ANONYMUS jellegzetes sajátsága. Érdekes, hogy a dömösi után korra nézve nem sokkal következő két, II. Géza idejéből (1141—61) való, de csak (XII. századi) másolatból ismeretes csatári oklevél másodikában csak *-di* képzős: Eu*di*, Solu*di*, Cusu*di*, Magu*di*, Hug*di*, elsejében pedig, mely a *cs* hangot is sokszor már *ch*-val írja, mind lekopott véghangzós nevekre akadunk: Apa*do* (abl.), Cuna*d*, Wasar*dus*, Beszdra*d*, Giznou*d* és az idegen eredetű Anpu*d* (Magy. Könyvszemle 1892,3, 14—20). Színes úrnő 1146. évi pannonhalmi adománylevelében uilla Ra*di* mellett kiffo*di* személynévre (PRT. I, 597), a veszprémi káptalan 1152. évi kiadatlan oklevelében: halal*di*, Zahu*di* személynevek mellett a lekopott véghangzójú Voso*d* névre (fényk. Múz.), Margit úrnő 1152. évi levelében csupa *i* véghangzós: Phu*di*, Tengur*di*, Ozi*di*, Houo*di*, Hu*di*, Fergu*di* így képzett személynévre találunk (PRT. I, 601).

A legpontosabb sorrendben, kihagyás nélkül kísérjük nyomon *eredetiben fenmaradt* okleveleink sorozatát s bennük e leggyakoribb, legélénkebb használatú ómagyar névképzőnek fejlődését, illetve véghangzója eltűnésének kronológiáját. S mit látunk? A lekopás folyamata, melynek eddig csak szórványos eseteit tapasztaltuk, a XII. század második felében fokozatosan gyorsuló ütemben folytatódik s a század végén e képző véghangzós *-di* alakja már nagyon ritkán kerül szemünk elé. Tehát a véghangzó lekopik, eltűnik, s nem változik át *u*-vá. A képzőnek csaknem kizárólagosan ANONYMUSnál (meg kevés esetben a Váradi Registrumban) használatos *-du* alakját a XII. század második feléből csak egyetlen nagyon kétes esetben tudom kimutatni, egy 1165 körüli oklevélből: ed*u* személynévben (KNAUZ I, 118). Előkerül még egyszer a zobori oklevelekben talált *-de* változat is III. Béla 1181. évi oklevelében, a haiou*de* és Caphur*de* nevekben (III. Béla Emlékezete 345. l.). Ezt még csak II. Endre egy 1205. évi oklevelében találom, hol II. Géza korában élő emberként említtetik Somus, Kwpan, Hyuan mellett: Etu*de* (V. István 1270. évi átiratának 1330-iki vasvári káptalani átiratából. Haz. Okmt. I, 3).

MARTIRIUS esztergomi érsek sorrendben következő 1156. évi oklevelében az egy Cun*di* név mellett: furno*d*, mogoro*d*, vascar*d*, sula*d*, bela*d* lekopott képzős neveket olvassuk (KNAUZ I, 107—8).

[1] Képes Krónikában Vencelin vezér fia: Vencellinus genuit Ra*di*, Ra*di* vero genuit Misca. M. FLOR. Hist. Hung. font. dom. II, 139.

Figyelemreméltó, hogy ugyanezen oklevél a dignitariusok székhelyének magyar nevéből alakított latin jelzőkben minden esetben megtartja az *-i* véghangzót: suna*di*ensis, Wara*di*ensis, uro*di*ensis, naugra*di*ensis, bespremiensis, geuriensis, dimisiensis, budrigiensis, chuntiensis, borsiensis stb. Ezek a XI—XII. században alakulva ősi hagyományképen legnagyobbrészt így rögződtek meg a legújabb időkig (vö. capitulum ecclesiae *Oro*diensis, *Scepus*iensis, Colocensis, Titulensis, conventus eccl. Jazoviensis, Simigiensis, de iuxta Gron, de *Zuburio*, de *Clus*monostra stb.).

Az időrendben következő 5—6 oklevélben kivétel nélkül csak lekopott *-d*-képzős nevekre találunk már: 1165: Michv*d* (Zichy Okmt. I, 2); 1171: Zamar*d*, kaluz*d*, Vtuen*d*, Mula*d*, hituan*d*, volóó*d*, Sala*d*, Fela*d*, Talu*d* (fényk. Múz, eredetije veszpr. kpt.); 1164: zepuz*d*, Alma*d*, befeu*d*, beu*d* (fényk. Múz., ered. veszpr. kpt. Fejér Cod. Dipl. VI/2. 412. csonka kiadásában hiányoznak az összes magy. hely- és személynevek); 1181: Quisi*d*, Sege*d*, Hugu*d*, Furuo*d*, Vz*d*, Lusa*d* (PRT. VIII, 277); 1181: Golombu*d* (Wenzel I, 75. hibásan: Salombud, fényk. Múz., ered. veszpr. kpt.). Végre a harmadik, 1181. évi eredeti oklevélben az említett, szokatlan *-de* (haioud*e*, Caphur*de*) mellett két személynévben feltűnik újra a véghangzós *-di* is: buhtu*di*, Burga*di*, de ugyanezen oklevélben a helynevek: de fopudh, de arpa*d* — ab arpa*d*, de feuche*d* —, a feuche*d* ismét véghangzótlan képzősek (III. Béla Emlékezete, 345) A XII. századból utoljára a véghangzós *-di*-t egy 1184. évi oklevél: pristaldus Cucen*di* nevében találom (PRT. X, 501). A székesfehérvári keresztesek 1193. évi nagy oklevele számtalan helynevében már nyoma sincs e képző véghangzójának: Woros*t*, voros*t*, Sceque*d*, sequel*t*, Sorco*d*, cuzen*d*, Soruul*d*, borso*d*, arpa*d*, Gogu*d*, Nuchu*d*, buza*d* (személynév), toco*d*, Munca*d*, Taina*d* (Dl. 27. fényk. Múz.). Éppígy a szentgotthárdi ciszterci apátság 1198. évi alapító- és az Ugrin győri püspököt adományozó ugyanez évi oklevél számos szolganevében sem: Hamar*d*, Quefeu*d*, Behe*d*, Sculga*d*, Wz*d*, Aruh*d*, Bugar*d* (fényk. Múz., Wenzel VI, 193—5); Euru*d*, cuca*d*, foruul*d*, vafar*d*, bu*d* (Múz. t. a. Horvát Árpád: Oklevélhasonmások, III.).

Erdélyi László palaeographiai és belső tárgyi okokból és más, kései feljegyzések adataiból megállapítja, hogy a bakonybéli *1086.* évről keltezett s Szt. László nevében kiállított nagy birtokösszeírás I-sö részét II. Géza halála (1161) után, a XII. század utolsó harmadában, II-ik részét a XII. század végén vagy a XIII. elején, III-ik részét körülbelül a XIII. század 30-as éveiben, IV-ik részét pedig e század második felében írták (PRT. VIII, 265—66). Leghasonlóbb jellegű az első két rész írása, a második az elsőtől úgyszólván csak tintájának változó színével különbözik (uo. 237). E részek írása olyan, mint a XII. század közepe táján, vagy még később (?) írt okleveleké, de régibb mintát utánoz (uo. 238). Az oklevél saját szövege szerint (bár ez, mint alább látni fogjuk, egyik átírt notitiára is vonatkozhat) „proprio sigillo (ladizlai regis) precepit sigillari" és egy 1456. évi részleges átírás szerint is „sigillo eiusdem Sancti regis Ladislai consignatum" meg volt pecsételve (uo. 267, 521). A pecsételés helyét ott kell keresnünk, ahol a hártya *legalján*, középen mintegy 3 cm-nyi mélységben és 3—7 cm szélességben egy darabka trapézalakúan leszakadt az oklevélből (uo. 237). Ha mármost az i. m. VIII, 33. lapján közölt — sajnos csak nagyon töredékes —

facsimilét megvizsgáljuk, látjuk, hogy a hiányzó trapéz felső egyenes vágású oldala csakugyan nem lehetett más, mint a pecséttartó hártyaszalag számára tett bemetszés, a másik párhuzamos bemetszés a leszakított részen volt. Ide volt erősítve az oklevél szövege szerint rajta volt, de még 1456-ban is látott pecsét. De azt is látjuk e facsimiléből, hogy a harmadik, sötétebb tintájú, jobbra dűltebb jellegű írású rész éppen itt kezdődik, hol már a hártya majdnem végződik s az oklevél pecséttel le volt zárva. A hártya előlapjára e szövegből csak három sor jut, a többi a hártya hátlapjára kerül. E III-ik rész szövegéről tudjuk, hogy betűről betűre való kiírás egy Szt. István-féle (bakonybéli eredeti (?) vagy 1239 előtt hamisított) oklevélből, részben pedig egy 1131 körül írt (Sár-bíró-féle) oklevél adatai alapján gyártatott, utánzott írással, tendentiosus változtatásokkal. A IV-ik rész pedig annyira más jellegű, XIII. sz.-i folyó oklevélírással van a III. részhez toldva, hogy írójának nem is lehetett szándéka azt a látszatot kelteni, hogy e rész az eredeti oklevélhez tartozik (uo. 35. l. facsimile). A fenti körülményekre alapított szerény véleményem tehát az, hogy az első két rész egy, szabályosan a hártya aljáig egyazon időben teleírt, mint szövegéből világosan kivehető, több közelkorú notitiából összeállított, megpecsételt oklevél. Záróformulái éppúgy nincsenek, mint a kétségtelenül eredeti, Szt. László-kori pannonhalmi conscriptiónak. Ha az befejeződhetik a: Mille CCC ouef-szel, ez is a duaf vaccas-szal. Az első rész írója nem hagyhatta üresen csak azért a hártya alsó ¼ részét, 86 cm-ből 23-at, hogy valaki évtizedek mulva folytathassa megkezdett hamisítását. Hamisító tendenciát legfeljebb csak azért kereshetünk benne, mert az első két részből álló oklevél — mint a kései átirat tanusítja — Szt. László pecsétjével volt ellátva, noha az Erdélyi kifejtette palaeographiai és belső tárgyi okok folytán nem keletkezhetett korábban a XII. sz. közepénél. Egyebekben pedig, mint mondottuk, oly korai notitiák, paginulák, feljegyzések egységesítése volt, melyeknek legrégibbjét 1086-ban, más részét az összeiratást megkezdő „pie memorie" József apát halála és Szt. László capellanusának, Seraphinnak, az oklevél szavai szerint, esztergomi érsekké való előlépése (1094—95 körül, Knauz I, 68) után iratta a Szt. László-kori József apát utóda, egy másik apát „qui *nunc* patrissat eodem in loco". Úgy látszik, az oklevél a Szt. László utáni adományokkal és szerzeményekkel végződik. Az első részben oly birtokok is vannak említve, melyeket egy XVI. század derekáról(!) való bakonybéli feljegyzés szerint (PRT. VIII, 589) Endre, Geysa és Béla királyok adtak az apátságnak. Endre csak I. Endre lehet, mert II. Endre adományát külön említi e kései feljegyzés, a másik két király sorszámához és a kései feljegyzés adatainak hitelességéhez sok szó férhet. Mindenesetre kár belőlük egy régi emlékünk hitelessége és kora felől kedvezőtlenül dönteni, ha a fentieken kívül nyelvtörténeti adatai is mást mutatnak.

Én azon nyelvtörténeti adatok alapján, hogy a szerintem befejezett oklevélnek minősített első két rész a magyar *cs* hangot három kétes adatot (A*ch*a, Bu*ch*u, Maki*ch*a) kivéve rendesen *s*-sel (gemil*s*enbuqur, Fon*s*ol, *Su*nadi, Trin*s*in), máskor talán *c*-vel és *sc*-vel (Pecudi, Ke*c*a, Sce*msc*a, Que*sc*a, Pe*sc*eta), a szókezdő *h*-t sokszor *ch*-val (*Ch*igisti = Hegyesd, *Ch*ur*ch*ufeu, *Ch*omudi, *Ch*ozug), a *v* hangot, mint legrégibb, XI. századi okleveleink német hatás alatt

(l. alább), sokszor *uu*-val (Panauuadi = Ponyvád, Uuehmes, Feld*uu*ar (?), *Uu*ertis, *Uu*indim, Nou*uu*oi) írja, a tővéghangot pedig nemcsak e véghangzó nélkül egytagú, de egy-két esetben a többtagú szavak után is többször megtartja, mint bármely XII. sz. közepéről való oklevelünk: Tuhut-sed*u*, Pot*u*, Sceq*u*, Less*u*, That*i*, Burz*i*, Apasc*i*, bikzad*u*, Nul*u*, Bat*u*, Gurc*u*, Hyldech*u*, Erec*u*, Hyll*u*, That*u*, Scumok*u*, Coch*u*, Lop*u*, Neu*u*, Zil*u*, *G*neuk*u* (vö. 1055: *gn*ir). Zlauc*u* (Szalók) és más, feltűnő sok, csak első okleveleinkben fellelhető régiségei: T*ug*ut, T*uh*ut (= Tót?). B*uat*ir (Bátor), Seesecf*eh*e (fő), Forkos*ig*, *B*(r)ezprem, Kes*eih* (= Kesző?), *Pl*oznic, *Zl*aucu, huzeu*br*azda, *Zl*ip, *Br*ihin, V*t*ih, Sek*eh*, Hel*eh*es, Din*n*a, *Tu*el (= Tevel), Kigou*i*s (= Kigyós?) Rescug*i*s, Uuert*i*s, Vran*i*s, Zolni*c*, Wazil, Nand*i*r, Mog*u*rdi, Kyr*i*s és *Cr*is (Kőrös), Hong*i*n (Hangony), Sum*i*g, Soru*i*l (később: Soruul 1230, PRT. VIII, 279), Vgr*i*n, Pet*y*r, Benedic, Bod*i*n, Fonto*y*di, Feketeydi, Kese*y*di, Tener*h*ere (ér) stb., stb. (PRT. VIII, 267—271) alapján jóval korábbinak tartom, mint Erdélyi. Mintegy *40 -di* deminutív képzővel képzett hely- és személyneve mellett összesen csak *3* esetben kopott le a véghangzó: Guere*d*, Dege*d* és Moglou*t* személynevekben. A jelen értekezésben javított tihanyi alapítolevélbeli *cuefti* mintájára phonetikusan *ti*-re változik e képző következő adataiban: Chigis*ti*, Biris*ti*, Munos*ti*, Coluz*ti* és *t*-re csak a Moglou*t* névben. Ezzel szemben a bakonybéli 1135-ről keltezett szalmádi oklevél hamisságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy benne már csak 7 név van képezve ezen a XII. század végén s a XIII. sz.-ban fokozatosan ritkuló ómagyar névképzővel s köztük már *egynek sincs* véghangzója (PRT. VIII, 273—4). A hamisítók nem voltak nyelvészek. Jól-rosszul igyekeztek utánozni egy régi írást, néha betű szerint átvették a kívánt korbeli oklevelek formuláris részeit, időmeghatározó méltóságneveit, vagy tanunévsorát, de annyira nem terjedt óvatosságuk, hogy a nyelvi régiességeket is utánozzák. De erre nem is volt szükség, mert ezen szempont az oklevélvizsgálók látókörét is meghaladta. Éppen ezért tartom a nyelvtörténeti adatok korszerűségét az oklevélvizsgálat egyik legmegbízhatóbb próbakövének. A bakonybéli conscriptio első két része ezen próbakövet is kiállja. Bár szemmel láthatólag több notitiából van összeállítva, nyelvtörténeti adatai elég egységes képet adnak, tehát a notitiáknak is közelkorúaknak kellett lenniök. Szerény véleményem szerint e két első rész régibb lehet, de újabb alig a XII. század közepénél, magyar szavainak jó része pedig a Szt. László-kori, vagy közel utána kelt notitiákból, paginulákból van hűen átvéve (vö. Fejérpataky: Kálmán király oklevelei 6—9). Mint sok adatot tartalmazó egyik legrégibb emlékünket nyelvészeink fokozottabb figyelmébe ajánlom. Csak sajnálnunk lehet, hogy egész szövegének képmását nem adja a PRT. VIII. kötete. A Magy. Nemz. Múzeum fényképgyüjteményéből is hiányzik fényképe.

Egy XII. század végéről, 1197. (?) évből kelt, de csak XV. századi átiratban fennmaradt fontos, kiadatlan oklevéltöredékről kell még megemlékeznem. Az aradi prépostságnak Imre király által nagysága miatt könyvalakban (in forma libri seu quaterni) kiadott, de legnagyobbrészt még szövegében is elveszett nagy birtokösszeírásának egyik nagyobb töredéke ez (Orsz. lt. Dl. 28,867, vö. III. Béla Emlékezete 157—159). Sok helynév mellett nem kevesebb, mint 371 XII. századi magyar személynevet őrzött meg, — sajnos,

több esetben kimutathatóan hibás, kései másolatban. A nevek jó része még, bár korántsem oly nagy százalékban, mint például az 1138/1329. évi dömösi oklevélben, a leggyakoribb ómagyar névképzővel, a deminutív *-d*-vel van alkotva, *-i* véghangzóját azonban összesen csak *8* tartotta meg: Scaran*di*, Vth*adi*, Rauos*ti*, Cocu*di*, Samu*di*, Nepe*di*, Obri*di*, Kasu*di*, a véghangzó *u*-vá csak egy névben: Buc*du* változott, vagy ez is inkább az *u* véghangzónak szabályos, egytagú, két mássalhangzón végződő szóhoz járulása (másolata birtokomban).

Történettudományunk mai állása szerint ANONYMUS III. Béla király jegyzője volt, művét „néhai jó emlékezetű" ura halála, 1196 után, tehát a XII. század utolsó éveiben, vagy a XIII. század elején írta. Azokkal tartok, kik azt hiszik, hogy nevét az első, üresen maradt lapra szánta másolója, mert kevés codexet láttam az első lap *versoján* kezdeni, ANONYMUS műve pedig ott kezdődik. Számtalan személy- és helyneve közül nem egy van képezve a szóbanforgó *-di, -du, -d* deminutív képzővel, hisz honfoglaláskori eseményeket tárgyal régi adatok vagy régi mondák nyomán. Korának megfelelőleg legtöbbször ő is lekopott *-d*-s alakjában használja. Így Árpád fejedelem nevét több mint százszor *arpad* alakban írja.[1] Eleinte e nevet a ragozásban is változatlanul hagyja, pl. 5. és 6. fejezetben: almus pater arpa*d*, és Almus pater arpa*d*, később elkezdi latinosan ragozni, de minden ily esetben a névnek régibb *-di* véghangzós alakját véve nominativusi alapul: arpa*dy* (20., 37. §), arpa*dio* (14., 16., 20., 42. §) és arpa*dium* (13., 14., 16., 29., 33., 39., 51. §), éppígy ragozza a Boton*d* (bonton 53., bontond 42., Boton*du* 55., Bothon*d* 56. §) nevet boton*dium* (42.) és Botun*dium* (56.) és az urcun (56.) vrcun, vrcun*d* (57.) nevet ircun*dium* (56. §), míg a sokszor emlegetett Zuar*d*, zuar*du*, Zvard*u* (35. §) nevet csak Zuar*dum* (33. §) alakban (l. még: in portu la*deo*, ládi rév 20. §). Már ezen adatokból is észrevehetjük, de fentebb is említettük ANONYMUS egy különösen jellegzetes, oklevelekben csak legritkább esetekben mutatkozó sajátságát, mi abban nyilvánul, hogy *-d* képzős neveinek egy részét *u* véghangzóval is emlegeti, a magyar *-nek* ragot pedig a képzőnek csakis ez utóbbi alakjához ragasztja: Eleu*d*, eleu*dunec* (50. §), zuar*d*, zuar*du*, E*d*, e*dunec* (17., 32.), Ouſa*d*, ouſa*dunec* (32.); oun*d*, oun*du*, oun*dunec* (40.); Boton*d*, Boton*du*, carol*du*, ſarol*t*, ſarol*tu* (27.), Cun*du*, cun*dunec* (46.) eudu, eudunec (47. §).

A nem *-d* képzős neveknek a magyar *-nek* rag előtt sincs mindig *u* véghangzója: edumernec (17.), edumenec (! 32.), de Usubuu, ufub*u*nec (52. §). Az *arpad* nevet több mint 100-szor írja le, de egyetlen egyszer sincs: arpad*u* alakja, épp így a kétszer írt Sunad s az egyszer használt ogmand névnek sincs véghangzója. A Borſo*d* (caſtrum Borſſe*d* 34. §), emeu*d*, uaro*d* és waro*d*, zaraud, huho*t* és oba*d* s az idegen eredetű honra*d* helyneveket és a moglou*t* nemzetségnevet véghangzó nélkül, a hulha*du*, beuld*u*, pacoztu (*Pákozd*) helyneveket *u* véghangzóval írja. Általában az *u* véghangzónak ezen ingadozó alkalmazását megtaláljuk a nem *-d*-én végződő neveiben is.

A *Bors* (18.) személynév mellett megtaláljuk a Borſ*u* személynevet (18., 34., 35.) és a caſtro Borſ*u*, caſtrum borſ*u*-t (34.), a caſtro hung*u* (2. §.) mellett a hung caſtro és caſtrum hung-ot (13. §). Egyébként a fentieken kívül mintegy szabályként állíthatjuk fel

[1] Mindig a FEJÉRPATAKY-féle facsimile-kiadásból idézek.

Anonymusnál, hogy a mai egytagú *magyar* szavak és nevek után majd mindig megtartja az *u* véghangzót: lelu, tolu, thofu, Etu, calu, Bulſu, bulſuu, Bocſu, urſuur és vrſuuru (10. §), ſaru, ſaruuar, turu, geuru, almu, hetu-moger, dentu-moger, menu-morout, zegu-holmu, zenu-holmu, zecu-ſeu. Kivétel csak a *Sac* (= Csák)-on kívül néhány *-r* végű egytagú szó: nyr, nir, ur (urſuur, de vrſuuru is) és vár (ſaruuar). Kiteszi még a két mássalhangzón végződő többtagú nevek után is: zobolſu, zeremſu, loponſu, zerelmu, továbbá a véghangzó nélkül egytagúból (*1086*/XII. Zlaucu PRT. VIII, 270) származó zoloucu és emeſu (emse?) nevekben. Idegennyelvű egytagú szavak után nincs véghangzó: *Wag, glad, nou-grad, furun-grad, gron*; kivétel csak a véghangzó előtt két mássalhangzós: *burgu*: *ecilburgu* (47.), *etiburgu* (49.) és *elci-burgu* (50. §.). E szabályoktól eltérő ingadozását annak tudhatjuk be, hogy saját korának nyelvét „secundum traditiones diuersorum hystoriographorum" régi írókból átvett adatokkal keveri s hogy legalább félszázaddal későbbi másolatban maradt fenn műve. Nyelvészeink egyébként a véghangzó *-i* és *-u* változatait inkább csak helyesírásbeli sajátságnak tartják: Balassa József szerint „a különböző szóvégi hangzóból előbb gyengülés folytán *u*, *ü* lett s azután veszett csak el ez a hangzó" (NyK. XIX, 153). Gombocz lehetségesnek tartja, hogy az *u* a zöngétlen szóvégi *-i*, *-u*, *-ü* közös jele volt (MNy. V, 395). Melich szerint: „A mélyhangú *i*-nek a magyarban *i* és *u* jegye volt, másrészt pedig magy. *i*-ből *ü* is lett (vö. *füge, süket, sitő* ∞ *sütő* stb.), ezért aztán találunk a szóvégi magánhangzók terén is *i* ∞ *u* írott változatokat, vö. 1213. de Lazd*i*, 1217 de Lazd*u*, 1214. de Lazd (Váradi Reg. ed. Karácsonyi-Borovszky 177., 214., 191. l.); — gör. τοῦ Νέχη, lat. Neku (1138)" (MNy. VI, 154). Igaz, hogy sok oklevélben mindkét változat előfordul, l. pl. a tihanyi alapítólevelet, s a *-di* képzőnek Anonymusig alig találjuk *-du* változatát.

A *-di*, *-du* deminutív-képző véghangzójának eltűnése teljessé a XIII. század elején válik. Az 1211. évi nagy tihanyi összeírás kétezernyi személy- és helyneve közül még elég sokhoz járul e képző, de már csak egy helynévben: stagnum Somar*dy* (fogalmazványban: Somar*di*), piscinam Somar*dy* (Somar*d*) és két személynévben, ha ugyan az egyik idesorozható: Wid*u* (Vid név) és Cinguid*u* — Ciguid*u* (PRT. X, 516, 503 és 505) találjuk meg teljesebb, véghangzós alakjaiban. Az 1237. évi Albeus-fele összeírásban is csak két, kétes személynévi adat: Vod*u* (vad? Vodos név mellett) és Eld*u* (PRT. I, 776, 781) mutatja az *-u* véghangzós alakot. A Váradi Registrumban a *-di* alak már csak egy, előbb említett helynévvel: villa Laz*di* van képviselve, a *-du* ebben fordul elő Anonymus után a legtöbbször a: Bal*du*, Ban*du*, Keme*du*, Chena*du*, Cunsu*du*, Gal*du*, Laz*du*, Percus*tu*, Scen*du* és Vhu*du* személy- és helynevekben, a Va*du* és Vi*du* adatok pedig — úgy látszik — itt is csak a vad (?) szónak és Vid névnek tővéghangzós alakjai (l. eml. kiad. indexét).

Talán a kelleténél is nagyobb figyelmet fordítottunk ezen a XI. és XII. századokban kimutathatólag legélénkebb használatú, később az idegen, keresztény, martyrologiumi nevek és azok kurtításai, becézései elterjedésével mindjobban tért vesztő — bár sokszor makacsul még ezekhez is hozzátapadó — ómagyar névképzőre. Első magyar névtárunk, a dömösi prépostsági alapítólevél magyar neveinek legnagyobb része még vele van képezve. Fiatalabb névlajstromainkban: a tihanyi 1211. évi birtokösszeírásban, Albeus jegyzé-

kében vagy a Váradi Registrumban fokozatosan látjuk használatának csökkenését, később a XIII., XIV. században lassan-lassan kivész a személynevekből s csak az ősi megtelepítésű, megszállójuk ősmagyar nevét őrző helységneveink százai tartották fenn korunkig.[1] Száraz, nyelvtörténeti adatokat gyüjtögető értekezésünkben is nehéz elhallgatni kegyeletünk melegét, mellyel e képzővel foglalkoztunk, hisz fokozatos fogyásából nem nehéz visszakövetkeztetnünk arra, hogy a névtelen honfoglaló ősök ezreinek meg ezreinek örökre ismeretlenül maradó nevéhez tapadt, az első helyhez kötött magyar szállások nevéből is ritkán hiányzott.

Rövideden összefoglalva már most a *-di, -du, -d* deminutív képző kronológiáját: a XI. században kivétel nélkül *-di* alakban találjuk. Véghangzójának lekopása a XII. század első felében indul meg, rohamosan halad a század második felében, s csak nagyon szórványosan változik *-du*-vá. A XII. és XIII. század fordulóján író Anonymus néhány névben és a ragozásban a *-du* alakot használja a lekopott *-d*-és alak mellett, ugyanígy a Váradi Registrumból (1208—35) is kimutatható ez utóbbi változat néhány adattal, okleveleinkben a XIII. század elején a véghangzós alakok már csak a legritkább esetben fordulnak elő.

Ezek után nem lehet kétséges, hogy legrégibb nyelvemlékünk, a tihanyi apátság alapítólevelének publikációiban a „*cueſi*" helynevet az *-i* véghangzós, phonetikusan *t*-vé vált deminutív képzős „cueſt(i)"-re kell kijavítanunk.

Azt hiszem, Erdélyi László közléseiben „a locus Mortis (helyesebben: *mortif*) dictus" után egy sorral álló „Mor*us*-uuasara-kuta-rea" ragozott helynevet (Ért. 27. l., PRT. X, 492) is vissza kell igazítani ez alapítólevélben: mor*tif* uuasara kuta | rea-vá, mint azt szerény véleményem szerint helyesebben Szamota (NyK. XXV, 138, 144, de mindkét helyen hibásan: *u*asara egy *u*-val) és Fejérpataky (Enchiridion 84) olvasta. Az alapítólevél *u* betűinek két függőleges vonala párhuzamosabb, mint e második mor*u*ſ, illetőleg mor*tif* szóban látjuk, azonfelül az *u* betűk kezdővonalának felső része kissé balra hajlik s nincs meg az a sor feletti kicsúcsosodása, mint a *t* betűnek. Egyébként is nagyon érthető, ha a tolnamegyei *Mortis — Martos* (a mai Bikács vidékén feküdt, PRT. X, 420/21) falu határában találunk egy *Martos* vására-kuta nevű helyet. A *Maros* nevet különben sem tudja Erdélyi azon vidékről magyarázni, a Veszprém megye déli csúcsán fekvő Sió-*Maros* Bikácstól nagyon távol fekszik. Nyelvtörténetileg sem hiszem, hogy megállhatna 1055-ben a *Morus* név.

Bár Grimmék Attila nevét a Volga vagy Don ősi *Atel, Atil* nevéből eredeztetik, a dömösi oklevélben is találunk *Garandi* (Knauz I, 96) személynevet, nem akarom a magyar *Moris* (1138, bátai szolga, Knauz I, 91) — *Morus* (1211, aszófői szőlőműves, PRT. X, 505) — *Maros* személynevet, melyet számos helynév tartott fenn (Sió-*Maros* (Veszprém megye), Kis-*Maros* (Nógrád és Bihar m.), Nagy-*Maros* (Hont és Bihar m.), *Maros*falu (Bars m.) a *Maros* folyó nevével azonosítani. A hangfejlődés azonban az adatok szerint ugyanaz.

[1] Legújabban felfedezett második nyelvemlékünk, az ómagyar Mária-siralom szerint a XIII. század végén vagy a XIV. század elején még köznevekhez is járult: fyo*dum*, uro*dum*, egge*dum*.

Constantinus Porphyrogenitus a *Maros* folyó nevét *Μορήσης* (40. §, MHK. 127. l.) alakban említi, Szt. Gellért *maros*vári (csanádi) püspöki székhelyének nevét Deliberatio című XI. századi müncheni kéziratban fenmaradt műve és a mondseei XV. sz.-i kéziratban (Cod. Lunaelacensis) fenmaradt legendája *Mores*, *Moris* alakban tartotta fenn (Deliberatio Gerardi *Mores*enae aecclesiae episcopi PRT. I, 375, 378, 379; Vita S. Gerardi *Mores*ane ecclesie episcopi, Endlicher, Monumenta Arpadiana 210, ciuitatem *Moris*enam, urbis *Moris*ene, urbe *Moris*ena, urbs *Moris*ena uo. 213, 214, 217). Még III. István *1166.* évi dalmáciai oklevelében: Stephano *Moris*ene sedis electo (Smičiklas: Cod. Dipl. II, 106) olvasható. 1167/1221/1245: Ego Stephanus Mor*is*ensis sedis electus (uo. II, 116). Anonymus a *Maros* folyót latinul *Morisius*nak, magyarul *Morus*nak nevezi (cap. 11.: *Morisius*, a fluuio *morus*, a fluuio *mors* (!), Sunad . . . in castro suo iuxta *morisium*; cap. 44.: a *morisio*). Ennek megfelelőleg a *Maros* személynév fejlődése is, mint láttuk: *Moris* — *Morus* — *Maros*. Az 1138. évi dömösi oklevél egy falut: villa *Maristi* (Knauz I, 89) és villa *Morusti* (uo. 93, 95 = *Marosdi*) néven emleget. Vö. még: 1001 (?): Baluuanif (PRT. I, 590), 1083—95: Baluanif (uo. I, 592), 1197, XV: villa Sarif . . . in Sarif . . . In alia villa Saris (Dl. 28,867, az aradi prépostság említett birtokösszeírás töredéke, — Nagy*sáros*, Zaránd m. Ágya mellett volt, Csánki I, 743. A falut ez oklevél egy más átirattöredéke: Sar*us* alakban említi: Hazai Okmt. VIII, 11), Horog*if* (= Haragos, uo.), Ioannif (uo. 1211, Joan*us*). Magashangú szavakban: 1039: Schebis marchio Ungarie (Pertz: MGH. SS, XX, 793, XI. századi Annales Altahenses maiores-ben, ugyanő a Képes Krónikában: Seb*us* (M. Flor. Hist. Hung. Font. Dom. II, 144); Kigou*is*, Rescug*is*, Uuert*is*, Vran*is* (bakonybéli összeírásban).

1055-ben a név alakja tehát valószínűleg *morif* lett volna s nem *moruf*. Mindezek alapján a: *mortif uuafara kuta rea* olvasás a valószínűbb. Ennek fejlődése is: Mort*is* > Mort*us* > Mart*os*.

A tihanyi alapítólevél leghosszabb magyar kifejezésének első szavát a *feheruuaru rea*-t Pintér Jenő: Magy. Irodalomtört. I (1909), 92. l. így választja el sor végén: „*Feher-* | *uuaru rea*", az OklSz. pedig a *Fehér* címszó alatt így: „*feheru-* | *uaru rea*". Szóval Pintér szerint a *fehér* szónak nincs *u* véghangzója, a *vár* szó *v*-je pedig *uu* (2 *u*)-val van írva, Zolnai szerint a *fehér* szó véghangzós: *feheru*, a *vár* szó *v*-jét pedig csak egy *u* fejezi ki. A MNy. VI, 434 szerint ebben a kérdésben Mészöly Gedeon egyetért Zolnaival, mert a szót így olvassa: „*Fehérü-Váru rëá* = Fehérvárra". Kérdés: az egyetértő feleknek, vagy Pintérnek van-e igaza? Palaeographice a kérdést nem lehet eldönteni. A facsimilén a *feher* és *uuaru* közt látunk ugyan egy kis hézagot, de ez csak látszólagos. A sor alá lehúzott *r* előrenyujtott nyelve számára többé-kevésbbé mindig hagy ilyet az oklevél írója. De talán eldönthető a kérdés az oklevél magyar szavainak helyesírásából és az *u* véghangzó szabályos használatából. A *v* hangot ez alapítólevél és korai okleveleink az egykorú német ortografiából átvéve, különösen szó kezdetén igen gyakran írják kettős *u*-val (*uu*), vagy ami ezzel palaeographice teljesen azonos, kettős *v*-vel (*vv*, *w*, *vu*). 1001. (?) évi pannonhalmi alapítólevélben: Baluuanif (Bálványos), Wifetcha, Vuofian (id. h.); 1055. tihanyi alapítólevélben: putu uueieze, uluuef megaia, gnir uuege, mortif uuafara kuta, afauuagi, eleuui humuk, baluuan, Woiteh comitif. Az 1083—95

közti pannonhalmi conscriptióban: *uuo*ſian, *uue*ihna (Vénye), *uue*inic (Vének, id. h.); 1190 k. Dávid dux oklevelében: *W*eimir (PRT. X, 496); 1111-iki zobori oklevélben: *V*vaga, *W*illermus, *V*vacensis, *V*volferus; 1113-i zobori okl.-ben: villa *V*veza, aqua Blav*v*a, fluvius *V*vlscit, *W*esscan, aqua *V*vac (Vág), *V*vederat, Tav*v*icz, *V*volferus, *V*varadiensis stb. (id. h.); 1116—31 közti Acha-féle okl.-ben: chi*w*a (id. h.); 1131 k. Sár-biró-féle okl.: *w*ezperienſi, *W*alen, La*w*a (id. h.); a következő oklevelekben: *W*ezpremiensis, *w*aradiensis; 1141—61 közti csatári oklevelekben: *W*erenc, *W*eteh, *W*apussa, *W*asardus, *W*eng (id. h.); 1146: *W*irthis (Vértes), *W*amma (PRT. I, 598/9); 1150: Scul*v*vata (= Szóváta, uo. 599). A bakonybéli összeirás idetartozó szavaira fentebb már felhívtuk a figyelmet. Ez a megfigyelés (*uu*aru = vár) majdnem Pintér felfogása felé dönti el a kérdést, de az a kifogás emelhető ellene, hogy magában a tihanyi oklevélben is van egyszerű, simpla *u*-val írt *v*, igaz, hogy összesen csak három esetben: ſeku *u*eieze, kurtuel fa és lutou*i*c comitiſ.

Lássuk tehát a *fehér* szó véghangzójának kérdését. Az OklSz.-ban több véghangzós adatot nem találunk rá. Jár-e egyáltalában a többtagú, magashangú, *r* végű magyar szó után *u* véghangzó? Én emlékeink megfigyelése alapján azt felelem: *alig*. Nyelvészeti irodalmunkban a tőhangzó, véghangzó, szóvégi *u* stb. kérdésével már legalább is egy kötetre való irodalom foglalkozik. De bizonyos szabályt, hogy mily esetekben szokott s mily véghangzó (*i, u, e, a*) magyar szavakhoz járulni, úgy tudom, még nem kisérlettek felállítani nyelvészeink. Addig, míg legrégibb emlékeink hiteles sorozata összeállítva nincs, nem is lehet, azután is nehéz, de azt hiszem, egyes esetekben nem lehetetlen. Nézzük pl. az *r* végű magyar szavakra nézve Anonymust. Említettük már, hogy Anonymus a mai, tehát a véghangzó nélkül egytagú szavak után rendesen kiteszi az *u* véghangzót. A dömösi oklevél is csaknem kizárólag csak az egytagú szavak után teszi az *u*-t. De Anonymus az *r* végű egytagúak után sem mindig: vr*u*ſ*u*r*u* (10. §) és ur*u*ſ*u*r (többször, = Örs úr), ſar*u*, ſar*u*u*a*r, geur*u*, tur*u*, ny*r*, nir; a magyar *szer* köszót: ſcer*ű*, *-i* véghangzóval írja. A többtagú, *r* végű szavak után, legyenek azok magyar vagy idegen eredetű nevek, sohasem tesz véghangzót: olpa*r*, zotma*r*, Coza*r*, Bunge*r*, zu(m)bo*r*, Zombo*r*, zubu*r*, turtu*r*, gumu*r*, byho*r*, eguR, bula*r*, hetumoge*r*, dentumoge*r*, portus Moge*r*. Bevezetésében olvasható *mogerű* a latin többes nominatívus ragjával van ellátva. Említettük, hogy a magyar *-nek* rag előtt mindig kiteszi az *u* véghangzót. Az egyetlen így ragozott *r* végű magyar név után nem teszi ki: edumernec (17. §). Éppígy nem tesz *u* véghangzót a többtagú *l, m, n, g, k, p* végű szavak után, kivéve, hogyha két mássalhangzón végződnek: zerelm*u*, zobolſ*u*, zeremſ*u*, loponſ*u*. Nézzük ezek után más korai emlékeink *r* végű neveit. Constantinus Porphyrogenitus *μεγέρη* és *καρὴ* törzsneveiben az *η* bizonyára *-i* véghangzónak veendő. A tihanyi alapítólevélben az egytagú (*u*)*uaru* szót kivéve, *r* végűek után nem járul sem *i*, sem *u* véghangzó: g*n*ir, leanſyhe*r*, (mortiſ uuaſara, gunu-ſara birtokragosak). 1090 k. Dávid dux oklevele: Weimi*r*. A veszprémvölgyi oklevél Szt. István-kori görög szövegében az egytagú, két mássalhangzón végződő *σάνδρου* után *u*, *γρινιζαρι* után *i*, *σαγαρ-βρυεν* első tagja után semmi véghangzó nincs, éppúgy mint a Kálmán-kori latin szöveg *r* végű magyar szavai után: zaa*r*berin, ſcondu*r*, grincea*r*. A dömösi

oklevél egytagú: villa Sar*i* és a többtagú, mélyhangú: Machar*i*, Pazar*i*, Vzar*i* neveiben találok csak *i* véghangzót, mintegy 50 *r* végű, akár egy-, akár többtagú, akár magas-, akár mélyhangú, *r* végű szava után azonban sem *-i*, sem *-u* véghangzót nem találok: Vi*r*, Kules-e*r*, Peti*r*, Selme*r*, Ece*r* (Knauznál egyszer hibásan *Scer* I, 91, másszor E*t*er I, 92, = Ecser, a tiszamelléki birtokok közt; l. Árpád és az Árpádok díszmű 145. l.), Zehe*r*, Sete*r*, Sideme*r*, Citar, Cimo*r*, Cazme*r*, Mogi*r*, Deuecher, Kuke*r*, Budme*r*, Cime*r*, Ense*r*, Bodo*r*, Kalsa*r*, Zadu*r*, Humur, Zada*r*, Stamer, Babatu*r*, Simu*r*, Gucu*r*, Pedu*r*, Sothma*r*, Zonu*r*, Samar, Sudu*r* stb. Éppígy az 1086/XII. sz.-i bakonybéli összeírás: Quia*r*, Sar, Felduuar, hota*r*, hatar, — buqu*r*, Ozu*r*, Pety*r*, Buati*r*, Bicho*r*, Guque*r*, összes *r* végű szavainak sincs véghangzója.

Nem szaporítva tovább a szót, az összes XII. századi eredetiben fenmaradt emlékeink magyar nevei közül talán csak az egy Chita*ry* többtagú, *r* végű szót találom még *-i* véghangzóval (az I-ső csatári 1141—61 közti oklevélben, uo. a helynév Chita*r* alakban is, Magy. Könyvszemle 1892/3, 15 és 17). Ezek alapján a *fehér* szó után *-i* véghangzót még lehetségesnek gondolok, de *-u*-t nem, s Pintér elválasztását fogadva el, legrégibb nyelvemlékünk *feheruuaru rea* ragozott helynevét így olvasom: *fehérváru rëä.* Jakubovich Emil.

Finnugor népek önkormányzati alakulatai.

Szovjet-Oroszország tudvalevőleg igen nagylelkűnek mutatkozik a területén lakó különböző nemzetekkel szemben. Megengedte, hogy minden nép önálló alakulatokba tömörüljön; ezeknek elnevezése különböző: szövetséges köztársaság (Georgia, Ukrajna), köztársaság (Krim), terület (kalmükok), „commune" (volgai németek). A mai orosz viszonyok ismerői azt mondják, hogy ez a szabadelvűség csupán színleges. A legnagyobbak valamiféle látszólagos állami léttel még csak rendelkeznek (külön kormányuk van, Moszkvában „követ"-et tartanak), de a kisebbek (tekintet nélkül „rangjuk"-ra) nem mások, mint az erősen központosított Szovjet-Oroszország közigazgatási egységei. Az egyes alakulatok élén nagyobbára az illető vidék szülöttei állanak, de vannak esetek, hogy maga a központi kormány delegálja a maga bizalmi embereit, akik akárhányszor nem is odavalósiak.

Akárhogyan is álljon a dolog, mégis érdekes, hogy ezáltal néhány finnugor rokonnép külön szervezkedett. Nevük helyet foglal az európai oroszországi „kormányzóságok és területek" névsorában,[1] még pedig így: 45. A votjákok területe (Territoire des Votiaks). — 46. A zürjének területe (Terr. des Zyrians). — 48. A cseremiszek

[1] A Nemzetek Szövetsége hatalmasan kiépített járványügyi szervezetében Szovjet-Oroszország tudósai is résztvesznek. A N. Sz. egészségügyi bizottsága fölkérésére Taraszevics moszkvai egyetemi orvostanár részletes munkálatot terjesztett be az oroszországi járványokról. (Société des Nations. Section d'Hygiène. Renseignements Épidémiologiques, No. 5: Les épidémies en Russie depuis 1914. — Genève, Octobre 1922.) Innen veszem a közölt megnevezéseket (az idézett kiadványban franciául és angolul).

területe (Terr. de Marie-Tcheremisses).[1] A mordvinoknak nyilván azért nem jutott külön szervezet, mert nagy területen, teljesen szétszórva élnek.

A három „terület" határai, amennyire Oroszország igenis vázlatos közigazgatási térképének[2] és az itt rendelkezésemre álló egyedüli fgr. néprajzi térképnek (Simonyi: Magyar Nyelv, 2. kiad.) összevetéséből megállapíthatom, a cseremiszeknél és votjákoknál összeesik nagyjában az illető népek településterületével, csak az nem világos, melyik a zürjének „területe", mert ez a közigazgatási térképen névvel nincs megjelölve (míg a két előbbi megvan jelölve).

Érdemes volna tanulmányozni azt, hogy e területi elkülönülés volt-e valami hatással a három rokonnép önálló műveltségi fejlődésére, alakított-e ki bennük valamilyes nemzeti öntudatot? Közigazgatásukban, iskoláikban használják-e a nép nyelvét? Képződött-e, különállásuk folytán, az illető nép nyelvét beszélő vezető osztály?

Még egy Oroszországban élő rokonnépnek van joga önálló, talán állami, létre, még pedig a karjalai népnek. A föntidézett összeállításban így szerepel: 44. Carélie (fr.). Karelian Republic (ang.). — Máshol: „Carélie Orientale" és „Commune carélienne".

Az orosz közigazgatási térképen megjelölt határa teljesen összeesik a Simonyi Magyar Nyelv-ében található térkép néprajzi határaival.

Karjala egyébként a Nemzetek Szövetségét is foglalkoztatta már. A finn külügyminiszter fölhívta ugyanis a Nemzetek Szövetsége Tanácsának figyelmét 1921 november 26-án kelt levelében arra a körülményre, hogy a Dorpatban, 1920 október 14-én a Szovjetoroszország és Finnország között kötött békeszerződésnek Karjalára vonatkozó rendelkezéseit Oroszország nem tartja be.

A dorpati békeszerződés (10. és 11. cikkek) ugyanis Kelet-Karjala lakosságának területi autonómiát biztosít az orosz tanácsköztársaság keretében; azonkívül elismeri e tartománynak gazdasági és közművelődésügyi önkormányzatra való jogát. Az orosz szovjetkormány azonban, ahelyett, hogy e szerződés rendelkezéseit végrehajtaná s az önkormányzatot életbeléptetné, Karjalát egy „munkáskommün" uralma alá helyezte, amely tulajdonkép a központi hatalom közege s amely a lakosságot rekvirálásokkal és kényszeradókkal sanyargatja, pusztítja és terrorizálja; a nemzeti nyelv használatára vonatkozó ígéretét sem teljesíti. A karjalaiak ez ellen föl is lázadtak; egy részük szabadságharcuk után Finnországba menekült. A finn kormány mindebben veszélyt lát a világbéke ellen és kéri a Nemzetek Szövetsége közbenjárását. A finn kormány álláspontját a Nemzetek Szövetsége 1922 január 13-án tartott tanácsülésén Enckell Charles, a finn köztársaság párisi követe, fejtette ki.[3] Finn-

[1] „A cseremiszek magukat *mari* néven nevezik" (Magy. Nyelvtud kézikönyve, 4. füzet 26. l.)

[2] *Résumé mensuel des travaux de la Société des Nations.* 1921. 9. szám. — E térkép, amely Szovjetoroszország új közigazgatási beosztását tünteti föl, Oroszországon kívül itt jelent meg először.

[3] Enckell követnek a Tanácsülés előtt tartott részletes előadását, amely Karjala föld- és néprajzi viszonyaira és legújabbkori történetére is kiterjeszkedik, l. *Journal Officiel — Société des Nations*, 1922 február (III. évf. 2. szám) 165—169. lk. — A Tanács előtt lefolyt tárgyalásra vö. ugyanott 104. és 107. lk. — A kérdést röviden ismerteti: *Résumé mensuel des travaux de la Société des Nations*, 1922, január (II. köt. 1. sz.) 19. l.

országot a tanácsülésben lelkesen támogatta a rokon Észtország, azonkívül Lengyelország, Lettország és Litvánia is. A Tanács másnapi ülésén úgy határozott, hogyha a két fél (Finnország és Oroszország) megegyezik abban, hogy a Tanácsot kéri a vitás ügy elintézésére, a Tanács az ügyet részletes megvizsgálás tárgyává fogja tenni; egyúttal úgy véli, hogy a moszkvai kormánnyal diplomáciai érintkezésben álló valamelyik tagállam kormánya érdeklődhetne Moszkvában, mi erre vonatkozólag az orosz kormány nézete? Mivel az orosz kormány nem adott kedvező választ, az egész dolog abbamaradt.

Azok kedvéért, akik a „turáni" népek nagy barátai, fölsoroljuk, úgy ahogy a Taraszevics-féle listában találjuk, azokat a töröktatár népeket is, amelyeknek az európai vagy ázsiai Oroszországban, az orosz alkotmány szerint valamelyes különállásuk van:

A kormányzóságok és „területek" sorában: 47. Territoire des Kalmouks. — 49. Région des Tchouvachs.

A köztársaságok sorában: 50. République des Bachkirs. — 52. République de Crimée. — 53. République de Tartarie.

A kaukázusi államok sorában: 3. République des Montagnards. — 5. Daghestan. — 6. Kabardinsk.(?)

A középázsiai államok sorában: 1. République des Soviets des Kirghises. — 2. République du Turkestan.

(Genf.) BARANYAI ZOLTÁN.

Az Oslu nemzetségnév eredete.

Az *Oslu* (*Osl*) nemzetség Sopron vármegyének tősgyökeres és legkiválóbb nemzetsége; belőle származtak — hogy csak ezt a kettőt említsem — a nagynevű KANIZSAY- és a ma is élő OSTFY-családok (vö. KARÁCSONYI JÁNOS, A magy. nemzetségek a XIV. sz. közepéig II, 401).

OSTFFY LAJOS barátom, aki maga is szívesen és hozzáértéssel foglalkozik családja történetével, kérdést intézett hozzám, hogy mi a véleményem az *Oslu* nemzetségnév eredetéről; kinek van igaza, PÓR ANTALnak-e, aki a Turul 8. kötetében megjelent genealogiai tanulmányában (Az Osl-nemzetség története a XIII. és XIV. században. 153 kk.) a nemzetség és a nemzetségnév délszláv eredetét bizonyítgatta, vagy NAGY GÉZÁnak, aki PÓRral szemben a besenyő eredet mellett tört lándzsát (Árpádkori személyneveink és az Osl-nemzetség eredete. Turul IX, 49 kk., 127—8)? Íme válaszom.

A név legrégibb írott (és ejtett) alakja *Oslu*. Legrégibb adataink a XIII. sz. első feléből valók: ego *Oslu* comes (é. n. NMúz.; W. VI, 222); 1222: Belud scilicet et *Oslw* filij Comitis *Oslw* (ÉRDY, M. Akad. Évk. VII, 2:197; W. VI, 407); 1228: Thomam filium *Oslu* (W. VI, 455); 1235: filii Koza scilicet *Oslu* Wata Chepanus (W. II, 35; PRT. I, 747); más adatok, részben későbbi másolatokból: 1220: *Oslw* CD. III, 1:300, W. XI, 158, 1228: *Oslu* CD. III, 2:144, 1232: *Oslu* W. VI, 511, XI, 251, 1238, 1239: *Oslu* W. VII, 54, CD. IV, 1:147. Az említett ÉRDY által közölt 1222. évi oklevélben *Oslw* mellett egyszer *Osly* alakot találunk; vö. 1281: comes Petrus de genere *Osly*, CD. V, 3:98. Egy évnélküli (XIII. sz. végéről való) oklevélben a név alakja *Osul* (W. X, 417, KUBINYI, I, 181). A XIII. sz. közepétől kezdve a tővégi magánhangzónélküli *Osl* alak lesz általánossá (első adat, eredeti oklevélben, talán 1227-ből: *Osl* comes

filius *Osl* comitis, Hazai Okmt. I, 8; W. VI, 449). Hogy az 1225-ből való *meta Osl* (circa Toplicam Canonicorum Zagrabiensium, W. XI, 180) és az 1274-ben említett *Oslteluke* (sessio castri Albensis Transiluani, W. IV, 35) adatok idevalók-e, illetőleg hogy az Osl-nemzetségnek volt-e Horvátországban és Erdélyben is birtoka, az nem nyelvi kérdés. Az *Oslfi* > *Osfi* kapcsolatban keletkezett *t* járulékhanggal a ma is élő *Ostfi* névalak s ebből elvonással a néha-néha felbukkanó *Ost*, vö. 1229 (?): de genere *Ost*; CD. VII, 1:223; 1438: Ladislaus, filius *Osth* de Azonfalva, CD. XI, 167.

Ami mármost a név eredetét illeti, Pór Antal szerint az *Oslu* > *Osl* nemzetségnév a délszláv *osel* ‚szamár' átvétele, illetőleg tulajdonnévül alkalmazása volna. Hogy ez a feltevés hangtani lehetetlenség, azt alig kell bizonyítani; hiszen a horv. *oszel* Jambr. Bell., szlov. *óseł*-ből Plet. (= egyh. szl. *osĭlŭ*) a magyarban legfeljebb *Aszol(y)*, de nem *Oslu* lett volna. Ellenben Nagy Géza minden módszertelensége ellenére is ösztönszerűleg a helyes úton indult, midőn az *Oslu* név török (besenyő) eredetét vitatta. Helyes mindenekelőtt Nagy Gézának az a megállapítása, hogy az *Oslu* > *Osul* nemzetségnév azonos a cserhalmi ütközetben szereplő *Oslu* (*Osul*) besenyővezér nevével,[1] vö. Bécsi Képes Krón., Font. Dom. II, 171: „Quod cum vidisset princeps milicie paganorum nomine *Osul* qui fuit serviens Gyule[2] ducis Cunorum . . . *Osul* principi suo . . ." A Budai Krónika megfelelő helyein *Oslu*. De már Nagy Gézának az a további magyarázata, hogy ez az *Oslu* török szn. a tör. (oszm. kún, karaim) *uslu* ‚vernünftig, gerecht, überlegt, weise, bescheiden' (< *us* ‚Verstand, Sinn, Weisheit') melléknévvel azonos, nem ér többet Pór Antal ötleténél. Ismerve a magyar hangtörténetet, eleve tudhatjuk, hogy az átvett török (besenyő) személynév ill. köznév eredeti hangalakja csak *ošlu* (*ošly*), vagy — s ez valószínűbb — *ašlu* (*ašly*) lehetett. Ebben az esetben pedig önként a kún *ašly* ‚frumentum' szóra kell gondolnunk (*asli* CCum. 130 = kaz. krim. *ašlyk* Getreide, tob. *ašlyk* Gerste, csag. *ašlik* Speise, Futter < ktör. *aš* Nahrung, Speise, Futter; tel. alt. *aš* Getreide, bar. sor. Gerste); olyanféle tulajdonnévvel van tehát dolgunk, mint a tör. *Arpa*, *Boγdai*, csuv. *Putej* esetében.

I. Oslu comes fiai a XIII. sz. első felében *Oslu*, *Belud* és *Suur*; dédunokái közt találjuk 1279—98 között. II. *Sur* (*Suur*) kaboldi várnagyot. *Belud* (olv. *Belüd*) nyilván a régi magyar *Beel*, *Bel* személynév magyar becéző származéka (vö. EtSz. *Bél*). Ellenben a harmadik fiú török nevet visel: *Sur*, *Suur* azonos a besenyő *Čur* névvel. Konst. Porph. szerint ugyanis a második besenyő törzs neve Τζούρ (vö. Németh, Kőrösi Csoma-Arch. I, 200), ez viszont a köktürk feliratokból ismert *Čur* méltóságnévvel azonos. A kún *čura* ‚falco albus' CCum. 129, amellyel Nagy Géza, Turul i. h. összeveti, nem török szó, hanem a perzsa ȣ ȝ (‚falco albus, sive mas sive femīna' Vull. I, 513) átvétele.

Gombocz Zoltán.

[1] Ugyanez a gondolat már Podhradczkynál is (Chron. Bud. 131. l. jegyz.), aki a cserhalmi ütközettel kapcsolatban megjegyzi: „Cumanica generatio *Osl* apud nos quoque floruit".

[2] A *Gyula* besenyő névre vö., hogy Const. Porph. szerint a harmadik besenyő törzs neve Γύλα, Kőrösi Csoma-Arch. I, 221.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az 1055-i tihanyi oklevélhez. Ismeretes dolog, hogy az 1055-i tihanyi alapítólevél írója, fogalmazója egy *Miklós* nevű *püspök* volt, aki azonban a reánk maradt oklevél lemásolásakor már nem élt. Az oklevél erre vonatkozó része így szól: „Anno salutiferę incarnationis unici numinis cęli septemplicis universęque creationis Mill[esimo] L. V. feliciter regnante prefato victoriosissimo principe anno regni sui VIIII et cum eo nobilissimo duce B(ela) conscriptum est hoc privilegium a beatissimo presule Nicolao, qui tunc temporis vicem procurabat notarii in curia regali“ (l. Erdélyi László, A tih. ap. kritikus oklevelei 31, 37). Nem lesz érdektelen, ha nyelvészeink figyelmét felhívom arra, hogy ez a Miklós püspök I. Endre királyunk oldalán más események kapcsán is szerepel. III. Henrik német császár ugyanis 1051-ben megtámadta Endre királyt. Serege dunamenti részének Gebhardt püspök volt a vezére. A püspöknek a császárhoz írt egyik levelét Endre emberei felfogták. A levél tartalmát Endrének és vezéreinek Miklós püspök magyarázta meg. Erre nézve a Bécsi Képes Krónika ezt írja: „Is autem qui ferebat litteram deo sic uolente captus est a latrunculis Andree regis, et ad eum ductus. Cumque Nicolao episcopo interpretante tenorem litterarum percepissent, rescripserunt episcopo Gebarth litteras, quas per quendam hospitem eidem miserunt“ (l. M. Florianus II, 161; Dubnici Kr. III, 67). A levélben azt írták Gebhardt püspöknek, menjen haza, mert a császár már rég haza ment. E levélnek nagy része volt abban, hogy I. Endre 1051-ben a németeken diadalt aratott. A krónika szavaiból az tűnik ki, hogy Miklós püspök állandóan Endre király mellett tartózkodhatott, jegyzője lehetett. Alig lehet benne kétség, hogy ez a Miklós püspök volt a tihanyi alapítólevél fogalmazója is, amint ezt Pauler Gyula is megemlíti (l. A magy. nemz. tört. I² 96—101 és különösen 427: „Miklós püspök kétségkívül az, aki a tihanyi oklevelet írta“). Csak megjegyzem, hogy I. Endre is, meg I. Béla is alig tudhattak latinul. Endrére ez a fentebbiekből következik, I. Béla latin nem tudására pedig vö. Képes Kr. 64 (= Flor. II, 163: „hoc per interpretem Bele duci innotuisset“). M. J.

Növénynévszótárak. Sági Istvánnak a Magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete című összeállítása nagy segítségére van különösen azoknak, akik szakszerűen nem foglalkozhatnak nyelvészeti kérdésekkel. Az összeállítás az anyag történeti fejlődését is fel akarja tüntetni, ha nem is teljes részletességgel. De éppen e szempontból rá óhajtok mutatni a növénynevek szótárainak történeti szempontból is hézagos sorára. Az első munka, amelyben magyar növénynevek a latin nevekkel kapcsolatban közölvék, nem a Beythe munkája (1583), hanem horhi Melius Péter munkája, „Herbarium az fáknak, füveknek nevekről Kolosvárt 1578“. A XVIII. század munkái közt pedig Csapó József Új füves és virágos Magyar Kert Pozsonyban és Pesten 1774. és 1792. című munkája gyüjtötte egybe az akkor ismert magyar növényneveket, amelyeket deák, francia, olasz, német nevekkel együttesen sorol elő.

A XIX. századnak pedig legjelentősebb munkája Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály Magyar Füvészkönyve Debreczen 1807, amely a

növényneveket illetőleg végzett kutató munkáról számol be és amely a XIX. század füvészeinek forrásmunkául szolgált. Különösen fontos e tekintetben még a Diószegi Sámuel Orvosi Füvészkönyv Debreczen 1813 munkája, amely a X—XII. lapokon elősorolja az orvoslásról írott magyar könyveket is és így a növénynevek forrásmunkáit és amely a 345—395. lapokon a használatos növénynevek felől is útbaigazítást ad. Talán azt meg se kell jegyeznem, hogy az említett munkák egyben a növénytani műszavak felől is tájékoztatnak, különösen a Magyar Füvészkönyv, amely a 14—44. lapokon a műszókat szokásszerűen közli. Úgy vélem, amikor szótárszerű munkák elősorolásáról van szó, a most említetteket nem szabad mellőzni.

Mágocsy-Dietz Sándor.

Borúra derű. A M. T. Akadémia palotájának és gyüjteményeinek magyarázó kalauzában (1917) Divald Kornél, a könyv szerzője azt mondja az Akadémia címerének leírásakor (52. l.): „Széchenyitől ered az Akadémia jelmondata is, amely a címer alatt olvasható: „Borúra derű". Divald az adatokat Viszota Gyula értekezéséből vette, melyben részletesen el van mondva a címer története s az Akadémia képes termében függő nagy kép keletkezése. (Akad. Értes. 1904.) E képen a sast itató Amphitritét Ender János, a festő úgy ábrázolta, hogy baljával egy pajzsra támaszkodik, melynek kerületén Ráfael képére emlékeztetően Attilát látjuk Róma előtt, közepén pedig a koronátlan magyar címer alatt a jelmondatot olvassuk: „Borúra derű. 1831." — A M. Tudós Társaság Évkönyvei (I. köt. 1831—32) az 1832. májusi ülésről pedig ezt mondják: „Elfogadtatván a' Másodelőülő úr [azaz Széchenyi István] által javasolt czímere a' Társaságnak, abba jelszóul Decemb. 27.-d. ezen ajánlottak közül „sikerre" „győzzön a' mi jobb" „vezető nem vezér" „borúra derű", 'st. szavazat' többsége az utolsót választotta". A jelige szerzőjéről tehát a hivatalos adatok nem szólnak s a köztudat Széchenyit vallja annak; Tóth Béla is őt nevezi meg (Szájrul szájra 2. kiad. 331). Evvel szemben Gyulai Páltól többször hallottam, hogy a jelige szerzője Vörösmarty, de adatos bizonyítékát nem mondotta. Pedig hogy ez a valóság, annak maga Széchenyi a tanuja. Tasner Antalhoz. 1850 szept. 7-én írt levelében (Széch. Lev. I, 634, Akad. kiad.) ezt írja: „Én mondám: Magyarország *lesz*, Vörösmarty: Borúra derű". Mikor 1858-ban Budapestnek új nevén töri fejét, felkiált: „Bár élne még Vörösmarty. — Az kitalált volna valami helyest! Boruda! Derüde!" (Lev. I, 687). Nyilvánvaló, hogy a jelige nem Széchenyitől való, de ő ajánlotta kedves költőjének találó mondását, mely velősen magába foglalja Széchenyi politikai hitvallását s az ezt ábrázoló akadémiai címer eszmei tartalmát is. Különben Vörösmarty abban az időtájban költői műben is alkalmazza mondását, Kincskeresők c. szomorújátékában (I. felv.; 1832):

Így nyugodt; idővel
Derűre változik még a ború.

Széchenyi pedig már a Stadiumban (1831, 150. l.) visszájára is fordítja: „ . . . védangyalunk . . . ha egyszer elhagy, ‚borúra fordul a' derű'." Azontúl pedig igen gyakran idézi, még döblingi korszakában is. — A jelige keletkezésére hatással lehetett Kölcsey Bordala (1822), melynek első sorai így szólnak: „Igyunk derűre, Igyunk borúra, Úgy is hol kedvre, Úgy is hol búra Fordúl az élet.", vala-

mint a W. Langland, XIV. századi angol költő latin verséből való és szállóigévé vált sor: „Post nubila Phoebus", melynek ez a változata is járja: „Post tenebras lux". TOLNAI VILMOS.

Félreértett magyar nevek. Victor Hugo féktelen, szinte hihetetlen gyűlöletet vitt magával a számüzetésbe, amelyre III. Napóleon államcsinyje kényszerítette 1851 végén. Ez a gyűlölet a köztársasági elnök, csakhamar pedig császár iránt főmotívuma *Châtiments* (Büntetések) című verses kötetének, melyet csaknem teljesen Jersey szigetén irt 1852 és 1853-ban. Gyűlölete kiterjed általában a zsarnokságra, igy pl. a többször fölemlített Haynaura, viszont egész rokonszenve az áldozatok oldalán van. Ezért olvashatunk *a haldokló Magyarországról, az aradi bitófákról, a folyton gyötört Pest városáról* stb. Ezért találjuk *Carte d'Europe* című költeményében a következő alexandrin sort: Batthyani, Sandor, Poërio victimes. (Batthyani 4 szótag, mert 4 magánhangzó van benne. Hugo igy ejthette ki: Batyiani.)

A három áldozat közül Poërio olasz államférfi, az olasz egység harcosa, aki elveiért hosszú fogságot szenvedett és akinek érdekében Gladstone 1851-ben a nyilvánosság előtt felszólalt. Gróf Batthyány Lajost is könnyü fölismerni, de ki az a Sandor? A Batthyány szomszédsága, méginkább pedig maga a név nem hagy kétségben az iránt, hogy itt a mi forradalmunk egy áldozatáról van szó. Az is bizonyos, hogy egészen ismeretlen embert nem említene a költő, hiszen ez nem érdekelné az olvasót. *Ez a Sandor csak Petőfi lehet.* A tévedés oka nyilvánvaló: valami francia munka Petőfi Sandor-nak nevezte költőnket Alexandre Petőfi helyett. Márpedig francia ember, tehát Victor Hugo sem köteles tudni, hogy van olyan nyelv is, mely a franciával ellentétben a vezetéknevet teszi első helyre. Ő tehát Petőfit vette keresztnek, Sandort pedig vezetéknévnek. Az alább említendő Saint-René Taillandier is *Petoefi Sandor*-t irt egy későbbi munkája címében (Revue des deux Mondes 1860).

Mi volt a Victor Hugo forrása, igy messziről nem tudom megállapitani. Nekünk csak arról van tudomásunk, hogy Boldényi, a magyar emigráció tagja, és Saint-René Taillandier már 1851-ben irtak Petőfiről franciául, holott a Victor Hugo szóbanlévő költeménye 1852 novemberében kelt. Ámde az említett hibát e két irónál nem találjuk meg. Azt kell hinnünk, hogy a francia költő forrása valami hirlap lehetett, amelyről mi nem tudunk.

A két magyar név leirása mutatja, hogy Victor Hugo nyomtatásban olvasta és hiven lemásolta őket. Valószinűleg a Batthyani *i* betűje sem az ő hibája. Hogy az *a* ékezetét elhagyta, az szándékosan történt, mert *á* a franciában nincs. Ez a magánhangzó csak a másik két ékezetet kaphatja meg (voilà, âge). Ehhez alkalmazkodni kell a franciák közt élő idegennek is, pl. neve leirásában, tudva, hogy ez az ő szemüket éppúgy bántja, mint a mienkét némely szláv név orthographiája (ékezet mássalhangzón stb.).

Amit Victor Hugonál franciául, azt a hibát németül találjuk meg a *Brockhaus* Conversations-Lexiconban Camoëns név alatt. A *Luziada* fordításainak felsorolása igy végződik: Und 1 ungarische: Gyula. Vagyis van egy magyar fordítása Gyulától. Ez persze *Greguss Gyula*, és persze szintúgy keletkezett, mint a Victor Hugo tévedése. De míg ez csak jelentéktelen semmiség, amely csak mint curiosum

érdekel bennünket, a másikat súlyosabbnak tartom. Sajnálom, hogy annál a francia költőnél, aki hazájában hosszú éveken át a költőfejedelem dicsőségét élvezte és aki külföldön körülbelül legismertebb képviselője volt nemzete költészetének, — sajnálom, hogy nincs meg nála a mi nagy költőnk neve. Puszta tévedésből. Mert hiszen Victor Hugo azt akarta, hogy meglegyen.

Schuchardt Hugó, a kiváló német nyelvtudós, azt ajánlotta, hogy mindenkinek a tulajdonnevét úgy írjuk, ahogy ő maga írja anyanyelvén. Átvitte a gyakorlatba is, pl. Szarvas Gábor-t írt Gabriel Szarvas helyett. A tapasztalás azt mutatja, hogy nekünk ez nem kívánatos, mert félreértések forrása.[1] SZIGETVÁRI IVÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Sánc. Erdélyben gyakran hallottam a következő kifejezéseket: Úgy elázott szegény, hogy szinte belefordult a *sáncba*. Hallgass, mert bélöklek a *sáncba*. Úgy bélöklek a *sáncba*, hogy nem kerülsz ki onnan.

A *sánc* szónak ebben az értelemben való használata nekem felette visszásnak tetszett, mert mint Királyhágón inneni ember mindaddig éppen ellenkező értelemben hallottam, olvastam és használtam e szót. Erdélyben hallott értelmét tévesnek, hibásnak gondoltam, mert néhány kéznél levő példám is, mintha feltevésemet igazolta volna. Így: Kiállott Rákóczy a munkácsi *sáncra* (THALY, Bujdosó Rákóczy). Zászlónk gyakran plántálád vad török *sáncára* (KÖLCSEY, Hymnus). Hát amikor a mi katonáink a franciák *sáncait* ostromolják . . . magasan felrúgja őket egy ugrással az ellenség *sáncára* (JÓKAI, A névtelen vár I, 178). Fönn a *sáncon* áll a gém, az árva (THALY, Kuruczvilág 67). Diadalmas zászlaikról Sok bevett *sánc* romja szól (U. o. 103). Caraffa . . . 1686 január 15-én *sáncokat* kezdett vettetni a Palánk kapuja előtt (THALY, II. R. F. ifj., 53). Ezen, ágyúkkal is megrakott *sáncok* körül igen kemény harcok folyának. (U. o.) Mi 18 éves fejjel Galicia mezőin és Debrdó *sáncain* tanultuk meg, mit jelent a kötelesség (A Nép, V, 75). Ilyen példák alapján eleinte azt hittem, hogy az ‚árok' jelentés csak erdélyi nyelvjárási sajátság, de a MTsz.-ban Göcsejből, Szlavóniából és Borsod megyéből is ez a jelentés van közöive s csakhamar Királyhágón inneni irodalmi forrásokban is megtaláltam ezt a jelentést. Pl. Azonban minden újabb vívás, *sáncásás* hiábavaló volt (THALY, II. R. F. ifj., 69). . . . ágyúit a *sáncokból* kivonatta (U. o. 54). Az ostromlóknak első dolguk volt a vár körül *ostromsáncokat* és fabástyákat csinálni, ezekből lődözték a várat. (TAKÁTS, Rajzok a török világból II, 110). Minden készülettel vagyon *sáncásáshoz* (ZRINYI, Szigeti veszedelem VII, 36). Nagy bátorsággal üt számtalan csapatra, Az kik *sáncot ásnak* (U. o. VII, 57).

Sajátságos, hogy CzF. szótára nem különbözteti meg ezt a két jelentést, hanem csak általánosságban ‚háborúban alkalmazható földerődítmény'-nek magyarázza. Eredetileg mindenesetre ezt jelentette, de aztán a katonák osztálynyelvéből a köznyelvbe jutva,

[1] Vö. e kérdésről MNy. XVI, 164. lapot is. *Szerk.*

eredeti képzettartalmából más-más vidéken más-más rész vált benne uralkodóvá. S a fennebbi adatokból úgy látszik, hogy a magyar nyelvterület középső vidékein csak ‚árok', szélein pedig (Erdély, Borsod, Göcsej, Szlavónia) csak ‚földhányás, töltés' a jelentése. Ugyanilyen jelentésfejlődésen ment át különben a magyar *sánc* eredetije, a német *Schanze* szó is. (Vö. Grimm, DWb.)

K. Bedekovich Lajos.

Pázsit-disznó. Ezt a szót mind a NySz., mind az OklSz. ismeri ugyan, de jelentését egyik sem határozza meg, bizonyára azért, mert ennek megállapítására a mindössze három szűkszavú idézet nem lehetett elegendő. Ennélfogva nem fölösleges, ha pár sorban foglalkozunk vele.

A tengeritermelés meghonosulása, illetőleg mai nagyarányú föllendülése előtt természetes sertéshízlaló területeink a makkoserdők voltak. Ma kukoricára fogják a hízót, de hajdanában kihajtották a makkra, ha ősszel a bükk és a tölgy termését hullatni kezdte s a makkoltatás ideje elkövetkezett. Ennek emlékét tartja fenn néhány közmondásunk is: Hitvány malac makk alá jár, Éhes disznó makkal álmodik, Nekiesett, mint disznó a makknak, Válogat az ételben, mint disznó a makkban [t. i. mikor jóllakott, vagy pár hónap mulva ráunt] stb. Télre kelve, a makkoltatott v. makkon hízott disznó annyi hájat szedett magára, hogy *verődisznó* lett belőle. Ezt u. i. midőn le akarták vágni, előbb jól megkergették, hogy vérét annál inkább kieressze s hogy a húsa porhanyóbb legyen, aztán főbeütötték a *disznóverő fá*-val (vö. mint egy *disznóverő nagy fa*, olyan csomós botok voltanak a hónjok alatt. Apor: Metam. Monlrók XI, 361), s csak most szúrta bele kését a hentes, a böllér vagy a gazda (l. MNy. I, 415; X, 320). Bükk- és tölgyerdeinkben néhol még ma is szokás makkoltatni, ámbár a makkon hízott sertésnek sem zsírja, sem szalonnája nem oly jóízű, mint a kukoricán hízotté.

Természetes dolog, hogy nem minden esztendőben termett egyformán a makk. Ha rossz volt a termés, a disznók mindvégig csak a legelőn, a pázsiton éldegéltek (legeltetett sertés) s ott bizony nem lehetett meghízniok. Azért olvassuk egy 1620-ból való adatban: Zaz *pasit* auagi *eozteouer Disznotul* (Jakab E.: Kolozsvár tört. Oklt. II, 243). Mind a makkon járó, mind a *pázsit-disznó*ból a jobbágy tizedet adott (az utóbbiból *pázsit-tized*et), de a tizeddisznót pénzzel is meg lehetett váltani s ez volt a *váltó-disznó* (vö. NySz.). S világos, hogy a sovány pázsit-disznó után kisebb volt a *váltó-pénz* (vö. OklSz.), *disznóváltó-pénz, sertésváltó-pénz* (l. Szádeczky B: I. Apafi M. fej. udvt. 157, 186, 463, 354; uo. van még *méhváltó-pénz, bárányváltó-pénz, juhváltó-pénz* is), mint amennyit a hízott v. félig hízott makkoltatott jószág után fizettek.

Minderre nézve érdekes sorokat olvashatunk abban a nagybecsű gazdaságtörténeti adatokban bővelkedő terjedelmes urbáriumban, amelyet Géresi Kálmán adott közre a Károlyi-család okit. IV. kötetében, ahonnan a NySz.-nak a *váltó-disznó*ra vonatkozó megkérdőjelezett egyetlen adata származik. Nézzünk közülök egynéhányat: „Méh-rajból, *pázsit-disznóból* is tizedet adnak [a kisecsediek], az váltóra való méh-rajt három pénzzel váltják meg, a *tized disznót* penig hat pénzzel, a süldőt három pénzzel (285. l.). *Pázsit tizedet* is adnak disznajokból [a fábiánháziak]; az ki *váltóra* megyen, az öregitől den. 6., az süldőtől és malacztól den. 3. — Az mikor makk

terem és disznajokat makkra bocsátják, akkor pázsit tizedet nem adnak, hanem makkon tizedelnek; ha ki penig tizedtől elmarad és váltóra megyen, akkor az öregétől den. 10., az süldőtől és malacztól den. 5. (287. l.). *Pázsit-tizedet* az kis-szer nem ád, az nagyszer penig tartozik adni. Az ki váltóra megyen, az öreg disznótól den. 6., az süldőtől den. 3. adnak; ha peniglen makkra bocsátják, úgy az kis-szeriek is tartoznak tizedet adni (289. l.). *Disznó tizedet* ha mikor makk terem, onnét adnak [a tarpaiak]; ha hol penig makk nem teremne, *pázsit-tizedet* adnak (299. l.). *Pázsit tizedet* is adnak [a mérkiek]; ha peniglen makkra hajtanák disznajokat, ott is megadják az *tizedet*. Az mikor makkban | tizedlenek, az ki váltóra megyen, mindeniktől az öreg disznótól 9 pénzt, az süldőtől 6 pénzt adnak. Az mikor pázsitról tizedlenek, az öregitől *váltópénzt* den. 6., az süldőtől 3 pénzt adnak" (311—12. l.) stb. Valamennyi adat 1648-ból való.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a régiek nemcsak makkon hízott sertést, *makkló disznót* (vö. Tagányi, Magy. erd. oklt. I, 326), *makkon hízott szalonnát* (vö. Szádeczky, id. m. 562) ismertek, hanem *válun hízott*-at is, pl.: *Vállún hízott sertés* (uo. 316). Item három sertések, NB. *vállún hízottak* (uo. 580). Ezeket valószínűleg darával, korpával mivel javított konyhai moslékon hizlalták (vö. *moslékkal hízott disznó*: colluvaria C., NySz.).

Sebesi pokróc, sebesi aba. A *sebesi pokróc*ot sem a NySz., sem az OklSz. nem ismeri, noha régi följegyzéseinkben elég sűrűn találkozunk vele. Íme néhány példa: *Sebesi pokroczot* vettünk egyet 1 t. (1663, MonTME. I, 318) . . . vöttünk egy *sebösi pokróczot* Nobordánnak (1667, uo. 347) . . . mert a sok vég aba, kalpag, czafrang, *sebesi pokrócz* . . . kérését teljeségesen elúntuk (1671, TörtT. 1885, 147). 10 *sebesi pokróczot* vettem 10 tall. 1 gar. 20 dén. (1703, Hornyik, Kecskemét tört. IV, 90). Egy jó *sebesi pokrócz* 1 frt 80 den. (1706, TörtT. 1888, 195). A *Sebesi* avagy Borbándi *Pokrócznak* a java (1707, TörtT. 1897, 601). Testálok egy avítt *sebesi pokrótzot* (1796, Gvadányi, A' fal. nót. elm. 259). Bizonyos, hogy a *sebesi pokróc* nevében rejti származásának helyét is, csak az a kérdés, hogy Alsósebes, Nagysebes, Kissebes, Borossebes, Karánsebes, Szászsebes, Sebesvár, Sebesváralja stb. helységeink közül melyikben készítették. Erre a kérdésre kétségtelen választ ad egy 1625-ből származó gyulafehérvári árszabás következő adata: Egy jó *sebesi pokróczot*, Karán-Sebesben helyében, az hol csinálják, 75 pénzen [adjanak az szőrmívesek, kik lasnakot, harisnyát, czondorát, gubát, csuklyát, pokrótzot csinálnak] (Erd. orsz. gyül. eml. VIII, 286; u. így 1626-ból uo. 338, 1627-ből uo. 393 és 471). Pesty Frigyes A szörényi bánság és Szörény vm. tört. c. munkájában Karánsebesről szólva szintén megemlíti, hogy „jeles árúk voltak az itt készült pokróczok is, melyeknek nagy keletje volt" (I, 449).

A régi posztófajok között néha *sebesi abáról*, *karánsebesi abáról* is van szó, de erről már nem merjük határozottan állítani, hogy Karánsebesen készült. Tudjuk, hogy az *aba* törökországi posztó (*pannus Turcicus*, vö. MNy. I, 127), viszont Korabinszkyból (Geogr.-hist. Lex. 82) és Pestyből (i. m. I, 442—3) ismeretes, hogy a görög és rác kereskedőknek Karánsebesen, mint árulerakóhelyen, raktáraik voltak törökországi áruik számára. Az idegen kereskedők nem vihet-

ték árucikkeiket egyenest Erdélybe, mert ez a szászok kiváltságaiba ütközött, hanem kénytelenek voltak Karánsebesen lerakni s áruba bocsátani. Így történt ez a Törökországból szállított abával is. Lehet ugyan, hogy később már Karánsebesen is csináltak abát, de az bizonyos, hogy eleinte csak azt az abát nevezték *sebesi*nek, *karánsebesi*nek, amely Törökországban készült, de Karánsebesről került a hazai kereskedelem forgalmába. CSEFKÓ GYULA.

Rózsaszínű. Rámutattam, hogy e szó a régi nyelvben *piros*at jelentett (MNy. XVIII, 169—170). Újabban ismét találtam két adatot, mely ezt támogatja. A mult év őszén került az Erdélyi Múzeum Kézirattárába egy XVIII. század közepe tájáról való verseskönyv Torockóról. Ebben van egy *Ifisnek megáldoztatása* című költemény, melynek 26. strófája így hangzik:

„Engemet ezen túl csak meg áldozzatok,
Születésemben az mely létet adtatok,
Vißontag meg adtam, ihól van, fogjátok,
Róſa ſzinü vérem már ki botſáſsátok".

A másik adat SZŐNYI NAGY ISTVÁN egy munkájának címében van: „Martyrok Coronaja, Melly Az Evangeliomi igaz vallásban Alhatatossaknak . . . Fejekben Liliom szinü szép Gyemantokkal, *Rosa szinü* drága Rubintokkal fénlik". (Kolozsvár, 1675.)

Szállok kendnek. E sokat vitatott szólásnak az eddig ismerteknél régibb, ismeretlen alakváltozatát találtam meg HERMÁNYI DIÉNES JÓZSEFnek 1758-ból való *Emlékirata*iban (Erdélyi Múzeumegylet Kézirattára. Jelzése: A. 633.) A nevezett kézirat 40. lapján a következő adat olvasható: „Azonban a' pohárt bé-adák az Atyámnak, és monda: *Szoválok Kjednek* Komjátſzegi Uram! Isten gyogyitsa a' Kglmetek beteg lelkét!" CSŰRY BÁLINT.

Bélpoklos. Így hívják tudvalevőleg azt a szerencsétlent, aki leprában, e régebben nálunk is igen elterjedt szörnyű betegségben szenved. Akár úgy elemezzük ezt a szót, hogy a *bél* és *poklos* összetétele, akár úgy, hogy a *bélpokol* főnév *-s* képzős származéka: mai nyelvérzékünk számára egyformán homályos a keletkezése módja. A *bél* főnév és *poklos* melléknév összetételéből azért nem származhatott, mert olyan összetett mellékneveket, melyeknek előtagja főnév, csak a nyelvújítás korában kezdtek nálunk német mintára alkotni (vö. pl. *vízbő, vérszegény, hithü, harcképes, jogérvényes, vámmentes* stb.), *bélpoklos* pedig már a Domonkos-kódexben is előfordul. (Vö. NySz.) E szerint tehát *bélpoklos* csak a régi ‚bélpoklosság, lepra' jelentésű *bélpokol* főnévnek lehet a továbbképzése. De ezen magyarázat mellett is felmerül először az a kérdés: hogy miért nevezték ezt a betegséget *bél*-pokolnak (s a benne szenvedőt *bél*poklosnak), holott a lepra nem a beleknek, hanem elsősorban a test felületének volt szörnyű betegsége, másodszor pedig az a kérdés, hogy hogyan válhatott a *pokol* szó e betegség nevévé.

Őseink nemcsak *bél-*, hanem *bőr-pokol* nevű betegséget is ismertek (vö. NySz.), s nyilvánvaló, hogy az előbbi éppen az utóbbitól való megkülönböztetés céljából kapta a nevét. A különféle Lexikonokban a lepráról olvasható leírások alapján azt hiszem, hogy

*bőr-pokol*nak azt nevezhették, melynek fekélyei, kiütései a bőr felületén támadtak, *bél-pokol*nak pedig azt, amelynél a test belsejében, közvetetlenül a bőr alatt képződtek kemény daganatok, s csak ezeknek kifakadása következtében jelentkeztek a test felületén gyorsan elharapódzó fekélyek és sebek. A *bél-pokol*beli *bél* szónak tehát nézetem szerint nem ‚Darm, viscus', hanem ‚belső' a jelentése, mint (ekénél) a *béldeszka*, (járomnál) a *bélfa*, (szövetnél) a *bélfonál*, (malomban) a *bélkerék* előtagjáé. (Vö. MTsz.)

Annak megértéséhez, hogy hogyan válhatott a *pokol* szó a lepra nevévé, nézetem szerint abból kell kiindulni, hogy *pokol* régi nyelvünkben nemcsak azt jelentette, amit ma, tehát ‚Hölle, infernus', hanem azt is, hogy ‚rossz'. Pl. egy XVI. sz.-i levélből: „Sem nekik, sem egyebeknek *pokol* példát nem akarunk adnia"; vagy egy régi csízió szerint: „Az farkas, ha ordit, *pokol* üdőt jegyez"; vagy a XVII. sz.-i Balásfi Tamásnál: „Akár jól, akár *poklúl* essék a dolog..." Ez a jelentésbeli kategória-változás (főnév > melléknév) tudvalevőleg egyik jellemző vonása a magyar jelentéstannak, és főneveink jelzői használatának a következménye. (Egyes szavaink, pl. *fiatal, ravasz, jámbor, dús, fukar, trágár* stb., eredeti főnévi jelentésük elavulásával ily módon valóságos melléknevekké váltak. Vö. erről Kertész, MNy. X, 61 s. köv.) Ahogyan már most Dunántúl *rossz-seb*nek vagy az összetétel elhomályosításával *rossb*nek nevezik a *luest*, éppen úgy jelöltek régen és jelölnek még ma is a nép nyelvében a ‚rossz' jelentésű *pokol* jelzővel különféle, többé-kevésbbé rosszindulatú bőrbajokat, fekélyeket. Pl. *pokol-fakadék, pokol-kelet, pokol-sennyedék, pokol-szökés, pokol-var* (NySz., MTsz.) De tudvalevő az is, hogy a jelző, akár főnév, akár melléknév volt eredetileg, jelentéstapadás következtében igen gyakran felveszi jelzett szavának is a jelentését. A *pokol* jelző is ilyen módon ‚veszedelmes bőrbaj', főleg ‚lepra' jelentéssel vált ki a fennebbi összetételekből, s az ilyenféle betegségben szenvedőt aztán általában *poklos*nak nevezték (Vö. NySz.) Aki *bőr-pokol*ban szenvedett, azt *bőrpoklos*nak nevezték, akinek pedig az úgy látszik sokkal veszedelmesebb *bél-pokol* volt a baja, azt természetesen *bélpoklos*nak.

A *pokol* szónak tehát a főnévi ‚Hölle, infernus' az eredeti jelentése, de jelzői használata következtében e mellett melléknevi ‚rossz' jelentése is fejlődött, ebből pedig jelentéstapadás következtében ismét főnév lett, de már ‚veszedelmes bőrbaj', főleg ‚lepra' jelentéssel. E jelentés megvoltáról nemcsak Kresznerics tanuskodik és a NySz.-beli *bél-pokol* és *bőr-pokol*, hanem a hétfalusi csángó nyelvjárás is, ahol *pokol-fű* ma is valamilyen növényt jelent, amelynek leveleivel rosszindulatú sebeket szoktak gyógyitgatni. A lapist is valószinűleg azért nevezték magyarul *pokol-kő*nek, mert nehezen gyógyuló sebeket égettek vele. Hogy a *pokol* szó e jelentésének nyelvemlékeinkben nem maradt több nyoma, annak csak az lehet az oka, hogy igen hamar kiszorította a használatból a *poklos* melléknévnek *poklosság* származéka, amely egyetlen jelentése miatt félreérthetetlen, s így alkalmasabb volt e fogalom kifejezésére, mint a hármas jelentésű *pokol* szó. Horger Antal

Jó. Ismeretes dolog, hogy volt egy *jó* köznevünk, amelynek ‚folyó' volt a jelentése. A név eredeti magyar név, melynek rokonnyelvi megfelelőire l. Szinnyei, NyH.[6] E *jó* névre biztos példáink

eddig csupán összetételekből voltak, mégpedig a következő folyó-, patak-, illetőleg helynevekben: *Berettyó* (Jásznagykúnszolnok m.), *Disznajó* (Maros-Torda m.), *Hájó* (Bihar m.) ~ *Héjó*, *Héjő* (Borsod m.), *Meregyó* (Kolozs m.), *Sajó* (1. Gömör-Borsod m.; 2. Mármaros m.; 3. Beszterce-Naszód m., Szolnok-Doboka m.), *Székelyó* (Kolozs m.) (l. még Hunfalvy, Magyarország ethn.; Munkácsi B., A magy. népies hal. nyelve 64—65). Ez összetételek, különösen pedig az 1246-ból ismert *Kethyoukyzi* ‚Két jó köze, Két folyó köze' (l. NySz.) azt bizonyítják, hogy a *jó* magára állva is használt köznév volt. Magára állva azonban eddig sem köz-, sem tulajdonnévi használatban mindeddig nincsen példánk. Az alábbi példában, azt hiszem, sikerül ilyen adatot is kimutatnom.

Hazánkban két *Jód* nevű lakott hely van. Az egyik Somogy, a másik Mármaros megyében. A somogymegyei *Jód*ra első adatunk 1229-ből van, ekkor írott alakja *Joud*, a másik 1536-ból s ekkor *Jood* (l. Csánki II, 61). Ez a *Jód* ma puszta s mellette semmiféle patak sincs; a Lóczy-féle balatoni térkép e puszta mellett *Jód* nevű hegyet is említ. Azt tartom mármost, hogy ez a somogymegyei *Joud* > *Jód* a magy. *jó* ‚bonus, gut' szóból alkotott *Joud* szn.-ből való. Ilyen szn. a XIII. sz. elején tényleg van nyelvünkben. A Vár. Reg. 242. §-a egy *Joud* nevű szolgát említ s így lehetett e név másutt is elterjedve. Egy további ok, amiért a somogymegyei *Jód*ot *Jód* ‚bonus' szn.-ből származtatom, az, hogy biztos *jó* ‚fluvius' összetételű dunántúli folyó- és hn.-ink nincsenek.

A mármarosmegyei *Jód*ra első adatunk 1427-ből van (l. Csánki I, 448), alakja ekkor *Jód* (írva *Jod*, *Yod*). Hogy azonban e *Jód* régibb magy. *Joud*ból fejlődött, mutatja oláh nyelvbe került *Ieud* neve (l. Lipszky, Rep.). Az a nézetem, hogy ez a *Jód* < *Joud* a *jó* ‚folyó' kicsinyített *jód* < *joud* ‚folyócska' köznévből való. E mellett felhozom a következő érveket:

a) *Jód* falu a *Jód* nevű patak mellett fekszik, e patak beleömlik az Izába, az Iza pedig Mármarosszigetnél a Tiszába (l. *Jód* patak nevét a katonai térképen).

b) *Jód* vizétől nem messze van az Izának *Sajó* nevű mellékvize is s e víznévből való a Sajó mellett fekvő mai *Sajó* falu neve (vö. Csánki I, 452: adatok a XV. sz. eleje óta: *Sayou*, *Sayou*; TörtTár. 1909: 25: Oklevelek Máramaros vm. tört.-hez: 1411-ből: possessionis *Sayo* super fluvio *Sayo*). Miként az ó-magy. *Joud*nak oláhul *Ieud*, azonképen ennek a *Sajó*nak oláhul *Șieu* (l. Lipszky, Rep.) a neve. E *Sajó* idézéssel csak azt akartam bizonyítani, hogy az Iza völgyében letelepedett magyarság ismerte a *jó* ‚folyó' nevet. Ez okok alapján azt tartom, hogy a mármarosmegyei *Jód* folyó- s ebből *Jód* helynév az ó-magy. *jó* ‚folyó' kicsinyített *jód* ‚folyócska' alakját őrizte meg számunkra.

Veresgyurkó. A MNy. régebbi évfolyamaiban egész kis irodalma van e szónak (l. MNy. I, 272, 371, 430, 460, II, 378, 420, III, 40, IX, 222, 449, X, 355, 423). Változata és eredetibb alakja *vörösgyörgy*. Első adataink a szóra a XVII. sz. második feléből vannak s ettől az időtől fogva sűrűen vannak rá adatok. Jelentése: ‚kulacs, fakulacs, csutora, pintes korsó, általában nagyobb fajta boros ivóedény'. A szó átment a tót nyelvbe is *veleždúr* alakban, jelentése ‚nagyobb fajta borivóedény'. E szót a

tótok legnagyobb költője, Országh Pál, írói néven Hviezdoslav is használja költői műveiben (vö. Gábor Vlkolinský c. epikai költeményét Sobr. spisy III, 471: Mať ale, prvej obed zhotujúc, | *veležďúr* vína k tomu, ešte i | u Tomášov čos' nahle odbaviac | s batohom dúžim šibla za nimi). Megemlítem még, hogy egy tót parasztlakodalom alkalmával hallottam a csapravert boroshordónak is ezt a nevét: *D'uro*. Egy lakodalmas mondta a csapravert hordó mellett ülőnek: Nože pusť toho *ďura* a daj mi víno! Minthogy tótul *D'uro* a. m. ‚György', bizonyos, hogy itt keresztnévből lett tréfás használatú közszóval van dolgunk, s talán igazuk van azoknak, akik a mi *Veres György* ≻ *veresgyörgy*ünket is ilyen tulajdonnévből keletkezett tréfás keletkezésű köznévnek tartják. MELICH JÁNOS.

Banyakemence. Az alföldi magyar paraszthéz tipikus kemencéje az, amelyet általában *banya*-, néhol azonban *boglya*-, vagy *búboskemencé*nek neveznek. Az utóbbi két elnevezést könnyű megmagyarázni, mert e kemencének csakugyan olyan az alakja, mint a szabályos kerek szénaboglyáé, vagy mint egy hatalmas púpé. (A *búb* és *púp* azonosságára vö. EtSz. 1. *búb*). A *banyakemence* elnevezést is a *banya* szóval hozza mai nyelvérzékünk valamilyen homályos kapcsolatba — PÁPAY szerint „a zimankós téli időben mellette kuporgó vénasszonnyal való kapcsolatot" látjuk benne, mások szerint a kövér banyához való hasonlatosságot, — de PÁPAY (MNy. III, 429) kimutatta, hogy ez a kapcsolat s a jelzőnek *banya* alakja csak népetimológia eredménye, mert régebben *bányak*emencének hívták, tehát eredetileg semmi köze sem volt a *banya* szóhoz.

Erről az eredetibb *bánya* alakról azt állítja PÁPAY, hogy a ‚gőzfürdő' jelentésű szláv *banja* átvétele. „Aki ismeri az orosz köznép *banja*-it (gőzfürdőit), melyeknek elmaradhatatlan kelléke a nagy fűtőkemence, az legott észreveszi, hogy itt tulajdonképen a *kemencze* átvételéről van szó. Mégpedig olyformán, hogy nálunk a kemenczének egy olyan fajtáját, mely az ilyen *bányák*ban (gőzfürdőkben) volt használatban, elnevezték *bányakemenczé*nek, később pedig *bányá*nak. Ezzel eljutottunk oda, hogy a mi az oroszoknál *gőzfürdő*, az nálunk ma már *fazekas kemence*." (MNy. III, 430. T. i. *bánya*, amely nyilván jelentéstapadás útján vált ki a *bányakemence* összetételből, egy rimaszombati adat szerint ‚fazekas kemencé'-t is jelent). A *bányakemence* (≻ *banya*-k.) szónak ez a PÁPAY-féle magyarázata azonban nézetem szerint nem lehet helyes. Még pedig egyszerűen azért nem, mert hiszen az oroszországi s egyéb primitív gőzfürdőkben egyáltalán n i n c s e n i s k e m e n c e, hanem csak t ü z e l ő h e l y van bennük (megfelelő füstfelvezetőszerkezettel), amelyen nagy köveket hevítenek. (Ezekre azután vizet öntenek s így fejlesztik a fürdőszoba gőzét.) Ezekben a primitív gőzfürdőkben nincs is szükség semmiféle kemencére vagy kályhára (értve ezen bármiféle meleggyüjtő- és melegárasztószerkezetet), mert a kis szoba levegője a nagy köveknek gőzfejlesztés céljából szükséges hevítése közben enélkül is eléggé fölmelegszik. Egyáltalán érthetetlen volna tehát, hogy a magyar parasztszobák i g a z i kemencéit, melyek sem alakjukra sem rendeltetésükre nézve nem hasonlítanak még csak legtávolabbról sem a kezdetleges gőzfürdőszobák nyilt tűzhelyeire, miért nevezték volna el másfajta kemencéktől való megkülönböztetésül a ‚gőzfürdő' jelentésű szláv *banja* szóval *bányakemencé*nek! A magyar

parasztkemencék e jelzőjének oka szerintem egészen másutt keresendő.

Bátky Zsigmond (Népr. Ért. IV, 257) egy olyan, ethnographusaink előtt addig teljesen ismeretlen (tolnamegyei származású) kemencét mutatott be, melynek a dereka sárból van felépítve s az oldalfalaiba apró, körülbelül félliter ürtartalmú agyagbögrék vannak bedugdosva, fenekükkel a kemence belseje felé és szájukkal kifelé fordítva. Ennek nyilván az volt a célja, hogy felületükkel megsokszorozzák a kemence melegadó felületét s hogy a kemence ennek következtében bővebben adja ki a meleget. Azt is mondják, hogy a kívülről bejövők öklüket a bögrék szájába dugták, úgy melegítették, azt is, hogy almát, krumplit sütöttek benne, de mindez bizonyára csak alkalmi felhasználása, de nem eredeti rendeltetése volt e bögréknek.

Amint azóta kiderült (Népr. Ért. V, 41; VI, 107.), ez igen régi kemenceforma volt nálunk s a múzeumok mindenfelé őriznek ilyen, addig ismeretlen rendeltetésű agyagedényeket, amelyek tulajdonképen kályhaszemek. (Valószínű, hogy a *kályhaszem* elnevezés is innen származik, mert ezek a kemence sárfalába dugdosott kis fazekak kifelé néző nyílásukkal olyanok, mint egy-egy nyitott kerek szem; ezekről mehetett át a *kályhaszem* elnevezés később az őket felváltó, de már négyszögletű — tehát a kerek szemhez nem hasonló — csempékre, fiókokra is.) Az Arch. Ért. (II, 108) 1870-ben azt írja, hogy az úgynevezett *banyakemencé*ket, melyek sárból készültek „a mult (tehát XVIII.) században" Kecskeméten is ily edényekkel duggatták köröskörül, de „Napjainkban már ily banyakemenczék oly edényekkel körül duggatva nem léteznek". A szegedi múzeumban is vannak ilyen régi bögre- vagy fazékalakú cserépedények, amelyek a vár lebontása alkalmával a földből kerültek ki és kétséget kizáróan kemence oldalából valók. A Somogyi-könyvtárban pedig őriznek egy kéziratos limitációt a XVIII. század közepe tájáról, melyben a magyar fazekasok árszabásai között olvassuk, hogy: „bögrékből való kemenczékh föll rakásáért 75 d.", „Egy ollyan bögre, vagyis fazék, kemenczékhez való ½ d."

Egy szóval úgy látszik, hogy a *banyakemence* régebben ilyen bögre- vagy fazékalakú cserépedényekkel volt ellátva s éppen ebben a körülményben találhatjuk meg az okát annak, hogy miért nevezték el az ilyen kályhát, másfajtájúakból való megkülönböztetésül, *bányakemencének*. Mert csakugyan szláv jövevényszó ez a *bánya*, de nem a ‚gőzfürdő', hanem a ‚bögre, hasas agyagedény' jelentésű szláv *banja* átvétele. Vö. Berneker, Slav. Et. Wb. *baňa* 2. alatt: orosz *banjka* ‚Büchse, Steintopf', kisorosz *báňa* ‚Kuppel, Gefäss', szlov. *bânja* ‚Wanne', *bânjka* ‚Tragfass für Flüssigkeiten', cseh *báně* [alakv.: *baňa* Bartoš, Dial. slov.] ‚bauchiges Gefäss', felső szorb *banja* ‚alles Bauchige; Krug', alsó szorb *banja* ‚Krug'. Ha mindezekhez most még hozzávesszük azt, hogy a fazekaskemencét, tehát azt, amelyben a fazekas az ő bögréit és mindenféle cserépedényét égeti, Rimaszombaton *bányá*nak, Debrecenben pedig (MNy. IV, 4) *banyá*nak hívják (mindkettő csak a *banya-* ∞ *bányakemence* összetételből vált ki jelentéstapadás útján), akkor a *bánya* (≻ *banya*) és *bányakemence* (≻ *banyak*.) fennebb adott magyarázatának helyessége felől már igazán nem lehet kétségünk.

Az az egykori szokás, hogy a parasztkemence sárfalát ilyen

cserépbögrékkel dugdosták teli, az idők folyamán kiment ugyan a divatból, de azért az ilyen (ma már bögrék nélküli) kemencét csak továbbra is régi nevén *bányakemëncé*nek nevezték. (Vö. pl. hogy az az eszköz, amellyel írunk, már régen nem a lúdtoll többé, de azért még ma is *toll*nak nevezzük.) S mikor a *bánya*kemence elnevezés érthetetlenné vált, a népetimológia *banya*kemencévé „értelmesítette".

Cs. Sebestyén Károly.

Szamárkenyér. Mikor tavaly e növény iránt kérdést intéztem és rá növénytudósainktól szabatos feleletet kaptam (MNy. XVIII. 171; XIX, 46, 122), azt írtam, hogy ez az *Echinops ruthenicus* szépirodalmunkban csak egyetlenegyszer fordul elő Petőfinek „Az Alföld" c. költeményében, tehát *egyetlen olvasat, hapax legomenon*. Ám azóta másutt is rábukkantam, mégpedig Madáchnak „Alföldi utazás" című költeményében, melyet akkor írt, mikor 1845 júliusában Biharból Csesztvére vitte Fráter Erzsit. A kilencedik versszakban olvassuk:

Utfélen ökörfark állt portól lepetten,
Kék *szamár-kenyérrel* búsan elkókkadva ...

s a tizennegyedik versszakban az Alföld szellemei szállnak körülöttük és

Fölretten szavokra a *szamár-kenyér* is,
S hajlong, mintha régi bajtárst üdvözölne.

Az egész költeményen rajta van a személyes élmény bélyege, de azért erősen érzik Petőfinek egy évvel előbb megjelent „Alföld"-je, még a verse is ugyanaz. Valószínű, hogy Madách Petőfi verse után látta meg nemcsak az Alföldet, hanem a rajta növő *kék szamárkenyeret* is.

Tolnai Vilmos.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Mark, Julius: **Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen**. I. Hälfte: Einleitung, frühere Arbeiten, die Possessivsuffixe in den ostseefinnischen Sprachen. Helsingfors, 1923. Különnyomat a SUST.-ból XV + 1 + 277 + 3. l.

A szerző jelen munkájában az egyes urali nyelvek birtokos személyragozásának részletes képét adván, a birtokos személyragozás urali elemeit akarja megállapítani. Műve ez első felében 1. a kérdésre vonatkozó eddigi kutatásokat ismerteti, 2. a kelettengeri finn nyelvek birtokos személyragozását tárgyalja.

1. Az egyes finnugor nyelvek birtokos személyragjait Fogel 1669-ben írott munkája óta napjainkig e nyelvek kutatói gyakran vetik egybe. Ma a finnugor nyelvekben a birtokos személyragozás használata és alaktana főbb vonásaiban tisztázottnak tekinthető. Nem így áll azonban a kérdés a szamojéd nyelvekre vonatkozólag. A finnugor-szamojéd rokonság bebizonyítása az utolsó évtizedek nyelvészeti munkájának eredménye, s így a szamojéd birtokos személyragozás vizsgálatára s finnugor vonatkozásainak megállapítására Castrénnek az ötvenes években kiadott munkái óta alig történt kísérlet. Csak Setälä és Wiklund érintették e kérdést.

2. A kelettengeri finn nyelvek birtokos személyragozására vonatkozólag Mark fontosabb megállapításai a következők: A birtokos személyragozás használata leggyakoribb a finnben. A birt. személyragok legnagyobb alaktani változatosságát is e nyelv mutatja. Használatos a birtokos személyragozás a karjalaiban, különösen az ingriai és északkarjalai nyelvjárásban, a vepszben, főleg a déli nyelvjárásban, ritkábban a vótban. Az észtben és a livben a birtokos személyragozásnak már csak nyomait észlelhetjük. Az észtben, a vótban, a vepszben és a karjalaiban a népköltés nyelvében használatosabb a birtokos személyragozás, mint a köznyelvben. A liv és ez említett nyelvek a birtokviszonyt nagyobbrészt a személyes és visszaható névmás genitivuszával fejezik ki. A birtokos személyragok a finn nyelvekben mindenütt a szó végéhez járulnak, tehát a függő esetekben az esetragok után következnek. A szamojéd nyelvek tanusága szerint a személyragoknak és esetragoknak ez a sorrendje az eredeti urali állapotnak megfelelő.

A birtokos személyragok a finn nyelvekben csak a birtokos számát fejezik ki. A birtok számát a függő esetekben — az accusativusz kivételével, mely a nominatívusszal egybeesik — a birtokszó töve fejezi ki. A nominatívuszban a birtokos személyragok a többes birtok esetében is közvetlenül a szótőhöz járulnak. A finn és a karjalai nyelv egyes nyelvjárásaiban az egyesszámú birtok esetében a birtokszó töve erős, többesszámú birtok esetében gyenge fokon áll (f. Iitti nyelvjárás *tupanne* ‚kunyhónk', *tuvanne* ‚kunyhóink'. A gyenge fokot itt *n* + személyrag idézi elő, mely *n* a rokonnyelvek tanusága szerint a birtok többesszámának eredeti kifejezője. A nominatívusz és a rokonnyelvek tanusága alapján feltehető, hogy eredetileg többesszámú birtok esetében a függő esetekben is a birtokszó egyesszámú tövéhez járultak a birtokos személyragok, minthogy ezek a birtok többesszámát már kifejezték. A többes tő használata a személyragozatlan (abszolút) declinácio analógiás hatásával magyarázható.

A finn nyelvekben használatos birtokos személyragok különböző alakjainak tanusága alapján Mark szerint a következő ősfinn alakokra következtethetünk: 1. személy egyesszám *-mi* és *-ni* ≺ **nni*. 2. személy egyesszám: *-*si* ≺ *-*ti* ∾ *-*ði*, *-*ti*, *-*nsi* ≺ *-*nti*. 1. személy többesszám *-*nnək* és *-*mmək*. 2. személy többesszám *-*nnək* ≺ **ndək* ∾ **ntək*. 3. személy *a) -*hen* ∾ *-*sen* ≺ *-*zen*, *b) -*hek* ∾ *-*sek* ≺ **zek*, *c) -*nsen* és *-*nsek*, *-*nsan*, *-*näη*, *-*nsak*, *-*nsäk*.

Goriupp Alisz.

Baranyai Zoltán: **A kisebbségi jogok védelme.** A faji, vallási és nyelvi kisebbségeket védő szerződések eredeti szövege és magyar fordítása. A szerződések magyarázata. A kisebbségi jogok története. A Nemzetek Szövetségének határozatai a kisebbségi jogok védelméről. A Nemzetek Szövetségének alkotmánya és szervezete. A magyar kisebbségek védelme. Budapest, Oriens r.-t., 1922.

Ehhez a hosszú címhez alig kell hozzátennünk valamit, ha röviden rá akarunk mutatni Baranyai Zoltán hasznos szolgálatokat tevő könyvének tartalmára. Azok a nemzetközi egyezmények, amelyek a nemzeti kisebbségek jogait biztosítják, át kell hogy menjenek a magyar köztudatba: a magyar közműveltség ötfelé szakadt és ez a szétdarabolódás — jobban mint valaha, az elnyomatások koraiban — előtérbe tolja *a magyar nyelv ügyét*. Ez a nekünk nem-

zeti ügy ma már európai ügye az egyetemes közmíveltségnek. Szükséges, hogy a magyar tudományos közvélemény is foglalkozzék vele.

Baranyai rövid vázlatban ismerteti a kisebbségi jogok védelmének történetét és a nyelvek szabad használatára kodifikált nemzetközi egyezmények intézkedéseit a következő pontokban foglalja össze:

1. *Bármely nyelv szabad használatának joga* a magán-, üzleti, vallási életben, sajtóban; könnyítések az *anyanyelv használatára* a bíróságok előtt.

2. A kisebbségekhez tartozó állampolgárok joga jótékonysági, vallási vagy társadalmi intézmények, nevelőintézetek létesítésére *nyelvük szabad használatával* stb.

3. Az állam kötelezettsége a közoktatásügy terén megfelelő könnyítések engedélyezésére a végből, hogy *az oktatás az anyanyelven történhessék.*

Ezeknek a pontoknak végrehajtására a csehtót, a szerb-horvát-szlovén, a román és az osztrák államok egyformán kötelezték magukat. *Papíron* tehát semmi akadálya sem volna annak, hogy a magyar irodalom és a magyar tudomány az elszakított országrészekben szabadon fejlődhessék és virágozhassék.

Baranyai könyve, a *megvédelmeztetett magyar nyelv* ügyének szőnyegrehozásával a magyarság jövőjének egyik legfontosabb problémájához nyujt tájékoztató vademecumot. Zolnai Béla.

II.

Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja. XXXVIII. köt. Helsinki, 1923. Az évi jelentéseken (1916—8) kívül G. J. Ramstedt: Zur frage nach der stellung des tschuwassischen (a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavainak a kérdését is érinti). XXXIX. köt. Helsinki, 1923. 20 Fm. Az évi jelentéseken (1919—1922) kívül két értekezést tartalmaz: H. Winkler, Tungusisch und finnischugrisch 1—34. J. Ahtinen-Karsikko: Die neue rechtschreibung der tataren (ismerteti azt a helyesírási rendszert, amelyet a jelenleg Finnországban időző tatár tudós, Abdullah Battal dolgozott ki).

Gragger Róbert: Eine altungarische Marienklage. Berlin, 1923. 8°, 20 lp. 3 hasonmással. Ára?? (Ungarische Bibliothek. Erste Reihe 7). A nemrég felfedezett Ómagyar Máriasiralom ismertetése, szövegének közzététele, irodalom- és nyelvtörténeti jelentőségének beható taglalása. A szerző, kinek e becses nyelvemlék felfedezése és megismertetése körül nagy érdemei vannak, e német dolgozatában nagyjában a MNy. XIX. 1—14. lapján megjelent értekezését adja. Becsessé teszi e kiadást a dolgozathoz mellékelt három lap hasonmás is.

Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. Pécs, 1923 (különlenyomat a Minerva 1923. évfolyamából). Világos és szabatos meghatározása annak, mit értettek a középkorban a *Gesta, Chronica, Annales* műszavakon.

Karácsonyi János: A vallon-olaszok Erdélyben. (Különlenyomat A Hirnök 1923. 13—14. számából). 16°, 8 l. A XI—XIII. századi erdélyi vallon-olasz telepítések emlékét sz. szerint a *Clus-* (*Kolozs-*), *Szent Egyed, Girolt, Villa latina* (*Voldorf*), *Olasztelek, Mons gallorum* stb. helynevek őrzik.

Karácsonyi János: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Kiadva dr. Várady L. Árpád kalocsai és bácsi érsek támogatásával. Budapest, 1922. M. Tud. Akadémia. 8°, 562 l. Alapár 25 kor.

Karácsonyi János: A hét vár. Kolozsvár, 1923. 8°, 8 l. Felolvasta a szerző az Erdélyi Irod. Társaságban. Erdély címerében hét vártorony látható. Melyek e várak s mikor, mely nemzet építette őket? A hét várról Erdélynek *Septem castrensis terra, Siebenbürgen* neve is volt, illetőleg ma is van. E hét vár a következő: *Dézs vára, Doboka vára, Kolozsvár, Torda, Küküllő vára, Gyulafehérvár, Hunyadvára.* E hét vár a XI. sz.-ban Szent István és Szent László alatt épült, s erről a hét várról nevezték Erdélyt a magyar nemzet bevándorló hospesei, a vallon-olaszok *Septem Castrensis terra*-nak, az erdélyi szászok *Siebenbürgen*-nek.

Klemm Antal: A mondattan rendszere és módszere. E címen tartotta jeles dolgozótársunk a Szent István-Akadémiában 1923 ápr. 6-án rendes tagsági székfoglaló értekezését. Az értekezés kivonata most jelent meg a Szent István-Akadémia Értesítőjében (l. VIII. 38—41). Az értekezés vázolja a mondattan történetét, ismerteti a mondattani rendszereket, valamint a mondattan módszereit. Végül megemlíti, milyen rendszer és módszerrel írta meg a Magy. Nyelvtud. Kézikönyve részére „Magyar mondattan"-át.

Lampérth Géza: Régi magyar levelesláda. Mult idők szerelmes írásai és egyebek. Budapest, 1923. Pantheon kiadása. 8°, 235 + 3. A régi magyar levelekkel nagy hozzáértéssel foglalkozott a szerző a multban is. E művében művészi céllal ismertet több női levelet.

Levéltári közlemények. A M. Kir. Országos Levéltár folyóirata. A vall. és közoktatásügyi miniszter megbízásából szerkeszti dr. Csánki Dezső. Budapest, 1923. Első évfolyam 1—2. E rendkívül értékes és hézagpótló folyóirat a magyar nyelvtörténetnek is nagy szolgálatára lesz. Programmja ugyanis a folyóiratnak az Országos Levéltár gazdag anyagának s általában a levéltárak anyaga magyar vonatkozásainak ismertetése, közzététele. Ez első számban Mályusz Elemér az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar leveleit (1531—1549) közli betűhűen.

Németh J.: A Turkish Word In Curtius Rufus? London, 1922. (Különlenyomat az „Asia major" folyóiratból.) A Curtius Rufus-ban előforduló *Carthasi(m)* (lat. egyes acc. „at rex Scytharum . . . fratrem, *Carthasim* nomine") tulajdonnévről értekezik, kimutatva, hogy e név a tör. *karyndaš* ‚testvér' mása.

Petz Gedeon: Paul Hermann k. tag emlékezete. Budapest, 1923. M. Tud. Akadémia. 8°, 40. l Alapár 2·50 kor. (Emlékbeszédek XVIII, 10.) A nyelvtudományban irányt jelölő és ezzel korszakot alkotó nagy német nyelvtudós életének és munkásságának mélyrehatóan, a lelkes tanítvány szeretetével megírt nagyértékű méltatása. (Lásd ugyane szerzőtől a MNy. XVIII, 68—70. lapján lévő rövid megemlékezést is.)

Réthei Prikkel Marián: A magyarság táncai. Budapest, 1921. A „Studium" kiadása. 8°, 8, 311 l, 6 műmelléklettel. Ára? (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára, szerk. Madarassy László, I. kötet.) A mai és a régi magyar táncok gondos leírása. Külön fejezetben gyüjtötte össze a jeles szerző a táncra vonatkozó magyar szavakat, közmondásokat, szólásmódokat, kifejezéseket.

Revue des études hongroises et finno-ougriennes. Sous les auspices de l'Académie hongroise des Sciences. Dirigée par *Zoltan Baranyai* et *Alexandre Eckhardt.* Paris, 1923. Première Année No. 1—2: Cte *E. Zichy,* L'origine du peuple hongrois I. — *Dezső Pais,* Les rapports franco-hongrois sous le règne des Árpád. I. Relations politico-dynastiques et ecclésiastiques. — *Jenő Kastner,* Petőfi. — *Flóris Holik,* Saint-Jaques de Compostelle et Saint-Ladislas de Hongrie. — Chroniques. — Notes et Documents (*H. Ojansuu,* Sur le groupement des langues finnoises). Előfizetési ára 35 fr. Előfizetni lehet: Libr. an. *Honoré Champion,* 5. Quai Malaquais, Paris (VIe).

Schwartz Elemér: Bevezetés a hazai német nyelvjáráskutatásba. Budapest, 1923. Kiadja a M. Tud. Akadémia. (Magyarországi német nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon, 8. füz.). E becses értekezés tartalmánál felhívjuk olvasóink figyelmét arra a részre, amelyben a szerző a magyarországi német nyelvjárások eddigi vizsgálatából a hazai német településekre vonatkozó eredményeket foglalja össze.

Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. kötet 1001—1270. 1. füzet. Budapest, 1923. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Alapár 20 kor. (Regesta regum stirpis Árpádianae critico-diplomatica. Tomus I.) 4°, XIII, 1, 176.

Travnik Jenő: Révai Miklós. A győri m. kir. állami főreáliskola, melynek újabban Révai Miklós-főreáliskola a neve, 1923 május 27-én ülte meg fennállása 50. fordulóját. Az ünnepen Travnik Jenő tanár mondott értékes beszédet „Révai iskolája" címen s ugyanő írta meg Révai Miklós rövid életrajzát a főreáliskola 1922/23. tanévi Értesítője számára. A tartalmas életrajz különösen kiemeli Révainak Győrrel való kapcsolatát is, ahol 1787—1795-ben rajztanító volt.

NYELVMŰVELÉS.

Jendrassik Ernő emlékezete. Schaffer Károly a híres orvostanárról mondott emlékbeszédében rámutat arra a jótékony hatásra, melyet Jendrassik az orvosi szaknyelv javítására tett. Egész pályáján arra törekedett, hogy tudományát helyes és tiszta magyarsággal adja elő s így helyreigazítsa azt, amit a szertelen nyelvújító Bugát-Toldy iskolája nemes túlbuzgalmában rontott. De Jendrassik ezzel nem elégedett meg, hanem lelkes szaktársaival: Imre József, Csapodi István, Lenhossék Mihály és Székely Ágoston orvostanárok közreműködésével 1908-ban egy 35 lapnyi *Nyelvészeti Tanácsadót* adott ki orvostudományi írók használatára (Magy. Orvosi Könyvkiadó Társulat). E tanácsadó első fejezetében a helytelen magyar műszókat bírálja és javítja; a másodikban, a főleg német hatás alatt keletkezett szófűzési, szórendi hibákról s egyéb nyelvi szeplőkről beszél; a harmadikban általában az idegen szavakról, különösen pedig a latin nyelv túlbecsüléséről értekezik. Mint orvosi szakmunkáiban, úgy nyelvhelyességi törekvéseiben is jó nyelvérzék, túlzás nélküli józanság és világosság jellemzik. Újabb orvosi irodalmunkon nagyon érzik működésének jótékony hatása, s ezért folyóiratunkban is a magyar nyelvművelők sorába iktatjuk. (Schaffer Károly: J. E. eml. M. T. Akad. kiadása, 1922, 14. l.) T. V.

NÉPNYELV.

Zsidótakony — Pulykatakony. Mint Majer Iván írja (MNy. XVII, 57, 146), a *Gleditschia triacanthos* (= háromtövisű lepényfa) termését Győrszentmártonban *zsidótakony*nak hívják. Ugyanannak Nagyszalontán *pujkatakon* a neve. Ezt az elnevezést a MTsz. nem ismeri.

Elmajmol, bajol, szeszel. Simonyi Zsigmond a „Lila ákác" ismertetésében (Nyr. XLVIII, 81—82) az *elmajmol, bajol, szeszel* kifejezésekről azt mondja, hogy azok alkalmasint Szép Ernőnek saját alkotásai, nyelvének egyéni elemei.

Erre nézve tájékozásul közlöm, hogy mind a három szót használja Hajdúszoboszló népe s így azok éppenséggel nem a Szép Ernő alkotásai. Az *elmajmol* szót úgy ebben, mint *majmol* alakjában is használják; pl. azt mondják: „Na! Te is *elmajmoltad* mán!" „Ne *majmojj* te mást!" Utánzást értenek rajta, mint ahogy a majom utánozza az ember dolgait.

A *bajol* szót bajlódik, vesződik értelemben használják, de sohasem a bibel, bibelődik értelmében. Valamely olyan dolog végzésére mondják, amely sok bajjal, gonddal, utánjárással vagy fáradsággal jár. Pl. „Eleget *bajoltam* vele, még sincs meg a haszna!"

A *szeszel* kifejezést csak *be* igekötővel hallottam használni ittas, részeg emberre. Pl. „Na, megin *beszeszeltél* mán?!" „Jól *beszeszelt*."

H. Fekete Péter.

Csonkahét. Gárdonyi József a MNy. XVII, 216—17. l. foglalkozik a csonkahét jelentésével. Szerinte *csonkahét* = a nagyböjt első hete. Erdélyben mind a köz-, mind a népnyelvben a *csonkahét*nek más értelme van. A *csonkahét* Erdélyszerte = a három sátoros ünnepet (karácsony, húsvét, pünkösd) követő hét. Ezek a hetek valóban csonkák, mert a sátorosünnepek három napja miatt a munkanapok (mivesnap, hétköznap) száma csak négy. Sőt lehet csak három is a karácsony csonkahete, ha t. i. mint 1922-ben is, karácsony első napja nem vasárnapra esik.

A csonkacsütörtök, csonkapéntek stb. kifejezést Erdélyben így mondják: a csonkahét csütörtökjén, a csonkahét péntekjén stb.

Nagyhét. Gárdonyi József uo. azt jegyzi fel, hogy *nagyhét* = böjt utolsó hete, vagyis a húsvétot megelőző hét. Ebbe esik *nagypéntek*. Erdélyben *nagyhét* = a sátorosünnepeket megelőző hét. Tehát számuk három. Sőt a református vallású erdélyi magyarságnál még több. Ez t. i. nagyhétnek hívja az úrvacsoraosztás vasárnapja előtt levő heteket is. Van tehát a böjt, újkenyér és újbor alkalmával kiosztott úrvacsora idején is nagyhét. Számuk annyi, ahányszor úrvacsoraosztás van. Átlag hét-nyolc.

Mivesnap. Így hívják Erdélyben a hétköznapokat. A nép nyelvében *miesnap*ot, *müesnap*ot és *mihesnap*ot is hallani.

Kristóf György.

Paraszt. A magyar nyelvtudományt is érdekelheti az a politikai vita, amelyről 1923 áprilisában olvashattunk az újságok hasábjain, hogy a *paraszt* szót sértőnek tekinti-e a magyar falvak népe. Én is úgy vettem észre, hogy evvel a szóval a falusi nép maga is a neveletlenséget szokta megbélyegezni, ennélfogva bántó élt érez ki belőle. Szülőfalumban (Gyöngyöshalászon, Heves megyében) egy zsellérasszony így korholta a köszönést elmulasztó kislányát, amikor találkoztak velem: Köszönnyé hât át tekintetës úrnák, në lëgyé ollyán *butu pàràszt*! S eszembe jut gyermekkori emlékeimből ez a gúnyos nóta is: Ész szëm bárászk, két szëm bárászk, | Pâllot szájú butu párászt. NAGY J. BÉLA.

Berbecs. Minap Szekszárdon járván, megütötte fülemet a *berbecs* szó (mind a két *e* szélesen nyílt hang). Kérdésemre, hogy mit jelent, egy bokorra mutattak, melyben régi ismerőst láttam, a *Lycium vulgare* nevű cserjét, mely szerte az országban mesgyéken, dülőföldek, kertek szegélyén nő sűrű növényként, jó lakásul a verebeknek. Ezt a nevét sohasem hallottam, Szekszárdon pedig más nevét egyáltalán nem ismerik. Tavasszal fiatal levelével a kis kacsákat etetik. Itthon utána néztem az Etym. Szótárban s nagy csodálkozásomra nem találtam benne; természetesen a többi szótárban sincs nyoma, de a kezemre eső növénytani munkákban sem leltem nevét. Pedig ugyancsak sok neve van: *ördögcérna* (Tiszántúl), *szelice* (Tisza mellett), *sëfü-sëfa, sëmfü-sëmfa* (Balaton), *boszorkányhaj, kutyafa, eleven gát, gyurkafa, szopóka, lícium, líceum, lécium*; bizonyára akad még több neve is. Ez az eset tanulságos példa arra, hogy annyi tájnyelvi és növénynévgyüjtés után sem akadt senki tollára, hogy mennyire szükséges a *tárgyi csoportok* szerint való gyüjtés, különben a legközönségesebb szavak is kimaradnak. TOLNAI VILMOS.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv"-nek szerkesztősége (VIII. ker., Múzeum-körút 6—8) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre készséggel válaszol.

1. **Cs. B. úrnak.** Megfigyelését magam is megerősíthetem. A budapesti köznéptől csakugyan gyakran hallhatni az *ellemi* (iskola), *köppeny* szóalakokat, s a villanyos kalauzok nagy része (a dunántúliak?) *Kellen*földet mond. Ezek az alakok persze „hibásak" abban az értelemben, hogy eltérnek a többség ejtésmódjától; de azért a hangzóközi mássalhangzóknak ez a kettőzése, mint hangtani jelenség, éppen nem érdektelen. Tudjuk, hogy a geminátiónak (és nyúlásnak) milyen nagy szerepe volt a magyar mássalhangzók történetében: *addig* < **odég, helyt, oldalt* ∞ *alatt, Pécsett; kelt, holt* ∞ *ütött, adott, kevésb, idősb* ∞ *nagyobb, vénebb* stb. stb. Újabban különösen Dunántúl hódít a geminátió: *mezző, allul, magossan, ollan* stb. Lehet, hogy e változás hullámai már Budapestre is át-átcsapnak. Érdekes volna egy ilyen hangváltozást mintegy in statu nascendi megfigyelni.

G. Z.

2. **E. J. írja:** Azt tartom, téves Sz. K. üzenete, hogy az *aviatika* a lat. *avis* ‚madár'-tól venné eredetét. Az *aviatika*, illetőleg eredeti francia alakja *aviatique* a franciában csinált szó ebből a latin szóból, hogy *a via* ‚út nélkül'.

3. **Bonkáló Sándor** a MNy. XIX, 131. lapján közölt szerkesztői üzenetemre azt írja, hogy a szlávságban, így elsősorban „Oroszországban számos folyó- és helynevet találunk, melyet az állat nevével jelölnek". A jelzett helyen ugyanis azt írtam, hogy patakot, folyót nem hívnak *Tehén*nek, *Borjú*nak, *Bikán*ak, *Lón*ak, s ha ilyen elnevezés mégis volna, akkor az előbbi személynévből vagy jelzős szerkezetből keletkezett, közvetlenül állatnévből azonban nem keletkezett. E megállapításunk cáfolatául B. S. két oroszországi folyónévre (helynév nem jön tekintetbe) hivatkozik, az egyik a Narev *Bober* nevű mellékfolyója, a másik a Don *Medvědica* nevű mellékvize. Az első a szláv *bobrъ*, or. *bobёr* ‚hód', a második az orosz *medvědica* ‚medvenőstény' szóval azonos, illetőleg ez állatnévből lett folyónév. — B. S. figyelmeztető cikkét köszönettel vettük, mert e kérdés újabb vizsgálatára hívta fel figyelmünket. Mi is találtunk több folyónevet, amelyek látszólag közvetlenül állatnévből vannak. Ilyenek: *Bobrъ* ∞ *Bobёrъ* nevű mellékvize nemcsak Narevnek, hanem a Berezinának is van (l. Barsov, Očerky) s azonfelül van *Bober* Németországban is, az Oderába szakad. Németországban az Emsnek egyik mellékfolyója *Haase* (vö. ném. *Hase* ‚nyúl') s van két *Elster* (vö. ném. *Elster* ‚szarka'). Az egyik az Elbe (ü. n. Schwarze Elster), a másik a Saale mellékvize. Magyarország viznevei közt is találunk idevágó példákat. Egy 1210. évi oklevél Pozsega megyében említ *Vjeperjek* nevű vizet, amely a Száva mellékfolyója (vö. ÁrpUOkt. XI, 107: „ad torrentem *Wieperyek* . . . *Wieperyek* . . .", l. Ortvay, Vízr. is). E név a szláv *veprъ* ‚aper' kicsinyített **veprъkъ* alakjának mása. Egyébiránt *Veper* nevű hegy is van (l. Zólyom m., Gömör m. Lipszky Rep.: hung. *Veper*, slav. *Wepor*). Csongrád megyében van egy *Vidra* nevű vízárok (l. Lipszky Rep.), amely természetesen a *vidra* közszóból való. Pozsony m.-ben a Dunának egy mellékvizét magyarul *Vedrőc*nek hívják. Régibb magyar neve *Vidürce* (l. Ortvay, Vízr.) s ez világosan mutatja, hogy e szó a szláv *vydra* kicsinyített *vydrica* ‚vidráczska' alakjából való. A felhozott példák látszólag közvetlenül egy-egy állat nevének nominativusi alakjából valók. Mi azonban most is azt tartjuk, hogy ez csak látszat, s hogy az átmenet itt előbb szn., illetőleg valamilyen jelzői kapcsolat. A magy. *Tur* folyókról pedig ma már hangtanilag is tudom bizonyítani, hogy a szláv *turъ* ‚ostulok, bölény' szó származéka nem lehet. MELEGDI JÁNOS.

4. **Gy. L.** Ön azt kérdi, helyes-e, hogy Anonymus *Salanus*, dux bulgarorum et sclavorum-ját *Zalán*nak nevezi történelmünk és költészetünk. — Kérdésére azt feleljük, hogy alig lehet helyes a *Zalán*, esetleg *Szalán* kiejtés. Azok, akik *Salán* fejedelem nevét *Zalán*nak értelmezték, úgy látszik, azt hitték, hogy Anonymus, akinél e fejedelem neve előfordul, e nevet *Szalánkemen* (régen írva *Zalan kamen* is) dunamenti város nevéből „csinálta". Már Pauler Gyula a MHK. 437. lapján megállapította, hogy *Salanus*, dux bulgarorum et sclavorum neve semmiféle összefüggésben sincs *Szalánkemen* nevével, „ily összefüggést Anonymus sem állít, sőt a két nevet egészen

különbözően": *Salanus* dux-nak és ad postum *Zolon* c a m a n-nak írja. Nézetünk szerint Anonymus *Salanus*-a latinosított név *Salán*-ból (vö. nála *Keanus* magy. *kean*-ból).

5. **J. R.** Kérem, szíveskedjenek véleményt nyilvánítani a *Benjamin-Benő* keresztnév eredetéről. — Fel.: A *Benő* név magyar *-ő* kicsinyítő képzővel (vö. *szél — szellő, kürt — kürtő*) alkotott, eredetileg becéző értékű keresztnév egy *Ben*-kezdetű magyar keresztnévből. Olyan alakulás tehát, mint *Pető Péter*ből, *Mikó Miklós*ból (esetleg *Mihály*ból), *Gerő, Gergő Gergely*ből, *Kató Katalin*ból s annyi más. Minthogy két *Ben*-kezdetű keresztnevünk van, *Benedek* és *Benjamin*, azért *Benő* egyiknek is, másiknak is lehet a becéző alakja. A székelyeknél Kriza János Vadrózsák c. műve szerint *Benjamin*nak *Benő* a rövidült (becéző) alakja; más vidéken azonban e használatot aligha ismerik. Czuczor-Fogarasi nagy szótára szerint *Benő* a. m. ‚Benedek'. Hogy mely vidéken, azt a szótár nem mondja, de nem lehetetlen, hogy Érsekújvár—Pozsony—Nyitra vidékén. Egyébiránt a *Benő* név csak a XIX. sz.-ban kezdett az irodalmi és köznyelvben terjedni, elterjedve azonban ma sincs teljesen. A névről olvashatni a következő művekben: Szily K., A magyar nyelvújítás szótára 172; Gombocz-Melich, Magyar etym. szótár. M. J.

6. **G. ezredes úrnak.** A M. Kat. Közlöny kérdéseire a következőket feleljük. Mindenekelőtt nem a M. T. Akadémia „kívánja" valamely szó ilyen vagy olyan írását, hanem a nyelvtörténeti, a szófejtő s a hangtani kutatás; csak ha köztük összeütközés, ellenmondás van, akkor állapítja meg a M. T. Akadémia a legcélszerűbb írást. — *a*) A hangtan megállapítása, hogy az *-i* képző előtt a tő végmagánhangzója s o k s z o r kiesik: szeptember *harmadika*, de: *harmadiki*, nem *harmadikai* vásár; június *negyedike* : *negyediki*, nem *negyedikei* ülés. Így az *-i* tőséghang m i n d i g kiesik: Piski: *piski* híd, Oroszi: *oroszi* pap; Assisi: *Assisi* Szent Ferenc. *Piski*-i, *oroszi*-i, *assisi*-i nemcsak hangtanilag helytelen, hanem ejtésre is feszes és mesterkélt. (Hely. ír. 57. §.) — *b*) *Éjtszaka* elemzése *éjt-szaka*; a *t* itt régi birtokosrag, mely a régi nyelvben s a tájszólásokban is elvétve még előkerül: *hetet-szaka, nyarat-szaka*, annyi mint: *éjnek, hétnek, nyárnak* szaka. Különben a természetes kiejtés ma is (hangtani átírással): *jóccakát*, egész *éccaka*; aki *jó éjszakát* mond, tudákoskodik. Az *észak* világtájjelölés elhomályosult összetétel; a nép sem mondja: „hideg szé fú *éccak* felől", hanem „*észak* felől" (Hely. ír. 60. §.). — *c*) *Talpalatnyi* nem: „annyi föld, amennyi a *talpam alatt* elfér", sem „amennyivel a csizmám *megtalpaltathatom*" (erről szó sincs a Hely. írásban), hanem *talpal* (lép) származéka: *talpalat* (lépés), mint *javal-at, fal-at, emel-et*, melyeknek jelentése nagyon rokon az *-ás, -és* képzős szavakkal: *javalás, falás, emelés*, így *talpalás*: járás, lépés. Különben is névutós névszót nem lehet tovább ragozni; nem mondhatjuk: *fejem felettnyi* magasság, *föld alattnyi* mélység; tehát képtelenség a *talp alattnyi* föld is, *tatpalatnyi*: lépésnyi helyett. (Hely. ír. 60. §.). Bővebben l. MNy. IV, 84. T. V.

7. **Hibaigazítás.** A MNy. XIX, 93. l.-nak 15. sorában *ugyancsak* h. *ugyanis csak* olvasandó.

A szerkesztésért felelős: MELICH JÁNOS alelnök,
a kiadásért: SÁGI ISTVÁN pénztáros.

Hornyánszky Viktor r.-t., Budapest.

P. N. Setälä

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XX. KÖTET. 1924. ÁPR.—JÚN. 4—6. SZÁM.

Setälä Emil.

Pár nap mulva, február 27-én lesz 60 éves SETÄLÄ EMIL, a helsingforsi egyetem nagyhírű tanára, az északon rohamos fejlődésnek lendült finnugor nyelvtudomány legtöbbet emlegetett zászlóvivője. Midőn ez alkalomból kedves kötelességérzettel a M. Nyelvtudományi Társaság is az üdvözlők sorába áll, csak friss tanúbizonyságot akarunk tenni őszinte ragaszkodásunkról, mellyel Társaságunk egyik legelső tiszteleti tagjához viseltetünk, s csupán hálás köszönetünket kívánjuk tolmácsolni az ünnepelt előtt, akinek tudományos eredményekben gazdag munkássága a mi útunkra is szórt sugaraiból.

*

A délnyugati-finnországi Kokemäkiben gazdálkodó Setälä-család fia korán magára vonta a figyelmet. Még a hämeenlinnai lyceumban diákoskodott, mikor 16 éves korában, 1880-ban, megjelent tőle egy finn mondattanocska, amely talpraesettségével oly egy-kettőre közkeletű tankönyvvé vált, hogy az iskolatársaknak belőle kellett magolniok a partitivusz használatának szabályait.

A meglepetés még általánosabb lett a következő évben, mikor a Finn Irodalmi Társaság pályázatán a lycista fiú kapott megbízást az északkeleti-satakuntai nyelvjárás mondattanának kidolgozására. A Suomi II. folyama 1883-ban közölte is a közben egyetemi hallgatóvá nőtt Setälä 235 oldalas tanulmányát, mely amellett, hogy a maga nemében első volt hazájában, léptennyomon elővetítette szerzője tudós-egyéniségének alapsajátságát: a lelkiismeretesen összegyüjtött adatokban megkövült általános törvények fölismerésének és szabatos értelmezésének képességét.

Az egyetemi tanulmányok gyors és fényes sikerrel történt elvégzése után fokozott buzgalommal látott doktori értekezése megírásához, amely már az összes finnugor nyelvekre kiterjedő alapos ismereteket és önálló ítélőtehetséget kívánt. Tárgyául az összehasonlító alaktannak egy olyan fejezetét választotta, amelynek tisztázásával előzőleg is többen megpróbálkoztak. Igaz, hogy a sokkalta gazdagabb nyelvi anyagokra támaszkodó későbbi vizsgálatok egyben-másban módosítottak a *Zur Geschichte der Tempus- und Modusstammbildung in den finnisch-ugrischen Sprachen* (1886; SUSAik. II. 1887) következtetésein, de a finnugor nyelvek idő- és mód-

képzéséről lényegileg ma is egyet vallunk a 22 éves szerző eredményeivel, hogy t. i. a finnugorságban időtől többnyire névszói (igenévi) tövek adaptálódtak, a kijelentő és felszólító mód tövéül a puszta igető szolgált, a különféle konjunktivuszi formák pedig specializáló igeképzővel alakultak. Egyébként a finnugrisztikában ez a mű alkalmazta elsőízben rendszeresen és eredményesen az újgrammatikus iskola tökéletesebb módszerét, kivált az analógiás hatások ingoványain.

A következő néhány év a továbbképzés és anyaggyüjtés szorgos munkájában telt el. Egyfelől Upsalában, Koppenhágában, Lipcsében, Hannoverben és itt Budapesten tanult, kutatott (1888—1889), másfelől sietősen a finnek legközelebbi rokonainál: a líveknél (1889), vepszäknél (1889), vótoknal (1889) és észteknél (1889—1890) tett rövidebb látogatásokat. Ez időszak tanulsága valójában Setälä későbbi munkásságán érzik meg s a közvetlen eredmények, mint a M. T. Akadémiában a lív népről és nyelvről tartott előadás (NyK. XXI.) s néhány XVII. századból való lapp emlék (SUSAik. VIII.) közlése, sőt tán a finnugor nyelvhasonlítás bölcsőkoráról való ismereteink főforrása, az eredeti levéltári kutatások adat-zsákmányával meglepő *Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan* (1892) is inkább csak a sokoldalú érdeklődés egy-egy becses melléktermeke. Setälä figyelmét és energiáját ekkor már olyan kérdések kötötték le, amelyeknek eldöntése a modern finn nyelvtudomány alapvetéséül volt hivatva szolgálni. A finn nyelvek hangtörténetének megírása volt a kitűzött cél s e feladat veszélyes nehézségeit csak akkor értjük meg igazán, ha figyelembe vesszük, hogy Setälä alig érintett parlagnak szegte ekéjét s hogy a merész vállalkozó mögött nagyon gyér és feldolgozatlan nyelvemlék-anyag állott, előtte viszont a nyelvek és nyelvjárások kuszált tarkabarkasága virított.

Az Yhteissuomalainen äännehistoria-ból (= röv. ÄH.) mindössze 2 vaskos füzet látott napvilágot: az első, mely a zárhangokat tárgyalja, 1890-ben, s a többi mássalhangzóval foglalkozó második 1891-ben. A többször ígért hátralevő résszel — tudományunk nagy kárára — még ma is adós Setälä.

Lehetetlenség volna e munkának még csak főbb eredményeit is ismertetnem, mert hisz akkor sorra kellene vennünk a finnség minden egyes mássalhangzójának megfelelési táblázatát, a különféle fonétikai helyzetekben való fejlődését és az ősfinn mássalhangzó-rendszer rekonstruálásának minden csínját-bínját. Setälä megbecsülhetetlen munkát végzett az anyag összehordásával, megrostálásával, mintaszerű pontosságával és a tárgyalásban alkalmazott szigorú módszerességével, de legnagyobb történeti érdemét abban látom, hogy a finn konsonantizmus egész fejlődését feltüntető egységes képet adott. Kétségtelen, hogy az ÄH. számos tanítását megdöntötték — elsősorban magának Setälänek és tanítványainak — kidolgozot-

tabb finnugor hangtani alapra épített monografiái, a nép nyelvének tüzetesebb megismerése és a fokváltakozási elmélet, de ezt az örvendetes fejlődést bajos volna elképzelni a kiindulópontul s vázul megmaradt *ÄH.* nélkül.

A csonkán maradt munka folytatásául Setälä a magánhangzók, a hangsúly és kvantitás történetét tervezte, de egyéb elfoglaltság s tán még inkább felfogásának megingása miatt félretette a jórészt nyomdakész kéziratot.

A derengő eszmék tisztulása idejére esik néhány pompásan megírt népszerűsítő tanulmánya (Az újabb nyelvtudomány alapelvei, A nyelvhelyességről) s a helsingforsi egyetemen a finn nyelv és irodalom tanárává való kinevezése (1893). Ez a szerencsés választás nemcsak Setälä tudományos pályájának alakulására lett fontos fordulóponttá annyiban, hogy őt CASTRÉN, LÖNNROT és AHLQVIST tanszékére emelvén, tehetségének és egyéniségének méltó munkateret jelölt ki, hanem elsősorban a finn és finnugor nyelvtudomány további sorsára vált egyelőre kimérhetetlen jelentőségű eseménnyé. Az egyes ember alkotásain átgázol az idő s maradandó hatásra csak az számíthat, aki eszméit dolgozó hívőkre hagyhatja örökségül. Legnagyobbrészt Setälä érdeme, hogy a finn és finnugor nyelvtudomány szolgálatába a tehetséges fiataloknak szinte páratlanul megszervezett gárdája állott, mely önérzetesen s tán nem minden ok nélkül meri vallani: Suomi, tuo pieni, köyhä maa, aina on oleva johtajana suomalais-ugrilaisessa tieteessä: Finnország, ez a kicsi, szegény ország mindig vezető lesz a finnugor tudományban *(Karjalainen:* Siperian matkoilta 30. l.).

Már R. v. BECKER óta ismeretes, hogy a finnben és lappban bizonyos helyzetekben bizonyos mássalhangzók paradigmatikus váltakozásnak vannak alávetve, sőt CASTRÉN és nyomában DONNER egyes szamojéd hangtani változásokban is azonos törvények érvényességét sejtette. A 90-es évekig az volt az általános meggyőződés, hogy a jelenség — az akkori terminológia szerint *mássalhangzógyengülés* — elszigeteltségéből ítélve nem lehet ősi sajátság, hanem az illető nyelvek későbbi fejleménye. Az ÄH. megjelent részének írásakor még Setälä is ezen a nézeten volt s csak a folytatás kidolgozása közben érlelődött meg benne az a föltevés, hogy a *fokváltakozás* sokkal régibb, finnugor eredetű s azokból a rokon nyelvekből, amelyekben ma nincs meg, vagy csak nyomai mutathatók ki (votják, zürjén, magyar), idők folytán kiegyenlítődés útján veszett ki. Az erős és gyenge fok váltakozását nyilván a szótag zártsága, illetőleg nyíltsága szerint változó hangsúly, a paradigmatikusan váltakozó intenzitás és tonalitás okozhatta, ahogy például az osztják- szamojédban a fokváltakozás ma is együtt jár a hangsúly váltakozásával.

A finnugor nyelvtudomány történetében korszakalkotó hipotézist, előzetes közlemény formájában, a Finnugor Társaság

1895 XI. 16-i ülésén terjesztette elő s *Über quantitätswechsel im finnisch-ugrischen* címen a SUSAik. XIV. k közölte, míg a vázlatos elméleti megállapítások helyességét legelőször a *finnugor δ és δ'* hangok (zöngés dentalis spirans) fejezetének tüzetes kidolgozásával tette tűzpróbára. E tanulmány nagybecsű eredményeit tagsági székfoglalóul a M. T. Akadémia I. osztályának 1896 XI. 3-i ülésén mutatta be (NyK. XXVI.).

Setälä nagy elmeélre valló elmélete a hangtani kutatások egész zuhatagának nyitott zsilipeket. Mi sem természetesebb, mint hogy az egyes rokonnyelvek hangviszonyainak gondos átvizsgálása s bizonyos kapcsolatok földerítése lassankint módosított a fokváltakozás eredeti rendszerezésén. Maga Setälä járt itt is elül s a *Zur finnisch-ugrischen lautlehre* című tanulmányában (FUF.II.), egyetemi és egyéb előadásaiban egymásután világosította meg a kezdetben homályosabb összefüggéseket és egészítette ki a hézagokat. Legjelentősebbek e tekintetben a Finnugor Társaság 1912 februári és márciusi ülésén tartott felolvasásai, amelyekben arra a végső következtetésre jut, hogy a fokváltakozás a szamojéd nyelvekben is megállapítható s így eredetét az uráli alapnyelvre kell visszavezetnünk: *Über art, umfang und alter des stufenwechsels im finnisch-ugrischen und samojedischen* (FUF.XII. Anz.).

A finnugor nyelvészek többsége azonnal csatlakozott Setälä tanításához, de akadtak nagytekintélyű kétkedők is, akik az elmélet aprioristikus természetére és eléggé meg nem alapozottságára utalva egyelőre várakozó álláspontra helyezkedtek. Egyiket aztán saját vizsgálatai, másikat a szamojéd nyelvek megerősítő vallomása győzte meg s a fokváltozás az egész finnugor hangtörténet tengelyévé szilárdult. Sok kétség áll előttünk azért ma is s az előzőleg nem is sejtett problémák egész sora (az alap-ok, a hangsúlytörvények, a magánhangzók viselkedése, a váltakozások mennyiségi és minőségi terjedelme, a másodlagos alakulatok, a sorok eltolódása, a háromfokúság stb.) vár feleletre, sőt tán az is bekövetkezhetik, hogy a későbbi kutatások lényegesen eltérő eredményekre vezetnek. Annyit azonban bízvást elmondhatunk, hogy az útirány helyes s csak a türelmetlenség vetheti az elmélet szemére, hogy „zsákutcába vitte a finnugor hangtant".

Setälä nyelvtudományi munkásságának eddig vázolt gerincével szoros kapcsolatban vannak a finn szókincs történetével, főleg az ősgermán-finn nyelvi hatások sokat vitatott kérdésével foglalkozó tanulmányok. Az idevágó munkálatok közül a *Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostseefinnischen sprachen* (SUSAik. XXIII.) és az *Aus dem gebiet der lehnbeziehungen* (FUF.XII.) emelkedik ki leginkább. Az elsőben THOMSENnek a gót-finnségi érintkezésekre vonatkozó megállapításait vizsgálja felül s főleg hangtani kritériumok alapján arra a következtetésre jut, hogy a finnség leg-

régibb germán jövevényszavainak egy olyan ősgermán jellegű nyelv volt a forrása, amely lényegileg a góttal azonos nyelvvé fejlődött, a jövevényszavak egy későbbi rétege pedig az ősészakiból kölcsönződött; az első csoport átvétele a Finn-öböltől délre fekvő területen, az utóbbié már a finnek mostani lakóhelyén történt. — A másodiknak említett dolgozat a nyelvi érintkezések több ködös pontjára vet világot s különösen egyes számnévi elnevezések (finnugor *7*, finn *8*, *9)* eredetének földerítésében csillogtatja a szerző roppant ismereteit és éleselméjűségét. — Szerényebb követelményekkel lép fel, de tájékozódás szempontjából rendkívül becses az a szigorú kritikával összeállított jegyzék is, mely a szükséges bibliografiai tudnivalók jelzésével a finn nyelvekben kimutatott régi germán jövevényszavakat sorolja fel (FUF.XIII.).

A hangtani kutatások és jövevényszavak vizsgálata közben nem mulasztotta el Setälä alkalmilag a finnugor, illetőleg uráli ősnép hazájára, kezdődő műveltségére, életviszonyira és a művelődési hatások történeti hátterére nézve is vallatóra fogni a nyelvi tényeket. Nagy munkáin kívül különösen a *J. N. Smirnow's untersuchungen über die ostfinnen* (SUSAik. XVII.), *Milloin ruotsalaiset ovat tulleet Suomeen?* (Valvoja 1900), *Zur frage nach der verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen sprachen* (SUSAik. XXX.) s a *Suomensukuisten kansojen esihistoria* (Maailmanhistoria II. k.) tanulságosak ebből a körből.

Az ősműveltség kútfőivel foglalkoztában a hatalmas finn népköltészet termékei is belesodródtak érdeklődése körébe s nemcsak az etymologia segítségével sikerült jónéhány fogas kérdésben eligazítást adnia *(Zur etymologie von „Sampo"*, FUF. *II.; Väinämöinen und Joukahainen* SUSToimit. XXXV.), hanem *Kullervo - Hamlet* című nagyszabású mondatanulmányában (FUF.III, VII, X.) az összehasonlító folklorisztika meglepő fölkészültségű és képességű művelőjének mutatkozott be.

Nem lehet célom, hogy ez ünnepi megemlékezés keretei közé zsúfoljam annak a sokoldalú tevékenységnek még csak vázlatos méltatását is, amely Setälä 60 éve mögött van. Csak futólag mutatok rá azokra a nagy érdemekre, amelyeket a finn nyelvemlékek 2 kötetének kiadása, a finn nyelv nagyszótárai ügyének fölvetése és előmozdítása, a mai finnugor nyelvészetben általánosan használt egységes fonétikai írásmód meghonosítása, a Kotikielen Seura és a Finnugor Társaság munkásságának irányítása, a finnugor nyelvészet központi organumának szánt FUF megindítása és szerkesztése körül szerzett, ellenben már nem térhetek ki pompás leíró nyelvtanaira, emlékbeszédeire és nekrológjaira, programmértekezéseire, a finn nyelvészetnek, valamint a finnugor tudományoknak mint egyetemi studiumoknak történetéről írt hasznos összefoglalásaira, még kevésbbé

a kulturális mozgalmakra, melyeknek lelke volt és politikai szereplésére, melyre Finnország sorsdöntő éveiben vállalkozott.

*

Annakidején fájdalmas lemondással még azt írta CASTRÉN: „Mi litterátus emberek úgy érezzük itt magunkat, mint német tudósok a szamojédek között." — Setälänek nem lehet oka hasonló panaszra. A mai Finnország tudományossága Nyugat-Európa nagymultú kultúrállamai bármelyikének büszkesége volna, azok az ideálok pedig, amelyek szolgálatában CASTRÉN-nak hajdan el kellett sorvadnia, sehol sem hatnak olyan eleven varázzsal és tettre sarkaló erővel. A finn nyelvész-nemzedék céltudatos munkamegosztással, önmegtagadó szívóssággal rakja az uráli tudományok monumentálisnek indult épületét és szebb jutalmat nem kívánhatunk az ünneplő vezérnek, mint hogy a Gondviselés kegyelméből erőben érhesse meg vágya teljesülésének dicsőségét s élvezhesse munkája után az áldást.

ZSIRAI MIKLÓS.

Halhatatlan magyar nyelv.*

„A magyar nyelvben megvan a keleti nyelvek képes volta, mélyértelműsége, kifejező ereje, leleményessége, minden lelkessége és tehetsége; a török nyelv virágos pompája; az angolnak méltósága; a franciának folyékonysága; az olasznak édessége; a németnek komolysága; a szlávnak gazdagsága; a görögnek termékenysége, csinossága és ékesszólása; a latinnak dísze és fénye; a spártainak velős rövidsége: szóval bármit kíván a művelt gondolkodás, az mind megvan benne." Ezeket mondja KALMÁR GYÖRGY, a XVIII. századnak különös embere, aki tömérdek nyelvet tudott, beutazta fél Európát és Ázsia egy részét, és koplalva, fázva, nyakig szalmában ülve, gémberedő ujjal írta meg a magyar nyelv dícséretét.

A tudomány ma már meddőnek tartja a nyelvek elsőségeért való vitatkozást.

Egész tárgyilagossággal mérve a különbségeket, miről lehet szó? A *szókincs* gazdagságáról? Hiszen egy-egy ember, még ha művelt, tanult is, sőt ha művészi tehetséggel van is megáldva, alig él anyanyelve szókészletének egy tizedével. A szófűzés művészete, a kifejezés ereje és bája pedig annyira egyéni tehetség és veleszületett készség, hogy a nyelvanyag maga szinte tekintetbe sem vehető. Petőfi a nyelv legegyszerűbb

* Megjelent a „Vérző Magyarország" című könyvben (1920.) A szerkesztő engedélyével közöljük tetemesen megrövidítve és néhány számadattal kiegészítve.

eszközeivel dolgozott, de keze alatt a mindennapi szó rendkívülivé vált, a kopott új fénnyel ragyogott, a nehézkesnek szárnya nőtt, a jelentéktelen eszmét gyujtott, az erőtlen viharos förgetegként zúgott.

Szó eshetnék a nyelvek *zeneiségéről* és dallamos voltáról. Ebben a kérdésben a *hangok számbeli aránya* és elhelyezkedésük módja vehető tekintetbe. Az a nyelv, amelyben a magán- és mássalhangzók mennyisége arányos, a magánhangzók, mélyek és magasak kellőképen váltakoznak, melyben a mássalhangzók nem torlódnak, az mondható zengzetesnek, dallamosnak. A magyar nyelv e tekintetben nem tartozik a kemény nyelvek közé, mert száz hangja közül negyvenegy magánhangzója van, ötvenkilenc mássalhangzóval szemben, ebből is csak 15% kemény k, t, p.

A hangok számarányára nézve a magyar egy fokon áll a franciával, góttal, kazáni tatárral. A következő számtáblázat több nyelv összehasonlítását mutatja; az első számpár száz hang közül mutatja a magán- és mássalhangzók megoszlását; a második, zárójelben lévő számpán pedig, hogy száz magánhangzóra hány mássalhangzó jut:[1]

finn 51:49 (100:104)	magyar 41:59 (100:141)
olasz 48:52 (100:108)	francia „ „ „ „
ó-görög 46:54 (100:117)	gót „ „ „ „
spanyol 45:55 (100:122)	kazáni tatár „ „ „ „
kymmeri (kelta) 45:55 (100:122)	orosz 40:60 (100:150)
latin 44:56 (100:127)	német 36:64 (100:177)
oszmanli 43:57 (100:132)	cseh 35:65 (100:188).

A magyarban két mássalhangzóval kezdődő eredeti szó nincsen, a hangutánzókon kívül (brekeg, trüsszent, krákog); amelyek így kezdődnek, azok idegen származásúak (drága, gróf, kréta, tréfa). A szó belsejében is nagyon ritkán kerül egymás mellé kettőnél több mássalhangzó.

Mikor az emberek a nyelvek szépségének összehasonlításáról beszélnek s kiki a magáét dicsőíti, okos és egyszersmind oktalan dolgot cselekesznek. Okosat azért, mert mindenkinek a maga nyelve a legszebb, legdicsőbb. Mert ahhoz fűződik lelkének minden szála, multjának minden emléke, jelenének minden gondja, jövőjének minden reménye. A szív nyelvén mindenki csak a maga szavaival beszél, azokkal a hangokkal, melyeket a legszentebb ajakról: édes anyja ajkáról tanult. Ezért nevezzük a magunk nyelvét, az édes miénket: *anyanyelvnek*. A csupa ész rómaiak *sermo paternus* (apai beszéd) névvel illették jogi szőrszálhasogatásokra alkalmas nyelvüket; de a lovagvilág idején, a nőtisztelet virágkorában, 1100 tájban, már latinul is *lingua materna* az anyanyelv neve. Ám oktalan is e versengés, mert összemérhetetlen dolgokat akar egybevetni. A nyelv ugyanis nemcsak a gondolatközlés eszköze, nemcsak fogalma-

[1] V. ö. Tolnai V. A nyelvek szépségéről. M. Ny. XVII., 28. (1921).

kat, rideg értelmi elvonásokat szállít a beszélő ajkáról a hallgató fülébe, hanem az érzelemvilág tolmácsa is. Minden szó több hangból álló zenei sorozat, mely dallamával a hallgató lelkében hangulatot is kelt. A beszédhangnak épp úgy, mint a hangszer egy-egy hangjának, megvan a maga időtartama, magassága, ereje és színezete; ezek a szavak tartalmául szolgáló képzetekkel együtt mind olyan tényezők, melyek esztétikai hatással járnak, azaz a hallgató az értelmen kívül érzelmi mozzanatokat, hangulatokat is köt hozzájuk.[1]

Amiről eddig szóltam, csupán hangelemei a szónak. Hol marad még a *szavak kapcsolatának* titkos szövevénye, melyben minden nemzetnek más-másképen nyilvánul saját természete és eszejárása. A szólások, kifejezések, fordulatok másolhatatlan eredetisége, mely nem hallgat a logika merev parancsszavára — hisz akkor minden nyelvszerkezet egy húron pendülne —, hanem a képzettársítás szeszélyes csapongását követi.

Ezenkívül más-más minden nyelvben a szavaknak mondatba való fűzése, a *szórend;* egyikben szigorú, logikus rendszer, másikban a szavak értelmi és hangulati súlyának kifejezhetetlen szövete (ezért nem tanulja meg idegen soha a magyar nyelv szórendjét). Más a mondatoknak egymáshoz való kapcsolása. A latin és a német egymásba skatulyáz egy csomó mondatot, sokszor valóságos mondatgombolyagokat bogoz, és ember legyen a talpán, aki a kusza szövevényből kitapogatja a főszálat. A francia és az angol inkább egymás mellé rakja a beszédszakaszokat, itt-ott rendel alája a főgondolatnak egy-egy mellékes kiegészítést. A magyar is inkább a mellérendelést kedveli; csak a latin *stilus curialis*, vagy a német *Satzgefüge* példáin nevelkedett tollforgató kanyarít le még egy lélekzetre el sem olvasható mondatszörnyeket.

Más minden nyelvben a *hangsúlyozás* is, az a hangbeli nyomaték, mellyel a beszéd fontos és kevésbbé fontos részeit jelöli. De főképen más a *hanglejtése*, az a zenei dallam, mellyel mondatait ejti; ezen megismerni nemcsak a székelyt s a dunántúlit, az alföldit meg a palócot, hanem csalhatatlanul azt a jellegzetesen éneklő idegent, bármennyire magyarul beszéljen is.

A nyelv kifelé elválasztja egyik nemzetet a másiktól, befelé azonban a nemzetet alkotó tényezők közül egyike a leglényegesebbeknek. Nem mellékes valami, hanem mélyen a nemzet testében, lelkében gyökerező valóság, szervezetének része, melyhez élete, léte van kapcsolva. Sokkal több, mint pusztán a gondolat hordozója. A nyelvben fejeződik ki a nemzeti lélek minden sajátsága, eszejárása, felfogása, érzésvilága, idegalkata, képzeletének működése; ez jellemének legsajátabb letéteményese, megőrzője és fenntartója. Vedd el a nemzet nyelvét, s a

[1] V. ö. Zolnai Béla nyelvesztétikai cikkei a MNy. XVII. és XVIII. kötetében.

nemzet megszünt az lenni, ami volt; nyom nélkül elenyészik, beleolvad, belehal az őt környező népek tengerébe.

Nem üres szó a XIX. század küszöbén keletkezett szállóige: *nyelvében él a nemzet.* Abban az időben, mikor a magyarság szinte a lét s a nemlét mezsgyéjén állott, akkor mondotta Felsőbüki Nagy Pál: „A nyelv fontosabb az alkotmánynál is; új alkotmányt szerezhet a nemzet, de új nyelvet nem, mert akkor már megszünt annak lenni." Hisz éppen a nyelv pusztulása miatt kongatták meg a magyarság fölött a XVIII. században a halálharangot, mikor a főúr francia volt, a köznemes latin, a polgár német és csak a föld népe beszélte még Árpád nyelvét; mikor alig néhány fennkölt lélekben égett a nemzet szeretetének örökmécsese, s ezt a mécsest nem táplálta sem az ősi alkotmány látszata, sem a magyar élet letünt szokásai — csupán a nyelv, az édes magyar szó — néhány ajkon.

És íme, az alig harmadfélmilliónyi magyar tíz millióra gyarapodott, megállta a viharos XIX. század nemzetpusztító förgetegeit. S mi tartotta meg? Mivel vívta meg harcait? Eleinte csak egyetlen egy fegyvere volt: a *nyelv;* ezzel szerezte vissza a többi elvesztett fegyvert, ezzel szerzett új fegyvereket is.

Nyelvünk azóta élte virágkorát, mely olyan szellemóriásokat termett, mint Katona, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Madách, Jókai, kik közül egy is elég arra, hogy nemzetet halhatatlanná tegyen. Mi volt irodalmunk a mult század elején? Kis kopár szigetecske. És ma? Hatalmas birodalom, melynek vannak égbenyúló kárpátjai, végeérhetetlen alföldjei, hömpölygő folyamai és nefelejtssel szegett patakjai, aranyat rejtő bányái és aranykalásszal lengő rónái.

Feldarabolták országunkat s kiszakítottak hárommillió színtiszta magyart az anyatörzsből. Számbelileg gyöngítettek; a csonka területen azonban a magyarság ereje hatványozódott. S mint eddig is a magyar volt a Kárpát-övezte föld lakosságának nemcsak politikai vezére, hanem a művelődés hordozója, a többi közt az egyetlen államalkotó és uralkodásra teremtett és képes faj, úgy ezután is a magyar faj lesz a műveltség letéteményese és fejlesztője s a papirosvonalon túl sinylődő országrészeknek táplálója. Az anyagi erőszak ideig-óráig fölülkerekedett ugyan, de a szellemi felsőbbséggel szemben a harcot tartósan nem bírja. Nyelvünk maga s a nyelvünkben rejlő hatalmas szellemi és erkölcsi értékek elszakíthatatlan kapcsokkal fogvatartják az idegenek karmaiban vergődő zsákmányt s ki fogják ragadni, még ha acélbilincsbe verik is.

Ujjongó szomszédaink azzal is érvelnek a „világ ítélőszéke" előtt, hogy a magyar szellemi élet legtöbb kiválósága *idegen eredetű.* Nagyszerű kimutatásokat készítettek, hogy nagyot alkotó embereink mennyire nem magyarok voltak, hogy a magyarság mennyire képtelen a művelődésre, mert mindaz,

ami annak tekinthető, idegen koponyák terméke. Újjal mutattak rá, hogy az Árpádok s a hét vezér török származású; az Anjou-k olasz-franciák; a Hunyadiak oláhok; a Zrinyiek horvátok, a Pázmány-, Báthori-, Bocskai-családok németek, a Rákócziak szlávok; a Húnfalvyak németek; Petőfi tót vagy szerb; Mikszáth tót; Herczeg Ferenc sváb stb.

Hát bizony ez színtiszta igazság, és eszünk ágában sincs az igazságot letagadni; nem is igyekszünk olyan családfákat koholni, amelynek ágbogain egyik-másik nagyunknak törzsökös magyarságát kierőszakolni akarnók. De kérdem: mit alapított meg Árpád és a hét vezér, miután akár Alpár, akár Bánhida mellett szétzúzta Zalán vagy Szvatopluk hadait? Lajos királyunk nem a négy ezüstpólyás és a hármas halmon álló keresztes címert vitte-e diadalmasan Danckától Apúliáig? Hiába bigygyesztettek Mátyás kolozsvári szobrára dákóromán feliratot, mert a XV. század második fele a magyar király szavát leste, a magyar király kardját rettegte. Pázmány Péter Kalauz-ában a magyar erő, prédikációiban a magyar nyelv ülte diadalait. Zrinyi sem horvátul, sem szerbül, sem németül, hanem magyarul dörögte oda elleneinknek: „Ne bántsd a magyart!" A Bocskaiak, Bethlenek, Rákócziak harcai a magyar szabadságért folytak. Húnfalvy a magyar Ethnographiát írta meg; Vitkovich a magyar népdalt indítja meg műköltészetünkben; Petőfi a magyar lírát emeli Homeros, Dante, Shakespeare és Goethe világirodalmi magaslatára; Mikszáth magyarul írta meg a Tót atyafiakat; Herczeg magyarul a magyar svábok hitvallását a Hét svábban.

Hiszen mindez éppen a magyarság ellenállhatatlan vonzóerejét bizonyítja, hogy ami ezer esztendő óta egyénileg értékes elem volt e földön, az beleolvadt a magyarságba, drágaságait a magyar kincstárba vitte, öntudatlanul és ösztönösen a magyar lélek tartozékának érezte magát.

Az egyén azé a nemzeté, amelynek gondolat- és érzésközösségéhez csatlakozik s amelynek nyelvén hitvallást tesz erről. Vannak, ó igen, vannak, akiket a nyelv még nem tesz meg a nemzet fiaivá, akik véletlenül, úgyahogy, magyar szavakkal *is* fejezik ki magukat; de gyökerük nem ebben a talajban van, másban sem, sehol sem; akik mindig olyan színűek, amilyen az a környezet, amelyben épp történetesen vannak.

Térjünk vissza a nyelvre. „Jóakaróink" a magyar nyelvet magát is kikezdték azzal, hogy a *magyar szókincsnek* java is *idegen eredetű;* már pedig a szó a fogalom kifejezője, a fogalom a gondolkodás hordozója s hogy épp nyelvünk mutatja, mennyire mindent másoknak köszönhetünk. Ez az okoskodás is a mi javunkra billenti a mérleget. Egy igen mélytudású kutató, Viktor Hehn, a jövevényszavakra ezt mondta: „Viel entlehnt, viel gelernt", azaz, amely nép nyelvében sok a jövevényszó, az a nép sokat tanult a századok folyamán. Már pedig a tanulni-

vágyó és -tudó nép nem parlagi, nem barbár. Aztán a nyelv tisztaságára hivatkozó okoskodás nem egyéb vak tudatlanságnál, mely még ma is azt hiszi, hogy vannak úgynevezett *szűz* nyelvek. Az ilyenről beszélő ember nem ismeri a művelődés hatalmas folyamatát s nem ismeri a nyelvnek vele szorosan egybeforrt életét. Valahány idegen szót a nyelv befogadott, sajátjává tett, a maga természetéhez áthasonított, az mind az ő tulajdonává, műveltségének alkotórészévé lett, épp úgy, mint gyökeres magyarrá vált az alföldi kún, az alán jász, a torockói német, a zalai horvát.

Ha szakszerű vizsgálatot végezünk s e kérdésben a számokhoz fordulunk, akkor az idegenből átvett elem aránylag szerény mennyiségű a szavaknak ahhoz a sokaságához képest, melyet nyelvünk részben magával hozott az ős finn-ugor nyelvkincsből, részben önálló magyar élete folyamán önmagából kifejlesztett.

Számításaink három alapon történhetnek. Az első mód, ha a magyar nyelv egész szókincsének csupán *tőszavait* számítjuk, melyekből a szóalkotás sok eszközével a többi kisarjadt. Ilyformán 1000 mai magyar tőszó közül *magyar* 550, *szláv* 100, *germán* 95, *török* 90, *latin* 80, *ismeretlen* eredetű 85; tehát 55 százalék eredeti, 45 százalék jövevény. (E számítás egyelőre csak hozzávetőleg jelzi a számarányokat, mivel pontos adatok csak az etimológiai szótár elkészülte után kaphatók.) — A második mód a *szótár* készletének számbavétele; ide minden szót soroztunk, mely benne előfordul, tehát a származékokat is. Minden szó a szótárban alakilag *egyszer* fordul elő, a jelentésbeli eltéréseket nem számítottuk. Ilyképen a következő adatokat kaptuk: 1000 szó közül: *magyar* 650; *szláv* (ószláv, horvát, szerb, tót) 100; *török* (ótörök, kún-besenyő, oszmanli) 85; *germán* (ónémet, középnémet, osztrák-bajor, sváb) 75; *latin-román* (ó- és középlatin, olasz, francia, oláh) 65; egyéb nyelvből és ismeretlen eredetű 25; tehát 65 százalék magyarra jut 35 százalék jövevény.

Ezek a számok azonban elméleti elvonások, melyeket az élet meghazudtol. Ha az élő beszédet vagy a nyomtatásban megrögzített nyelv *egészét* vesszük alapul, egészen más, a nyelv eredeti elemeire nézve hasonlíthatatlanul kedvezőbb eredményt kapunk. Gondoljuk meg, hogy hányszor hány névelőt, névmást, számnevet, határozót, igekötőt, kötőszót használunk a folyó beszédben, míg közbe igét és névszót ejtünk; ez utóbbiak közt is mennyivel több az eredeti ige és melléknév, mint a főnév, mely tárgyi tartalmánál fogva leginkább vándorol egyik nyelvből a másikba. Minthogy élő nyelvi szövegek, miket fonográfon lehet megrögzíteni, nem állottak rendelkezésemre, az irodalmi nyelvet tettem ilyen vizsgálat tárgyává, minthogy ez áll legközelebb a köznyelvekhez. (Kizártam tudományos és szaknyelvi műveket, osztálynyelven írt szöveget, egy-egy szűkebb területre

szorítkozó tájnyelvi beszédet.) Az irodalmi nyelvben is igen nagy műfaji eltéréseket találunk. A líra tisztább az epikánál (pl. Tompa lírájában 1000 közül 931 eredeti, epikájában 884); az elbeszélő próza az értekezőnél; amazt még felülmulja a levél; legtarkább a hírlapi nyelv, itt is első helyen áll a vezércikk, vegyesebb a napihír, legtöbb idegen van az apróhirdetésben. A műfaji eltérést keresztezi még az író egyénisége s a szöveg keletkezésének időpontja is. Ilyképen a lefolyt száz esztendő szövegeiből 22-őt vizsgáltam meg; az adatokat egyenként 1000-re vonatkoztattam; aztán összegezve őket az átlagot számítottam ki (l. a mellékelt táblázatot). Átlagban a lefolyt század írott nyelvében 100.000 szó közül eredetre nézve:

magyar	88.440	iráni	264
szláv	3.390	zsidó	191
latin	2.790	angol	159
germán	1.482	oláh	27
török	1.004	spanyol	23
görög	618	hindu	9
francia	609	arab	4
olasz	436	perzsa	4
		vegyes és ismeretlen	550

Százalékra lekerekítve: magyar 88, szláv 3, latin 3, germán 2, török 1, vegyes és ismeretlen eredetű 3 százalék; vagyis 88 százalék eredeti, 12 jövevény. Ha ezt összehasonlítjuk a tőszó-számítás 45 százalék s a szótári számítás 35 százalék jövevény szavával, nyilvánvaló, hogy a nyelv egészének alkatrészeiről csak az általam megkísérlett módon kapunk igazságos arányszámokat. Nem volt érkezésem e módszert más nyelvekre is alkalmazni, de azt hiszem, hogy nagyjában ott is hasonló eredményt kapnánk.

Sokszor halljuk még ma is azt a panaszt, hogy „*szegény a magyar nyelv*". Mondta ezt annak idején a nagy Zrinyi is, de ő nem szívta magába nyelvünk teljes magyarságát, melynek osztozkodnia kellett a horvát, német, latin nyelvvel és megszégyenülve hátrált Tasso stanzáinak ékes zenéje elől. Bezzeg, fiatal kortársa, Gyöngyösi István már nem panaszkodik, pazar kézzel hinti a magyarság virágait, bár sokszor Ovidius-i füzérbe köti. Mikor a nemzeti megújhodás korában, a XIX. század küszöbén nyelvünk apostolai újra hangoztatják a régi panaszt, Csokonai a legnagyobb könnyedséggel leheli papirosra rokokó anakreontikáit, elégiáinak halk sirámait, írja dévaj tréfától duzzadó furcsa versezeteit; — ugyanakkor Kármán József a legegyszerűbb eszközökkel valóságos modern prózát ír, mely engedelmesen símul a tartalom minden hajlásához; Berzsenyi utolérhetetlen erővel harsogtatja ódáit s egyben gyöngéd újjal pengeti „bús melancholiájának szomorgó nótáját". Kell-e hivat-

	1000 szó közül	Magyar	Szláv	Latin	Germán	Török	Görög	Francia	Olasz	Iráni	Zsidó	Angol	Oláh	Spanyol	Hindu	Arab	Perzsa	Vegyes és ismeretlen
Verses szöveg	Vörösmarty Mihály	928	24	6	9	20	5	—	3	2	—	—	—	—	—	—	—	3
	Petőfi Sándor	907	41	11	12	10	—	—	4	1	—	—	—	—	—	—	—	14
	Arany János	906	43	11	9	5	1	3	5	2	—	—	2	—	—	—	—	9
	Kozma Andor	855	40	30	30	5	6	5	5	3	—	—	—	—	—	—	—	17
	Ady Endre	900	27	18	11	2	5	4	2	18	—	—	—	—	—	—	—	10
	Kosztolányi Dezső	888	35	8	17	8	1	7	8	6	—	—	—	—	—	—	—	15
Széppróza	Eötvös József	908	41	14	14	14	—	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	3
	Jókai Mór	890	43	22	8	21	1	3	5	1	—	—	2	—	—	—	—	4
	Herczeg Ferenc	894	27	44	8	11	5	3	2	5	—	1	—	—	—	—	—	—
	Szomori Dezső	857	29	61	18	3	3	21	3	2	1	—	—	—	—	—	—	2
Értekező-próza	Kemény Zsigmond	921	21	15	16	10	2	5	1	—	—	3	—	—	—	—	—	6
	Gyulai Pál	867	33	31	24	9	22	6	3	1	—	1	—	1	—	—	—	2
	Riedl Frigyes	914	12	18	18	6	10	5	4	3	2	1	—	—	2	—	1	4
	Szabó Dezső	882	19	31	13	4	22	14	7	—	1	2	—	3	—	1	—	1
Levél	Kazinczy Ferenc	877	23	49	8	15	19	—	6	—	1	—	—	—	—	—	—	2
	Petőfi Sándor	908	35	15	7	12	5	4	3	1	4	—	—	—	—	—	—	6
	Arany János	908	23	30	10	11	2	2	6	—	5	—	—	1	—	—	—	2
	Deák Ferenc	906	42	11	4	16	1	—	7	6	2	—	—	—	—	—	—	—
	mai levél	943	22	13	2	5	1	2	—	—	5	5	—	—	—	—	—	—
Hírlap	vezércikk	882	36	57	8	2	3	10	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
	napi hír	782	47	67	41	6	10	10	11	—	1	13	2	—	—	—	—	10
	apró hirdetés	734	83	52	39	5	15	23	8	5	19	6	—	—	—	—	—	11

koznom Vörösmarty, Petőfi, Arany korának minden hangszert megzendítő, mérhetetlen gazdagságára? Vas Gereben földszagú, tősgyökeres, bár kissé körmönfont magyarságára, Jókai kifogyhatatlan kincseire? Az utánuk következő művészetre: a kősziklákkal dobálódzó, az éj csendjébe halkuló, a fény káprázó sugaraiba markoló Vajdára, Reviczkyre, Komjáthyra? Kell-e rámutatnunk líránk legújabb fejlődésére, Adyra és körére, kik a magyar ugar bogáncsát összekötik a Szajna partjának fonnyadó virágával, újra fölidézik Horatius szigorú ódaformáit, Dante terzináit és a szonett múzsájának kecsesen fonódó rímeit? — És prózánk! Nincs az az elvont bölcselkedő fejtegetés, az a szakszerűen tudományos gondolatfolyamat, komoly értekezés, szemléltető leírás, élesen boncoló lélekelemzés, könnyeden csevegő társalgás, elmésen vagdalkozó párbeszéd, mely meg ne szólaljon nyelvünkön. Csak az panaszkodhatik szegénységről, aki nem ismeri nyelvünket, ezt a kiaknázhatatlan kincsesbányát.

Ha pusztán a *szavak mennyiségét* nézzük, már ez, igen szoros becsléssel százötvenezerre tehető. Pedig művelt embernek egész életére hét-nyolcezer szó elegendő. Olyan művészek, mint Arany és Jókai fölviszik tizenötezerre — tehát egész szókészletünk egytizedére. Hogyne volna elég szín a festéktálcán, elég húr a hangszeren? — Lelkes kutatók összegyüjtötték a rokonjelentésű, tehát az egymástól jelentés- és hangulatárnyalatban eltérő szavak és szólások csoportjait, belőlük külön szótárakat készítettek, melyekből két kézre meríthetjük nyelvünk színező gazdagságát, a „magyar nyelv virágait", ahogy Baróti Szabó Dávid nevezte. Nem szegénységről kell beszélnünk, hanem szédítő bőségről, csak ismernünk kell a magunk gazdagságát s nem fitymálva lenéznünk.

Téves közhit, hogy a multban nem a magyar nyelv volt az *állami élet* nyelve, hanem a latin. Azt nem hiheti ugyan senki, hogy a hét magyar a vérszerződést latinul kötötte meg, de a Szent István óta fennmaradt latinnyelvű rendeletek, törvények, oklevelek, krónikák könnyen elhitetik a legtöbb emberrel, hogy a latin volt az állami élet, a közigazgatás nyelve. Pedig dehogy is volt az: tanácskozni mindig magyarul tanácskoztak a magyar urak, sőt latinul értő az Árpád-ház tagjai közt is ritkán akadt. Hunyadi János latinul nem tudván, magyarul mondja a kormányzói esküt, és fia, Mátyás, volt a közbenjáró közte s a latinul beszélő külföldi követségek közt. Mátyás udvarán magyarul énekelnek a hegedősök szerelmi és hősi énekeket és Galeotti, a „minden tudós lében kanál" csodálkozva említi, hogy a magyar nyelv mennyire egyforma, hogy egyaránt megérti úr és paraszt, városi és falusi.

A közélet ellatinosodása csak a szatmári béke után, a XVIII. században következett be, mikor ország- és megyegyűlés, minden tanácskozás, tanítás is latinná vált. Igaz, hogy ez a latinság barát- és huszárlatinság volt, melyet be nem vett volna

Cicero gyomra. A XVIII. század előtt a magyar nyelv tekintélye akkora volt, hogy a körüllévő kisebb országokban diplomáciai nyelvül szolgált, a moldvai vajdaságban pedig udvari nyelv is volt. A török hódoltság idején a török urak magyarul leveleztek, nemcsak a magyar urakkal, hanem egymás közt is; csak nemrégiben adta ki a M. T. Akadémia a budai basák magyar levelezésének hatalmas gyüjteményét. A holt latinnal szemben a XVIII. század végén veszi fel a harcot az élő magyar nyelv, s bizony félszázad telt bele, míg 1844-ben vele szemben teljes jogát kivívta.

Éppen ez a győzelmes harc jelenti a magyar nyelvnek s vele a magyar nemzetnek szívósságát és életrevalóságát. Ehhez a harchoz tartozik az élő nyelvek történetében páratlan jelenség: *a nyelvújítás.* Míg másutt a hasonló nyelvi mozgalmak általában csak tisztítást, azaz fölösleges idegen elemektől való szabadulást jelentenek, addig minálunk a nyelvújítás az egész szellemi életnek, magának a nemzetnek nyelvi, társadalmi, sőt politikai megújhodását foglalja magában. Jelenti a nyelv fejlődőképességét s vele a nemzet haladásának lehetőségét, az idegen járom levetését s a nemzeti lélek mélyén szunnyadó készségek kibontakozását. Ne mosolyogjunk a Barczafalvi Szabó Dávidok szófaragásain, ne kicsinyeljük a Kazinczyak aprólékosaknak látszó vitáit, a Mondolatok látszólagosan személyeskedő torzsalkodásait. Életbevágó kérdések rejtőztek a felszín alatt: arról volt szó, akar-e, tud-e a nemzet élni vagy sem; fellobog-e benne az élet lángja, vagy táplálékfogytán elalszik-e mécse, amint Herderék megjósolták. A nyelvújítás mélyreható mozgalom volt, nemcsak hírnöke, hanem előkészítője is Széchenyi korának, az új Magyarországnak. Nem azt kell szem előtt tartanunk, hogy egy-két tucat korcs szót faragtak akkor, hanem azt, hogy e nagyszerű mozgalom nélkül ma sem beszélni, sem írni, sem élni nem tudnánk. Mit szólna a mai kor embere, ha szótárából törülnie kellene e szavakat: *erény, képzelet, költészet, jog, elv, elnök, zene, zongora, hangverseny, színész, színház, páholy, gyár, ipar, tény, egyetem, ötlet, lét, lény, parány, rajz, festmény, regény, rendszer, irodalom, szellem, jellem, állam, csend, egyén, fém, kedély, szivar* stb.? Hogy némelyike a nyelvnek elméletben megállapított törvényei ellen jött létre? Az élet szentesítette őket. „Haragudhatunk, hogy lettek, de örülnünk kell, hogy vannak", mondja egy éles gondolkodónk. Széchenyi a nemzet életrevalóságába vetett erős hitét és határtalan bizalmát a nyelv és irodalom fejlődésképességéből merítette; nélküle nem mert volna hozzáfogni nemzetújító munkájához.

Nemzeti fennmaradásunk egyik leghatalmasabb biztosítéka nyelvünk multjának története, jelenének gazdagsága és jövőjének fejlődőképessége. „Árpád magzatja" nem enyészhet el, míg ajkán a „halhatatlan magyar nyelv" hangjai zengenek.

Tolnai Vilmos.

Sömör.

A *sömör* 'papula, herpes' szó eredetével eddig senki sem foglalkozott. Én azt állítom, hogy a *szem* szó származéka. Ez a származtatás első látszatra jelentéstani, hangtani és alaktani nehézségekbe ütközik, de e nehézségek csak látszatosak. Lássuk mindenekelőtt az adatokat. *Sömör* [első adat Calepinusban: papula—*sőmőr bobortso;* más adat Szikszai: batrachium — *sőmőr fű*, ranunculus — *sőmőr fű*, MAl. papula a., NySz., SzD.] 'papula, herpes, petigo, hitzbläschen'. Származékok: *sömörög* [*-g* dem. képzővel; első adat Heltai, ÚT., idézi NySz.; más adatok SzD., NySz., Tsz., MTsz.; alakv.: *sömöreg sëmëreg* NySz., MTsz.] ua.; — *sömörgös* [Szikszai, NySz., SzD., MTsz.] 'összetöpörödött, ráncos'; — *sömörödik* [NySz., MTsz.] 1. 'sömörös lesz; 2. ráncos, töpörödött lesz'; — *sömörködik* [Gyöngy. Tör., MTsz.] ua.; *sömörközik* [C., Szikszai, NySz.; *sömörgözik* SzD.[2]] ua.

Lehet-e már most a *sömör* a *szem* szó származéka? Legkönnyebb a jelentéstani nehézségeket eloszlatni, hiszen a 'verruca' jelentésű *szëmölcs (szëmőcs)* szó analogiájára hivatkozhatunk, amely kétségkívül a *szem* szó *-őcs* kicsinyítő képzős származéka. Bővebben meg kell okolni a *szem* > *sömör* származtatást alaktani tekintetben; hiszen alaktanainkban *r* denominalis névszóképzőt hiába keresünk. Igaz, hogy az *r*-képző még nem került bele a magyar denominalis névszóképzők jegyzékébe, pedig megvoltát több kétségtelen adat bizonyítja. Íme a legfontosabbak: *lapor* [1397/1416: „Primo incepissent a quodam loco arabili wlgo *lapor* . . . vsque ad quendam locum acialem wlgo *lapor* dictum . . .“ OklSz.; Zolnai megkérdőjelezi az adatokat, nyilván árra gondolva, hogy *lapor* talán csak íráshiba *lapos* h.] 'lapos hely' < *lap*, vö. Gombocz NyK. XLV, 13, MNy. XVI, 125. | *odor* [első adat PP. 1708, antiq. (= székely szó) jelzéssel; más adatok a székelységből SzD., Gyarm. Voc. 101, Kassai, IV, 8, Kr., Tsz., MTsz.; alakv.: *udor* Gyarm., i. h., MTsz.] 'öblös üreg; a csűr oldalrekesze' < *od—u* [*od+ó* dem. képző]; az *od-* alaprész megfelelője: osztj. *unt*, md. *unda*, f. *onsi* gen. *onnen*, lp. *vuovdda* 'üreg, barlang', vö. NyH.[6]41. Az *odor* származék megfelelője: vog. *ā̈ntər* 'anyaméh' (a 'méh, *biene*' értelmezés 'méh, *gebärmutter*' helyett Szilasi vogul szójegyzékében egyike e szójegyzék számos önkénytelen tréfáinak) | *tompor* [első adat VirgK. 147] 'femur, hüfte, schenkel', *tompora* [NySz., MTsz.] ua. < *tomp* [MA., PP.; vö. *Tump* szn. 1240-ből, W. VII, 105] 'ila, coxa'; ugyanezen alapszó származékai: 1221: *Tumpud* szn. OklSz., *Tompos* szn. Kovács, Ind., OklSz. (= 'faros'), vö. Pais, MNy. XVIII, 29 | *botor*

'hebes, stolidus'; talán igaza van CzF.-nak és Halásznak (NyK. XVIII, 449), hogy a *buta* szóval függ össze.

Ugyanez az *-r-* képzőelem szerepel több összetett képzőnkben is: *-ró -rő* (=*r*+*ó, ő* dem. képző): *homorú* [első adat 1193: *humerou* OklSz.] 'convexus, concavus' feltehető *hom* névszó származéka (vö. még a *homlit, homlok* származékokat is); megfelelői finn *kumo* 1. 'boltozat; 2. fölfordult helyzet' (s mellette *kumara* v. *kumaro* 'meghajlott'), vog. *xåmi* 'arcra, hasra' NyH.[6] 86—6, 150 | *domború* [első adat C.] 1. 'turgidus, tumidus, subvexus' C. MA. Ind. voc. 167; 2. ? 'domb' Nagy, Csökölyi nyj. 50 < *domb* 'tumulus, tuber terrae' | *keserű* ∽ votj. *köš*, cser. *kačə*, lpK. *ki̯tts* 'keserű, fanyar, savanyú'; *r* elemmel, úgy mint a magyarban: *katkera*, vog. *kwäšər-taxt-* 'keserűnek érzik' | Talán ide tartozik a *mogyoró* 'haselnuss' is, amelynek előrésze mindenesetre a zürj. *mol'*, votj. *mul'i̯*, osztj. *-mət'*, cser. *muɒo* 'beere' szóval azonos. Paasonen a m. szó *-ró* elemét is önálló szónak tartja s az osztj. *rəx* 'beere' szóval veti egybe (NyK. XXXVIII, 271), tehát az egész magyarázó összetétel volna. Valószínűbbnek tartom, hogy a *mogyoró* is olyan denominalis származék, mint az imént tárgyalt *homorú, domború* és *keserű*. | Csak feltételesen sorolom ide *szomorú* 'traurig' melléknevünket. Ha elfogadjuk Budenz, MUSz. nr. 309, Setälä FUF. II, 250 egybevetését: *szomorú* ∽ finn *sumu* 'nebel', a m. melléknév végzetét képzőelemnek kellene tartanunk (e magyarázat ellen Paasonen, S-laute 49, 61). — *-ár*: *dombár* [Göcsej, Tud. Gyűjt. 1832, III, 72 (innen Tsz., MTsz.); Balaton mell. Tud. Gyűjt. 1839, XII, 24] 'meneteles hegy v. domb oldala, kapaszkodó; meredek hely' < *domb* | *dobár* 'duzzadt, puffadt, teletömött (erszény, zacskó, has)' MTsz. < *dob* 'turgidum quid' (vö. *dobasz* 'puffadt', MTsz.), vö. Szilasi, Nyr. XXVIII, 148 és *dubir* 'domboru, dagadt' Kiskúnság, MTsz. | *tombár* [Marcal mell. Tsz. innen MTsz.] 'buta' < *tomb* 'tuskó, dúc' Zala, Vas m. MTsz.

De kimutatható ez az *-r-* denom. névszóképző a rokon nyelvekből is: vog FL. *śäkwər* 'orom' VNépkGy. IV, 84 ∽ vogK. *sänkw* 'halom' (*säxwləŋ* 'hügelig' uo. III, 130) | vogK. *komər* 'der männliche samen' uo. II, 223 < *kom* 'férfi' Szabó Dezső, NyK. XXXIV, 453 | vogK. *åntər* l. feljebb || zürj. *jugör* 'licht, strahl' < *jug: jugə̑t* ua. | *megyr* 'bogen, krummholz' < *meg* 'bogen | *myškyr* 'buckel' < *mysk, mys* ua. vö. Wiedemann, Syrj. gramm. 60 | votj. *gondi̯r* 'bär' ∽ finn *kontio* Wichmann, Wotj. chrest. 57 (vö. még lpN. *guovčča*, lpK. *ki̯mč* ua. Setälä, FUF. II, 230) | zürj. *nomyr* ua. ∽ ? zürj. *nom*, votj. *nymy* 'mücke' Paasonen, Beitr. 15 | zürj. *sigör, šiger* 'gewölbe' ∽ votj. *šig* 'dachboden, gewölbe' Paasonen, Beitr. 216 || cser. *mongər* 'rumpf, leib' votj. *mugor*, zürj. *mygör* 'körper, leib' ∽ magy. *mag* | cser *uzar* 'grün' ∽

finn *viho, vihanta, viheriä* ua. Wichmann, Tscher. Texte 50 || finn *sonsar* 'floh' ∽ vog. *sons, suns*, osztj. *čunč, šunč-* ua. Setälä, FUF. II, 238. — Van a cseremiszben *-ra* denom. melléknévképző is: *kangira* 'mager' ∽ *kanga* ua. | *lazə̑ra* 'sumpfig' ∽ *laza* 'sumpfiger boden, moorgrund', Wichmann, JSFOu. XXX, 6 : 21, amely nyilván azonos a finn *hatara, hämärä, kupera, kovera*-féle mn. képzőjével (vö. Ahlqvist, Suomen kielen rak. § 112.)

A harmadik kérdés. amelyet a *sömör* < *szëm* származtatással kapcsolatban fel kell vetnünk, s melyre feleletet kell keresnünk, a szókezdő *sz* ∽ *s* megfelelés kérdése.

Horger Antal a MNy. IV. 466 közölt *Disznó-szőgy* c. cikkecskéjében összeállított egy csomó olyan szót, amelynek a nép nyelvében *s-* és *sz-* kezdetű változata él egymás mellett: *szusztora* ∽ *sustora, szufla* ∽ *sufla, szurdék* ∽ *sordék* stb. A felsorolt esetek legnagyobb részében valószínűleg aránylag újabb *sz* > *s* (és *s* > *sz*) változás magyarázza a kétalakúságot; vannak azonban (Horger példái között is) olyan fgr. eredetű szavak is, amelyeknél a kétféle változat keletkezése láthatólag régibb időkbe nyúlik vissza:

sün (disznó), *sül* NySz. ∽ *szül, szöl* NySz., OklSz., *szőgy*. Székelység, MTsz., MNy. IV, 467 (= cser. *šülə* md. *śejeľ*, finn *siili* ua., Paasonen, S-laute 54, NyH.[6] 138) | *sző* 'weben' ∽ *sövény* 'hecke, zaun', tkp. 'flechtwerk' (= osztj. *sew-, saw-*, vog. *säw-, säɣ-* 'flechten', NyH.[6] 141, máskép Setälä, FUF. II, 252; fgr. **ś-*) | *szëm* 'auge', *szemölcs* (*sümölcs* MTsz.) 'verruca' ∽ *sömör* 'papula, herpes' (= vog. *säm*, md. *śeľmä* ua. stb.; fgr. **s-*) | *szőr* 'haar' ∽ *sörény* 'mähne' (= vog. *sär, šar*, cser. *šar* 'lószőr', md. *śäjär* 'haar' NyH.[6] 139; fgr. **ś-*) | *szenved* 'leiden' ∽ *senyved* 'siechen, kränkeln' (valószínűleg fgr. szó, bár eredete nincs tisztázva; Wichmann, FUF. XI, 180, 248 megfejtési kísérlete nem kielégítő) | *szúny (szunyáta, szunyi)* ∽ *sunyáta* MTsz., *sunyi* (= ? ? zürj. *sunal-sunaš-* 'schlummern', cser. *šanalt-* : *š.-keas* 'obdormiscere' MUSz. nr. 320, de vö. Paasonen, S-laute 79) | *szeder* 'maulbeere' ∽ *sedër, sedërény* MTsz. (= ? zürj. *setör* 'johannisbeere', cser. *šaptə̑r, šoptə̑r* ua. Paasonen, S-laute 85).

Hogy az ómagyar nyelvnek is voltak nyelvjárásai, azt eleve valószínűnek kell tartanunk. Melich János nemrég már rá is mutatott egy ilyen dialektikus különbségre: az eredeti palatális *i* az egyik ómagyar nyelvjárásban *i* > *e* (> *ö*), a másikban *i* > *ü* > *ö* irányban fejlődött. Én azt hiszem, hogy a fgr. szókezdő **ś-*nek (ill. **š-*nek) kettős magyar megfelelése is ilyen ómagyar nyelvjárási eltérésekkel hozható kapcsolatba ill. magyarázható. Ha ezt a feltevést elfogadjuk, magyarázatot nyer az a feltűnő tény is, hogy a fgr. **ś-*nek a magyarban rendszerint *sz-* felel ugyan meg (pl. *szem, száz, szarv, szív* stb.), néhány kétségtelen esetben mégis *s-* ill. (*s-*ből fej-

lődött) *cs-* megfelelést találunk: zürj. *śort-* 'falzen', votj. *sur: göri-ś.* 'furche' stb. ∽ m. *sor* S-laute 110 | f. *syylä* 'verruca', md. *śil'gä*, lp. *čivhle* 'pustula' ∽ m. *süly* S-laute 59 (másképp Wichmann, FUF. XI, 188, 250, NyH.[6] 29) | f. *solmu*, lp. *cuolbma*, md. *śulma* 'knoten' ∽ m. *csomó* S-laute 60 (másképp NyH.[6] 60) | votj. *śin-* 'abnehmen', osztj. *sen-*' einlaufen' ∽ m. *csűn-* 'languesco, tabesco'.

Ugyanezt a kettősséget mutatják török jövevényszavaink is: *szél* < óbolg. **śäl-*, *szőllő* < óbolg. **śidlä* mellett *sarló* (vö. csuv. *śurla*) és *süveg* (vö. csuv. *śəl'ək*).

Gombocz Zoltán.

A magyar igealakok rendszere.*

II.

Még jobban kiderül az idő kategóriájának alsóbbrendűsége és más kategóriáktól való függősége, ha csak egyetlen egy eddigi úgynevezett időkategóriában vizsgáljuk az alakok használatát. A be nem fejezett akcióminőségű egyszerű tőalakokat, melyeket én az I. csoportban adtam, a nyelvészek egy része jelen idejű alakoknak nevezte. Már eddig is kiderült, hogy a *nézzen*-féle tartós történésű felszólítók inkább jövő, mint jelen használatúak; ha pedig az elhatárolt történésű alakokat is tekintetbe vesszük, még a *meghal, elmegy, észreveszi, lefekszik*-féle jelentő módú alakok is jövő használatot mutatnak. De a használat lélektani alapú vizsgálata mellett magának ennek a jelentő módú alaknak funkciói még tarkábbaknak, a határozott idői jelentéstől még függetlenebbeknek bizonyulnak.

Két rendbeli, eddig kellőképen nem érvényesített, és — természetesen — nem magukhoz az alakokhoz, hanem azok mondatbeli szerepéhez fűződő megfigyelés vethet csak világot az igealakok használatára.

Az egyik megfigyelés, hogy a be nem fejezett történésű alakok minden nyelvben kétféle értelemben használhatók: alkalmi és nem alkalmi értelemben. Az alkalmi használat, például: „A turisták társasága új kirándulást tervez", a beszélő tényleges környezetében adott viszonyokra vonatkozik. A nem alkalmi használat ellenben, melyet általánosnak is nevezhetünk, például: „Ember tervez, Isten végez", mindenkorra érvényes, időtől

* V. ö. MNy. XIX, 133. Ez első közleményben a 134. l. 28. sorában: *s a történés*, a 33. sorban: *értelműek, s hogy* (*II és III*), a 135. l. 8. sorában: *elfeled vala*, a 136. l. 42. sorában: *kinek ezek*, és a 44. sorban: *igét mozgási igévé* olvasandó.

független történéseket jelöl. Az alkalmi használatba még bele lehet erőszakolni az idői (jelen) értelmet, bár ez ott sem szükséges és fontos; az általánosba nem lehet. Tudnunk kell mármost, hogy az általános alakhasználat, amelyhez persze az emberi elme nagyobb fejlettsége szükséges, műveltebb népek beszédében rendkívül gyakori jelenség. Lélektani háttere kétféle lehet. Első a logikából ismeretes generalizáció, a gondolkodás haladásának nélkülözhetetlen eszköze, mely egyes konkrét tényekből kiindulva, indukció útján emelkedik az úgynevezett általánosan érvényes igazságok megállapítására és nyelvbeli kifejezésére. Ez érzelmi motívumoktól nem függő, higgadt, értelmi munkásság. Ilyen általános használatban előfordulhatnak tehát a perfekciós értelmű igék is az alkalmi jövő használaton kívül. Persze ez a használat is nagyon gyakori. De másodszor: még gyakoribb lélektani hátterei az általános használatnak a lélek indulatai, melyek minden logikától függetlenül túlzásokra kényszerítik a gondolkodót és beszélőt; a túlzás itt abban áll, hogy a beszéd hevében a beszélő valamely alkalmi történést a maga indulatos lelkiállapotában (dicsérőleg vagy kárhoztatólag, dicsekvőleg vagy panaszkodólag, hálásan vagy szemrehányólag, örvendezve vagy haragosan stb.), rendesnek, szokásosnak, mindig történőnek vagy ismétlődőnek fog fel és fejez ki. Ez utóbbi használatot, melynek jelentőségére tudtommal én hívtam fel először a nyelvészek figyelmét, általánosító (értelmű) használatnak neveztem el. Az igealakon kívül más szembeszökő ismertető jelei is vannak, például a felkiáltó, kérdő, tagadó (tiltó) forma, s az ezeket jelölő írásjelek (felkiáltó és kérdőjel).

Miféle fontossága van ennek a megfigyelésnek például a latin nyelvbeli igehasználatra, más helyen fejtettem ki részletesen; de legyen szabad a most szóban lévő imperfectum-alakokra vonatkozó következését itt is kifejtenem, még pedig azért, mert megfigyelésem a magyar alakok használatán kívül éppen ezen épült fel. A latin, ha jövőt ért, jövő időt használ: *devincet*. Mivel mármost a perfekciós értelmű *devincit* alak (legyőzi) alkalmi használatban szintén csak jövő vonatkozású lehetne, ugyan mikor használhatja ezt a *devincit* alakot a latin? Következik, hogy csak általános vagy általánosító értelemben. Úgy van-e? Utána néztem az anyagnak s bebizonyult, hogy igenis úgy van, sőt, hogy 1. személyű alak, mely ilyen használatra sem alkalmas, sok igénél, úgy látszik, alig is fordul elő a latin irodalomban. A magyarban, hol nincs jövő alak, csak az a különbség, hogy az alakok jövő vonatkozásban alkalmi értelemben is használhatók; nem jövő vonatkozásban azonban a pillanatnyi történésű (perfektivált) imperfectum indicativus alakjai (az úgynevezett jelen, praesens indicativi) alkalmi értelemben a magyarban sem használatosak. [A használat

vagy általános (higgadt): „Si boni *represserunt* malos, recreatur civitas", ahol a magyarban nem szokásos perfektumos melléktörténés is bizonyítja a használat általánosságát: „Ha a jók *visszaszorítják* a rosszakat, *felüdül* az állam", vagy általánosító (indulatos; köztük két nehezen talált 1. személyű is): Neque ignosco, neque *promitto* quicquam! Non conari ac velle *desistis!* Quin eum *restituis!* Quid, reus *absolvitur?* Tu me *deseris?* Ego, vehemens ille consul, qui cives (a plur. is túlzás) verbo *eiicio!* stb.].

A pillanatnyi történésű (perfektivált) imperfektumok nem jövő használatának nyitját tehát ez a különbségtétel adja meg, melyet a nyelvtanban én iparkodtam először érvényesíteni. BUDENZ *A magyar* ***meg*** *igekötőről* írt értekezésében (NyK. II, 187.) már 1863-ban megjegyezte, szembefordulva a régi megfigyelőkkel, hogy a „perfectiós praesensek akárhányszor (!) nem futurum értelműek". De ebből a helyes megfigyelésből csak azt a következtetést vonta le, hogy eszerint a jövő értelem nem lehet az igekötővel járó „valóságos funkció", s észre sem vette, hogy egyetlen példája, mellyel a jövő értelmet cáfolja, általános szentencia: „derék ember megmondja, úgy, ahogy érzi." Második ellenvetése, hogy „akárhány egyszerű igének praesense is a magyarban futurum értelemmel járhat; ennek bizonyító példája („úgy a földhöz *sújtalak*, hogy apád sem tud fölszedni") meg azt mutatja, hogy ő is csak a szókra, s nem a mondatra gondolt, — aminthogy 1863-ban nem is gondolhatott — s nem vette számításba, hogy a hangsúlyos irányhatározó *(földhöz sújtalak)* teljességgel éppen olyan perfekciós történésűvé teszi az igét, mint az igekötő *(hozzásújtalak)*. Ez annál feltűnőbb, mert éppen BUDENZtől ered az a finom megfigyelés (i. m. 181.), hogy még a tárgy is elhatárolhatja a történést, mert „a tárgy kitétele által az ige cselekményének bizonyos vége és határa van képzeletünkben". Csakhogy ő ezt a megjegyzést a tárgy kitételének és szükségességének megokolására tette, s így a hangsúlyos tárgy perfektiváló funkciója elkerülte a figyelmét.

A nem alkalmi használat adja tehát a perfekciós történésű tőalakok használatának magyarázatát. De nem egyedül csak ez. Van még egy másik lélektani megfigyelés is, mely ugyanezen alakok tágabbkörű használatát megérteti, s mely az eddig tárgyaltnál éppen a magyar nyelvben még nagyobb fontosságú.

Ez a megfigyelés az alakok átképzéléses használatára vonatkozik, melyet egész jelentőségében először szintén én tárgyaltam az igeidőkre vonatkozó nagy tanulmányomban, s ezt a nevet is én adtam neki.

Régi megfigyelése volt az időkategóriákhoz ragaszkodó nyelvészeknek, s most is tanítják sok iskolában, hogy élénk elbeszélésben az elbeszélő a mult eseményeket „megjeleníti", s

az alakokat a mult helyett az úgynevezett praesens historicumban használja. A modernebb lélektani alapon álló külföldi nyelvtudomány is eljutott már addig, hogy ennek a magyarázatnak helytelenségét átlátta, s nem reprezentációt (megjelenítést), hanem állásponteltolódást (sich versetzen, DELBRÜCK) látott benne: azaz átlátta, hogy az elbeszélő magát képzeli öntudatlanul a mult eseményei közé, s a valósággal elmult (kész) eseményt még mint csak fejlődésben lévőt adja az úgynevezett praesens historicummal. De csakis ezzel az alakkal; hogy mással is teheti, azt észre sem vették. Nem vették észre pedig azért, mert a görög nyelv (és jobbára a latin is), mely a grammatikai sablonokat és terminusokat szolgáltatta, továbbá a művelt nyugati nyelvek is (de ezek már nem mind egyformán) csakugyan csak ezt az egy alakot használták ilymódon. A magyar megfigyelő előtt azonban a használat nyitja nem marahatott elrejtve, m e r t a m a g y a r n y e l v b e n m i n d e n i g e a l a k á t k é p z e l é s e s l é l e k t a n ú i s l e h e t.* Miért? mert nincsenek igazi elbeszélő mult alakjaink, sem az elő- és egyidejűséget, vagy rákövetkezést kifejező akcióviszonyításunk, vagyis helyesebben: éppen ezért nem fejlesztett ki a magyar nyelv sem igazi elbeszélő alakokat, sem az elbeszélésben akcióviszonyítást.

ARANY Toldijában például az egész I. ének úgy van előadva, s valamennyi igealak úgy van használva, hogy a költő magát és olvasóját a nagyfalusi pusztára, a fejlődő események közé képzeli. „*Felült Laczkó* a béresek nyakára" éppen olyan kevéssé elbeszélő s éppen úgy a meglévő helyzetet állapítja meg, mint a „*nincs ki vizet merjen*". Ebben az előadásban még a jövő idő is előfordulhat, például „*kisegíti* magát, sohase féltsétek!", vagy: „most idegen szolga *szedi majd fel* mindet", magában az úgynevezett elbeszélésben (nemcsak a párbeszédben!). Sok efféle példát közöltem máshonnan is tanulmányomban. Itt csak még egy olyan példát közlök, melyben a hirtelen

* Tán a tartós történésű befejezett (mult funkciójú) alakot kivéve; de ezt csak deduktív okoskodás alapján állíthatom. Annyi bizonyos, hogy az én átképzeléses perfectum példáim mind pillanatnyi (perfektiv, terminativ, effektiv) történésüek. A módalakok mind lehetnek átképzelésesek, sőt a feltételes módúak még mellékmondatban is kiváltképen gyakran. Főmondatban példa szinte szükségtelen. (Toldi II, 13: *tennék, ennék, forradozna;* III, 5: *volna, elhullanának* stb. mind jövő értelmüek. Mellékmondatban: Toldi II.: mintha most *ocsudnék;* IV.: mintha *törlené,* mintha *ennék* és később is elég gyakran). Arany ilyenkor, úgy látszik, a prózai *volna* alakot kerüli; de csak a tartós történésű alakoknál. Perfektiváltaknál még átképzelés mellett is így beszél néha: „mintha vassá *volna válva,* mintha ördög *volna belebújva*". Átképzelés nélkül csak egy *volná*-s alakot találtam Toldiban, V. 2.: mintha kötéllel *vonták volna* .. nem *bírt* stb., tartós történésű tőhöz. A feltételes mód magyar használata különben még sok megfigyelésre szorul. „Úgy nézett ki, mintha *únná* a dolgot" és „mintha *megúnta volna* a dolgot", ez a szerkezet mind a kettő elég gyakori és helyesnek látszik; de „úgy nézett ki, mintha *megúnná*" (??). A különbséget nyilván a perfektiválás okozza, mely itt is jövőt jelentene.

átcsapás átképzeléses előadásba szinte kikerülhetetlen, mert a *qui duraturi erant* kifejezés magyarra erőszakoskodás és mesterkéltség nélkül *(tartandottak — voltak tartandók)* nem volt visszaadható: „Az amphitheatrumok már készen *voltak*, és nemsokára kezdődniök *kellett* a játékoknak, melyek előreláthatólag hetekig *fognak tartani*", SIENKIEWICZ, Quo vadis II, 153. Ilyen hirtelen átmenetet azonban én franciásnak érzek, s azért inkább így írtam volna: *kellett tartaniok* vagy *tarthattak*. Egy hasonló hellyel sehogysem tudott megbirkózni JULES VERNE magyar fordítója: „Hatalmas tűz égett egész éjjel, s erre szükség is volt, mert a friss vadhús szaga *kétségkívül* számos ragadozó állatot *csalt* a tábor közelébe" (Három orosz stb. Frankl. Társ. 82.). Ez egészen rossz (szintén franciás, de átképzeléstelen) fordítás. Molnár—Ady *csalandott* alakot írt volna, mint később látni fogjuk; mások *fogott csalni* alakot. Jobb átképzeléssel: *„fog odacsalni* vagy *csal majd oda"*, — de legjobb körülírással: *„kellett odacsalnia* vagy *csalhatott oda"*. A csupán *futurumos* átképzelések ugyanis utóbbi időben kétségkívül francia hatás alatt túlságosan terjednek franciás műveltségű íróinknál. Még MIKSZÁTH is azt mondta a meghalt JÓKAIról: „Nem volt vérbeli politikus és sohasem is *lesz*" II, 26. Ez gallicizmus. Minden lépten-nyomon előfordul különben állandóbb átképzeléses előadás is a franciában: de a francia még sem minden igealakot, hanem csak három alakot használhat így: az úgynevezett présent-t, az összetett présent parfait-t *(il est venu)* és a futurumot *(il viendra)*. Ahol a francia elbeszélésben ez a három alak váltakozik, ott a francia előadás is átképzeléses, ámbár maguk a franciák tudtommal ezt eddig nem vették észre. Példa: „John Rockefeller *naquit*... il *partageait* les travaux de la ferme paternelle... puis il *entreprenait*.. etc. (eddig az elbeszélés: most következik az átképzeléses élénk előadás). *Le voilà* lancé dans la carrière des affaires. *Il est entré* par une barrière étroite... mais désormais sa marche ne *s'arrêtera* plus, sa volonté implacable ne *connaîtra* pas d'obstacles."

A használat lélektana a franciában és a magyarban egy és ugyanaz: az igealakok előadás közben nem a beszélőt tényleg környező helyzethez igazodnak, hanem ahhoz, melybe a beszélő magát beleképzeli. Ilyen előadás hosszabb összefüggésben kivált a magyarban szokásos, és ilyenkor a magyar valamennyi rendelkezésére álló igealakot az elképzelt (mult vagy jövő) álláspontból használja: még pedig a most szóban lévő imperfectum alakok közül a tartós történésüeket a fejlődésben lévő események jelölésére, az elhatároltakat (perfektiváltakat) pedig az illető

eseménysorba tartozó momentán események kifejezésére. *Betoppan* átképzelés nélkül csak jövő értelmű vagy általános értelmű lehet, átképzeléses előadásban azonban nem mindig okvetetlenül jövő értelmű (mint például a fentebb idézett *kisegíti magát)*, hanem éppen: az eseménysorba beletartozó is lehet (például a fiú *betoppan*, Toldi II.).

Ez tehát egy újabb használata a perfekciós történésű tőalakoknak, mely a használat körét nagyon kitágítja, és pedig nemcsak a magyarban, hanem ezét az alakét, a többi nyelvekben is. Lehetővé teszi az efféle igék alkalmi használatát is, úgyhogy a perfekciós tőalakok *(devincit, eiicit)* funkcióköre mármost így fogalmazandó: előfordulhatnak alkalmi használatban is, de csak átképzelés mellett, vagy általános (és általánosító) használatban. Példát minden képzelhető alsóbb funkcióra is nagyon sokat közöltem nagy tanulmányomban (és AkÉrt. XXIII, 129—37).

A magyar nyelvben fokozza az átképzelés jelentőségét az a tény is, hogy a magyar függő idézett beszéd igealakjai mind ilyen átképzeléses használatúak, azaz: az igeszemélyt kivéve teljességgel úgy vannak használva, ahogy a szereplő (nem a beszélő) személy mondaná. Ez a függő (idézett) beszéd legkezdetlegesebb formája; a művelt nyelvek közül csak az ógörögben van meg, de itt is más fejlettebb formák mellett. A latin nyelvet és a modern nyelveket pedig éppen az jellemzi, hogy függő beszédben kifejezik az illető melléktörténés idői vonatkozását is. A magyarban ellenkezőleg vigyázni kell, hogy kivált a *mult* időt ki ne fejezzük az idézett beszédben, ha az illető gondolat a szereplő személy szempontjából nem mult vonatkozású. Elárulta, *hogy reszket (qu'il tremblait);* látszott, hogy *nem tréfál (qu'il ne plaisantait point).* Ha tehát magyar oratio obliquában ilyesmit olvasunk: Petronius *tudta,* hogy Nero *gyűlölte* őt, ez hiba és félreértést okoz, ha nem azt akarjuk mondani, hogy *gyűlölte, de már nem gyűlöli.* Ellenben helyes: hogy Nero *meggyűlölte* őt, mert a perfekciós ige a Petronius szerint meglévő állapotot is jelölheti. Ahol pedig mégis helyesnek látszik a mult alak használata, ott nincs oratio obliqua, hanem tényjelzés a beszélő szempontjából. Tehát: Polyphemus *nem tudta,* hogy Odysseus oda *van kötözve* a kos alá; ez oratio obliqua. Ellenben: Polyphemus *nem tudta* (azt a tényt, amit mi tudunk), hogy Odysseus *oda volt kötve:* tényjelzés a beszélő és olvasó szempontjából, = Odysseus oda volt kötve, de Polyphemus ezt nem tudta. Arany Tetemrehívásá-

ban: „tudhatta, köztünk nem *vala* gát", szintén nem oratio obliqua; „Nem vala gát: ez tény, ezt tudhatta ő is."*

Mivel mármost a magyar oratio obliqua mindig átképzeléses, de az oratio rectás előadás, mint fennebb említettem, maga is gyakran átképzeléses, ebből az következik, hogy kivált költők előadásában gyakran nem világos, a költő beszél-e, vagy a szereplő személy gondolatát idézi. Ezt a sajátságos lebegést az oratio recta és obliqua közt, mint a magyar előadás különös sajátságát, a BEÖTHY-emlékkönyvben írt értekezésemben részletesen ismertettem. Itt pótlólag csak néhány megjegyzést teszek. Először, hogy a magyar nyelv éppen emiatt nem nagyon alkalmas diplomáciai vagy kereskedelmi iratok szerkesztésére, s hogy a fogalmazónak — *úgymond*ok közbeszúrásával — nagyon óvakodnia kell a kétértelműségtől. „N. N. kereskedő kijelentette, hogy ő nem vett fel egy fillért sem. *Felvett összegnek különben nincs nyoma a könyvekben sem.*" (Ki mondja?) Vagy: „Justh Gyula bécsi kihallgatásán tiltakozott az ellen, hogy közte és Kossuth közt nem volna egyetértés. *Justh és a függetlenségi párt vezére teljesen egyetértenek*" stb. (Ki mondja? Justh vagy a szerkesztőség? Nyilván Justh, de akkor ide a tulajdonnév helyett inkább *ő* kellett volna; persze még így is félreérthető). Másodszor fel akarom hívni a figyelmet arra, hogy ez a lebegés az oratio recta és obliqua közt például az angolban is megvan, de (mivel az angol jelöli az időri vonatkozást) csak olyankor, ha a szereplő szempontjából nem mult az idézett történés, mert ha mult, ezt az angol csak a plusquamperfectummal mondhatja, és ezen az alakon már fölismerhető a függőség. Például az inas válasza a kérdezősködő vendégnek: „Yes, his lordship *had been expected* at five, but *had* not *arrived* yet"; vagy: „So, she faltered. She *had* never *heard* of it! What *was* the thing." Ellenben: „The Lady sniffed. Really, relations *were* so tiresome! They never *would accept* a word of advice in the spirit it *was given* and Jane in particular *was* unpleasantly difficult." Az utolsó példában, ámbár kétségtelenül oratio obliquának van szánva, érezhető a fennebb említett ingadozás a függő beszéd és az elbeszélés között, annyival inkább, mert az író a *sniffed* szó után nem tett kettőspontot.

Harmadik megjegyzésem azt magyarázza meg, miért nem fejlesztett a magyar a felszólító módhoz mult vonatkozású befejezett alakot. Azért, mert mint látjuk, függő beszédben, mely mindig átképzeléses, nem volt reá szükség. Itt kell rámutatnom arra a máshol már közzétett észrevételemre is, hogy a felszólítómódos célhatározó mondatok is mindig oratio obliquás természetűek, mert a szereplő

* Sokszor hibásan szavalják; milyen nehezen megtanulható finomságai vannak a magyar nyelvnek, úgy éreztethetjük meg, ha Aranynak ezt a sorát *mind a két* értelemmel egymás után adjuk elő (t. i. másodszor hibásan, mint B. Benő gondolatát).

személy szándékát, akaratát fejezik ki. Tehát: Abiit, ut rem *perficeret*, a latinban mult vonatkozású, de a magyarban: elment (azzal a szándékkal), hogy *megtegye*, a kezdetleges oratio obliqua általános szabálya szerint alakul. Ügyeljünk végül arra, hogy célhatározónak ne minősítsük az ilyen oratio obliquás mondatot: „Az én cselédemék is kimentek, hogy *összepetrencézik* a bikkent" Nyr. XXXVIII, 6. Ugyanis itt elhallgatott verbum regenstől függő oratio obliquás tárgyi mondattal van dolgunk: azzal a *kijelentéssel, kijelentve*, hogy ...; nem szabad tehát azt állítani, hogy a magyar célhatározói mondat igéje jelentő módú is lehet.

A magyar oratio obliqua kezdetlegessége döntheti el a tagadószók sokat vitatott szükségességét is függő mondatokban. Csapodi István a B. H. 1909 húsvéti számában hibáztatta az efféle szerkezeteket: „*Megtiltotta*, hogy *belekössön*" e helyett: hogy bele *ne* kössön; „megakadályozták, hogy *fejlődjön*", e helyett: hogy *ne* fejlődjön.

Magyarázat: aki oratio obliquának érzi a függő mondatot, az a magyarban az első szereplő személy szempontjából odakívánja a tiltószót is; aki nem érzi annak, vagy a másik szereplő lelkiállapotát akarja kifejezni (mert ilyenkor két szereplő van, egy tiltó és egy tilalom alá eső), azt csak zavarja a tagadó szó. Egyszerűbben elintézhetők Csapodi efféle példái: „Tagadta, hogy *ott volt*", és: „Tagadta, hogy *nem volt ott*". Ezek közül az első semmi esetre sem oratio obliqua; a második az, de kihagyásos (tagadta, és *azt állította*, hogy ...), és éppen ezért, főleg írott előadásban nem ajánlatos.

A magyar imperfectum alakoknak, de a latinoknak is, használata ezzel véglegesen és kimerítően meg van magyarázva. Az út, mellyel a magyarázatig jutottam, a következő volt: mindenekelőtt félretettem minden hagyományt. Azután alapul nem az igealakokat magukat, hanem azok mondatbeli szerepét vizsgáltam, s így kiderítettem, hogy a magyarban a használat három tényezőtől függ: először az ige történésfajától, nevezetesen esetleges perfekciós értelmétől, melynek legszembeszökőbb jele az igekötő vagy a hangsúlyos határozó; másodszor néha egy logikai föltételtől: a generalizációtól, mely azonban lélektani (érzésbe vágó) tényezőkön is alapulhat; harmadszor néha az átképzelésnek teljesen lélektani természetű jelenségétől. Táblázatba is foglaltam a latin-magyar imperfektum alakok használatát már AkÉrt. XXIII (1912) 132.

A perfectum alakok használata olyan egyszerű a magyarban, hogy a mondottak után részletes tárgyalásra nem is szorul. Maga a *-t* perfectumjel a magyarban nem elég a történés perfektiválására. (Valamint vannak a latinban is olyan tövek, *tace(t)*, *ama(t)*, melyek igekötőtlenül a perfectumban sem jeleznének állapotváltozást, *conticuit*, *adamavit* értelmében, s ezért, mint fölöslegesek, nem is használtatnak *tacebat* és *ama-*

bat helyett). A nem perfekciós funkciójú magyar alakok (például: Sokáig *kinézett* az ablakon, de nem látott semmit) folyamatos történésű mult értelmüek, néha meg érthetők kétféleképpen a helyzet szerint: „Odament az ablakhoz, *kinézett*, de nem látott semmit", de jelen állapotjelzők is: *leesett, meghalt, elutazott, jóllakott, észrevette, templomba ment* stb. A föltételes alak csak mult föltételességet jelölhet; efféle mondatok: „holnap *mentél volna el*" *(cras ires potius)* kihagyásos lélektanúak.

Végül a *fog*gal összetett imperfectum alakok kivált perfekciós igehasználat mellett fölöslegesek, nem is szokásosak; nem perfekciós használású igéktől pedig inkább modalitást, mint időt jelölnek. GYOMLAY GYULA.

Nagy feneket kerít.

KERTÉSZ MANÓ *Szokásmondások* című könyve nemcsak új eredményekben gazdag, hanem egyetlen összefoglaló mű is szólásaink történetéről. Mint minden összefoglalás, nagyon alkalmas arra, hogy ne csak a már megállapított igazságokat lássuk, hanem észrevegyük azt is, hol van még e tárgykörben tovább kutatni való. Én is új kritika alá akarok vetni egy tetszetős megállapítást, azt, amit a címül írt szólásról olvashatunk KERTÉSZ könyvében (172—173).

Első szóm e kérdésben az, hogy a *nagy feneket kerít* szólás mai nyelvszokás szerint nemcsak beszédre vonatkozhatik (KERTÉSZ csak ilyen mai jelentését említi), hanem vonatkozhatik cselekvésre is: mondjuk akkor is, mikor kis dologhoz nagy az előkészület. Nem tartom továbbá helyesnek KERTÉSZnek e szólás eredetéről való véleményét. Szerinte e szólás a kádárságból került nyelvünkbe, mert hordócsinálásakor fontos az, hogy a hordónak akkora feneket kerítsenek, hogy az a dongák közé éppen beilleszthető legyen. Én másra gondolok: az a szólás a kazal, asztag fenekének hogy s mint való rakásától származott.

Hordócsinálásakor a már kész és körben összeillesztgetett dongafákhoz mérve szabják ki körzővel az egymás mellé lerakott fenékfákból a feneket: tehát a kádárt nem fenyegeti a fenék nagyra csinálásának veszedelme; a kazalozónak, asztagrakónak ellenben az előre pontosan meg nem határozható térfogatú széna vagy gabona számára előre kell megcsinálni a feneket, tehát könnyen tévedhet abban, hogy mekkorára kezdi. A hordócsinálásnál inkább a kis fenék volna a baj, nem a nagy, mert nem a dongáknak kell a fenékhez, hanem a fenéknek a dongákhoz igazodni; kis feneket nem lehet a nagyobb körben

sorjázott dongákba tenni, ha ellenben nagy a fenék, igen könnyen lehet a dongák mérete szerint kisebbre körülkanyarítani. Kazalrakásnál azonban a kis fenék a kisebb baj, mert legföljebb rendesnél magasabb lesz a kis fenékre kezdett kazal, s hogy el ne dűljön, meg is támogathatjuk; vagy pedig ha rendes magasságban tetőzzük be és betetőzés után marad még ki egy rész, azt vagy hozzácsaphatjuk a kazal végéhez, vagy külön rakhatjuk egy kisebb boglyába. De helyre nem hozható baj kazalnál, asztagnál a kelleténél nagyobb fenék, mert lapos lesz miatta a kazal vagy asztag; ha széna: télen át megrohad, megpenészedik; ha gabona: cséplés előtt kicsirázik.

Akár beszédre, akár valamely cselekvésre alkalmazzuk a *nagy feneket kerít* szólást, mindig a beszéd vagy cselekvés megkezdésére célozunk vele. Kezdeni pedig nem a hordót, hanem a kazalt kezdik a fenékkel. Nem „alapvető munkálata" a hordókészítésnek a fenékkészítés, mint KERTÉSZ magyarázza egy kis „csigázás"-sal, szinte ellenmondásba jutva tulajdon szavaival is, melyekkel FRECSKAY nyomán (*Mesterségek Szótára*, 5. füz.) megírja röviden, hogy készül a hordó; nem alapvetés a kádár fenékkészítése, hanem befejezés; ellenben a kazalnál, asztagnál csakugyan az egésznek alapját vetjük meg a fenékkel. Tehát nem a hordócsinálásnak, hanem a kazalrakásnak mikéntjéből érthetjük meg, miért nevezi ARANY a *Bolond Istók*ban „kerített óriás fenek"-eknek töredékei első énekeit — mint a legteljesebb élő Arany-kiadás, BALOGH JENŐ, figyelmeztet rá:

. . . . Egy-két műbirám
Akadt ugyan (elismert jó fejek)
Biztatva, hogy nem hasztalan irám,
Bármily bolondos úton tévelyeg.
De annyi „Első Ének" várt reám,
Annyi kerített óriás „fenek":
Hogy, a melyekben semmit nem haladtam,
Ezt még azok közt is utólra hagytam.
(II. én. 16. versszak.)

Kazalfenékre, nem hordófenékre gondolt PÁZMÁNY is, mikor ezeket a KERTÉSZ idézte sorait írta *Kalauz*ának: *It kell jó ágyat vetni és állandó feneket kerekíteni minden tanításunknak* (Összes Munk. 4 : 75). A szénakazal, gabonaasztag fenekét szalmából rakják meg: erre célozhat az *állandó feneket kerítés* mellett a *jó ágyat vetés* kifejezés; a fenéknek leteregetett szalmát nevezheti PÁZMÁNY *ágy*nak, mint ahogy *ágyás* a nyomtatásra leteregetett szalmás gabona.

Mikor a leendő kazalnak vagy asztagnak fenekét meghatározza a kazalozó, legelőször a kerületét teregeti végig a szalmával, mintegy bekeríti vele; tehát az első dolog: feneket keríteni. Ahol pedig nem négyszegletes, hanem kerek kazalokat raknak vagy raktak, ott nemcsak fenék-*kerítés*ről, hanem fenék-*kerekítés*ről is lehet szó, mint a PÁZMÁNY-idézet mutatja.

Végül igazságom utolsó bizonyítékául hivatkozom BAKSAY következő tárca kezdetére *(Összegyüjtött Irod. Dolg.* III. 103.):

„Hajlong Sajkám... Jókai a régi dalok között ezt is fölemlítette s, amint mondják, ígéretet is tett, hogy majd elénekli valakiknek, de azután megint csak mást gondolt. Kár volt az atyamesternek megretirálni. Mért ne lehetne az embernek, magánál nem nagyobb és magánál nem kisebb urak között, a maga nótáját a maga házában eldúdolgatni? Vendég kedvéért; kinek száma a klasszikus népeknél nem lehetett kevesebb a grá-ciák és nem több a múzsák számánál. A keresztyén középkor már liberálisabb volt, a minimumot az apostolok, — és a maximumot a huszonnégy vének számához szabta. Hát beste, lelke, qui mal y pense, mikor a házigazda félrecsapja a süvegjét! — Bizony, ha rám vetette volna a szemét, én is odaálltam volna mellé a „sajkát rengetni" és nem féltem volna tőle, hogy emiatt a feleségem hátba ver, haza kerget; fiam uramék orrhangon teszik észrevételeiket és a két borzas unokám azon tapsol, hogy a nagypapa be van rugva. — Akadt volna még másik két öreg ember is, és készen van a kvartett, aminő száz mai nyigác gyerekből sem tudna kiválni. Szopránnal igaz, hogy nem szolgálhatnánk, de szép tenor még akadna közöttünk; hát még az a gyönyörű bús bariton, akiről az atyamesterre sötétben is ráismernek? Ezt hallgassa meg Káldy Gyula, vagy akár maga Tisza Kálmán és Hegedűs Sándor! — Csakhogy nem kell a kazalnak akkora feneket vetni, mert nem bírjuk betetőzni" stb. MÉSZÖLY GEDEON.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A székelyek eredetéhez. Erre a kérdésre vonatkozólag érdekes cikket írt közelebbről *Karácsonyi János* „A székely-magyar kérdés" címen a romániai megszállt részen, Lugoson megjelenő Magyar Kisebbség című folyóirat 1923 augusztus 1-i számában (II. évfolyam 15—16. sz. 610—13.). Azzal a Romániában felkapott s nemrég *T. Boila* bukaresti írótól is híresztelt valótlan állítással szemben, mintha a székelyek nem volnának magyarok, hanem külön nemzetiség s így külön bánásmódban kellene őket részesíteni (Deutsches Tagesblatt, 1923 jún. 14. sz.) — rámutat arra, hogy ezzel a keleti magyarságot még jobban meg akarják osztani és sajnos, van sok székely-magyar és közmagyar is, aki beveszi ezt a maszlagot és ezzel a történeti igazság ellen is vét. Ezért a következő felvilágosító sorokat közli s ezzel régebbi elmélete helyett ezt adja.

Nemcsak Erdélyben, hanem a régi Magyarország más részein is voltak 1848 előtt olyan társadalmi osztályok, amelyeket egy-egy régi nép nevével különböztettek meg a többi

magyaroktól. Ilyenek voltak pl. a *jászok* és *kúnok*. Mikor a jászokat 1285 táján a Zagyva mentén letelepítették, ekkor ezek a magyaroktól nagyon elütő, indo-iráni nyelvet beszéltek, de már 1323-ban 18 főemberük közül 11 keresztyén s a magyaroknál szokásos nevet visel. (Idézi *Gyárfás:* „A jászkúnok története" III. 63. l.) A XV. század végén már a jászok főhelyén, Jászberényben is a város egyik fele Magyar város nevet visel s a XVI. században a jászok egykori földein már mind jászok kiváltságaival élő szín-magyarok laktak.

Hasonló volt a sorsa az 1241 után betelepedett kúnoknak is. 1475-ben pl. a kúnkapitányok bevallják, hogy négy szállásuk részint a pestis miatt, részint egyéb okból elnéptelenedett s kérik Mátyás királyt, hogy ezeket magyar néppel benépesíthessék. 1550—60-ban már az akkori kúnok nem mások, mint magyarok. Ezt a történeti folyamatot kell szem előtt tartanunk a székely-magyar kérdés eldöntésénél is.

A nyelvtudomány állítása szerint a székely-magyarok nyelve éppen úgy átesett a szláv és keresztyén hatáson, mint a közmagyaré. Ezért *Karácsonyi* is azt hirdette egyideig ennek hatása alatt, hogy a székelység nem volt külön nemzet, hanem csak a magyarságnak Erdélybe letelepedett székely foglalkozású ága. Megfigyelvén azonban az 1848 előtt fennálló társadalmi osztályok történetét, most ő is elfogadja, hogy *az a nép, amely a magyarok bejövetelekor ezekhez csatlakozott s a magyar fejedelmektől székely jogokat és kiváltságokat nyert, más, a magyaroktól különböző nyelvet beszélt.** Melyik nemzet töredéke volt ez a 896-ban már csekély számú nép — nem fejtegeti, de ...akár török nyelven beszéltek is a székelyek a magyarok bejövetelekor, az bizonyos, hogy fegyveres szolgálat kötelezettsége alatt csatlakoztak a magyarokhoz. E fegyveres szolgálattal kedvezőbb társadalmi állást vívtak ki maguknak s a közelükben lakó erdélyi magyarok maguk is a székelyek közé kívánkoztak. Hivatkozik erre az 1270-i oklevélre (Székely Oklevéltár III. 2—3, Hazai Okmánytár VI. 243—44), mely szerint a mai Boldogfalva (Nagyboldogasszony) és Keresztúr (Udvarhely m.) akkori birtokosai az erdélyi vajda hatalma alól a székelyekhez kívánnak csatlakozni. Így települhettek a XII—XIII. században magyarok a Temesközből, Dunántúlról, dunáninneni, tiszáninneni részekről, ahol csak egy kissé sűrűbb volt a népesség és engedték őket.

Innen van, hogy a mai székely-magyar nyelv nem egységes tájszólású, hanem — nyelvészekre hivatkozik — legalább 4—5 nyelvjárásra oszlik s legalább 12 olyan nyelvjárási sajátság van benne, amely Magyarországon hol az egyik, hol a másik nyelvjárásnak jellemző tulajdona. (MNy. 1905. 446, NyK. 1906. 309., 1908. 278. stb.)

Amint egyszer a munkás magyarság, mint a székelység harmadik rendje, a közrend, a székelység közé telepedett, a régi, külön nyelvű, katonáskodó székelyek sorsa el volt döntve. Ugyanaz a történeti folyamat állt itt is elő, mint a bolgároknál, franciáknál, oroszoknál. A harcoló, távollevő székely a táborban kénytelen volt megtanulni magyarul, otthon maradt

* Én ritkítottam.

családja a szántó, vető, dolgozó magyarral szintén kénytelen volt érintkezni s annak nyelvét elsajátítani... Ha a székely nem magyar, akkor a francia sem latin, hanem germán.*

Erdélyi Lajos.

Az ly>l változáshoz. Tudvalevő dolog, hogy a sopronmegyei nyelvjárás a közmagyar *ly* helyén *l* hangot ejt. Hogy mióta van e sajátság, nincs reá adatunk. Nem lehetetlen, hogy aránylag új e jelenség. Az OklSz. 1597-ből vas *garablia* adatot közöl Sopron m.-ből — ma ott garab*l*a a szó. (MTsz.) *M. J.*

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Komor. (MNy. XIX, 40. és 94.) Kőmíves Kolos szerint Arany a *Toldi* első énekének végén csak „következetlenül" és „igen sánta hasonlattal" alkalmazhatta volna *„a komor bika"* különleges értelmét a csodálatos erejű Miklósra. Következetlenül, mert a *komor* szó különleges értelme: „rosszul herélt és gyengesége következtében kivert állat"; Kőmíves e helyett a *Toldi* idézett helyén „haragos tekintetű, rosszkedvű" értelmet óhajt a „komor" szónak adni. Nézetem szerint Kőmíves téved. Úgy hallom, hogy a bika (ló), amelyet egyik testiculusától megfosztottak, különösen ingerlékeny, dühös, járomban, istállóban egyaránt szüntelen bajt okoz; „gyengesége" tehát csupán *egy* vonatkozásban nyilatkozik meg. Arany az előző események után Miklósnak nem erejét, hanem inkább félelmet gerjesztő, szörnyű, vésztjósló haragját akarta természeti hasonlataival példázni. A *komor* (= kiherélt) bika járása hihetőleg sokkal ijesztőbb látvány, mint ereje teljességében lévő, tehát nyugodtabb társáé.

Balogh József.

Szólásvegyülés. Megtörténik néha, hogy nemcsak rokon, vagy ellentétes értelmű szavak és szerkezetek, hanem az ugyanilyen jelentésű szólások közül is kettő egyszerre nyomul a beszélő tudatába, s mielőtt még az egyik teljes tartalmával tudatossá vált volna, a másik hirtelen oly erővel tolakodik elő, hogy amannak helyét részben elfoglalhatja. Ennélfogva nemcsak *szó-* és *szerkezet-vegyülés*ről, hanem *szólásvegyülés*ről is beszélhetünk. Lássunk reá néhány példát:

A szólásvegyülésnek egy érdekes régi esetét már *Kertész* M. megemlítette Szokásmondások című értékes könyvében. Egy 1560-ban kelt levélben ugyanis ezt olvashatjuk: Vélem, hogy ellenem *kígyókövet forralnak*. *Kertész* szerint (i. m. 107) itt a következő két szólás vegyült össze: *kígyókövet fúj* × *valamit forral*. *Szily K.* pedig ezt a népies szólást: *füle botját se mozdítja, mozgatja* vagy *hajtja rá*, ennek a két szólásnak vegyülé-

* Az értekezésben a „hún nemzet" helyett is pár helyt „kún nemzet" van; de az bizonyosan sajtóhiba.

séből magyarázza: *fülét se hajtja rá* × *botja fejét se hajtja rá* (MNy. VI, 78—79; másképp l. Nyr. L, 30).

Ugyancsak szólásvegyüléssel van dolgunk a következő idézetekben is: „De akárhogy legyen, az árnyék ki nem szalaszt, — s *végig nyomom*, ha lehet, *feltett célomat*" < *végignyomom utamat* × *követem* vagy *nem tévesztem feltett célomat* (Rák. F. Lev. III, 26). „Már ekkor osztán ö-is *más húron kezdette a' nótát fújni*" < *más húrt penget* × *más nótát fúj* (*Decsy*, Osmanographia III, 527). „...mikor eszre sem veszik *alólok a' vizes pokrótzot kiráníja*" < *ráteríti a vizes pokrócot* × *kiráníja alóla a gyékényt* (ugyanott II, 135). „De az utolsó pillanatban megállnak a lovak, *mintha cöveket vert volna a lábuk*" < *áll, mint a cövek* × *állt, mintha gyökeret vert volna a lába* (*Hedin Sven*, Az északi sarktól a déli sarkig, ford. *Mikes L.*, 87). „*Felüti a sátorfát*" < *felüti a sátrát* × *fölszedi a sátorfát* (Nyr. XLII, 474). „*Ott hagyta a foga fehérét*" < *ott hagyta a fogát* × *kimutatta a foga fehérét* (a nép nyelvéből, de néha íróinknál is, például *Mikszáth*nál).

Mivel a szólás közkeletű, állandó szókapcsolat (*Tolnai*), jóval állandóbb, mint valamely mondattani szerkezet, azért természetes, hogy sokkal ritkábban találkozunk vegyülék-szólásokkal, mint vegyülék-szerkezetekkel. S az előbbiek inkább csak a nyelvi egyén szóláskészletében élnek ideig-óráig, mert a nyelvközösségben az áthagyományozott szólások alakja oly erős, esetleg még a szemlélet-adta kép is oly eleven, hogy legtöbbször rövidesen végét veti a vegyülék-szólások tiszavirág-életének. Egyszersmind ez az oka annak is, hogy beszéd közben sűrűbben találkozunk velük, mint az irodalmi nyelvben.

Oldalpecsenye. *Apor P.* a Metam. Trans. V. cikkelyében a régi Erdélynek köntösiről szólván, azt mondja, hogy: Az uraknak, első főrendeknek az pompára való mentéjek hosszú volt...| Ezen mentéjeken volt szövés, ki egy újj szélyes, ki két újj, ki három, azt *oldalpecsenyének* hítták; mindennek inkább proportionate vitéz kötés az végin, az ki arany, ki ezüst fonalból, ki elegyesen, ki tiszta selyemből való volt, azt varratták sűrűn azon mentére (Mon. Írók XI, 350—1.). Ez a hely a verses feldolgozásban így hangzik: Ezen mentéjekre szövés vala varrva,| Edgy, két, s három újj szélessége vala,| *Oldal-pecsenyének* kiki akkor hítta,| Végin vitézkötés igen szépen álla. || *Az ódalpecsenye* vagy volt selyem tiszta,| Ezüstnek aranynak avagy az fonala,| Avagy elegyesleg mindenikből álla,| Az mentére igen sűrűn vala varrva (MonÍrók XXXVI, 54). *Aporon* kívül még *Cserei M.* jegyzőkönyve említi az *oldalpecsenyét*: Mentére való kamasin szín selyemmel ezüst fonallal szőtt *oldal, pecsenyés* [olv. oldalpecsenyés] gombok, gombszárok (TörtT. 1903, 550). Hogy az *oldalpecsenye* a menténeknek olyféle díszítése volt, mely a mente elejéről két oldalt mintegy arasznyi hosszan húzódó s egymás mellé bordaszerűen sűrűn fölvarrt egy-három ujjnyi széles, selyemből vagy arany-ezüst fonalból készült pántokból állott: az *Apor* kétrendbeli meghatározásából nyilván kitetszik. Az ő nyomán szólnak róla *Radvánszky* (Családélet I, 130) és *Nagy Géza* is (A magyar viseletek tört. 155; ugyanitt

képben is látható, v. ö. XXIX. tábla 1. kép, 63 t. 1. k. és még néhány helyütt).* De az talán mégis némi magyarázatra szorul, hogy a szóban forgó mente-díszítést miért nevezték éppen így. Azonban ez is mindjárt világos lesz előttünk, ha tudjuk, hogy a régi nyelvben még mit neveztek *oldalpecsenyé*nek. A sertés-oldalast nevezték így, például: A mészáros sódorokat, *óldal pecsenyéket* és szalonnákat csinált (*Com:* Jan, NySz.). Vettem egy szalonnát mészáros Angyal Mihálytól fl. 5.80, mind az két *oldal pecsenyéje* rajta volt, sódora is (1709, TörtT. 1890, 760). Ismét vöttünk *oldal pecsenyét*, kolbászt, kenyeret. Ismét vöttünk disznófőt, *oldal pecsenyét* (1691, Erd. orsz.-gyül. eml. XXI, 67). Így már az átvitel könnyen érthető, egészen természetes. A fent leírt mentedíszítést tehát azért hívták *oldalpecsenyé*nek, mert széles pántjai éppúgy sorakoztak kétoldalt egymás mellé, mint a sertés oldalpecsenyéjében a bordák.

Csefkó Gyula.

Család és cseléd. E két szó hangtörténetére vonatkozólag az a magyar nyelvészek közfelfogása, hogy eltérő hangalakjuk a szl. *čeljadĭ* kétirányú illeszkedésének következménye. Elvileg ez persze nem volna lehetetlen, de a *görbe* és *György* hangtörténetének kutatása közben feltünt nekem, hogy a XVI. század közepe előtt mindig csak a mélyhangú *család* alak fordul elő, még pedig elég gyakran, úgyhogy a *cseléd* alaknak régibb elő n e m fordulása aligha lehet véletlenség. Valószínűnek tartom tehát, hogy ez a fennebb említett közfelfogásunk téves volt, vagyis hogy a szl. *čeljadĭ* csak hátraható hasonítás útján magyarosodott *családdá*, s hogy ez a mélyhangú *család* aztán a XVI. század folyamán átcsapott az elülső hangrendbe.

Felhasználom ezt az alkalmat egy a *csalárd* alakváltozatra vonatkozó megjegyzéshez is.

Az EtSz szerkesztői helytelenítik *Simonyi*nak erről adott magyarázatát: „szerinte a *csalárd* ‚fraudulentus' hatása alatt, de v. ö. *cseléd: cselérd*". Tehát nyilván azért nem tartják elfogadhatónak, mert *cseléd* mellett is van *cselérd*. Hogy a *család* > *csalárd*nak csakugyan a *csalárd* melléknév hatása alatt fejlődött-e az *r*-je, azt persze bajos volna kétségtelenül bebizonyítani (lehetetlennek azonban egyáltalán nem tartom), de a *cseléd: cselérd* példájával nézetem szerint nem lehet e feltevés ellen érvelni, mert ahogyan, mint fennebb láttuk, a *cseléd* alak csak magashangú változata a régibb *család*nak, éppen úgy lehet *cselérd* is ilyen változata a régibb *csalárd*nak. (*Cselérd*re első adat Tud. Gyüjt. 1828, *csalárd*ra már TihC.)

Horger Antal.

Görbe. Kétségtelen, hogy a ‚púp' jelentésű délszláv *gr̥ba* átvétele. A jelentések eltérését teljesen kielégítő módon magyarázta meg *Simonyi* (MNy. II, 214) és *Asbóth* (NyK. XXXIII, 216), de a szláv és magyar hangalakok különbségét nézetem sze-

* *Makay Béla* kissé szűkszavúan „aranyfonalból, széles, pikkelyes, galandszerű pánt"-nak mondja (A Nép, 1922 december 24. sz. 13. l.).

rint egészen tévesen magyarázta *Asbóth* (Nyr. XXIX, 565, XXXIII, 93). Abból t. i., hogy óbolg. *gŭrčĭ* helyén *görcs* van a magyarban, először is azt következtette, hogy *bürü* szavunknak is egykor **bröv, *böröv*-nek kellett hangzania, mert e szónak az óbolgárban — *brŭvĭ* alakja volt; aztán e föltételezett óbolgár *grŭčĭ* — m. *görcs, *bröv (> bürü)* fejlődés alapján rögtön általános szabályként mondta ki azt a tételt, hogy mássalhangzók közt álló bolgár *rŭ* a magyarban *rö, ŭr* pedig *ör* lett" (Nyr. XXIX, 505), sőt ennek alapján végül még azt is kimondta, hogy tehát óbolgár *gŭrba*-ból a magyarban szabályosan — **görba* lett, s hogy ennek hangrendi kiegyenlítéseként keletkezett a mai *görbe* alak!

Ez az okoskodás az én nézetem szerint valóságos iskolapéldája lehetne az elhamarkodott, nem elegendő számú példára támaszkodó következtetésnek. Mert (a szükségtelenül idekevert *rŭ* kapcsolatú óbolgár *brŭvĭ* ⤳ m. *bürü* kérdését egészen mellőzve) *először* is mi kényszerít bennünket annak föltevésére, hogy *görcs* szavunk nem lehet a szerb *grč* átvétele, hanem okvetetlenül olyan szláv nyelvből való, melyben az *r* előtt még hallatszott valamilyen tompa magánhangzó, mint az óbolgár *gŭrčĭ*-ban? De föltéve, hogy *görcs* valóban *gŭrčĭ*-ból való volna: ebből az egyetlen egy példából legföljebb arra lett volna szabad következtetnie, hogy egytagú szónak mássalhangzók közötti *ŭr* kapcsolatából *ör* lett a magyarban, ámbár már ez is nagy merészség lett volna, mert v. ö. szl. *chrt* > *hort* (és szl. *stlp* — *osztlop* — *oszlop*). De *Asbóth* ezt az állítólagos szabályt mindjárt a többtagú, sőt mélyhangú szavakra is kiterjesztette, holott egészen világos, hogy a szerb-horvát *grba*, vagy akár óbolgár *gŭrba* > m. *görbe* fejlődés nem olyan eset, mint a szerb-horvát *grč* ⤳ óbolgár *gŭrčĭ* > — m. *görcs*, hanem csakis a *šĕrba* > *csurba* (OklSz.) > *csorba*, *črda* > *csurda, (út,* OklSz.) > *csorda, črngrad* > *Csurngrád (*> *Csurungrád*, v. ö. Anon. *Surungrad)* > *Csongrád, hrvat* > *hurvát* (OklSz.) > *horvát, strgar* > *uszturgár* (OklSz.) > *osztorgár* (OklSz. > *észtergályos)* fejlődésekkel állítható párhuzamba. Ezeknek világos példája szerint szl. *grba*-ból is szabályosan nem *görba*, hanem **gurba* > **gorba* alakot kellene várnunk a magyarban; s ezt az alakot nézetem szerint csakugyan meg is őrizte a *girbe-gurba* ikerszó utótagja.

Hogy *girbe-gurba* csak a magas hangú *görbe* (vagy akár **gürbe)* alaknak volna a játszi elváltozása, az elfogadhatatlan föltevés volna, mert magashangú szó sohasem ikerítődik a maga mélyhangú változatával (v. ö. például *dirmëg*-dörmög, *lityëg*-lötyög, *gidrës*-gödrös és éppen így *görbe* mellett is — *girbe*-görbe!), sőt arra sem tudok egyetlen egy biztos példát sem, hogy palatális hangrendű szó átcsaphatna a veláris hangrendbe, de az ellenkező irányú változásra biztos példák: szl. *kosmata* > *köszméte, kopanjica* > **köpénce* (> köpéce, NySz.), *solnica* > **szolonica* > **szolonca* > *szelënce, jarica* > **járca* > *jérce, raždije* > *rázsgya* > *rézsgye, kądrĭ* > *kondor* > *göndör*, R. *zomok* > *zömök*. A *girbe-gurba*-beli *gurba* tehát nemcsak ikerített *girbe* változatával szemben eredetibb (v. ö. *durrog*ból is *dirrëg-durrog, killëg-kullog, piffëg-puffog, sziszëg-szuszog, sittëg-suttog,*

szitykës-szutykos, genye-gunya, herce-hurca), hanem palatális *görbe* változatával szemben is (v. ö. fennebb: *kosmata* > *köszméte* stb.). Ez utóbbit eszerint helyesen csak kétféle módon lehet magyarázni: vagy úgy, hogy a hangtörvényszerű (szl. *gŗba* >) m. *gurba* előbb átcsapott a palatális hangrendbe s aztán az *ü* nyíltabbá válása útján lett belőle *görbe,* vagy pedig úgy, hogy megfordított sorrendben előbb *u*-ja vált nyíltabbá, s aztán az így keletkezett **gorba* alak csapott át a palatális hangrendbe. Az OklSz.-nak 1398. évi *Gurbe* és 1435. évi *Gwrbe* adatai, ha csakugyan *ü*-vel olvasandók, a hangtörténeti fejlődésnek előbbi irányát teszik valószínűbbé; de az egészen bizonyos, hogy **görba* alakja sohasem volt e szónak. *Horger Antal*

Felicián. *Karácsonyi János* a MNy. XIX, 93—94. lapján kimutatta, hogy az erdélyi *Földszín* nevű falu neve a *Felicianus* > *Felicián* névből származik. A *Felicián* névből először *Felcán,* ebből *Felcén,* majd *Főcén* s végül népetymológiával *Földszín* lett a név. Minthogy K. értékes cikke nem említi, közlöm, hogy *Felcán* mint magyar vezetéknév ma is használatos. Így például a Népművelés egyik legutóbbi számában *Felczán József* tollából értékes cikk olvasható. K. P.

A baráber szó eredete. A magyarországi vasuti építkezéseknél, különösen ott, ahol a hegyes, sziklás terep következtében nemcsak egyszerű kubikos-munkák, hanem sziklarobbantások, erdőirtás, nagy támfalak, viaduktok és alagutak építése stb., szóval nehezebb jellegű és különleges gyakorlatot és ügyességet igénylő munkák fordulnak elő, a képzelhető legtarkább nemzetiségű munkássereg szokott összecsődülni. Legkevesebb közöttük a magyar, annál több a más nemzetiségű, így osztrák-német, morva, cseh, tót, tiroli, horvát, vend, dalmata és többféle talján.

Mármost a horvátok és olaszok többnyire nagyobb, de homogén csapatokban szoktak együttesen egy-egy csapatvezér alatt dolgozni.

Ezeket nem is nevezik *baráberek*nek, hanem egyszerűen *horvátok*nak vagy *taljánok*nak. Ellenben a nem homogén elemekből összeverődött csapatok tagjait, vagy egyedül dolgozó tarkabarka vagy bizonytalan nemzetiségű napszámos-munkásokat illetik a *baráber* névvel, osztrák minta szerint.

Kezdő vasuti mérnök koromban, amikor e szó először ütötte meg a fülemet, sokáig hiába tudakozódtam még maguknál a németül tudó, intelligensebb vasuti munkásoknál is, hogy mit jelent a *baráber* szó, mellyel néha mintegy büszkélkedve nevezték önmagukat, noha tulajdonképen mindig bizonyos lebecsüléssel használják a szót a nem *baráber* munkások.

Végre egy HUBER nevű osztrák mérnökkollégától, aki valamikor utászkapitány, különben pedig rendkívül gyakorlott vasútépítő-mérnök volt, hallottam a *baráber* szónak elfogadható magyarázatát (MNy. XII, 25. nem hihető).

Eszerint a vasuti munkásoknak, de elsősorban a sziklafejtőknek („Mineur") és alagút- és vizimunkásoknak a védőszentjük Szent Borbála, németül Barbara, akinek névünnepe december 4-ére esik. A *baráber* szó tehát a Barbara névből keletkezett valamely módon valahol és legáltalánosabb értelemben jelenti mindazokat a vasuti építő-munkásokat, akik Szent Barbarát tisztelik védőszentjükül.

Tény az, magam is láttam, hogy Szent Borbála napján az egész vonalon munkaszünet és általános részegeskedés volt.

Szentgáli Antal.

Sztronga, esztrengába fog. A szók helytelen, avagy tökéletlen értelmezésének oka legtöbbször az, hogy a magyarázó nem ismeri a fogalom tárgyi tartalmát, szólások tekintetében pedig a szó alapjelentését. Éppen ezért nem kielégítő *Takáts Sándor* magyarázata a *sztrongá*ról (MNy. II, 22), mert csakis történelmi továbbfejlődésében látja és világosítja akkor, amikor azt mondja róla, hogy adó-nem volt. Hogyan értsük meg már most ebből az *esztrengába szorít, hajt, esztrengára fog* szólást. Mindkettőről a néprajz így tanít.

Nagyobbméretü juhgazdasága az Alföldnek a török idők megszűnéséig nem volt. Ennek igazi hazája a hegyvidék. Első mívelői és elterjesztői tehát nem magyarok, hanem rutének, tótok, mindhármuknak tanítómesterei pedig az oláhok voltak. A hegyi juhászat azonban az éghajlati körülmények miatt csak pünkösd táján, tehát május közepén kezdődik. Ekkor hajtják föl a mindenféle lábas jószágot a havasokra ma is, a régi időkben is: jobbágyét-földesurét együvé összecsapva közös legeltetésre, együttes tejkihasználásra. Hogyan tudják meg hát, hogy melyik gazdának mennyi jár ki igazság szerint a túró-sajt hozadékából? Úgy, hogy kellő cerimóniák kíséretében (részletesen megírtam Erd. Múz. 1909. és Népr. Ért. 1914 : 300) beverik a juhokat a kosárba s mindjárt az első legelés után próbafejést tartanak gazdánkénti falkák szerint. E csalhatatlan próbafejés alapján a juhászok megállapítják az egynapi összes terméket, illetőleg a Szent Mihályig számított nyáron remélhető összes hozadék mennyiségét; a földesúri sztrongáló tisztek (kenézek stb.) pedig azt, hogy a falka gazdája e mennyiségből mit tartozik beszolgáltatni adóban. Téved tehát *Takáts*, amikor pünkösd táján már be is szedeti a sajt-adót. Hiszen ez a juhgazdálkodásnak még csak kezdő napja, holottan pedig a tejnek altatása, forralása, túróvá, ordává, majd sajttá alakítása, ennek kikészítése, érlelése és szárítása hónapokon át tartó hosszú munkát jelent. Téved ott is (28. l.), amikor a juhokat a szállásban *(tugurium)* fejeti, mert a *tugurium* 4 cölöpön nyugvó kaliba, alul a juhászok hálóhelyével, emeletjén pedig sajtszárító szellőztetővel.

Tempore ztrongae (ztrongationis), magyar följegyzések szerint *ztrongáláskor* tehát az első próbafejés idejét, illetőleg mívelétét jelenti és nem adószedést, hanem az adókulcs megállapítását. Ez a mívelet pedig nevét onnan kapta, hogy a *kosár*nak egyik lényeges alkotó része nélkül meg sem is történhetnék.

Az *esztena, sztána, karám, szárnyék, akol, kosár* [magyar-

ruténul *okul* és *kosára]* a juhoknak boronafákkal kerített éjjelező-, nappal pedig fejésközi pihenő helye két udvarral. Függőleges irányú, párosan szemközt földbe vert 4—6 m. magas cölöpök közé 5—8 m. hosszú fenyőszálakat vízszintesen, egymás fölött több sorban gúzsokkal megerősítenek. Kihegyezett, fölfelé meredő ágaik farkas-medve betörése ellen védenek.

Az első udvart a másodiktól keményen megépített sövényfal választja el, 4—6 olyan keskeny átjáró-nyílással, amelyen át egyszerre egynél több juh keresztül nem bujhatik. *Ez a sövényfal a sztronga.* Alakilag is azonos vele az erdélyi *esztena: sztena* = fal. A legelőről hazaterelt juhok beözönlenek az I. udvarba a nyíl irányában. ‚*Esztrengába hajt*', pecus ad mulctra [ad claustrum] pellere' (MA.). A tejjel duzzadásig megtelt emlőjű állatot a hajtó pásztornak (Máramarosban *ptrrr!)* vezénylő szava is hajtja, de meg a maga ösztönétől is, fiziológiai kényszerből szívesen szabadulna égető terhétől és egyenest a sztronga nyílásai felé iramodik. „*Tolongnak, mint az esztrengára hajtott juhok*" (CzF.). Ámde itt sort kell fognia, mert a sztrongának a II. udvar felé eső felén minden nyílás előtt fejőszékén ülő egy-egy fejőpásztor állja útját. Ezek pedig háttal az I. udvar felé úgy ülnek, hogy térdüket kifelé feszítve, valóságos halfogó eleven cége módján, kiki a szomszédjával mindkét felé szorosan érülközik. Innen az ‚*esztrengalik-lábú*, kifelé görbült lábú' kifejezés is (K.-K.-Halasról, MTsz.). Ez azért szükséges, hogy fejetlen a sztrongán át egyetlen juh se bujhassék keresztül. *A szoros sztronga-nyíláson átbúvó juhot most aztán mindjárt áthaladtában hátsó lábainál fogva magához vonja a fejő*, és a farral feléje álló állatot e két hátulsó lábai között, tehát hátrafelé megfeji, tőgyét-oldalát meg-megveregeti, — ami a csecsszopó bárányka döfölődésének illúzióját kelti az anyában, amire leadja tejét az utolsó csöppig—, s azután elbocsátja. Erre egyik térdét meglazítva kaput tár a társa után nyomakodó, már sort álló következő türelmetlennek. A megfejt juhok a II. udvarban kérőzve elheverésznek, fáradtan a hegyoldalakon való ide-odajárástól mindaddig, amíg a pásztorok falatoznak. Így megy ez

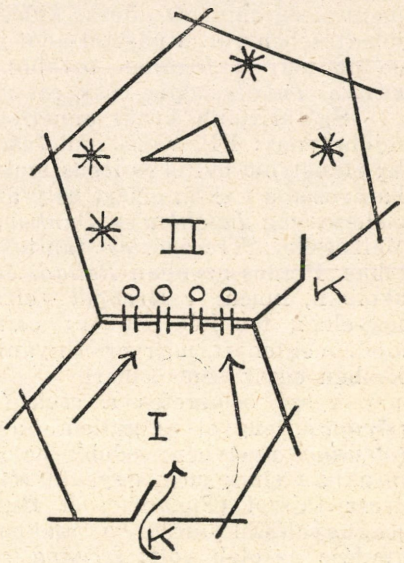

K = kapu, ◁ kaliba, * fent folytonosan csonkított, tehát terpeszkedő terebélyességre kényszerített fenyőfák kis csoportjai zivatar és éjjeli hóhullás idejére.

napjában háromszor (V. ö. más műszókkal *Herman*, Nyelvkincs. 194. *kosár* a. és 184. *esztena* a.)

A kutyaszorító analógiájára mondhatjuk tehát, hogy a *sztronga* a. m. juhszorító fejőnyílások sövényfala. A jelentés magja mindenesetre inkább a szoros helyre való befogásban van — innen a szólás is —, mint a *stringo* = csecs-szorítás, nyomkodó fejés fogalmában, noha a kettő szorosan egybefügg. A sztrongálás-fejésnél *tempore ztrongationis* megállapított tejmennyiség, mint az adózás kulcsa, kétségkívül csak másodlagos jelentésében vált a pásztor-adót jelző szóvá. Tehát adót is jelent, de ez már a fogalom további fejlődésének történelmi eredménye. *Takáts* pedig csak ezt a másodlagos jelentését ösmeri.

Szótáríróink közül ennélfogva helyesen magyarázták ezt fejőhelynek: PP. locus mulctus; MA. már ingadozón kettőt is ír: claustrum ovilis és locus mulctus. Nem egészen világos meghatározás a CzF-é: elzárt hely az akolban, ahol a juhokat fejik; melléje vág *Leschka* és *Dankovszky:* Melkstall, mert igazában Melkstelle; *Kreszneries* tanítása (claustrum ovilis) teljesen hibás. Pontos azonban *Ballagi* értelmezése: 1. juhfejő rekesz az akolban, innen: *esztrengál* = elzárt helyen juhot fej; 2. á. é. fegyelem, fenyíték, innen: *esztrengába hayt* (MA.), ráncba szed, megfenyít, megver. Ugyanígy a MTsz. és CzF. Adó értelemben egyik sem ösmeri.

A szó ösmeretes a cseh *(strouha)*, tót *(strunga)*, szerb *(struga)*, lengyel és galiciai-bukovinai-magyarországi kisorosz *(strunga)* nyelvben; odább keletre nincs meg. Az orosz szótárakban sincs meg, egyedül *Mitrák* ösmeri, mint kárpáti kisorosz tájszót *(Sucheviesnél* Huczulsesina c. könyvében téves megfigyeléssel *sztrunka* alakban). Valamennyijük számára átadója az oláh volt: *strungă* = prochod tjesniny, azaz átjáró, szorulat *(Grigorovitza,* Dictionar român-rus); *strungar* = fejőpásztor, *strungăreata* = Melktopf. A bolgár nyelvben a szót nem találom. Az óláhok számára ősforrásul az albán *strunge* ‚Melkstelle des Pferches' szolgált *(Miklosich,* Sl. El. és Nyr. XI, 164). A kárpáti-kisoroszoknál az egész juhásztanya (akol + kalibák) neve keleten *sztojlo, sztojiscse,* nyugaton *szálás.* A sajttudomány oláh mesterei itt hamarosan elruténesedtek (v. ö. Tört. Tár 1910 : 195, Mátyás alatt még óláhok, 1564-ben már Ruthení, alio nomine Volachii), de a műszók közt még ma is sok az oláh. *Sztripszky Hiador.*

Magyarok Istene. *Tolnai Vilmos* a MNy. 1923 : 145. ján e kifejezést, irodalmi elterjesztőjének Dugonicsnak korából, érdekes adatokkal 1671-ig viszi vissza. Figyelmét azonban elkerülte, hogy tulajdonképen az eddig ismert legrégibb irodalmi adat, *Réthei Prikkel Marián* szerint (Magyarok Istene. Isten Nyila. Századok 1906 : 877—93.) is, a Szamosközy „*Deus Ungarorum*"-a, mely az 1604. évhez Básta kigúnyolására szerzett zsoltárában (Századok 1904 : 345—8.) fordul elő.

Ezúttal mégsem az irodalmi adatokra fektetek súlyt, mert hiszen ezeket mindenáron a bibliára visszavezetni nem lehetetlen. Mégis egyáltalán nem tartom kizártnak annak lehetőségét sem, hogy a szóban forgó kifejezést maga a magyar nép tart-

hatta fönn, többi ősi hitvilági hagyományaival együtt. Persze ez csupán meggyőződésem, melyet népünk hatalmas konzerváló erejéről, szokásjogi kutatásaimnál szerzett tapasztalataimból merítettem. De szolgálhatok analógiával is, olyannal, melyhez a magyarságnak szintén lehet valami köze, még pedig olyan korból és néptől, ahol irodalmi, bibliai hatásra egyáltalán nem gondolhatunk. Hivatkozom ugyanis, az Orkhon folyó vidékén, a Koso-Czaidam tónál 1899-ben talált hírneves VIII. századi türk feliratos emlékekre, melyek közül az egyiken, a Kül-Tegin emlékén olvasható s 732 aug. 1-én kelt feliratban, éppen a most szóban forgó magyar kifejezésnek szakasztott párját megtaláljuk a *Törökök Istene* (Türk Tengriszi) szavakban* ott t. i., ahol a felirat elmondja, miként akarták a khinaiak a török népet megsemmisíteni, csakhogy ezt a Törökök Istene fönn a mennyekben, odalenn pedig a török földnek és vizeknek szent szellemei megakadályozták. E fontos analógia után tehát nem lehet már többé kizárva annak lehetősége sem, hogy a régi törökséggel (különösen a legújabb kutatások szerint) oly szoros kapcsolatba került magyarság, mint annyi más szót, úgy ezt a rendkívül jellemző kifejezést is, tőlük át ne vehette és fönn nem tarthatta volna, legalább addig, amíg aztán az irodalom, talán éppen a bibliai analógiák hatása alatt, a néptől átvette és reánk származtatta. *Tagányi Károly.*

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Új magyar nyelvemlékek. A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1923 október 16-án tartott ülésén *dr. Jakubovich Emil* hét, eddig ismeretlen, legújabban előkerült nyelvemléket mutatott be. Közülük ötöt Bécsben fedezett fel, kettő a Várday-család levéltárából került elő.

A bécsi magyar kultúrjavak felkutatására kiküldött bizottság két tagja, *dr. Fógel József* a Magyar Tudományos Akadémia

* Fölkérésemre, legilletékesebb szakembereink egyike: *Dr. Németh Gyula,* kedves barátom, volt oly szives a szóbanforgó türk kifejezésre vonatkozó összes nyelvészeti adatokat az alábbiakban összeállítani, fogadja érte hálás köszönetemet! — *V. Thomsen* Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées. Helsingfors 1896. (MSFOu. V.) 100. l.: *özä türk täŋrisi türk yduq jiri suby* = le dieu des Turcs en haut dans le ciel et les saints génies de la terre et de l'eau des Turcs. Ehhez tartozó magyarázatai a 143/4. lapon a 17. jegyzetben. — *W. Radloff* Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. St. Petersburg. 1894. 9. l. így fordítja: der Gott der Türken; viszont az Alttürkische Inschriften Neue Folge. 1897. kötetében: der Himmel der Türken; végül azonban. nagy török szótárának III., 1905-ben megjelent kötetében, a *täŋri* címszó alatt a *türk täŋrisi* kifejezésnél, újból a der Gott der Türken fordításhoz tér visssza, mint a kétségkívül leghelyesebbhez. *Melioranszkij* Pamjatnik v čest Kül-Tegina. S. Ptb. 1899. 66. l. a szóbanforgó kifejezést a Törökök Mennye szavakkal adja vissza, de a 105. lapon megmagyarázza, hogy ez a *täŋri* a legmagasabb török samanisztikus istenség, a mennynek megszemélyesítője. Egyáltalán a török nyelvemlékekben vegyesen jelent Istent és mennyet, de péld. az ujgur emlékekben az Isten jelentés sokkal gyakoribb. A mai török nyelvterület keleti részén az altaji nyelvjárásokban: mennyet, míg a nyugati részeken, a volgai nyelvjárásokban; a Kaukázusban és az oszmánli nyelvben Istent jelent. A megfelelő csuvas szónak is Isten, szentkép, a kazániban pedig csak szentkép jelentése van.

kézirattárának őre és *dr. Jakubovich Emil* nemzeti múzeumi igazgatóőr a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr rendeletére az Országos Magyar Gyüjteményegyetem megbízásából 1923. év nyarán a volt bécsi cs. és kir. Hof-, jelenleg National-bibliothek kézirattárának átnézését kezdte meg. Az óriási, 18.000 kötetre menő kódex- és kéziratanyagból, melyből eddig a Bécsi- vagy Révai-kódexnek nevezett XV. századi magyar bibliafordítást és *Váczi Pál* domonkosrendi barátnak 1474-ből származó magyar szerzetesreguláit, a Birk-kódexet ismertük, már eddig is öt, kisebb terjedelmű, de régiségénél fogva becses, XIII—XV. századi magyar nyelvemlék került elő.

1. A legrégibb emlék, a váradi püspökség egy XIII. század végéről való tizedlajstroma, nem egészen ismeretlen a magyar tudományos irodalomban. Egy kis részét, az egésznek mintegy ötödét, *Barabás Samu* másolatából közölte *Bunyitay Vince:* A váradi püspökség története II. kötetének 268—69. lapján. Nyelvtudományi irodalmunk, történelmi topographiánk nem vett még róla tudomást, pedig több száz XIII. századi magyar helynevet, részben azok birtokosait is felsorolja s a legbecsesebb ilynemű emlékünk, a Váradi Registrum helyneveinek meghatározásához is igen fontos szolgálatokat tehet. Az Udvari Könyvtár Tabulae Codicum 1062. (régi jelzete Salisb. 227.) számú, Olaszországban írt „Summa theologica" című, Aristoteles, Priscianus, Honorius Augustodunensis, S. Aurelius stb. műveit magában foglaló XIII. századi kódex több üresen maradt lapjára van írva, két Szt. László királyról szóló latinnyelvű szentbeszéd és több történelmi becsű levélfogalmazvány társaságában. A váradi és esztergomi vonatkozású bejegyzések a XIII. század két utolsó évtizedéből valók. Miután a kódex az Udvari Könyvtár „Salisburgensia" csoportjába tartozik, valószínű, hogy *Vitéz János* esztergomi érsek azon kódexei közül való, melyeket *Beckensloer* érsek Mátyás király korában Esztergomból Salzburgba vitt.

A következő három nyelvemlék az Udvari Könyvtár „Lunaelacenses" — mondseei, Salzburg melletti feloszlatott bencés apátság — Bécsbe vitt kódexeiből került elő. Érdekes, hogy mindhármának kódexéről megállapítható, hogy még a XV. század folyamán került ki hazánkból külföldre, Mondseebe, nyilván egy Magyarországból odaszármazott bencés útján.

2. Az első mondseei emlék, egy XIV. századi magyar glossza, a Tab. Cod. 3150. (régi jelz. Lunaelacensis F. 117.) számú, *Boethius:* „De consolatione philosophiae" c. 1374-ben másolt tanítóköltemények egy kifejezését magyarázza. A kódex egy bejegyzése szerint 1419-ben már Ausztriában, Melkben volt.

3. A második mondseei nyelvemlék egy Zsigmond király idejében, 1418—1422 közt Cseh-, illetőleg Morvaországban, Iglauban és Nikolsburgban írt tankönyv: *Nicolaus de Czlewings:* „Tractatus de speciebus constructionum", Tab. Cod. 3523. (Lunaelac. Q. 128.) 62/b. lapjára van írva. Második írója és tulajdonosa, *Rotenburgi János* deák, valószínűleg a huszita zavargások elől menekült Nikolsburgból Budára s itt magyarul kezdett tanulni. A kódex fentírt lapjára jegyezte a számára legszükségesebb magyar szavakat és mondásokat. Német füllel,

németes orthográfiával hall és ír, de sokkal kevésbbé torzítja el a magyar szavakat, mint a többi magyar szavakat is lejegyző külföldi író: *Hornecki* (Steiermarki) *Ottokár* (XIV. század eleje), *Oswald von Wolkenstein* Minnesänger (1377—1445), *Windecke Eberhard*, Zsigmond király életrajzírója († 1442 körül), *Harff Arnold* (1496—1499), a Königsbergi Szójegyzék (XIV. század vége) vagy az *Ábel Jenő*-féle XV. századvégi olasz-magyar szójegyzék írója. Éppúgy, mint *Oswald von Wolkenstein* (MNy. IX. 1913.) és az *Ábel Jenő*-féle följegyzések (Nyelvtud. Közl. XXXI. 225—227.), számos szabadszájú, obscen kifejezést is leír s e tekintetben a magyar nyelvkincs legrégibb ilynemű szótári adatait szolgáltatja. A föntemlítettekkel sok tekintetben közös szókincse az élelmiszerekre, ruhadarabok és fegyverek neveire, mosásra s egyéb testi szükségletekre szorítkozik. Amazokkal közös sajátsága még, hogy egy-két esetben alanyeset helyett tárgyesetben írja le a magyar szavakat. A nyelvemléket „*János deák magyar nyelvmesteré*"-nek nevezhetjük el. A kódex egy bejegyzése szerint a XV. század végén már Mondseeben volt.

4. A Tab. Cod. 3571. (régi jelz. Lunaelac. O. 16.) számú, 1465—1467 közt írt kódex 12/b. lapjára van írva a harmadik mondseei magyar nyelvemlék, a „*Mondseei tízparancsolat-töredék*". A kódex latin kalendáriummal kezdődik, melybe az összes magyar szentek fel vannak véve. Preces privatae et publicae, Officium beatae Mariae virginis, defunctorum, Psalmi poenitentiales et graduales, Commune Sanctorum teszik ki további anyagát. 32/b—33/a. lapján latin imádságok és szép verses antiphonák olvashatók Szt. István királyról, Szt. Imre hercegről és Szt. Lászlóról. 12/a—b. levelének alsó fele le van vágva, s így a 12/a. lapon megkezdett magyarnyelvű tízparancsolatból csak a IV—VII. parancsolat maradt meg a 12/b. lap felső felén: 11 soros magyar szöveg. A következő két kivágott lap szélén is előtünik egy azonos kézzel és tintával írt magyarnyelvű szöveg csekély nyoma. Töredékünk a legrégibb magyar tízparancsolat, nemcsak a parancsolatokat, de azok magyarázatát is tartalmazza. XVI. század elejéről való nyelvemlék-kódexeink közül az egész tízparancsolat megvan a *Példák könyvében* (Nyelvemlékt. VIII. 102.), a *Nagyszombati*-kódexben (ugyanott, III. 115.), magyarázva a *Kazinczy*-kódexben (ugyanott, VI. 242.). Egyes parancsolatok összeállíthatók a *Döbrentei-*, *Székelyudvarhelyi-*, *Érdy-*, *Tihanyi- és Érsekújvári*-kódexből. Nem lehet szövegüket közös magyar forrásra visszavezetni, töredékünk szövege sem egyezik egyikével sem. Szövege a következő:

hogy agyadath anÿadath tÿztelíed eſſ hw
zaŭokath halgaſſad· ha ÿora thanoÿthnak
fogadÿad ha zegÿenek ſegÿelíed ha meg
holtak ne felegÿed, Hwted hogÿ
ember ewldekw (!) thew nelegy ſe kezedel ſe
tanalchodal, ſe ſegedelmedel ne elÿ lelekent
emberth thew nÿelŭedel ragalmazua
Hothod hogÿ ne belendez paraznaſagban

ne leleſſel thew ÿohodban tÿztha legÿ
belendes emberth baratha new wegÿ
Hethed ne oroz ragadozo ſoha ne legy

5. Valószínűleg az esztergomi „Collegium Christi" tulajdona volt a Tab. Cod. 4723. (régi jelz. Recentes 597.) számú, XV. századi, egy bejegyzése szerint 1463-ban írt „Sermones de tempore et de Sanctis iuxta ordinem dioeceseos Strigoniensis" c. kódex. Számos lapján magyar glosszák olvashatók, melyeket *„Esztergomi glosszák"*-nak nevezhetünk el. Egy régibb kódexből való előzéklapjára egykori tulajdonosának neve: „Benedicti plebani de Thwra, 1445" van feljegyezve. Bízvást remélhetjük, hogy a bécsi Udvari Könyvtár egész kódexanyagának átkutatásával még számos becses magyar nyelvemlék kerül elő.

6. A *Várday*-család levéltárából közölte a MNy. 1923. évf. 126. l. az 1524. évi magyar felségfolyamodványt. Azóta egy sokkal becsesebb kincs, az eddig ismert legrégibb magyar nyelvű missilis: *Várday Aladár*nak *Várday Miklós*hoz intézett levele került elő e levéltárból. Visegrádon kelt Mátyás király udvarából, dátumtalan, de több körülmény arra mutat, hogy egy 1486-ban folyt pereskedésre vonatkozik. Írója, *Várday Aladár* 1466-ban kezd szerepelni, 1479-ben Mátyás király apródja, majd kamarása, 1483-ban aulicus regius. 1502-ben még él, de 1505-ben már néhaiként említik. A címzett *Várday Miklós* 1484-ben Bodrog megye főispánja volt.

7. Az utolsó bemutatott emlék szintén a *Várady*-iratok közül való: *Báthory István* erdélyi vajda, — *Szapolyai János* király hűséges emberének Somlyóról, 1533-ban írt magyar levele *Várday Mihály*hoz.

II.

Dr. Vitéz Házy Jenő, a soproni városi levéltár főlevéltárnoka, munkája közben a városi levéltárban egy latin-magyar szójegyzéket talált. Szerkesztőségünk kérésére a következő előzetes jelentést volt szíves a tudós fölfedező hozzánk beküldeni:

A szójegyzéket még 1923 március 14-én sikerült fölfedeznem, behatóbban azonban vele foglalkoznom csak most lett érkezésem. A szójegyzéktöredék papirosra van írva és egy 1459. évből való adóösszeírási lajstromkönyv, illetőleg füzet fedőlapjául szolgál.

Korára nézve annyit idáig sikerült megállapítanom, hogy a XV. század első feléből való, mert folyó írással a szójegyzék margóján olvasható följegyzések oly polgárok neveit tartalmazzák, kik ez időtájban szerepeltek a város életében.

A szójegyzék összesen 217 szóból áll. Miután ezidőszerint csak a Schlägli Szójegyzék van birtokomban, csak ezzel volt alkalmam összehasonlítani. Úgy találtam, hogy közös eredetre mutatnak. Mind a magyar, mind a latin nevek írása tiszta és könnyen olvasható, azonban a latin szavak helyesírása itt-ott kívánnivalót hagy hátra. Az egyes szócsoportok élén fejezetcímek vannak és pedig: Secuntur nomina diversorum generum. Secuntur nomina regum, principum. Secuntur nomina piscium

et recium... Secuntur nomina diversorum(!) erbarum et specierum. Ezeken kívül testrészekre nézve is találunk szavakat. A *Schlägli*től hangtanilag több helyen érdekesen különbözik, pl.:

Schlägli Szój. kiral, nadruspan, ispan, parcalab, lambard. — *Soproni Szój.* keral, nodorspan, espan, porcholab, lumbard stb.

Van itt néhány szó, amely a *Schlägli* szójegyzékből hiányzik, ezzel tehát a régi nyelvkincsünk gyarapszik, viszont néhány szó értelmezését a magyarban helyesebben adja, ez is eredmény.

A Soproni Szójegyzék *dr. Vitéz Házy Jenő* tanulmányával a MNy. egyik legközelebbi számában fog megjelenni.

III.

Magyar felségfolyamodvány II. Lajos királyhoz 1524-ből címmel *Jakubovich Emil* a MNy. 1923. évi 7—8. füzetében egy Bécsben, 1524. évi Szent Lipót-nap utáni szerdán (nov. 16-án) kelt, aláírás nélküli magyar levelet tett közzé. Tartalmát tekintve e levél nem felségfolyamodvány, hanem pártfogó levél, melyben a levél írója kéri a királyt, hogy a megüresedett erdélyi püspökséget adományozza *Várday Mihály*nak. Abból, hogy a levél írója a királyt *szerelmes öcsén*knek és *atyánkfiá*nak szólítja s arra kéri, hogy *tegye én értem és az én szerelmes jegyesemért*, *Jakubovich* azt következteti, hogy a levelet *Ferdinánd* főherceg írta, kinek felesége, *Anna* tudvalevőleg a király nővére volt. E következtetés helyességét kétségtelenül igazolhatjuk egy francia nyelvű levéllel, melyet *Ferdinánd* főherceg 1524 november 13-án Amstettenből nővéréhez, *Mária*hoz, *II. Lajos* király nejéhez intézett, s melyben *Várday* ügyét az ő pártfogásába ajánlja és említi, hogy ez iránt ugyanakkor ír a királynak is. A levél, melynek eredetije a gróf *Zichy*-család levéltárában őriztetik, a következő:

Madame ma bonne seur humblement et de bonne cueur me recommande a Vr̄e bonne grace.

Madame Jescriptz pr̄tement au Roy v̄re mary en recommandacion de Michiel de Werda ace quil Luy plaise Le pourueoir de leveschie de Transiluano apnt vacante par le trespas du feu eu̅esque dillec(!) qui a son viuan̄t estoit son fre(re). Et combien que tiens estes assez informee des merites dud(it) Michiel. Neantmoins tant en faueur de ses vertuz pour lesquelles est digne de telle recom̄adac(ion) comme aussi des seruices que Emery son fre(re) me fait journellement. Je desire fort son bien et auancement. Parquoy Vous prie madame vouloir tenir la main enuers led(it) S(ire) Roy quil pouruoie led(it) Michiel de Werda dicelle eueschie. Et en cas que desia en auroit pourueu aucun autre pardon(!) promesse ou autrement quil vous plaise aussi tenir la main qui le pouruoie dune autre eueschie qui premiers escherra vacquant a sa dispon̄. Et en ce Luy estre si bonne intercesseresse quil congnoisse ma faueur et rescription luy avoir prouffite. Duquoy me ferez honneur et plaisir. P(our)tant ma dame ma bonne seur Je prie Dieu qui Vous domt(!) bonne vie et longue. De Ambsteten ce XIII. de

Nouembre a(nn)o XXIII. Vrē bon et humble frere Ferdinandus. *Kívül:* A Madame ma bonne seur La Royne de Hungrie.

Feltünő, hogy e levél három nappal előbb kelt, mint a *Jakubovich* által közölt magyar levél, noha *Ferdinánd* azt írja: *jescriptz presentement.* Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a főherceg úton lévén Amstettenből Bécsbe, a királyhoz írt levél egyidejűleg nem készült el.

Hogy a magyar levél nem a főhercegi kancelláriából került ki, abban *Jakubovich*nak kétségtelenül igaza van; alig hihető azonban, hogy azt *Várday Mihály* írta vagy iratta volna, oly célból, hogy a magyar szöveget vagy latin fordítását a főherceggel aláirassa. Inkább azt gyanítom, hogy *Ferdinánd* francia vagy német nyelvű ajánlólevelet írt *II. Lajos*nak, melyet, mivel *Várday* e nyelvet nem értette, valaki az ő részére magyarra fordított, tehát egykorú fordítással van dolgunk.

Döry Ferenc.

NYELVÚJÍTÁS.

Kazinczy Ferenc egy ismeretlen levele.* Tekintetes *Balla Károly* Pest Várm. Kapitány Úrnak *Kazinczy Ferencz* szíves tisztel. baráti idv. — Nagy tekintetű férjfiu, érdemes társam, barátom! A' könyvek küldése által engem kimondhatatlanúl leköteleztél, de mind a' hármat ollyannak találtam, a' millyennek képzeltem. Kín, nagy kín azokat végig olvasni. Rettenetes az a' józan Ész, a' mire bennünket a' *Nagyságos Consiliárius Úr' köteles szolgája* az Országlási hatalom által szeretne rá korbácsoltatni (lássd Előbeszédét a' Tiszta Magyarságban), hogy Eggységünk legyen, sine qua cultura ne cogitari quidem potest. Gondolnám azonban, hogy ez az Eggység' barátja csak azon feltétel alatt óhajtja azt az Eggységet, ha az ő józan Esze' sugallatai fogadtatnának-el Eggységnek, 's az Ipsilon eltolhatná a' Jottát; különben inkább az Anarchia mellett maradna, mellyet most olly veszedelmesnek tekint. Keresztyéni magam' megtagadásával fogtam a' két könyv' olvasásához, 's feltevém magamban, hogy ha jót mondand, lemondok eretnekségeimről: de ez a' két könyv még inkább megerősíte eretnekségeimben. Megengedi hogy új szókat csináljunk, de csak úgy ha jó formatióval, 's maga *magyartalant* csinála, melly valóban igen magyartalan szó. Dúl fúl, hogy rontjuk a' Germanismusokkal a' Nyelvet; ő pedig *öszvetartja* (zusamenhalten) az Originállal a' Másolást; Neki a' Sonett magyartalan, 's azt SonettÁvá csinálá. Szeretném látni, mint tánczolna ő eggy MenuettÁt, 's gondolom, az nem volna magyartalan MenuettA. Én nem tudom, micsoda gyönyörűséget találhattak abban a' nagy Istenek, hogy két illy eggyüvé férhetetlen teremtést teremtének, mint ez a' menuettÁzó némettetlen, francziátalan, olasztalan, ángolytalan ember, és én. Szerencséjére Nyelvünknek úgy látom, hogy Íróink köztt még eddig eggy sincs, a' kit az ő sok és potrohos könyvei a' józan Észnek megnyerhettek volna, noha erőszakot és fortélyt mun-

* Eredetije Hoffmann Frigyes tanár úr ajándékából a M. T. Akadémia kézirattárában. *(Szerk.)*

kába veve, hogy bennünket tanítványaivá tehessen; 's a' józan Ész és a' Chróma mellett is mindnyájan iszonyodunk az ő azokOt a' görögökÖt, törökökÖt, tökökÖtjeitől, 's alkalmasint azt hisszük, hogy a legiszonyatosabb Nyelvrontó az, a' ki [nem] csak eggy két új szót csinált, hanem az, a' ki a' Paradigmákat mind felforgatta. 'S úgy beszéll e a' Cúrio mint az ő magyartalansággal — nem vádoltatható Aglájája? És hogy megboldogistenez! Szegény ember! szánni kell, hogy ennyi tudománnyal, elkészüléssel, izzadással semmire sem tud menni, míg mások javallást, legalább némellyeknél, találnak.

Ha a' Sonettnek kellene Magyar Név, én azt inkább Zengének nevezném. De minek az? Ne magyar nevet igyekezzünk adni, hanem jó magyar Sonetteket.

Ha azt kérded, hogy mit ítélek azokról, a' miket Töltényinek mondál, úgy azt felelném, hogy nagyon elnehezíted a' Sonettek' dolgozását. A' rímekben gazdag Olasz nem olly kényes mint ti akartok lenni, 's a' Bentinelli' szava sokakat tévedésre viszen. Rövid lévén a' szchéma, minden hiba inkább megtetszik a' dalban; de a' mi más rövid dalunkban helyt talál, helyt talál itt is. A' hév érzés, a' játszó képzelet, a' csínos, gondos, válogatott beszéd, az olly rím melly a' következőt el nem árúlja előre, 's szépen, legalább nem-rútúl, hangzik, nekem elégnek tetszik a' Sonettben is. Eggy barátom azt jegyzé-meg Sajkámra, hogy a' *között* kétszer fordúl-elő rímjeiben, 's *Petrarcára* emlékeztetém. A' ki másodikszor hallja, felejti hogy már hallotta eggyszer. Ugyan-az azt jegyzé-meg, hogy nem kedvesen hangzik egymás mellett a' **'S sz**-irtjeit... *Verseghi* pedig azt mondja, hogy ezt *olvaSSZ* ki sem tudja mondani az ajak. Mi lenne abból, ha ezt és azt igaznak mondanánk, 's a' szép vagy nem-szép zengést az eggyes hangok csinálják e, vagy az egész folyamatja?

Élj szerencsésen, és fogadd-el köszönetemet mind barátságodért, mellyel boldogítál és a' mellyet ajánlasz, mind esudálást érdemlő Hubádért. Többet illyet, és hosszabbakat. Tőled illyeket szabad várnunk. 'S új SonettÁt, mint az Ajándék-ívben! — Széphalom, Júl. 20d. 1821.

Szemerét és Kisfaludy Károlyt ölelem. Ne élj vissza levelemmel, azaz, ne láttassd ollyakkal, a' kik bölcsebbek, mint hogy a' lélek' gyúlongásait eltűrhetnék. Nehéz satyrát nem írni.

Közli: *Sz. K.*

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Pótlások Ságri István „A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete" c. művéhez.

Az az ismertetés, mely *Ságri Istvánn* érdemes könyvéről a MNy. XIX. 53. lapján *T. V.* tollából megjelent, méltatja a benne feldolgozott anyag meglepő gazdagságát, de hozzáteszi, hogy teljesség szempontjából még akad tennivaló s a MNy. is szívesen fogad minden kiegészítő adatot. Engedek a felhívásnak s alább közlöm azokat a helyesbítéseket és pótlásokat,

melyeket a könyv néhány pontjára vonatkozólag összejegyeztem. Egyik-másik talán jelentéktelen semmiségnek fog látszani, de véleményem szerint ily munkánál a legmesszebbmenő akribia is helyén van. Megjegyzéseim ezek:

I. rész. 12. l. a 95. sz. „Nemzeti iskolai szótár"-nál jelezni lehetett volna, hogy a címlapon a szerző nevének csak kezdőbetűi (R. V.) láthatók.

13. l. a 115. sz. alatt a *Tipray*-féle német zsebszótárnak csak két kiadása van említve, harmadikul már a *Schuber Mátyás* átdolgozása szerepel. Magából az eredeti szótárból is van 3-ik kiadás (évszám nélkül).

14. l. a 128. sz.-nál nem Wolf, hanem Wol*ff* írandó.

U. ott a 133. sz. adatai nem pontosak, mert az én nagy szótáramból az első kiadás „kézi szótár", a második azonban „nagy kézi szótár" címmel jelent meg s jóformán két külön munkának tekinthető.

28. l. a *Gazdaság* rovatban ott találjuk a *Glück-Stadler*-féle ínyesmesterségi könyveket, de nincs följegyezve a következő munka, mely egyik legérdekesebb és legtartalmasabb szakszótárunk, bár ma nem forgathatjuk szívfájdalom nélkül:

Az étlap. Gyakorlati kézikönyv az étlap előállítására és helyesírására, közel 6000 étel elnevezésének magyar, német és francia nyelven való ismertetésével, kapcsolatban az italismével, írta *Szauer Sándor*. Szombathely, Seiler Henrik utódai (Szele és Breitfeld) könyvkereskedése és könyvkiadóvállalatának kiadása. 1898.

32. l. Érthetlen ez az utalás: „Stilisztika l. 7. Középiskolai műnyelv." Azt hihetné az ember, hogy a középiskolai műnyelv rovatában stilisztikai könyveink is elő vannak sorolva, pedig erről szó sincsen. Mellékesen megjegyzem, hogy a könyv hiányosságát éppen abban látom, hogy a stilisztikákat egészen kizárja köréből, éppúgy, ahogy a szótári részben teljesen mellőzi az ismerettárak (lexikonok) könyvészetét.

36. l. A „Helyes magyarság szótárai" közé fölveendő volna az én *Jó magyarság*om első kiadása is, mely szótár alakban készült. A II. r. 604. száma alatt csak a 2. és 3. kiadásnak van helye.

II. r. A 78. lapon kezdődő „Helyesírási szabályok" című szakasz teljességét egy morzsával az is növelné, ha a szerző tudomást vett volna a következő könyvecskéről: *Felvételi kalauz*. Előkészítő a középiskolai felvételi vizsgára a magyar nyelvtanból és számtanból. *Hantos László* közreműködésével szerkesztette *Kelemen Béla*. Budapest, az Athenaeum irod. és nyomdai rt. kiadása. 1921.

102. l. *Somogyi Béla* nevénél a Ny. 354. adat téves, mert az említett helyen ily nevű szerzőről nincsen szó.

Végül még azt jegyzem meg, hogy a könyv hasznosságát és tanulságos voltát nagyban öregbítené, ha az egyes munkákról közelebbi adatokat is közölne, teszem terjedelmüket (lapszám), alakjukat, kiadójuk nevét stb. Sokszor más följegyezni való is akadna, így pl. a föntebb már érintett *Tipray János*-féle német zsebszótárnál érdekes, hogy a *Schuber* átdolgozása merőben más munka, mint az előbbi kiadások, annyira más

külsőleg is, belsőleg is, hogy a *Tipray* név bátran elmaradhatott volna róla. Az ilyen és hasonló természetű könyvészeti adatok kétségkívül emelnék *Sági* művének értékét, de így is, mint van, derék munka és jó szolgálatot fog tenni mindenkinek, aki nyelvészettel foglalkozik.

Kelemen Béla.

Olysói Gabányi János: A katonai magyar nyelv. Budapest, Stephaneum. 1923. 8°, 55 l.

A magyar katonai műnyelv a közös hadsereg idejében erős német hatás alatt állott. E hatás maradványait ma is léptennyomon tapasztalhatjuk katonáink beszédében, írásában egyaránt. Honvédségünk tollforgató tagjai már a háború előtt is igyekeztek gátat emelni e veszedelem elé, de törekvésük éppen az említett nagy hatás miatt nem járhatott kielégítő eredménnyel.

Gabányi János most megjelent könyvének az a dícséretes célja, hogy segítsen száműzni katonai nyelvünkből a benne dísztelenkedő sok magyartalanságot. Három részben tárgyalja a katonai nyelv idegenszerűségeit. Az első rész betűrendbe sorakoztatva veszi tollhegyre a helytelenül, idegen minták szerint használt magyar szavakat és szerkezeteket, a második rész a katonai szakirodalomból vett formátlan mondatokat öltözteti magyaros alakba, jó példákat nyujtva a helyes mondatalkotásra, végre a harmadik rész ismét szótári rendben a közkeletű idegen szavak magyarítását tartalmazza. Mind a három részben természetesen sok olyan magyartalanságot is megró, amely nemcsak éppen a katonai nyelvben otthonos.

A könyv általában jó nyelvérzékéről tanúskodik. Vannak helyes megfigyelései, mint a *dacára* és *ellenére* használatának megállapítása, az *előidéz* és *okoz* jelentésének különbsége, a *gondtalan* és *gondatlan* elkülönítése. Nem folytat szélmalomharcot elévült idegenszerűségek, vagy a nyelvújítás szokatlan képzésű meggyökeresedett szavai ellen, s nem akar tűzzel-vassal kiirtani minden idegen műszót. De, bár nem célunk ez ismertetésben a bírálat, nem hallgathatjuk el azt a régi igazságot, hogy a nyelvhelyesség kérdéseiben nem elég a magunk nyelvérzéke, a magunk bármily nagyterjedelmű nyelvtudása. Könnyen hibáztathatunk így nekünk szokatlan, de különben kifogástalan szavakat, szerkezeteket, vagy olyan általános szabályokat fogalmazunk meg, amelyek csak egyes esetekre érvényesek. Miért nem helyes a *föltett szándék?* Miért helyesebb *24 évig élt*, mint *24 évet élt?* A *fogva* névutó helyett csakugyan helyesebb a *miatt* ebben a mondatban: A csapat hiányos fölszerelésénél fogva nem harcraképes, — de azért nem mondhatjuk, hogy a *fogva* okhatározó névutó használata nem kívánatos. Azt sem mondhatjuk ki szabályként, hogy a többszörös jelzők közül a hosszabbak előbbre kerüljenek, mint a rövidek. Talán a könyv címében is ezért van *katonai magyar nyelv* az értelem szerint helyes *magyar katonai nyelv* helyett? De nem ez a néhány elsietve tett szabályféle megjegyzés a fontos ebben a könyvben, hanem a nagyszámú idegen szónak és idegenszerű szerkezetnek, szóhasználatnak gyakorlati példákon való magya-

rítása. Éppen azért kiválóan alkalmas arra, hogy katonáink között anyanyelvünk megbecsülését, szeretetét erősítse.

A munkához *Tolnai Vilmos* írt előszót, amelyben tájékoztatja az olvasót a nyelvjárás, irodalmi nyelv, köznyelv és csoportnyelv fogalmáról, továbbá röviden a műszó kellékeiről (részletesebben l. MNy. XIX, 76). Egyúttal találóan mutat rá arra a tunya közömbösségre, amellyel a magyar ember nyelve iránt viseltetik. „A francia szégyennek és véteknek tartja, a műveletlenség bélyegét süti rá, ha valaki nem beszél és ír helyes franciasággal. Nálunk megmosolyogják, ha valaki hibásan beszél franciául vagy németül, de rossz magyarságáért senkit meg nem rónak."

Ságí István.

Schmidt József: A nyelv és a nyelvek. Budapest, 1923. Athenaeum. 8°, 238. l.

Schmidt József az Athenaeum „Élet és tudomány" című új vállalkozásában megjelent nyelvtudományi bevezetése a nagyközönség számára a nyelvtudomány népszerűsítése céljából készült. A könyv a szakember számára semmi újat nem hoz, mert szerzője az előszó szerint feladatának a nyelvtudományi alapelvek, módszerek és eredmények egyszerű — de korántsem teljes — összefoglalását tartotta. *Schmidt József* ez új műve nagy könnyedséggel, elevenséggel és lendülettel íródott meg, a fonetikai alapismereteket tárgyaló „A külső nyelv" című fejezettől eltekintve, mindenütt egyszerű és világos az előadása, a nyelvtudományt népszerűsíteni mindazonáltal aligha fogja, mert a nem szakembert elriasztja az idegen, főleg modern nyelvekből vett példák sokasága, amelyeknek magyar nyelvre fordítását is sok esetben elmulasztja. Bár magyar szakirodalmunk csak úgy önti a nyelvi jelenségeket magyarázó magyar nyelvi példákat, *Schmidt József* csodálatosképen csak ritkán nyúl hozzájuk. Szolgálatot tehet azonban e könyvecske kezdő nyelvészeinknek, kiknek még nehéz *Paul* és *Wundt* idevágó munkája, s akik a külföldi nyelvtudományi bevezető művekhez alig tudnak hozzájutni. Olyan kérdések ugyan nincsenek benne, melyek *Horger Antal* és *Gombocz Zoltán* kitűnő könyveiben meg nem találhatók, az anyag feldolgozása, csoportosítása és felfogás tekintetében sem hoz semmi újat, de mivel szerzője a tudomány mai színvonalán áll, a nyelvtudomány lélektani módszerét nemcsak hangoztatja, hanem könyvecskéjén következetesen alkalmazza is, kezdő nyelvésznek *Horger* és *Gombocz* könyvei mellett hasznos kalauza lehet. Ismereteit azért is gyarapíthatja, mivel a nyelvtudományi módszertanon kívül eső kérdésekkel, amelyekre *Horger Antal* kitűzött céljánál fogva csak egészen röviden tér ki, milyen a nyelvek rokonsága, osztályozása, bővebben foglalkozik. A nyelvek genealogiai osztályozásánál nem elégszik meg a legfontosabb nyelvtörzsek és tagjaik felsorolásával, hanem bélyegző vonásaikat is adja és az egyes nyelvtörzseknek egymáshoz való viszonyára, különösen az indogermán-finnugor és indogermán-semita ősrokonság kérdésére is kiterjeszkedik. Még hasznosabbá tehette volna *Schmidt József* e könyvét, ha nem tartózkodott volna a „vitás

kérdések feszegetésétől". Nem érezteti sehol sem, hogy a nyelvtudomány elvi kérdései körül milyen harcok folytak, s hogy egyes kérdésekben nemcsak a külföldi, de még hazai nyelvtudósaink között is mekkora űr tátong. Olyan könyvre volna szükség, amely nemcsak a nyelv eredetéről és a hangváltozások okairól való — minden összefoglaló szakkönyvben megtalálható — különböző felfogásokat ismerteti, hanem a nyelvtudomány minden alapkérdésének, sőt magáról a nyelvtudományról vallott nézeteknek a történetét adja a legrégibb kortól napjainkig.

Szidarovszky János.

II.

Aczél József: Ős görög eredetünk és a kun-szittya nyelv. Veszprém, 1924. 8°, 71 l.

Úgy gondoljuk, olvasóink tisztában lesznek e mű értékével, ha „A módszer a nyelvészetben" című fejezetből a következőket idézzük: „Ilyen tekintély volt nálunk *Budenz* és az ugor rokonságra vonatkozó elméletét hallatlan szertelenségeivel együtt behozta nyelvtudományunkba. Én se tagadom az ugor rokonságot, de ez elenyészően csekély igazi származásunkkal szemben, mert mi elsősorban görögök vagyunk. Nyelvünk szókincsének kilenctized része görög, grammatikánk is nagy részben az. Fajilag is kétségtelen ősgörög eredetünk, az ősi faj minden nemes tulajdonságát megőrizve."

Bornemizzà Peter: Tragoedia magiar nelvenn, az Sophocles Electraiabol Nagiob rezre forditatot, ęz az Kerezteneknek erkoeczőknek iobitasokra peldaùl szepen iateknak mogia szerint rendeltetet Pesti — — deak altal. (Viennae Avstriae) M. D. LVIII. — *Szabó Károly* Régi Magyar Könyvtára I, 35 említi Bornemisza Péternek (máskép Petrus Abstemius Pannonius de Pesth) Bécsben 1558-ban megjelent Sophocles Elektrája fordítását, illetőleg átdolgozását. Példányt a műből azonban nem látott. Most a szerencsés véletlen folytán előkerült e műnek egy példánya. Dr. *Krüger Hermann*, a gothai tartományi könyvtár igazgatója talált e könyvtárban egy példányt s erről dr. *Ferenczi Zoltán*t értesítette, majd neki használatra a művet elküldötte. Dr. *Ferenczi* értékes tanulmány kíséretében a művet az Akadémia I. oszt. 1923. okt. 8-án tartott ülésén bemutatta. Közadakozásból azután e művet dr. *Ferenczi* hasonmásban kiadta. Az értékes hasonmás-kiadás kétféle papíron jelent meg. Kapható az Eggenberger-könyvkereskedés(Rényi Károly)ben.

Erdélyi Irodalmi Szemle. A „Keresztény Magvető" irodalmi melléklete. Szerkeszti dr. *Borbély István.* Kolozsvár, LVI. évf. 1. számú melléklet. 1924. Január. — A címül írt folyóirat, melynek alapításában Erdély legjobb szépírói és tudósai vettek részt, hármas célt tűzött maga elé: *a)* Be akar számolni mindarról, ami az oláh fennhatóság alá került magyarság körében a szépirodalom és a különböző tudományok terén magyar nyelven megjelent; *b)* tájékoztatni kívánja közönségét arról, ami e két körben Csonka-Magyarországon látott napvilágot;

c) végül ismertetni óhajtja az Erdélyben oláh és német nyelven megjelent fentjelzett tudománykörbeli munkák magyar vonatkozásait. — Az előttünk fekvő számban dr. *Csüry Bálint*, aki a magyar nyelvtudományi részre a folyóirat főmunkatársa, ismerteti a magyar akadémiai helyesírást, valamint a MNyelvben megjelent *lej* vagy *leu*ről szóló eszmecserét. Dr. *Bitay Árpád* a csíki székely *bütürmesz* (1. ‚zömök, alacsony és vastag'; 2. ‚akadékoskodó, húzódozó, tökéletlen ember') tájszó eredetéről ír. Szerinte < tör. *bitirmez* ‚aki valamit el nem végez — el nem végző'.

Levéltári Közlemények. A m. kir. Országos Levéltár folyóirata. Szerkeszti *Csánki Dezső.* Budapest, 1923. I. évf. 3—4. — E hézagpótló folyóirat gazdag tartalmából magyar nyelvtörténeti értéke miatt megemlítjük *Mályusz Elemér* dolgozatát, amelyben a szerző folytatólag közli az Orsz. Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar leveleit (az első közlemény I. évf. 1—2. sz.).

Szinnyei Josef: Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur. Zweite, verbesserte Auflage. Berlin-Leipzig, 1923. 8° 50. (Ung. Bibliothek. Erste Reihe 1.) — Nagyértékű, kitűnően tájékoztató füzet a magyarság eredetéről, nyelvéről, ősműveltségéről. A szerző e második kiadásban az újabb eredményeket gondosan figyelembe vette.

Frans Äimä: Millä tavoin voidaan erinäisten kokeiden avulla valaista *s*-äänteen muodostamista? (= Hogy lehet különböző kísérletek segítségével megvilágítani az *s*-hang képzésmódját?). Különny. a turkui süketnéma-iskola lapjából. Turku, 1923. 7 l.

A szerző különösen arra a kérdésre keres feleletet, hogy vajjon a kymographion vagy a palatographia segítségével lehet-e az *s*-hang képzésmódját jobban megfigyelni. A magyar *sz* képzésmódját is tárgyalja.

Frans Äimä: Übersicht der akustischen Vokaluntersuchungen der jüngsten Zeit (1911—1922). Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Ser. B. Tom. XVIII. Nr. 3. 8°. Helsinki, 1923. ASF. 231 l.

Az akusztikai fonétikának egyik legnehezebb kérdése a magánhangzók hangszínének, illetve, ami ezzel egyértelmű, a szájüreg-rezonátor saját-hangjának a megállapítása. *Äimä* az idevonatkozó újabb, rendkívül gazdag irodalom beható és kritikai ismertetésével nagy hálára kötelezte a fonétika művelőit.

Lauri Kettunen: Lauseliikmed eesti keeles (= A mondatrészek az észt nyelvben). Dorpat, 1924. Ára 125 észt márka. 8°, 96 l.

Az észt nyelv rövidrefogott, de világos és áttekinthető berendezésű leíró mondattana.

Grai si suflet. (A nyelvek és a lélek.) Revista „Institutului de Filologie si Folklor". Publicată de O. Densusianu. Bukarest, 1923. I. kötet, 1. füzet. 8°, 168.

Ez új folyóirat cikkei közül különösen a szerkesztő bevezető tanulmánya (Újabb irányok a filológiai kutatásban) és Irano-romanica című cikke érdekelhet bennünket közelebbről. Ez utóbbira még visszatérünk.

Schönebaum Herbert: Die Kenntnis der byzantinischen Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme. Berlin-Leipzig, 1922. (R. Gragger, Ung. Bibliothek. Erste Reihe 5.) 8° IV, 50.

A figyelemreméltó dolgozat egyes fejezeteinek ezek a címei: 1. Joh. Malalas' Bericht über den König Μοῦγελ. 2. Theophylaktes Sym. Bericht über das Kastell der Matzaren. 3. Theophanes Confessors Bericht über den König Μουάγερις. 4. Georgius Monachos' Bericht über den bulg.- byz. Krieg 838—40, 893—94 (Untersuchung über den Namen der Οὔγγροι, der Οὖννοι, der Τούρκοι). Das XVIII. Kapitel der sogen. Taktik Leos des Weisen. 6. Die Nachrichten über die Ungarn in „De aministrando imperio" des Konst. Porphyrogennetos. 7. Übersicht über die Geschichte der Ungarn nach den byz. Quellen.

H. Schuchardt: Primitiae linguae Vasconum. Halle, 1923. M. Niemeyer, 8°, 34 l.

A nagynevű nyelvtudós, aki egyebek közt a rejtélyes baszk-nyelvnek is egyik legalaposabb ismerője, könyvét bevezetőnek szánta azok számára, kik e nyelvvel tudományosan kívánnak foglalkozni. Gazdag nyelvtani magyarázatait a Leizarraga-féle 1571-ből való baszk Új-Szövetségfordítás egy részletéhez (Lukács XV, 11 kk.) kapcsolja.

Fr. Schürr: Sprachwissenschaft und Zeitgeist. Eine sprachphilosophische Studie. Marburg a. L., 1922 (Die Neueren Sprachen. XXX. köt. 1. melléklet).

Kísérlet a *Bergson*-féle intuiciós filozófiának alkalmazására a nyelvtudományban. A szerző szerint a nyelv élete és fejlődése az értelem és az intuició különböző irányú szellemi erőinek egymásrahatásából érthető meg. Ugyane két tényezőt kell a nyelvi folyamatok vizsgálatában is érvényre juttatni, a mindent széttagoló, megőrlő analizisen túlemelkedve, a nagy történeti összefüggések szemléletéig, a teremtő szintézisig kell eljutni. A nyelvtudomány célja megállapítani a kapcsolatot a nyelvi jelenségek és a közösség szelleme között, amelyből amazok kisarjadtak. *Schürr* füzetéről *K. Vossler* a Cultura Italinanában rendkívül elismerő tanulmányt írt.

Max Vasmer: Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I. Die Iranier in Südrussland. Leipzig, 1923. 8° IV, 79.

Vasmer célja megállapítani azt a területet, ahol a szlávság őshazája volt. A szerző szerint az az idő, amikor a szlávok még az őshazában együtt laktak, a Kr. u. IV. század, s az az idő, amikor az ősszláv nyelv az indogermánság balto-szláv részéből kiválhatott, körülbelül a Kr. e. IV. század. A feladatot nyelvészeti alapon óhajtja megoldani, még pedig jövevény közszavakkal és ugyanilyen helynevekkel. Az őshazát eddig min-

denki a mai Lengyel- és Oroszországban kereste. A szerző is itt kutatja. Feladatát már most úgy óhajtja megoldani, hogy Oroszország területeiből megvizsgálja azokat, amelyekre régi tudósítások, régi nyelvi anyagok állnak rendelkezésére. A megjelent füzet Dél-Oroszország régi népességének: a kimmereknek, a szkythákna és szarmatáknak személy- és helynévi maradványait vizsgálja s megerősíti azt a tételt, hogy e nyelvi maradványok, amennyiben megfejthetők, túlnyomó részükben az indogermánság iráni nyelvi ágából fejthetők meg. Az irodalom teljes ismeretével készült kiváló dolgozatnak sok magyar vonatkozása is van. S itt nemcsak arra célzunk, hogy az egykor hazánkban lakott Ἰάζυγες iráni nép volt (v. ö. iráni *yazu-*, óind *yahu-* ‚rastlos'), hanem a magyarság ittlakása idejében történt jász bevándorlásra is; e jászok kétségtelenül irániak: alánok voltak.

NYELVMŰVELÉS.

Gáncsolt szavak? Kelemen Béla *Újabb műszaki szótáraink*ról írt tanulságos ismertetésében (MNy. XVIII, 52.) örömét fejezi ki azon, hogy az Aerotechnikai Szótár szerkesztői „a helyes" szóalkotást nem hangoztatják különösebben, és hogy „szabadon élnek oly *sokat gáncsolt szavakkal*, minők a *biztonság*, *bókony*" stb. Itt még kilenc ilyen „sokat gáncsolt" szót sorol föl az ismertetés írója, csakhogy az összesen tizenegy szó közül három egyáltalán nem tartozik a gáncsolt és gáncsolható szavak közé. Nem tudok mindjárt a második szónak, a *bókony*-nak gáncsolásáról, s nem a *forma* szóéról sem, amely a további példák közt látható. Alig tarthatta egyiküket is valaki „helytelen" szóalkotásnak. Hiszen a *bókony* igen elterjedt népi szó (l. MTsz.) és német eredetű (< úfn. *balken*, l. EtSz.). A *forma* meg azért nem lehet „helytelen" szóalkotás, mert még Krisztus születése előtt keletkezett a rómaiak nyelvében (vö. *Forma* dat esse rei, stb.). A harmadikat, amelyet a sokat gáncsolt szavak közt olvasni, a *támasz*-t, meglehet hogy hibáztatták nyelvtörténetet nem ismerő, de mindazonáltal buzgón nyelvőrködő újságírók (a Budapesti Hirlap például minden *támaszpontot* szélesebb alapra fektetett *támaszponttá* épít át), de oktalanul és tájékozatlanul tették, hiszen a *támasz*, amint minden nyelvész tudja, megvan már a kódexek korában is, és éppen olyan „helyes" szó, akár az *eresz*, *rekesz*, *válasz* stb. (l. TMNy. 500). A *bókony*, *forma* és *támasz* szavakat tehát nem írhatjuk a nevezett szótár nyelvhelyességi „engedékenységeinek" dícsérendő számlájára. *Zolnai Gyula*

NÉPNYELV.

Jókai tájszavai.*

locsog: azt mondta, ne locsogjak, s hogy mégis tovább beszéltem, hát felképelt 75 : 178.

locsperdi: te pribék, l., himpellér, kákompilli 74 : 173.

lóhitáz: alámentek annak a csodálatos földnek, ami meghajlik a szekér alatt, míg terhével végig gördül rajta; úgy mondják: l. 32 : 107.

ki-lődörög: azzal kilődörgött a szobából 62 : 22.

lötyföl: (a kocsi) alakja hasonlít egy fél görögdinnyéhez, melyet a bizonytalan fenekű úton lötyfölt alá s fel négy magos rugó, hogy a benn ülők nyelvüket harapták, ha beszéltek 16 : 5.

el-lötyög: jó lesz ellötyögni a nyáj után 88 : 92.

máholás: mindenütt buja fű volt, szederindás, m. haraszt K. III. 177.

**makuka:* felaprózott lenmagpogácsa az olajütő sutuból 69 : 82.

**mammog:* evés közben s minden falat bekapása után bezárta a száját, úgy mammogott, nehogy a szájába lásson K. III. 23. a gróf megint gondolt valamit, mert nagyon mammogott a szájával 62 : 67.

meg-markolász: ezek valami részeg ouvrierek, akik hamar megmarkolásszák az embert 4 : 99.

meg-menekít: a másik lovag, ki veled együtt akart szökni s kit megmenekítél 25 : 280.

be-meszel: (becsap, megcsal) 15 : 258.

**meg-meszel:* hanem aztán, hogy a vásárnál nem meszeli-e meg, aki engedi magát, arról nem állok jót 88 : 30.

**mócsing:* cuvág, mint a mészárosok mondják, egy kis csont és mócsing a húshoz, hogy kiüsse a fontot 43 : 225.

mókherol: hát te fiacskám mit mókherolsz ilyen késő éjszaka 63 : 87.

mórikál: fejét, farkát billegetve m., mint valami jó ismerős 96 : 422.

mórikáz: egy kicsit kérette magát, egy kicsit mórikázott 62 : 300.

át-nádal: majd átnádalnak valamerre az üres szekérrel 17 : 169.

nádlás: ócska volt már a háza fedele, gyermekkoromban sokszor meghuzigáltam a nádlása alját 22 : 40.

nadrágujjas emberke: abba a borba áztasd bele azt a gyökeret, akit úgy hínak, hogy n. 88 : 23.

nehezkendik: karjáról csüngve n. a felesége 99 : 300.

**neszel:* csitt, baba! neszelé őt anyja 10 : 17.

netrebuja: neked is beadott valami netrebuját 88 : 88.

nohi: népies elnevezése a lábaknak 90 : 259.

nótafikálás: kora hajnalban hallani a nótafikálását, ahogy a kertben gyomlál 88 : 8.

nyámnyila: nyaffadt, ny. nemzedék 90 : 11.

nyávadt: minek szeded fel ezt a ny. halaványbábot 37 : 103.

* Vö. MNy. XVIII, 134, 181; XIX, 56, 145.

**nyervákolás:* a vadmacska nyervákolása 33 : 134. hiúz 66 : 2. macska 79 : 109.

**nyiharász:* elkezdett körben futtatni nyiharászva, fujtatva 78 : 95.

**nyihog:* a nősténynyszarvas valami nyugtalan, nyihogó, szűkölő sírást hallat 1 : 10.

nyihorog: a jobbvérű faj kacag és ny. 13 : 81.

nyögve-nyelő: l. gánica.

nyühöge: l. kákompille.

**nyüzsög:* onnét ugatott a nyalka huszárra... odacsalta a nyüzsögő állat fejét térde közé 22 : 197.

**nyüzsgölődik:* a legény nyüzsgölődve tekintgetett jobbrabalra 51 : 133.

el-ógmóg: a fiskális sokáig elógott-mógott magában, hogy már minek jönnek megint ilyen csodabogarak a világra 43 : 97.

ordínánc: hogy a nyavalya járjon vele ordinánccot 51 : 283.

orr-bosszantó: tegye fel a ténsúr azt az orrbosszantót 88 : 30.

orr-lapító: az orrlapítót (szemfödelet) kifizetem a számodra 87 : 109.

el-paráhol: a derültséget nem bírta elparáholni a királyi biztos haragos tekintete 74 : 293.

ki-paráhol: a kemence fenekét kiparáholni 76 : 74.

meg-paráhúl: a húst a nyereg alá szorították, ott majd m. a lovaglás alatt 64 : 208.

meg-pecegtet: mutatóujja hegyével megpecegtetve a szagműszerét 86 : 104. *Szendrey Zsigmond.*

(Folytatjuk.)

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XXII. közgyűlés (1924 január 29-én).

Melich János alelnök „Honfoglaláskori bolgár-török nyomok hazánk keleti részeiben" című értekezéssel nyitotta meg a közgyűlést. Utána *Gombocz Zoltán* olvasta fel titkári (l. MNy. XX, 99), majd a Szily-jutalom odaitélése tárgyában kiküldött bizottság (Szily K., Melich J., Gombocz Z.) jelentését. A közgyűlés a bizottság indítványára az 1923. évi Szily-jutalmat *Jakubovich Emil*nek ítélte oda a MNy. XIX. évfolyamában megjelent nagybecsű nyelvtörténeti fejtegetéseiért. *Sági István* pénztárnok bemutatja pénztári jelentését az 1923. évről s ismerteti az 1923. évi költségvetést (l. MNy. XX, 101—3). A közgyűlés a pénztáros előterjesztéseit elfogadja s *Gulyás Pál* indítványára, aki a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését terjesztette elő, a pénztárosnak az elmult évre a fölmentvényt megadja, buzgó működéseért pedig köszönetet szavaz neki. A közgyűlés új fővárosi választmányi tagokul a következőket választotta meg: Gulyás Pál, Hóman Bálint, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Németh Gyula, Putnoky Imre, Szendrey Zsigmond, Zlinszky Aladár. Vidéki választmányi tagok lettek: Karácsonyi János, Kardos Albert, Pápay József, R. Prikkel Marián. — Végül a

közgyűlés egyhangú lelkesedéssel elfogadta Szinnyei József elnöki indítványát, hogy a közgyűlés *Setälä Emil* helsinkii egyetemi tanárt, Társaságunk egyik legrégibb tiszteleti tagját, abból az alkalomból, hogy február 27-én tölti be élete 60. évét, üdvözölje.

Titkári jelentés 1923-ról.

Midőn jelentésemet a hagyományos sorrendben a szellemieken kezdem, legyen szabad a t. közgyűlés figyelmét Társaságunk tudományos irányának és törekvéseinek egy olyan jellemző vonására felhívnom, amely folyóiratát, a Magyar Nyelvet is sok tekintetben megkülönbözteti a rokon területeken működő folyóiratoktól. A nyelvi és történeti kutatások gyümölcsöző kapcsolatára gondolok. Ez a kapcsolat, amely a legutóbbi években talán a legtermékenyebb volt, nem új és nem is a véletlen műve Társaságunk alapítójának, jelenlegi díszelnökének, Szily Kálmánnak kezdettől fogva az volt a törekvése, hogy a nyelvészeket és történészeket közös feladatok megoldására egy táborba egyesítse, közös munkateret nyisson számukra, mert hiszen „ha a história és filológia külön-külön műhelyben dolgoznak is, végkép el nem szakadhat egyik a másiktól" (MNy. IV, 189). S csakugyan, ha elfogadjuk azt, hogy a nyelvtudomány feladata a nyelvfejlődés egyéni és tömeglélektani föltételeinek vizsgálata, e meghatározással a nyelvtörténetet az egyetemes történet alkotó részévé tesszük. Mert hiszen természetszerűleg minden történeti esemény, társadalmi átalakulás, minden új szellemi áramlat, a művelődés tárgyainak vándorlása és változása, fejlődése, amennyiben vagy a nyelvközösséghez tartozó egyén lelki alkatát, vagy a közösség összetételét, szerkezetét, tehát az egyesek egymáshoz való viszonyát változtatja meg, nyelvi változásnak lesz indító okává és irányítójává. Minden nyelvi változás történeti esemény (e szót legtágabb értelmében véve), s minden történeti esemény visszatükröződik a nyelv életében is.

A história és a nyelvtudomány viszonya tehát nem külső és egyoldalú; nemcsak a nyelvtudomány használja fel vizsgálataiban a történeti kritika, művelődéstörténet, paleográfia stb. megállapításait, hanem megfordítva, történeti, különösen őstörténeti kérdések megoldásában a nyelvtudománynak a maga sajátos, fejlett módszerével döntő szava lehet. Az a gondolat, amelynek Leibniz már több mint 200 esztendővel ezelőtt kifejezést adott: *nihil maiorem ad antiquas populorum origines indagandas lucem praebere, quam collationem linguarum*, minálunk voltaképen csak az utóbbi években vált valóra. Az egymásba fonódó, szerves egységet alkotó históriai és nyelvi kutatások eredménye a magyar őshaza és ethnikum kérdésének, a hún-, avar-, bolgár-, besenyő-, székely- és jász-kérdésnek kielégítő, legalább egyelőre kielégítő megoldása s hazánk honfoglaláskori

ethnikai viszonyainak földerítése, s nem a véletlen műve, hogy e kutatások javarésze a M. Nytud. Társaság és a Magyar Nyelv körül csoportosult.

Mindamellett a Magyar Nyelv mult évi szerény 10 íves kötete is tanúságot tehet róla, hogy az egyoldalú historizmus vádja nem illethet bennünket. Hogy csak a nagyobb cikkeket említsem, Karácsonyi János, Melich János és Pais Dezső történeti-nyelvi kérdéseket fejtegető cikkei mellett Gragger Róbert és Jakubovich Emil az Ómagyar Máriasiralomról, illetőleg a tihanyi alapító levélről közöltek mélyenjáró tanulmányt, míg Gyomlay Gyula, Klemm Antal és Zolnai Béla nyelvlélektani, illetőleg nyelvesztétikai problémákkal foglalkozott.

A mult évben a nyári szünet kivételével, minden hónapban tartottunk felolvasó-ülést. A januári közgyűlésen Melich János alelnök bemutatta a honfoglaláskori Magyarország ethnikai viszonyaival foglalkozó készülőben lévő munkájának egy fejezetét. Február 20-án Timár Kálmán a Jordánszky-kódexről értekezett, Gombocz Zoltán Jacobsohn *Arier und ugrofinnen* című művét ismertette. Március 20-án Horger Antal A *d—gy* helynévképző történetéhez című értekezését terjesztette elő, s a titkár bemutatta Csűry Bálint tanulmányát A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformáiról. Április 17-én Zolnai Gyula felolvasta Az alárendelt mondatok fajairól című dolgozatát. Május 15-én gróf Zichy István a Nyelvtudomány és őstörténet viszonyát fejtegette, Melich János pedig helyneveink egy csoportjáról értekezett. Október 16-án Jakubovich Emil adalékokat közölt XV. századi nyelvemlékeink sorozatához, Melich János pedig Vág, Garam, Ipoly címen tett bíráló megjegyzéseket Niederle könyvére. November 20-án Németh Gyula a Tarján törzsnév eredetét fejtegette, Gombocz Zoltán pedig F. de Saussure hátrahagyott nyelvlélektani munkáját (Cours de linguistique générale) ismertette. Végre december 18-án Melich János Pozsony város nevével foglalkozott, Gombocz Zoltán pedig néhány jász személynevünk oszét eredetét fejtegette.

A szellemiek után Társaságunk anyagi ügyeire térve át, mindenekelőtt meg kell állapítanom, hogy a nyomdai árak folytonos emelkedése, melynek mértéke még a tavalyit is felülmúlta, komolyan veszélyeztette költségvetésünk egyensúlyát. Mult évi költségvetésünkben a Magyar Nyelv nyomására 350.000 K-t irányoztunk elő, olyan összeget, mely az akkori nyomdai árak szerint bőven fedezte volna egy 12 íves kötet költségeit. Csakhogy egy ív nyomtatási költsége (papiros nélkül) februárban már 32.845, júliusban 82.800, decemberben pedig 483.270 K-ra szökött fel, úgyhogy az év végén az előirányzott egész összeg nem lett volna elegendő $^3/_4$ ív kinyomatására sem. Ez magyarázza meg, hogy az 1923. évre előirányzott 466.693 K helyett valójában 1,289.015 K kiadásunk volt. Hogy az esztendő mégis adósság nélkül zárult, azt elsősorban Melich János alelnökünk

hálára kötelező buzgalmának köszönhetjük. De hálával kell megemlékeznünk jótevőinkről is, kik adományaikkal s alapítványaikkal segítségünkre siettek. Adományokból 711.340 K, alapítványokból 575.700 K folyt be pénztárunkba. Legyen szabad a nagyobb adományokat egyenként is felsorolnom: Futura r.-t. 380.000, Hangya szövetkezet 100.000, Br. Kornfeld Ferenc 10.000, Fehér Géza gyüjtése (Szófia) 80.000, Kollányi Ferenc 10.000, Gombássy Ferenc 25.000, Pintér Jenő 13.310 K.

A tagok száma 1923. dec. 31-én: 7 tiszteleti, 102 alapító, 367 rendes tag, 502 előfizető, összesen 978 (illetőleg azokat is számítva, kik kötelezettségüknek nem tettek eleget, 1011). A mult közgyűlés óta a következők léptek be alapító tagjaink sorába: Bartóky József 2000, Benkő József (I. részl.) 1000, Csánki Dezső (I. részl.) 1000, Ecseri Lajos 2000, Erdélyi Lajos 2000, Frencz Géza 2000, Heltai Lajos 100.000, Hóman Bálint 2000, Pálóczi Horváth Zoltán 2000, ifj. Jambrekovich László 5000, Kecskemét városa 10.000, Eszterházy hercegi ktár (Kismarton) 20.000, Losonczi Zoltán 3000, Máder Béla 2000, R. Nagy László 2000, Pázmán József 2000, Putnoky Imre 5000, ifj. Radványi Sándor 2000, Rexa Dezső 2000, Sági István 5000, Szendrey Zsigmond 3000, Tóth László 3000, gr. Vigyázó Ferenc 200.000 K.

Végül hálás köszönettel kell e helyütt is megemlékeznem a nm. vk. miniszter úrról, ki az 1924. évre 6,600.000 K államsegély engedélyezésével lehetővé tette, hogy az új esztendőnek némi bizalommal vágjunk neki, annak ellenére, hogy egy ív nyomdai költsége már közel jár az 1 millió koronához. De az állam nagylelkűsége reánk is kötelezettséget ró, nevezetesen kötelességünkké teszi, hogy tagdíjainkat lényegesen fölemeljük. Hiszen 100 K-s tagdíj, 200 K-s előfizetési díj, 2000 K-s alapítvány a mai viszonyok között csakugyan anachronizmusnak tűnik fel. Ebben a kérdésben az alapszabályok módosítása ügyében összehivandó rendkívüli közgyűlés lesz hivatva dönteni.

Kérem a t. közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni.

Gombocz Zoltán.

Pénztári jelentés 1923-ról.

Mint a választmánytól kiküldött számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy f. hó 10-én a Magyar Tudományos Akadémia bizottsági termében a Társaság számadásait és pénztárnaplóját tüzetesen megvizsgáltuk és teljes rendben találtuk. Megállapítottuk, hogy a bevételek és kiadások jegyzéke tételről tételre megfelel. Az alapítványok 1923-ban 575.700 K-val szaporodtak. Tiszta vagyonunk 4,720.922 K. Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztáros úrnak a fölmentvényt — elismerésének kifejezésével — adja meg. Budapesten, 1924 január 10-én. Dr. Erdélyi Lajos, Dr. Gulyás Pál pénztárvizsgálók.

1. Bevételek és kiadások 1923-ban és költségvetés 1924-re.

I.

Bevétel	Bevétel 1923-ban		Költségvetés 1924-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék	3237	66	4480122	—
Tagdíj és előfizetés	336100	—	1850000	—
Adomány	711340	—	—	—
Fölülfizetés	440	34	—	—
Eladott kiadványok	204830	—	50000	—
Alapítványok	575700	—	—	—
Kamatok	312449	—	250000	—
Államsegély	3595000	—	3300000	—
Kisorsolt záloglevelekért	22200	—	—	—
A Szily-alaptól záloglevelekért	7120	—	—	—
Postaköltség megtérülése	720	—	—	—
Összesen	**5769137**	—	**9930122**	—

II.

Kiadás	Kiadás 1923-ban		Költségvetés 1924-re	
	kor	fill.	kor.	fill.
Tiszti díjazás	2000	—	40000	—
Írói tiszteletdíj	2180	—	150000	—
A Magyar Nyelv nyomatása	1138718	—	10675000	—
Különnyomatok	7467	—	100000	—
Irodai kiadás	16004	—	80000	—
Expedició, vegyes kiadás	113245	—	300000	—
Könyvárusi százalék	688	—	5000	—
A Szily-alap kiegészítése és kamata	5520	—	100520	—
Folyószámla-tartozás törlesztése	3193	—	—	—
Alapítványok tőkésítése	—	—	484900	—
Összesen	**1289015**	—	**11935420**	—

A maradék 1923-ról 1924-re 4.480.122 K, ebből 3.300.000 K 1923 december havában kiutalt államsegély, 484.900 K pedig el nem költhető alapítványi tőke.

Az 1924-re szóló költségvetés bevétele 9.930.122 K, kiadása pedig 11.935.420 K, úgyhogy 2.005.298 K kiadás fedezetlen.

2. Alapítványok állása.

Áthozatal 1922-ről 128,400, Balogh Jenő Nagylózs (kieg.) 6000, Bárdos Remig (kiegészítésül) 4000, Bartóky József 2000, Benkő József (I. részlet) 1000, Bogdánfy Ödön (kiegészítésül) 300, Csánki Dezső (I. részlet) 1000, Csűri Bálint (kiegészítésül) 7000, Ecseri Lajos 2000, Erdélyi Lajos 2000, Erdős János (kiegészítésül) 700, Frencz Géza 2000, Gálos Rezső (kiegészítésül) 9000, Gombocz Zoltán (kiegészítésül) 10.200, Győr: pápóci prépostság (kiegészítésül) 1000, Halász Dénes (kiegészítésül) 200, Heltai Lajos 100,000 Hóman Bálint 2000, Hornyánszky Viktor (kiegészítésül) 5000,

Pálóczi Horváth Zoltán 2000, Jakubovich Emil (kiegészítésül) 11,000, Ifj. Jambrekovich László 5000, Kecskemét városa 10,000, Kismarton: Esterházy hercegi könyvtár 20,000, Klemm Antal (kiegészítésül) 4000, Losonczi Zoltán 3000, Mader Béla 2000, Melich János (kiegészítésül) 2000, R. Nagy László 2000, Palkovics Sándor (kiegészítésül) 1000, Pápay József (kiegészítésül) 2500, Pázmán József 2000, Pintér Jenő (kiegészítésül) 1800, Putnoky Imre 5000, Ifj. Radványi Sándor 2000, Rexa Dezső 2000, Sági István 5000, Szendrey Zsigmond 3000, Szinnyei József (kiegészítésül) 100,000, Szőts Ferenc (kiegészítésül) 500, Tóth László 3000, Vargha Damján (kiegészítésül) 2500, Gróf Vigyázó Ferenc 200,000, Vikár Béla (kiegészítésül) 1000, Gróf Zichy István (kiegészítésül) 26,000, Zolnai Gyula (kiegészítésül) 2000, összesen 704,100 korona. Ebből 135 alapítótag alapítványa 678,200 K, a Társaság tőkésítése az 1905—1914. évek bevételeiből 25,900 korona.

3. A Szily-alap állása.

Földhitelintézeti záloglevelekben	13,000 kor.
Készpénzben	8.600 „
Összesen:	21,600 kor.

4. A Társaság vagyona.

I. Értékpapirokban:

Földhitelintézeti 4% K. é. záloglevelekben	10.000 kor.
Földhitelintézeti 4% szab. talajjav. záloglevelekben	42.000 „
Hadikölcsön-kötvényekben	30.200 „
Földhitelintézeti pénztárjegyekben . . .	150.000 „
Összesen	232.200 kor.

II. Készpénzben:

Pénztári maradvány 1923-ról	4,480.122 kor.
A Szily-alap készpénze	8.600 „
Összesen	4,488.722 kor.
Értékpapirok és készpénz összesen	4,720.922 kor.

Karácsonyi János c. püspök, nagyprépost Társaságunknak 1924 januárjában szabad rendelkezésre 1,000.000 koronát adományozott.

LEVÉLSZEKRÉNY.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv"-nek szerkesztősége (VIII. ker., Múzeumkörút 6—8) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre készséggel válaszol.

8. **Aviatika.** A MNy. XIX, 132. lapján az aviatika új műszót a latin *avis*-szal akartam kapcsolatba hozni. Tévedtem, de örülnöm kell tévedésemnek, mert ezzel alkalmat adtam egy névtelen cikkírónak, hogy a helyes magyarázatot (MNy. XX, 43) cáfolatképen kifejthesse. — Az *aviatika* = röpüléstan fordítást azonban továbbra is fenntartom. *Sz. K.*

9. T. Z. úrnak, Budapest. Köszönjük, hogy felhívta figyelmünket arra a tájszógyüjteményre, amelyet *Halka István „A somogyi köznép között forgó szavak jelentéseikkel együtt"* címen a *Kubínyi* és *Vahot* szerkesztésében megjelenő Magyarés Erdélyország képekben III. kötetében (39—40; 1854) közzétett. A szógyüjtemény kétségkívül érdekes, de arról mégsem lehet szó, hogy a Magyar Nyelvben újból közzétegyük. A MTsz. segítségével ugyanis könnyű megállapítani, hogy *Halka* gyüjteménye szóról-szóra egyezik azzal a somogyi tájszógyüjteménnyel, amelyet *Körész Kelemen* a Nyr. II, 375—7. lapján közölt. Erről a közleményről már a MNy. XIII, 206 kimutattam hogy nem eredeti gyüjtésen alapul, hanem a Tud. Gyüjt. 1830. VII. kötetéből van kiírva (118—21). Ugyanez áll *Halka* közlésére is, aki a Tud. Gyüjt. névtelen cikkének még a címét is megtartja s csak a szavak sorrendjét változtatja meg, s néhány sajtóhibával spékeli meg, pl. *keves, kényes*' e h. *kéves, göröncsér* e h. *gölöncsér*. Tud. Gyüjt. i. h. stb. A MTsz. szerkesztője egy-két adatnál hivatkozik *Halka* cikkére is (v. ö. pl. MTsz. II. 382), de úgy látszik, *Halka* és *Körész* közléseinek azonosságát nem vette észre.

10. Szeder Fábián úrnak, Tab. Ön azt kérdi tőlünk, igaz-e, amit a Világ Mindennapi lexikonában (1924, II, 1) olvasott, hogy a m. *farsang* „etymologice a német *Faschingg*al van kapcsolatban, ez utóbbi pedig a ném. *fasen, faseln* ige származéka". Íme válaszunk. A m. *farsang* (< *fassang* NySz., MTsz.; hasonló dissimilatióval: *hárs* < *háss, Varsány* < *Vassány)* csakugyan a ném. *Fasching* átvétele; de már a *Fasching* < *fasen, faseln* ‚unüberlegt, verwirrt reden' származtatás, amelyet a Mindennapi lexikon a Pallas Lexikonból írt ki, bizony tévedés. Az osztrák-bajor *Fasching* a kfn. *vasnaht, vaschnaht* ‚Fastnacht' származéka, ill. átalakítása. A fejlődés menetét a kései kfn. *vassang, vaschang* jelzi. A régi m. *fassang* is ez utóbbi változatnak pontos megfelelője.

11. L. Á. úrnak. Helyesen (a mai nyelvszokásnak megfelelőleg) így kell mondani: *összes fiókintézetei*, nem pedig: *összes fiókintézete*, mint ön gondolja. Igaz, hogy azt mondjuk: *két ember, tíz ember, minden, valamennyi barátja* stb. s csakugyan ez a régi magyar szerkesztésmód; csakhogy az *összes* = sämtlich mn. nem ősi magyar szó. A régiség — egy kétes adatot nem számítva —, csak az *öszvén, öszveleg, öszveséggel* ‚simul, conjunctim, universim', és természetesen az *öszve* határozószókat ismeri. A német *sämmtlich* még *Mártonn*ál 1804-ben is *öszveséges*, s a felsorolt ragos-képzős alakokból elvont *összes* szótárainkban 1835 óta *summarisch, gesammt*, s csak legújabb szótárainkban sämtlich. Újabb keletkezése magyarázza, hogy jelzett szava többes számban áll. Egyébként legmagyarosabb volna: *valamennyi fiókintézetében.* *G. Z.*

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

LEHR ALBERT

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XX. KÖTET. 1924. SZEPT.—OKT. 7—8. SZÁM.

Lehr Albert köszöntése.*

Tisztelt Társaság! Tisztelt közönség! Mai ülésünkkel ünnepet is ülünk. Három nap mulva nyolcvanadik évét tölti be nyelvészeink egyik Nesztora, a magyar népnyelv legalaposabb kutatója, a magyar frazeológia kitűnő művelője, s legmagyarabb nyelvű nagy költőnk, Arany János nyelvének leghivatottabb magyarázója: LEHR ALBERT.

Ez az évforduló az egész magyar nyelvtudománynak ünnepe, a mi társaságunknak pedig különösen is családi ünnepe. Társaságunk, ha nem épen szellemi atyját, de mindenesetre felmenő ágon legközelebbi vérszerinti rokonát tiszteli benne, alapítása óta pártfogóját, munkás tagját, folyóiratának állandó támogatóját. Társaságunk sokkal-sokkal fiatalabb, mint ő; az ő munkájának javarésze már meg volt téve, mielőtt ez a társaság megszületett; de büszkeséggel mondhatjuk, hogy attól fogva szinte egészen a mienk volt, legtöbb dolgozatát nekünk írta. Ha pályájában korszakokat akarnánk megkülönböztetni, s kezdetnek a Nyelvőr-korszakot vennők fel, folytatásnak a Toldi, majd a Budapesti Szemle korszakát, a legutolsót a Magyar Nyelv korszakának kellene neveznünk. Itt dolgozott köztünk, együtt a legújabb nyelvésznemzedékkel, fölfejtve a magyar frazeológia sok-sok rejtélyét, és szemléletileg oktatva mindnyájunkat az ilyen munka finomságaira és művészetére. Az új nyelvésznemzedék pedig körülveszi az ősz bajnokot, nem gúnyolódva, mint az udvari apródok a vén Toldit, hanem elismerő tisztelettel és azzal a vallomással, hogy itt olyan munkát lát, amelyhez senki más jobban nem ért, mint a félszázados gyakorlatban kipróbált pályatárs.

Hogy így hozzánktartozónak tudjuk őt, szellemi örököseinek érezzük magunkat, ez teszi a magyar nyelvtudomány mostani ünnepét a mi társaságunkban családi ünneppé.

Köszöntjük ma LEHR ALBERTet a tisztelet, a hála, a szeretet teljességével. Egyebet alig áldozhatnánk neki. Tekintélyt, díszt eddig is ő hozott e Társaságnak, nem innen kapott. Mai ünneplésünkön nem fűzhetünk koszorújába új babérágakat, de ragaszkodó szívünk virágait pazar kézzel szórjuk elébe.

És talán kedvesebb is neki a virág, mint a babér, kedvesebb

* LEHR ALBERT, a Magyar Nyelvtudományi Társaság tiszteleti tagja 1924 április 25-én érte meg *nyolcvanadik* születése napját. A M. Nyelvtud. Társaság folyó évi április 22-én tartott felolvasó ülését LEHR ALBERT köszöntésének szentelte.

a szeretet, mint az elismerés. Hiszen mi szüksége is van külső elismerésre annak, aki nyolcvan év magaslatáról visszatekintve, nem látja maga mögött pusztának az utat, hanem emberül megtett munka maradandó emlékeit szemléli körülötte? Milyen boldogító érzés töltheti el nyolcvanadik születése napján e pályatársunk szívét, aki elmondhatja, hogy „nemcsak hosszan éltem, hanem hasznosan is éltem; évtizedeim szép sora nem olcsó időnek hasztalan soka volt, hanem értéktermő, fáradhatatlan munka ideje; művem kész és egész, elvégeztem azt, amire én voltam hivatva, számadásom rendben van, a többit másokra bízhatom".

Valóban LEHR ALBERT élete tartalmas és szép élet. Olyan egységes és egész, mint egy tervszerű alkotás. Maga nem egyoldalú ember, se foglalkozására, se műveltségére, se irodalmi érdeklődésére és termelésére nézve. Tanár és tudós, nyelvész és műfordító; több nyelvet ismer és beszél. De életének egy nagy szenvedélye volt és van, a magyar nyelv vizsgálata, különösen a népnyelv, a költői nyelv, a frazeológia tanulmánya. Élete áthidalja a nemzeti élet két nagy katasztrófájának egész közét, túl kezdődik az elsőn és innen folytatódik a másikon. De iránytűje minden változás között egy felé mutatott: a magyar szellem megismerése, megbecsülése, kifejtése, szóval kultusza felé. Megtartotta német nevét, hasznát vette korán szerzett német nyelvismeretének, de magyar író, tanár és tudós akart lenni és maradni, átérezte a nagy igazságot, hogy ezen a földön idegennyelvű szellemi életnek életrevalósága nincs, itt csak magyarnyelvű kultúrának lehet termő ereje. És a magyar szónak és szellemnek olyan rajongó apostolává lett, mint az egykor szintén német nevű Rájnis, vagy Toldy, vagy Brassai, Herman Ottó és Volf György.

A magyar szellem, a magyar költészet és nyelv szeretetét családi jegykép hozta magával. Nagy emlékek lebegték körül zsenge ifjúságát, elsősorban s majdnem személyes közelségből a Petőfié, akinek szelleme formálásában az ő édesatyjának is rész jutott, a soproni Magyar Társaságé, melynek maga is kiváló tagja volt, az Arany Jánosé és Gyulaié, kiknek irodalmi elveit mint felserdült ifjú a Figyelőből és a Koszorúból szívta magába. Petőfi és Arany költői szólása a népnyelv szeretetét fokozta benne s a népnyelv sajátságainak még pontosabb megfigyelésére ösztönözte. Ezek az elhatározó, nagy élmények és hatások ihlették egész életén keresztül. Tanulmányainak legkedvesebb és legállandóbb tárgya Arany János nyelve és a népnyelv lett, s írói működése során Gyulai Pálnak volt hű követője és szövetségese.

Még az egyes és egységes zenei hangnak is van mellékzöngéje, felhangja. Ilyen LEHR ALBERT lelkivilágában a nyelvészeti érdeklődés mellett a költői érzék, nyelvtudományi munkássága mellett műfordítói tevékenysége, magyar nyelvkultusza

mellett a német nyelv alapos ismerete. Sőt mondhatni, hogy épen a költői elem és a jellemzetesség iránti érzék hozta magával, hogy a nyelvnek elsősorban frazeológiai, jelentésbeli, lelki része iránt érdeklődjék, s a magyar nyelv eredetiségének, sajátosságainak méltánylásában nagy segítségére van német nyelvtudása. Mint fiatal tanár, huszonnégy-huszonöt éves korában német egyetemeket is látogatott és Halléban Pott, Bernhardy és Erdmann előadásait hallgatta. Németül azonban nem írt, hanem a német szellemnek egy-egy megkedvelt alkotását szívesen fordította magyarra. Eredeti költeményekkel és műfordításokkal kezdte írói pályáját. De a költeményekkel nemsokára felhagyott, csak egy kis kötetet adott ki baráti köre számára pajkos verseiből. Schiller Telljét s Goethe Hermann und Dorotheáját már fiatalon fordítgatta. Az utóbbit később, mint már elismert nyelvész, 1889 után befejezte. A Kisfaludy-Társaság adta ki ezt a fordítást Hermán és Dorottya címmel 1900-ban. Méltó feladat volt a népnyelv és a költőileg alkalmazott népnyelv ilyen ismerőjére nézve magyar hexameterben tükröztetni a német költemény nyelvének idilli elevenségét, gazdagságát és árnyalatait, s a hexameterhez tapadó pathetikus hangnem helyett e formában is eltalálni a keresetlen naiv magyaros hangot. Szinte még nehezebb vállalkozás volt Heine dalainak és románcainak fordítása. Itt nem epikus szólással volt dolga, lírai hangvegyítésnek rendkívül finom arányait kellett eltalálni. Mennyien megpróbálták ezt kisebb-nagyobb költők és műkedvelők s milyen változékony sikerrel! LEHR e dalok fordításával főleg 1900 után foglalkozott. Jól emlékszem a hatásra, melyet ez újdon lírai csemegék rám tettek, mikor egy sorozatot gyakorlógimnáziumi szobámban nekem maga felolvasott, köztük a hastingsi csata románcát. Úgy éreztem nem egy dalnál, de főleg egy-egy versszaknál, hogy ez az a hang, melyet meg kell ütni. A lírai hang színét és hajlékonyságát egy-egy gyakorlottabb lírikus — többnyire nagyobb tartalmi szabadság árán — helyenkint jobban eltalálhatja, de az a huszonöt-harminc dal és románc, melyet LEHR a tőle fordított mintegy száz költemény közül a Budapesti Szemlében és máshol közzétett, mindenesetre számottevő állomás a magyar Heine-fordítás történetében. És bár jeleskednék az Akadémia könyvkiadó vállalatának meg a Kisfaludy-Társaság pártolói könyvtárának minden fordított darabja olyan kitűnő magyarsággal, mint azok a kötetek, melyeket LEHR ALBERT fordított Curtius és Ranke történeti műveiből!

Mindez azonban csak kísérő hang az akkordban. A főszólam, a vezérhang a nyelvtudományé.

A kiegyezés után pezsdülő magyar szellemi életnek számos tudományág köszöni új lendületét. Ilyen a magyar nyelvészet is, bizonyos kapcsolatban a pedagógiával épúgy, mint az irodalomtörténettel. E szaktudósok fiatal gárdája többnyire

tanárokból került ki. Mikor LEHR ALBERT 1873-ban a pesti evangélikus gimnázium meghívására Bonyhádról ideköltözött tanárnak, a másfél évvel azelőtt alapított Magyar Nyelvőr már javában vívta harcait, gyüjtötte a népnyelv adalékait és közölte a szorosan vett magyar nyelvre vonatkozó tanulmányokat. A folyóirat lelkes törzskarába lépett be LEHR ALBERT is, s mindjárt legelső dolgozataiban kitűnt a népnyelv rendkívül alapos ismeretével és dolgozásának szigorú módszerességével. A tárgyas-tárgyatlan ragozásról írt első tanulmánya az Akadémia Sámuel-díját, a „Határozó-e a határozó" és a „Tom, tod, tok, tott" című értekezései pedig az Akadémia dícséretét érdemelték meg. Heves harcba keveredett az *évad* szó miatt a magyar népnyelvnek egy másik kitűnő ismerőjével, Baksay Sándorral. Nem volt ebben a szakmában Szarvas Gábornak készültebb és ha kellett, harcosabb szövetségese őnála. A nyelv finomságainak rendkívül biztos megérzése, a hangsúly, a szórend, az alakváltozatok árnyalati értékeinek ismerete, eredeti felfogás, erős logika, velős módszer és előadás tette ismertté nevét. Egyébként nem tartozott a legmerevebb orthológusok közé s Gyulaival sohasem került ellentétbe. 1877-ben egy cikksorozatot tett közzé a Nyelvőrben, *Igazítások* címmel, Greguss Ágostnak Arany balladáiról akkor megjelent magyarázataihoz, nyilt bátorsággal és alapossággal helyreigazítva a nyelvi magyarázatokba becsúszott tévedéseket. A helyreigazítások fölkeltették iránta Arany János figyelmét. A nagy költő magához kérette a fiatal tanárt, s így szólt neki: „Ön, úgy látszik, jobban ismer engem, mint magam." Ez több volt félig udvarias, félig tréfás nagyításnál, ez elismerés volt a néplélek és a nyelvszellem alapos ismerete és a költő gondolatjárásának megértése és helyes elemzése iránt. További érintkezéseiket elmondta nekünk emlékeiből maga LEHR ALBERT, mikor Arany százéves ünnepét tartottuk, 1917-ben. De Arany elismerése hatalmas ösztönt adott neki arra, hogy megírja és befejezze főművét, a Toldi-kommentárt.

Arany Toldiját is ez a kiegyezés utáni nemzedék tette intézményes olvasmánnyá a magyar középiskolában, lelkesen vallva, hogy ennél alkalmasabb, tisztább, lélekrajzi, szerkezeti, nyelvi és stilisztikai tekintetben nevelőbb hatású olvasmányt talán egy modern irodalom sem tud felmutatni. LEHR ALBERTé az érdem, hogy a mű nyelvi magyarázatát megírta. A magyarázat először iskolai könyvül jelent meg három évvel a balladamagyarázatok igazításai után, 1880-ban, a Jeles írók Iskolai Tárában, még azután két évvel pedig, de még Arany életében, bővített kiadásban is, a nagyközönség számára. Ennél alaposabb és gazdagabb nyelvi és tárgyi kommentárt nem lehetett volna adni. A magyarázó apróra ismeri a népéletet s minden tárgynak, szokásnak, sajátságnak a nyelvi kifejezéseit. A költemény szólásmódjait, szóhasználatait a népnyelvből és a

régibb meg újabb írókból vett nagyszámú párhuzamos vagy olykor ellentétes szólásokkal világítja meg. Megvilágítja a költő nyelvét a népnyelv bőséges adalékaival, de a népnyelv ismeretét is előbbre viszi. És nemcsak tanulságokban gazdag nyelvi anyagot ád, hanem tételeket és megállapításokat is, amelyekre azelőtt senki sem gondolt. A szellemes és biztos megállapításoknak, a magyar szólástannak és mondattannak dús kincsesháza e mű, s nemcsak nyelvészeink tanultak belőle. Mérhetetlen hasznára volt az a magyar nyelvi és irodalmi tanításnak is, melyet húsznál is több kiadásban szolgált. Még termékenyebbé lett ez a hatás az oktatásra, mikor a nyolcadik kiadástól, 1893-tól kezdve a szerző poétikai, irodalomtörténeti és verstani fejezetekkel is fölszerelte a kiadványt. Majd a *Toldi estéjé*nek kommentárját is elkészítette. Nyelvművész költők, elsőrendű nyelvtudósok vallják, hogy a magyar nyelv szépségei, gazdagsága iránt művészi szeretetüket, vagy tudományos érdeklődésüket LEHR kommentárjai keltették életre. A két kisebb, iskolai és a nagy Toldi-kommentár LEHRnek főműve. Ennek megalkotása több, mint a költő művének merő függvénye; sok tekintetben ez is önálló inspiráció terméke és igazi alkotás.

LEHR még számos cikket írt, ezek közt irodalmi bírálatokat is. Életének egy jókora szakában, a Toldi-kommentárok megalkotásától a Magyar Nyelv megindulásáig, majdnem szünetelt is nyelvészeti munkássága. Erre az időre esik műfordításainak közzététele, és dolgozgatása a Budapesti Szemlébe. Mikor a Magyar Nyelv megindult, a nyelvész LEHR mintegy újra levegőhöz jutott és fiatalos kedvvel dolgozott. Újabb cikkeinek igazi tárháza a mi folyóiratunk. Számos éven át folytatott cikksorozatban bírálta hírlapjaink magyarságát, az újabban divatba jött frázisok tanulságos fejtegetésével és helyes szólásmódok ajánlásával. Sok egyéb cikke egy-egy magyar szólás vagy szójelentés megfejtését adja. Harcias kedve olykor vitába sodorta. Szókimondása gyakran éles formában nyilatkozott meg s némely vitája szenvedélyessé is vált. Tudott kíméletlen lenni s ujjai a népnyelv hangszerének a vastagabb húrjaira is el-elsiklottak. De mindig meggyőződés hevítette és cikkei sohasem voltak tanulság híján. Az újabb cikkek közül is kiemelkedik az a sorozat, mely *Arany-magyarázatok* címmel éveken át folyt a Magyar Nyelv lapjain. Hány képhez, szóláshoz adják meg a kulcsot ezek a fejtegetések! Kevés fog ezek közt helyesbítésre szorulni, és helyesbítéseket, pótlásokat is elsősorban LEHR maga adott magyarázataihoz.

Ilyen gazdag sikerrel szolgálja a mi kedves pályatársunk a magyar frazaeológia, a magyar ornata syntaxis, a nyelvhelyesség és az Arany-magyarázat ügyét. Nincs senki, akinek a kutatás eme területei annyit köszönhetnének, mint neki.

Az ősz tudós kortársai legnagyobbrészt már az örökké-

valóságba költöztek. Eszményképei, Arany, Gyulai, épúgy mint ellenfelei. Elvesztette, már évtizedekkel ezelőtt, egyik szép készültségű, finomlelkű fiát is. De LEHR ALBERT elhagyatva azért nincs. Ha kevés kivétellel eltávoztak is az élők közül azok, akiket ő tisztelt, szeretett, nem fogyatkozott meg azok száma, akik őt tisztelik.

Igen, őt minden magyar nyelvész tiszteli és tisztelni fogja. Tiszteljük benne édes anyanyelvünk szépségének és gazdagságának fanatikus szeretetét, a példaszerű nyelvészi lelkiismeretességet, a tántoríthatatlan tudós meggyőződést, a szenvedélyes munkakedvet és az ösztönző példaadást.

Ez a ragaszkodó, meleg tisztelet illesse meg szívét ez évfordulón, végzett munkájának tudata töltse meg boldogító érzéssel, és a magyar nyelv édes muzsikája zsongjon fülében, lelkében sokáig! NÉGYESY LÁSZLÓ.

Sarolt.

(Elnöki megnyitó a M. Nytud. Társaság 1924 január 29-én tartott közgyűlésén.)

Leghatározottabb vallomása van az erdélyi bolgárság feltevése mellett a Szamos-Küküllő menti X. századi személynevek közül a *Sarolt* névnek. *Sarolt* Szent István édesanyja volt. E néven említi őt minden hazai krónikánk, amely róla megemlékezik. Eredetének megfejtésében rendkívüli nagy segítségünkre van ANONYMUS Gestája. Valamennyi emlékünk közt ugyanis ez az egyetlen, mely Sarolt leánytestvéréről is — nyilván nénjéről — megemlékezik. ANONYMUS azt mondja, hogy Gyulának két leánya volt, az egyik *Caroldu* (olv. *Karoldu*), a másik pedig *Saroltu*, és — folytatja, — *Sarolt* volt Szent István anyja.[1] Azzal mármost, hogy az egyik leánynak *Karoldu*, a másiknak *Saroltu* > *Sarolt* a neve, meg van mutatva az út, amelyen haladva rátalálhatunk arra a nyelvcsaládra, amelyből a két név megfejthető, t. i. a törökre. A törökben ugyanis *kara* a. m. 'fekete', *sary* pedig a. m. 'sárga', illetőleg a csuvasban a *sary*nak megfelelő ócsuv. (= óbolg.) **šary*, mai csuv. *šyrə* a. m. 'fehér'. Kétségtelen dolog már most, hogy a *Karoldu* név a tör. *kara* 'fekete', a *Saroltu* > *Sarolt* pedig a tör. *sary* 'sárga', ócsuv. (= óbolg.) **šary*, csuv. *šyrə* 'fehér' szóval függ össze. Egyszóval *Karoldu* is, *Saroltu* > *Sarolt* is török eredetű magyar személynév.

Nem tagadta e két név törökségét egyetlenegy hozzáértő sem. Teljesen kielégítő módon azonban a két nevet megfejteni mindezideig nem sikerült senkinek. VÁMBÉRY (A magyarok eredete 182) a *Karoldu*ban tör. *karaldy* 'feketés, barnás', *Sa-*

[1] ANONYM. 27. §.

roltu > *Sarolt*ban pedig tör. *saraldy* 'szőke, sárgás' szót keresi. Szerinte „a mai török nyelvekben *karaldy* vagy *karalty* az alkonyatot és *saralty* a hajnalt jelenti". E származtatást elfogadja NAGY GÉZA is (l. Turul III, 125, 128), s azt tartja, hogy *Karold* megfelel a magy. *Barna, Szög, Sarolt* pedig a magy. *Szőke* neveknek. Ezt a „Barna-Szőke" értelmezést magáévá teszi PAULER GYULA is (l. MHK. 425) s újabban SZEKFŰ GYULA is (l. Napkelet 1923:811 „Sarolta=fehérképű").

Minthogy az a meggyőződésem, hogy az alábbiakban az eddigi magyarázatnál elfogadhatóbbat nyujtok, azért VÁMBÉRY fejtegetéseire csak annyit jegyzek meg, hogy a törökben 'hajnal' jelentésű *saralty* szó nincs. Ezt a török szót VÁMBÉRY csinálta a tör. *karalty* (vö. oszm. *karalty* 'die dunkelheit', csag. *karaltu* 'die dämmerung', kaz. *karaldy, karalty* 'das nebengebäude' RADL. II, 160; balk. *qaraldym* 'schwärzlich', *qaraldy, qaraldi* 'umriss, kontur' PRÖHLE: KSz. XV, 235) mintájára.

Megfejtésemben én is abból indulok ki, hogy a *Karoldu* a tör. *kara* 'fekete', a *Saroltu* > *Sarolt* pedig a tör. *sary* 'sárga', csuv. *šyrə* 'fehér' szóval függ össze. Szerintem azonban *Karoldu* is, *Saroltu* is olyan török jelzős összetétel, mint pl. a magy. *drágakő*, azaz az összetétel előtagja melléknév, utótagja pedig konkrét főnév. Mielőtt már most kifejteném, milyen török szó az összetétel utótagja, a következőket kell előre bocsátanom:

Mind a tör. *kara*, mind pedig a tör. *sary* szónak, főleg magánhangzós kezdetű utótaggal való összetételben, szóvégi magánhangzója el is eshetik, vö. tör. *aγač* 'baum, holz'-ból *kara* szóval: oszm. *karaaγač*, 'ulme', de ujg. *karaγač* 'ulme' RADL. I, 149, II, 135, 151 | tör. *as* 'hermelin' (MUNKÁCSI, Ethn. VIII, 315) *sary* szóval a teleutiban *saryas* (RADL. I, 535) és *sar'as* (RADL. IV. 319) 'mustela sibirica, feuermarder' | tör. *sū* 'víz' *sary* szóval a teleutiban *sarzū* 'buttermilch, gelbes frühlingswasser' RADL. IV. 339 | tör. **käl* 'haus' *sary* szóval a kazárok KONSTANTINOS PORPHYR. által említett Σάρκελ 'ἄσπρον ὄσπίτιον' vára (vö. arab *al Baiḍā* 'die weisse', kaz. *Sarygšār* 'die gelbe stadt' l. GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw. 200) stb.

Eszerint a magy. *Karoldu, Saroltu* > *Sarolt* etymológiai szempontból így tagolható: *Kar-oldu* és *Sar-oltu* > *Sar-olt*.

Nem szabad felednünk azt sem, hogy *Kar-oldu* és *Sar-oltu* > < *Sar-olt* ebben az alakjukban magyar nevek. Már pedig mind török eredetű jövevényszavainkban, mind pedig ANONYMUS tulajdonnévi alakjaiban a magy. *o* eredhet eredetibb etymologikus *a*-ból, vö. *boszorkány, oroszlán* < tör. **basyrkan*, **aryslan* GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw. 142; ANONYM. *Zomus* 'Szamos', *Morus* 'Maros' stb. < vö. inscrp. *Samus*, HERODOTOS Μάρις stb.; ómagy. *Oldamur* < tör. *Aldamur* < tör. *alda-* 'betrügen' MNy. XI, 150; ómagy. *Oslu* (ma *Ost*-fy) < tör. *ašlu* 'árpa' l. GOMBOCZ: MNy. XX, 23; ómagy. *kopuų* ∽ *kopoų* > *kopu* > *kapu* < tör. **kapuγ* stb.

Ezek alapján feltehető, hogy ANONYMUS *Kar-oldu, Saroltu* > *Sar-olt* nevének eredetibb magyar alakja **Kar-aldu*, **Sar-altu*, illetőleg **Sar-aldu*. Magyar nevekben ugyanis a szóvégi *-di* (> *-du*) váltakozott *-ti* (> *-tu*)-val (l. erről JAKUBOVICH EMIL: MNy. XIX, 87), s ezért **Sar-altu* mellett volt egy **Sar-aldu* alak is.

A török nyelvekben már most két olyan szó van, amely az *-aldu* utótag megfejtésére kínálkozik. Az egyik az *al-* 'nehmen; empfangen; kaufen' stb. (l. HOUTSMA, Ein türk.-arab. Glossar 52; RADL. I, 342) ige mult idejének egyes 3. személyű *aldy* 'vett fogadott, adott' stb. alakja. HOUTSMA 35 ugyanis idéz olyan török személyneveket, amelyek eredetileg mondatok: *Käi-gäldi* 'le bien-venu' (vö. *käi* 'jó' + *gäl-* 'jönni': *gäldi* 'jött'), *Tängri-bärdi* 'az Isten adott v. adta' (vö. *tängri* 'ég; isten' + *bär-* 'adni': *bärdi* 'adott'). Ilyenféle tulajdonnevek a magyarban is voltak, vö. pl. 1333-ból: Johannis dicti *Isten wetthe* OklSz.[1] Van már most a törökségben *Elaldy* szn. is (l. HOUTSMA i. m. 29, 53), amely névben az *el* a. m. 'vidék, nép', *aldy* pedig a fentebb említett mult idejű alak, melynek jelentése: 'vett, fogadott, adott'. A név eredetileg mondat, jelentése:'A vidék, a nép adott, vett fogadott', személynévvé válásában pedig értelme: 'A vidék, nép fogadta (férfi)'.[2]

Nyilvánvaló már most, hogy a tör. *kara* 'fekete', *sary* 'sárga' és a tör. *aldy* 'fogadott, vett' melléknevekkel és igével nem lehet olyan török személynevet alkotni, amilyen a fentebb közölt tör. *Elaldy*, mert egy tör. **Kara-aldy* > *Kar-aldy*, **Sary-aldy* > *Sar-aldy* annyi volna, mint 'fekete, sárga → fehér fogadott, vett', esetleg 'feketén, sárgán → fehéren fogadott, vett', ennek pedig semmi értelme sincs. Abban a török névben, melyből a magy. **Kar-aldu*, **Sar-aldu* került, a *kara*, *sary* melléknév csakis jelzője lehet az utótagnak, mint fentebb említettem is, s ezért a tör. *aldy* 'fogadott, vett' török igével a két magyar személynév nem lehet kapcsolatban.

Teljesen alkalmas azonban a magy. **Karaldu*, **Saraldu*val való egybekapcsolásra a másik idevonható török szó s ezzel a magy. nevek eredete kifogástalanul meg is magyarázható. Van ugyanis a török nyelvekben egy *alda* névszó, amely a karagaszban és az altáji tatár tuba nyelvjárásban a. m. 'das wild, a vad', az abakan-tatár koibal nyelvjárásban pedig a. m. 'coboly'. Ennek az *alda* névszónak van *aldy* változata is, s ez is a teleutiban és a sorban a. m. 'a vad, das wild'. Jelzős összetételben is járatos e név; így a tör. *ak* 'fehér' szóval való összetételben a szagai *ak-aldy* is, meg a sor *aɣ-aldy* is a. m. 'hölgymenyét, hermelin' (eredetileg 'das weisse wild', l. RADL.

[1] JAKUBOVICH: MNy. XIV, 78. — Mondattani magyarázatukat másképp l. SIMONYI: A jelzők mondattana 31.

[2] E név értelmezésében nagy segítségemre voltak GOMBOCZ ZOLTÁN és NÉMETH GYULA barátaim; fogadják érte e helyütt köszönetemet.

I, 90, II, 418). Egyik cikkemben kifejtettem hogy abban az esetben, ha egy magyar nyelvi török eredetű szn. értelmezése alkalmával azonos török szn.-et nem tudunk idézni, arra kell törekednünk, hogy teljesen ugyanazt jelentő magyar köznévből eredt magyar személynevet mutassunk ki (l. MNy. III, 167). Nos hát én sem tudok kimutatni tör. **Kara-aldy* > **Kar-aldy*, **Sary-aldy* > **Sar-aldy* török személyneveket, ki tudok azonban mutatni hasonló magyar köznévből lett magyar neveket. A mi emlékeinkben vannak *Vadu, Vod, Wod* 'vad' nevű emberek (vö. Vár. Reg., OklSz.), s női neveink közt jól ismertek a *Nyüszt, Nyest, Hölgymenyét* (l. OklSz.; JAKUBOVICH: MNy. XI, 385—387, 424) személynevek. Csakis a *hölgy* 'hermelin', *menyét* ua. közszavaknak női névül való használatából érthetők a mi *asszony-hölgy* 'gattin, gemahlin' (elavult, l. NySz.), *menyasszony* 'die braut', *menyecske* 'ein junges weib, junge frau', *hölgy* 'dame' szavaink.[1] A női nevek, közszavak ezen csoportjába való a régi magy. **Karaldu, *Saraldu* is.

A kifejtettek alapján ugyanis azt állítom, hogy az ómagy. **Karaldu* > *Karoldu, *Saraldu* > *Saroldu* > *Saroltu* név olyan tör. szn.-ből származik, melynek előtagja a tör. *kara* 'fekete', illetőleg tör. *sary*, óbolg. *šary* 'sárga –» fehér', utótagja pedig a tör. *aldy* 'das wild, a vad'. E tör. **Kara-aldy* > **Karaldy*, **Saryaldy* > **Saraldy* személynevek közül *Karaldy* jelentése': 'fekete vadállat –» fekete menyét, nyest, nyuszt', *Saraldyé* pedig: 'sárga –» fehér vadállat –» sárga –» fehér mennyét, hölgy, nyest, nyuszt'. A tör. **Karaldy, *Saraldy*ból a magyarban először **Karaldi, *Saraldi*, majd illeszkedéssel **Karaldu, *Saraldu* lett. Minthogy pedig a régi magyarban a szóvégi *-di* ⌣ *-du* váltakozhatott *-ti* ⌣ *-tu* val (vö. *Ruozti* 'Ravaszd' Győr m.; *pacoztu* 'Pákozd' Fehér m. stb., l. JAKUBOVICH: MNy. XIX, 87), ezért magy fejleménynek kell a**Karaldu, *Saraltu* alakot is tartanunk, előbbi **Karaldu, Saraldu*ból. Ez alakokból azután *a* > *o* fejlődéssel keletkezett a *Karoldu,Saroltu*, majd a tővégi rövid magánhangzók eltűnésekor *Sarolt.*

Hátra van még annak tisztázása, milyen török nyelvből való lehet a magy. *Karoldu, Saroltu* > *Sarolt.*

Ha egy török jelzős összetételű nép- és személynévben az előtag a 'fekete' jelentésű török *kara*, akkor rendesen van az illető török nyelvben ugyanolyan utótaggal bíró, nép- vagy személynév értékű s a török 'fehér' jelentésű *ak* melléknévvel alkotott összetétel is, vö. pl. *Kara-kuš* 'fekete sólyom', szn. mellett *Ak-kuš* 'fehér sólyom' szn.-et s ebből magy. *Ákos*. Népnevekre vö: fekete hún — fehér hún; fekete kún — fehér kún; fekete magyar — fehér magyar; fekete kazár — fehér kazár stb. Ezen analógiák alapján fel lehetne. tenni, hogy a tör. **Kar-*

[1] TAGÁNYI KÁROLY: A hazai élő jogszokások gyüjtéséről 27; — PAIS DEZSŐ: MNy. XVIII, 177.

aldy 'fekete menyét, nyest, nyuszt' szn. mellett a tör. **Sar-aldy* szn.-nek a jelentése lehetne a. m. 'fehér menyét, nyest, nyuszt'. E feltevést támogathatná az a körülmény, hogy van olyan török nyelv, amelyben a tör. *sary* 'sárga' 'fehér'-et jelent. Ilyen nyelv ma a csuvas, ahol a tör. *sary*nak megfelelő csuv. *šur̥ə* melléknév 'fehér' (és nem 'sárga', l. GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw. 176) jelentésű. Volt ilyen török nyelv a IX—X. században is. A kazárok várát ugyanis KONSTANTINOS PORPHYR. tudosítása szerint a kazárok Σάρκελ-nek hívták s e név szerinte a. m. ἄσπρον ὁσπίτιον 'fehér tanya' (l. MHK. 131).[1] Más egykorú vagy közel egykorú kútfők is ezt az értelmezést támogatják. Az arab források szerint e várnak *al Baiḍā* a neve s ez arabul a. m. 'fehér'.[2] Az orosz kútfők szerint is a X. sz.-ban van a kazároknak egy váruk, amelyet oroszul *Bělа vežа*nak[3] neveznek. Ez orosz *Bělа veža* a. m. 'fehér sátor — torony — vár', ami egyszerű fordítása a kazár Σάρκελ-nek.[4] A kazár Σάρκελ ugyanis a törökségből megfejthető. A név összetett szó; Σαρ- előtagja, amely akár *sar*-nak, akár pedig *šar*-nak olvasható, a. m. 'fehér' s azonos a mai csuv. *šur̥ə*, ócsuv. (= óbolg.) **šary* 'fehér' (= köztör. *sary* 'gelb') szóval, az utótag pedig azonos a csuv. *kil* 'haus' szóval. E csuvas *kil*nek a köztör.- ben és az ócsuv. (= óbolg.)-ban **käl* felelne meg, s ezt őrizte meg számunkra a Σάρκελ-beli -κελ.[5] Az egésznek tehát értelme 'fehér ház → fehér védőház'.

A *Karasó* > *Krassó* folyónév tárgyalásakor kifejtettem, hogy e név a tör. *kara* 'fekete' + *sū* 'víz' szónak bolgár-tör. **Kara-šuɣ* (vagy *Karašuv, Karašyv*) alakjából származik. Ez alkalommal kifejtettem, hogy a török nyelvek *sz*-en kezdődő szavai vagy olyanok, hogy *sz*-ük minden török nyelvben (így tehát a csuvasban és előzőjében, az óbolgárban is) változatlanul *sz*-nek marad, vagy olyanok, hogy ez a szókezdő *sz* minden török nyelvben *sz*, a csuvast s természetesen előzőjét, az óbolgárt kivéve, ahol *s*-sé (átírásban š) lesz ez az *sz* (átírásban *s*). A magyar nyelv honfoglalás-előtti török jövevényszavai visszatükrözik ezt a megfelelést, vö. magy. *szakál* < oszm. *sakal*, csuv. *sur̥χal*, óbolg. *sakal*, de magy. *sár* 'kot' < oszm., tat. kún *saz*, *sas*, csuv. *šur̥*, óbolg. **šar* stb. Ha már most *Saroltu* > *Sarolt*

[1] Hogy Σάρκελ annyi lehetne mint magy. *Szárhely*, ahogy PAULER MHK. 453, A magy. nemz. tört. Szent Istvánig 14, 132, 136 gondolja, egyike azon sok nagy tévedésnek, melyeket ez érdemes nagy tudósunk nyelvészkedésével elkövetett.

[2] GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw. 200.

[3] Lětopis po Lavr. spisku 1897. évi kiadás a 965. évszámnál és HODINKA ANTAL, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bpest. 1896. 49, 50 lp.

[4] SREZNEVSKIJ: Materialy dlja slovarja drevne-russkago jazyka I, 483. — PAULER MHK. 131 csak „talán"-nal kapcsolja, de ez tévedés.

[5] Vö. a 6. jegyzetet.

nevében a magyarok a X. XI. sz.-ban *s*-et mondtak, akkor a szn. bolgár-török eredete bizonyos.

Tudvalevő dolog, hogy a magyar *s* hangot a legrégibb időktől a mai napig a lat. *s*-szel írjuk, míg a magy. *sz* hangot emlékeink a könyvnyomtatás koráig túlnyomóan a latín *z*-vel írják.[1] Így írja a magyar szavakat, tulajdonneveket ANONYMUS is meg a többi krónika, gesta. *Sarolt* nevét is ez emlékek úgyszólván kivétel nélkül *f*-sel, *S*-sel írják (vö. ANON. 27 § *faroltu* | ANON. 27. §., Bécsi Kép. Kr. MHK. 503, Bécsi Kép. Kr. XV. c. ed. MFL. II, 126, Pozs. Kr. 32 c. ed. MFL. IV. 29 *Sarolt* | Bécsi Kép. Kr. XXXV. ed. MFL. II, 138, Chron. Mon. 24 c. ed. MFL. III, 224 Érdy-Kód. Nyelvemléktár V, 240 *Sarolth* | Pozs. Kr. 27 c. ed. MFL. IV, 24 és MHK. 503 *Soroth*). Van azonban három emlékünk, ahol *S* írásváltozat mellett találunk *Z* írásváltozatot is, ezek az emlékek: Dubnici Kr. 60 c. ed. MFL. III. 42 *Sarolth*, de ugyanitt a 32 c. ed. MFL. III, 30 *Zarolth* | Cod. Vat. MFL. III. 42 *Saroch*, de u. o. MFl. III, 30 *Zarolch* | Budai Kr. ed. PODHRADSZKY 61 c. *Sarolth*, de uo. 41 c. *Zarolth*. Ez írásváltozatoknál figyelembe kell vennünk, hogy ez emlékek más *s*-en kezdődő neveket is írnak *S* mellett kivételesen *Z*-vel is. Így pl. Zách Felicián *Sebe* leányának (vö. Bécsi Kép. Kr. CII. c. ed. MFL. II, 241 filia Feliciani maior *Sebe*) nevét a Dubn. Kr. *Zeba*nak írja (vö. MFL. III, 122), holott kétségtelen, hogy e név *s* hangon kezdődött (vö. más *Sebe* adatokat JAKUBOVICH: MNy. XI, 425). *Sajó* folyónevünket is a sok sok adat mellett egyszer *Zayo* alakban is találjuk írva (l. CSÁNKI V, 397). A XIV. sz. végéről való Beszt. Szój.-ben is elvétve ilyeneket találunk: *zahtho* = sajtó, *zoliom* = sólyom, *zasca* = sáska, *zeregel* = seregély, pedig e szavakban *s* hang van és *s* hang volt.

Kétségtelen dolog ez a *Sarolt* név esetében is. Itt is addig, míg e név az élő nyelvben s a hagyományban megvolt, mindenkor *s* kezdetű volt. Ez állandó magy. *s* pedig csak *s*-en kezdődő török névből származhatik, ilyen pedig csakis az ó-bolgárban volt.

S ezzel megfeleltünk arra a kérdésre is, milyen török nyelvből való a magy. *Saroltu* > *Sarolt*. Meggyőződésünk szerint a név egy bolgár-török **Šar-aldy* átvétele s a név értelme: „*fehér* vadállat: hölgy, hermelin, menyét, nyest, nyuszt'.

MELICH JÁNOS.

---

[1] MELICH, Szláv jövevényszavaink I, 1:24 s köv. lapok. — ZOLNAI: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig 10—23.

Széchenyi nyelvkészsége és helyesírása.

Széchenyi István nyelvtudásáról, nyelvbeli készségéről és helyesírásáról reánk maradt művei, értekezései, naplója és levelei pontos felvilágosítást nyujtanak.

Széchenyi a saját ifjúkori nevelésével és a nevelés eredményével nem volt megelégedve, amint ezt 1819-ben többször kifejezésre juttatja naplójában, később, 1858-ban pedig részletesen taglalja *Önismeret* című művében.

1819-ben életére visszapillant és erős, de nem teljesen igazságos kritikával írja, hogy nevelése a szülői háznál 1809-ben a Napoleon elleni háború utolsó szakában befejezést nyert, mert katona lett. E pályára, mint állítja, nem készült és a szolgálathoz és gyakorlathoz feltétlenül szükséges ismeretekben elmaradt, mégis egyszerre a felkelő sereg vezérkarához került főhadnagynak, holott még helyesen írni sem, a vezérkari tiszt szolgálatáról pedig éppenséggel semmit sem tudott.

Ha ifjúkori életében csak ezt az egy részletet ragadjuk is ki, már ezzel is ki lehet mutatni, hogy Széchenyi alapjellemének az ifjúkortól kezdve jellemző és főtulajdonsága volt a szigorú önkritika, jobban mondva az *önvád*, amely életén végig kíséri, amely később elméjét el is borítja. Ez a szigorú önkritika, önvád azonban sohasem fedi a valóságot teljesen. Így van ez nevelésével is.

Mint önmaga egy valószínűleg 1849-ből származó önváddal telt vallomásában mondja, iskolai nevelése későn kezdődött, mert gyenge testalkatú, átlátszó bőrű és görvélykórra hajlamos volt.[1]

Tény, hogy iskolai neveltetése 1801-ben, tízéves korában, vette kezdetét és az atyjától megállapított elvek alapján a szlavóniai német eredetű, de magyarul jól tudó Liebenberg János volt nevelője. A nevelő írásából tudjuk, hogy Széchenyi Ferenc, az akkori főúri szokásoktól eltérően, nem idegen, hanem honi származású nevelőt választott gyermekeinek s ez a példája az országban nem maradt hatás nélkül,

Ha most Széchenyinek fennmaradt iskolai bizonyítványait tekintjük, Széchenyi végzett tanulmányairól elég pontos képet nyerünk.

Eszerint 1801—1802-ben sajátította el az elemi ismereteket, 1803—1804-ben a pesti piaristáknál a grammatikai I. és II., 1804-ben és 1805-ben a soproni bencéseknél a grammatikai III. és gimnáziumi I., 1805—1807-ben a pesti piaristáknál a gimnáziumi II. és III. osztályokat, 1807—1808-ban pedig

[1] 1830-ban egy önvádjában is azt írja, hogy minden hibája abból ered, hogy „ich mit Scrofeln, doppelten Gliedern und einen doppelten Bruch die Welt betrat".

Szombathelyen a bölcsészeti folyam I. és II. évfolyamát végezte el.

E tanulmányok megfelelnek a mai középiskolai tanulmányoknak. Alapjában véve igaz, hogy sokat nem tudott, de hány tizenhétéves, középiskolát végzett ifjú tud sokat és azért mégsem tudatlan, amilyennek magát e korra visszamenőleg Széchenyi jellemzi. Igaz, hogy a felkelő sereg vezérkarához került főhadnagynak, de ha ő nem került volna atyja közbenjárására oda, talán nála még tudatlanabb kerül, mert a rendes katonaságtól csak úgyszólván vezetők, oktatók kerültek a nemesi felkeléshez. Egyébként atyjának József nádorhoz írt e kori leveléből meg kitűnik, hogy Széchenyit éppen a felkelő sereg vezérkari főnöke részesítette még a bevonulás előtt a szükséges katonai elméleti tanításban.

A világháború után megállapíthatjuk, hogy ifjaink szintén nem készültek a katonai pályára és (sokszor gyorsított menetben végzett) középiskolai tudással kerültek oda az iskola padjairól, mégis rövid idő alatt elsajátították a katonai élethez szükséges tudnivalókat éppúgy, mint annak idején maga Széchenyi is, aki egy bátor tettével (éjjel a Duna közepén csónakon hatolt át az ellenséges vonalon s vitte különítményének jelentését a nádorhoz) a legfelsőbb elismerést is elnyerte.

Bármennyire leszólja tehát Széchenyi iskolai végzettségét és tudását, ennek rendszeressége és összetétele adta meg neki az alapot, hogy minden naivsága és szerény tudása mellett vitézül megállotta helyét.

Ő azonban az iskolai tanulmányokon kívül még többet is vitt magával az életbe, mint más ifjú. Tény, hogy otthon elsajátította a német nyelvet, francia eredetű udvari káplánjuktól megtanult franciául és olaszul beszélni, a környezet és az iskolai tanulmányok keretében pedig tudott magyarul és tanulta a latint, úgy hogy folyékonyan beszélte a németet és franciát, jól beszélt magyarul, tudott olaszul és értett a latinhoz. 1815 elején, nápolyi tartózkodása alatt, rendszeresen kiegészítette olasz ismereteit, majd 1815 második felében Angliában angol írók és különösen Shakespeare műveinek olvasása útján megtanulja az angol nyelvet s e nyelvi ismereteit éberen is tartotta azzal, hogy állandóan olvasott francia és angol folyóiratokat és könyveket.

A katonaságnál eleinte csak a németre és franciára volt szüksége, amikor a főhadiszálláson volt futártisztnek beosztva, 1815-től fogva pedig, mikor magyar ezredhez került, természetesen magyarul is gyakorolta magát századának embereivel és ezek és cenki tartózkodása alatt jobbágyaival való érintkezése tartották benne ébren magyar nyelvtudását.

Magyar nyelvtudása és készsége szempontjából Széchenyi életét két részre kell osztanunk. A határ ebben az 1825. évi országgyűlési fellépése.

1825 előtt a magyar nyelv alig szerepel nála. Két magyar levelét tanuló korából (1803) és egy anyjának emlékül írt 1817. évi magyar versét nem számítva, 1825 előtt alig egy-egy szó, mondat az, amiből ellenőrizhetjük magyar nyelvkészségét és helyesírását. Levelezése, naplója és írói munkássága 1814-től kezdődik.

Naplófeljegyzéseit 1814—1825 közt, de később is németül írta, közben azonban gyakran találunk egyes párbeszédeket, mondatokat vagy leveleket, idézeteket franciául, ritkábban angolul vagy olaszul, elvétve előfordul néhány latin idézet és egy-egy szó vagy mondat magyarul.

Naplója, levelei és néhány verse és értekezése azt bizonyítja, hogy Széchenyi e korban németül beszélt és írt a legfolyékonyabban, még pedig abban a köznyelvi alakban, amelyen a bécsi főúri és műveltebb körök beszéltek. Ez a nyelv sűrűn tarkítva van francia szókkal, mert ez a kör franciául is sűrűn társalgott.

Németül és franciául beszélt Széchenyi otthon, a társaságban, majd a katonaságnál, németül írta leveleit (ritkábban franciául) szüleihez, rokonaihoz, barátaihoz, ismerőseihez, még volt nevelőjéhez, majd 1814-től jószágigazgatójához, Liebenberghez is; természetes, hogy naplóját is németül írta.

Széchenyi helyesírása a németben és franciában egyaránt következetlen. Azonnal észrevehetjük, hogy öntudattalan és hogy a nyelv törvényeivel nincs teljesen tisztában. Nem igen tudja, mikor kell nagy kezdőbetűt alkalmazni: gyakran írja a főnevet kis, viszont a melléknevet, igét vagy határozószót nagy kezdőbetűvel. Az összetett szavak írása is ingadozó nála; gyakran egybevonja azt, amit külön lehetne írni, vagy külön írja azt, ami egy szó volna (pl. jugend - Fehler, Athem - holen vagy Sünden Pfuhl, Seelen Bereitung Neben Menschen, nach Grübeln). Előfordul nála ily összetétel is: allMàchtiger. Többször hibás egy-egy főnév neme. A ragozásban gyakran van felcserélve a tárgyeset a részeshatározóval és viszont (ihm — ihn, dem — den); a birtokos jelzőnek alakja gyakran népies vagy rendellenes (Wentzel sein Ring; des Herrn Ventrillos; auf den Prinz Regenten seine Langschweifer). Gyakran ragozott a névelő mellett a melléknév is (im italienischem Genre, zum Bösem); a melléknév gyenge ragozása gyakran hiányos; több erős ragozású igét gyengén használ (streiteten, scheinte, rathete, schaffte). A viszonyszók vonzata sokszor népies: *wegen* genitivus helyett dativust vonz (wegen dem Morast); *durch* és *ohne* accusativus helyett dativust (durch dem Garten, ohne aller Gefahr); *von*, *mit* dativus helyett accusativust (mit die); *anstatt*, *längst* szintén accusativust. Nagyon gyakran írja a hosszú mássalhangzót egyszerűen (Schif, kan, bestimen, dum, zusamen, mänlich, vileicht, denoch, blos, den, dan, wen, wan), máskor viszont egyeseket indokolatlanul hosz-

szan ír (Beruff, tretten, bliess, speisste, höfflich, diess). Az írásjelek használata is ingadozó. Pont helyett gyakran kettőspont, pontosvessző, egyes vagy kettős vonal áll. Pont után többször kis kezdőbetű, vessző után meg nagy van. A vessző sokszor indokolatlanul gyakori, máskor viszont közbevetett mondatok közt sincs, ami az amúgy is bonyolult mondatszerkezettel terhelt szöveg megértését gyakran megnehezíti.

A francia, de különösen az angol és olasz szöveg a német mellett kisebb terjedelmű s így nem nyujt mindig biztos alapot nyelvi készségének és helyesírásának teljes megismerésére. Látjuk azonban, hogy a francia szövegnél gyakran elmaradt a szóvégi *e, s, es* vagy a szóközi néma *e* (diné, aimrois); *ai* helyett a régies *oi* van; az ékezet is gyakran elmarad vagy helytelenül van alkalmazva (etoit, etiéz, ame, craindol, declarér); a hosszú mássalhangzók gyakran rövidek (taile, ocasion, aprobation, enuent, raisonement, coment); gyakran fordulnak elő ily igealakok: aurez, enverez — aurai, enverrai helyett. Az angol szövegben néha a kiejtés szerint írja le a szót, az olaszban pedig gyakran alkalmaz ékezetet, hogy a helyes hangsúlyozást megjelölje.

Naplójában az első magyar bejegyzést 1814 szeptemberében írta. Tréfás feljegyzés ez a pesti *hecc*ből, azaz a mai lipótvárosi bazilika helyén a XVIII. század utolsó negyedében fennállott amfitheatrumból kijövő egyik magyar nemesről. Szóról így hangzik:

„Wie noch die Hetze in Pest existirte, fragte mein Vater einen ungarischen Edelmann, der eben herauskam — ‚És hát honnan jön az úr? — a viadalbul. — és mitsoda ujság vagyon ottand? — más éppen nints, hanem hogy a borjút meg ette a Cleopatra.“ A második 1814 októberről, amikor bejegyzi, hogy atyja huszárja így dícsérte a bajuszt: „A Nagy Palinak tsaknem ződ a Bausza, és még is jó illik néki.“ Talán legjobban jellemzi azonban ekkori magyar tudását a III. 8. számú jegyzetkönyvébe feljegyzett szöveg. Ez 1814 végéről vagy 1815 legelejéről lehet, amikor Nápolyban időzik s kirándul a Vezuvra s ott a pihenő-ház emlékkönyvébe ezt jegyzi be:

„Magyarok istene vezérelyen — hazánkban tűzhányo hegy nints — hanem vagynak igazi tüzes kamaszok — a kiktűl úgy meg édne ez a hegy — hogytálan égé valna.“

Kétségtelenül azt mutatja e mindenképen érdekes szöveg, hogy Széchenyi úgy tudott magyarul, ahogy otthoni környezetétől azt megtanulta, de ennél nagyobb jelentősége e szövegnek az, hogy hazájától távol a magára maradt Széchenyi a bejegyzés pillanatában érezte és kötelességének tartotta, hogy az emlékkönyvbe, mint magyar születésű mágnás, *magyarul* írjon neve alatt.

Ezentúl 1825-ig nagyon gyéren találunk jelentősebb magyar feljegyzést írásai között.

Széchenyi, aki gyakran vizsgálta meg önmagát s ítélkezett cselekedeteiről, tudásáról, a maga tudásával sem ekkor, sem később, sohasem volt megelégedve, de mindenkor igyekezett önmagát kiművelni.

Sziciliai útján például 1819 áprilisában megjegyzi: „18 éves voltam és nem tudtam olvasni — de látom most, hogy kis jóakarattal rövid idő alatt végtelen előmenetelt tehetünk." Nevelési rendszert is ír naplójába körülbelül ez időtájban, s itt elvül azt állítja fel helyesen, hogy tizenhét éves korban sok nyelven kellene jól beszélni, de az anyanyelvet tökéletesen.

Azt, hogy írásbeli készsége nem kifogástalan, tudta s 1818 szeptember 21-i, Konstantinápolyból írt hosszú levelében kéri is atyját, ne mutassa leveleit senkinek, csak a szűkebb családi körnek, „nehogy azt fogják rá, hogy nem tud írni, ami részben igaz is".

Utazásáról hazatérve, 1819-ben és 1820-ban hozzálát, hogy ebbeli hiányait pótolja. I. 12. számú jegyzetkönyve bizonyítja, hogy Eberhard von Stoff Synonimikáját részletesen tanulmányozta.

Itt megjegyzi, mikor kell *c*-t, mikor *h*-t vagy *g*-t vagy *d*-t és *t*-t írni. Tanulmányozza a német szógyököket és származékaikat, a kötőszókat, az időhasználatot stb. Ekkor tanulmányozta a német nyelv törvényeit és a verstant is.

Magyar nyelvi tudásában a fordulópont az 1825-i országgyűlés. Itt a legszorgalmasabb hallgatója a rendek gyűlésének, amelyek legnagyobbrészt magyarul folytak le. Különböző behatások alapján a főrendiházban ő az első, aki 1825 október 12-én magyarul mondja el beszédét, amint feljegyzi, nagy belső izgalmak közt.

Még 1825 november végén szövetséget köt Wesselényivel és Esterházy Mihállyal. Szövetségük céljáról akkor írja be naplójába leghosszabb s talán legfontosabb feljegyzését.

„Mi a tzélunk?

A Hazank fiaira, és azok gyermekei és unokájira annyi szerentsét és áldást hozni, amennyire aztat a mi tehetségünk végbe viheti.

Hogy dolgozhatunk leg böltsebben annak a nagy czélnak elérésére?

Hogy ha azon törekedünk hogy az mostani Ifjuság nevelésére oly nagy befolyást szerzünk magunknak, hogy azok több polgári Virtusokkal birjanak, mind sem a mi contemporains és atyaink. — Mert mi megvagyunk abban győzettetve hogy az emberiség tsak az Értelem az Erkölts és a Böltsesség kiterjedése altal léphet ama szerentse és áldás magasságara, mellynek el nyerése a mi méltó Czélunk —

Minekutánna pedig abban meg alopodtunk, hogy mi a maga Viseletünk Példája által, ha nem több, — de bizonyossan enyit használhatunk, — mind tanátsaink és beszélgetéseink

által, — aztat a régi Principiumot mindég az elménkben ébren tartani akarjuk — hogy semmi leg kissebbet se miveljünk a nélkül, hogy ne mondanánk magunknak — Lát téged az Isten — és látnak a mostani százodd Philosophusiai —

Ha magunkban annyi erő vagyon — ily szoros — és sokszor keserü utját az igazi Virtusnak járni — magunk közt, semmi titoknak (amennyire az tsak magunkat illet) — lenni nem szabad.

A mi szövetségünknek olynak kell lenni, hogy annak jó intézetén, erköltsosségén és méltóságán — leg rosszabb akaronk se hozhasson gyanut.

Erőt erővel meggyőzni nem mindég lehet — hanem a böltsesség győz mindenütt.

Ha más nemzeteknek több a kintsek, legyen minékünk több erköltsünk és hazafiui szeretetünk.

Egy új egészséges Országban, hej de könyü lenni jó hazafinak — Minden jó akaratnak, a leg kissebb tselekedetnek melly nagy a Sikere melly nagy a jutalma! — Magyar Ország te a fiadnak hogy fizetel?

Wesselényi Miklós e tekintetben kétségtelen hatással volt reá. Wesselényi ugyanis még 1825 végén levelet írt neki, amelyben arra intette, hogy magyarul gondolkodjanak, beszéljenek és írjanak s Széchenyi e levélre 1826 január 4-én már magyarul válaszolt:

Kedves Barátom, A leveledet megkaptam és azért néked köszönök. Énis magyarul akarok neked felelni, — noha nem igen tudok hozzá. De előtted se gyarlóságomat, se tudatlanságomat titkolni soha nem akarom; és magam is általtol látom, hogy mi magyarul gondolkodjunk, beszéljünk és írjunk — ha a nemzetünknek igazán szolgálni akarunk .... Barátom, jerj ha lehet — mennél előbb. Pesten fogsz találni, poste restante, levelemet." 1826 május 26-án pedig többek közt azt írja: „Tudod .... mily erőltetéssel irok az anyám nyelvén." Ez az időpont határjelző, ezentúl leveleit legtöbb barátjához is magyarul intézi.

A nehézségek lassanként kevesbednek. Minden alkalmat megragad, hogy magát a magyar nyelvben tökéletesítse. Különösen sokat fordult meg a magyar írók közt s elsősorban szoros összeköttetésben állott Döbrentei Gáborral, aki a nyilvánosság elé kerülö első magyar írásának, a Felsőmagyarországi Minerva szerkesztőségéhez 1828-ban írt levelének írása közben nagy segítségére volt. Nagy kár, hogy első magyar művének (a Lovakrul) kézirata nem maradt meg reánk, mert ebben bizonyára látnók még a nehézségeket, amelyekkel küzdött. Már 1828-ban mint nyelvújító lép fel, amikor megalkotja a német Sie, francia vous mintájára a magyar *ön*-t.

Hitel című művénél már úgyszólván eltűntek a nehézsé-

gek. Ennek egyik kézirata reánk maradt s ez bizonyítja, hogy a nyomtatásban csak egyes szavakon történhetett és történt javítás.

Már e művében készen áll előttünk Széchenyi mint magyar író. VISZOTA GYULA.

Tanulmányok a jövevényszavak köréből.

I.

Két nyelvjárásból származnak-e a magyar nyelv csuvas jövevényszavai?

„Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter der ungarischen Sprache" c. könyvében a 207. lapon GOMBOCZ ZOLTÁN azt állítja, hogy az említett jövevényszavak két különböző csuvas nyelvjárásból származnak.

E feltevés alapja az, hogy az őstörök szókezdő spirantikus **j*-nek a magyarban kettős megfelelése van: részint *sz-*, részint pedig *gy-*.

GOMBOCZ figyelmét nem kerülte el, hogy a többi fgr. nyelv (a md., a cser. és a permi nyelvek) csuvas jövevényszavai a jelzett helyzetben csak a m. *sz*-nek megfelelő hangot ismerik. Már pedig a permi nyelvek kb. ugyanakor állottak csuvas hatás alatt, amikor a magyar (l. WICHMANN, Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen, MSFOu. XXI, 145. és GOMBOCZ, i. m. 205. l.). Éppen ezért GOMBOCZ fel is teszi, hogy a többi fgr. nyelvek csuvas elemei más nyelvjárásból származnak, mint a magyaréi, s ez a nyelvjárás, noha GOMBOCZ nem említi, nyilván azzal a csuvas nyelvjárással azonosítandó, amelyből a m. nyelv *sz-* (= őstör. *j-*) kezdetű szavai származnak.

Manapság nincs csuvas nyelvjárás, amely az őstör. *j*-t *dž* fokon őrizte volna meg — GOMBOCZ t. i. határozottan kijelelenti, hogy a m. *gy-* (= őstör. *j-*) „természetesen csak bolgár *dž*-re mehet vissza", — s a nevezett kutató nem említ más olyan csuvas nyelvjárási különbséget sem, amellyel említett feltevését támogathatná. Pedig a m. nyelv csuvas elemei szép számmal vannak, s mindenesetre feltűnő volna, ha a feltevés támogatására csak egyetlenegy dialektikus különbséget lehetne felhozni, feltéve persze, hogy a hipotézis helyes.

Ami engem illet, megvallom, nehezen értem, miért találja GOMBOCZ annyira természetesnek, hogy az említett jövevényszavak szókezdő m. *gy*-je csak *dž*-re mehet vissza. Török szempontból ez az állítás érthető, hiszen az őstör. *j-* több török nyelvben épen *dž*-vé fejlődött. De ha csupán a magyar nyelvet vesszük figyelembe, éppen ellenkezőleg áll a dolog. Mert amint

a *gyalog* (~ finn *jalka* stb.) szókezdő hangja a régibb *j*-vel szemben másodlagos fejlemény, néhány GOMBOCZ által csuvas eredetűnek tartott szó is a régi nyelvben szókezdő *j*-vel van: *gyaláz* HELTAI Krón. 151 *meg ialászta*, *gyarló:* WeszprK. 54 *yarlo*, HELTAI, Mes. 55 *iárló*, *gyárt:* 1587 *iartathlan* OklSz. stb.; *gyász:* HELTAI, ÚjT. C 5. *jász*, *gyenge:* Göcsej *jönge* MTsz. GOMBOCZ álláspontjáról tehát inkább azt kellene feltenni, hogy a magyarok e szavakat a csuvasból szókezdő *j*-vel vették át, s hogy a *j-* > *gy-* változás magyar.

Ezt a magyarázatot azonban egy más körülmény teszi elfogadhatatlanná. Néhány szó ugyanis, amelyekre igen régi adatok vannak, úgy látszik, kezdettől fogva szókezdő *gy*-vel fordul elő. Nyelvjárási különbségekre sem gondolhatunk, mert ugyanaz a HELTAI, akinél három szó szókezdő *j*-vel van, *győrtya*-t ír Krón. 41, Mes. 75, ÚjT. A. 8. Más megoldást kell tehát találnunk.

Ha mi a *j-* kezdetű szavakat közelebbről megvizsgáljuk, kitűnik, hogy ó-csuvas eredetük többé-kevésbbé kétes:

gyaláz: megfelelő csuvas szó nincs kimutatva, de van a kúnban *jala*. Az ilyen esetekben a csuvashoz fordulni felesleges.

gyarló: ugyanaz áll erre is, mint a megelőző szóra. Minek feltett ó-csuvas **džarlyɣ* alakból származtatni, mikor a kúnban van *jarle*, *yarli*, *iarle?*

gyárt: megfelelő csuvas szó nincs, de van kún és oszm. *jarat-mak*.

gyász: miért nem inkább az igazolt oszmanli szó átvétele, mint az igazolatlan csuvasé? Ha BUDENZnek és MUNKÁCSInak igaza van, hogy a szó arab eredetű, az oszmanli eredet felvétele elkerülhetetlen.

Talán azt az ellenvetést lehetne tenni: ha ezek a szavak nem ócsuvas jövevények, akkor GOMBOCZnak az az állítása, hogy a m. *gy-* (~ őstör. *j-*) csak ócsuvas *dž*-re mehet vissza, annál inkább megállja a helyét, tehát abban is igaza van, hogy a m. nyelv ócsuvas elemei két különböző nyelvjárásból származnak.

Az állítás első fele többé-kevésbbé elfogadható volna. De vajjon az állítás második fele az elsőnek szükségszerű következménye-e? Vizsgáljuk meg a kérdést közelebbről.

Tudnunk kell mindenekelőtt, hogy a magyar *sz-* hangértéke nem mindig az volt, ami ma. Közismert dolog, hogy eredeti szavakban fgr. **ś*-re megy vissza. Kérdés, hogy jésített volta a magyar-csuvas érintkezések korában megvolt-e még?

A csuvasban az ilyen szavakban még ma is jésített *ś*-van, mint: csuv. *śil:* m. *szél;* *śiməś:* m. *szemölcs;* csuv. *śərə:* m. *szérű;* csuv. *śĭrla:* m. *szőllő;* csuv. *śəvəs:* m. *szűcs*. Tegyük fel mármost, hogy a fgr. *ś-* a magyar-csuvas érintkezések korában már *s*-szé vált, tehát depalatalizálódott, akkor az idézett szavak viszonyát úgy kell felfognunk, hogy a m. *sz-* (= *s-*)

hanghelyettesítés útján került a csuvas *ś-* helyébe. Más szavakkal: a fgr. *s-* a magyarban vagy már eltűnt vagy legalább nem volt meg ez a hangértéke. Mert különösen azokban az esetekben, midőn a csuv. *ś-* az őstörök *j-* képviselője, alig gondolhatunk eredetibb *s-* későbbi palatalisatiójára.

A másik lehetőség, hogy a m. *sz-* az érintkezéskor még *ś*-nek hangzott. Ebben az esetben az ócsuvas jövevényszavak is részt vettek a m. *ś->s-* változásban. Ezzel persze még nincs eldöntve az, hogy egyidejűleg a nempalatalis *s-* is megtartotta-e még régi hangértékét. Mert fel lehetne tenni, hogy ez a hang már vagy egészen eltűnt, vagy legalább megváltozott, úgyhogy az ócsuv. *s-* hangot csak m. *sz-* = *ś* hang helyettesítésével lehetett kifejezni.

Ha ezt a második feltevést fogadjuk el, hogy t. i. a fgr. *ś-* a magyar-csuvas érintkezések korában még megvolt, ennek az az előnye volna, hogy az őstör. *j-*vel szemben a magyarban jelentkező kettős megfelelés érthető volna, anélkül, hogy magyarázatául egy egyébként nem bizonyítható ócsuvas dialektikus eltérést kellene felvennünk.

Mint Gombocz (i. m. 175) említi, a magyarban néhány esetben (még meg nem állapított fonétikai feltételek mellett) a szókezdő zöngétlen spiráns zöngés spiránssá, ill. zöngétlen explosivává fejlődött, pl. *zománc* < *szománc, szomálc* (< kfn. *smalz*), *zarándok* < *szarándok*. Az alán jövevényszavak közül felemlíthetjük: *zsineg* < *sineg* (itt a rokonjelentésű *zsinór*, amelynek szókezdő *zs*-je szintén *s*-ből származik, elősegíthette a hangváltozást).

Mármost az *ś*-nek megfelelő zöngés spirans *ź*; hangtörténetileg pedig könnyebb a magyar *gy*-t *ź*-ből, semmint *dž*-ből származtatni. Ha e feltevést elfogadjuk, könnyű megérteni, miért van a *gyertya, gyöngy* stb. szavaknak ugyanaz a szókezdő hangjuk, mint a *gyalog* szónak: mert a spirantikus *j* a *ź*-hez sokkal közelebb áll, mint a *dž*-hez. De az sem elképzelhetetlen, hogy két különböző hang összeesett.

Ha feltehetjük, hogy *gy-* a régibb *ź-* folytatása, akkor talán joggal gondolhatunk arra is, hogy az őstör. *j-* kettős magyar megfelelője nem csuvas nyelvjárási eltérésekből magyarázandó, hanem a magyaron belül végbement fonétikai fejlődés eredménye.

Nem titkolom, hogy ennek a magyarázatnak egy bökkenője van: az *s > z* ill. *š > ž* változás aránylag későn, már a mai Magyarországban ment végbe. De vajjon az *ś > ž* változás nem régibb-e, mikor tudvalevőleg szláv *s*-nek már a legrégibb jövevényszavakban *sz-* felel meg: szl. *sr̀da* > m. *szerda ?*

A mi feltevésünket a *gyűrű* ~ *szérű* alakpár is támogatja. Gombocz (i. m. 123) ugyanazon csuvas szó kétszeri átvételére gondol. Az idetartozó legrégibb alakváltozatok a

következők: *gerew, geerů, gyerw, gyre, gyyrů, gőrő, gűre, gywre, gyűre, gőrő, giűrő, gyűrő,* ill. *szerő, zyre, zyrew, zőrő, zevrev, szüré, szűrő, szűrű.* Az alakpárok éppen olyan párhuzamosak, mint a *zsineg* ~ *sineg* esetében. Ez arra mutat, hogy az ómagyarban egy bizonyos korszakban a szókezdő spiránsok kiejtése ingadozott, ami az efféle alakpárok keletkezését érthetővé tenné.

II.

A fgr. szókezdő s-hangok kronológiájához.

Gombocz szerint (i. m. 174) „a m. nyelv ócsuvas jövevényszavaiban a szókezdő **s-* rendszerint megmarad". Hallgatólagosan abból a feltevésből indul ki, hogy a m.-csuv. érintkezések korában a m. *sz*-nek már *s-* hangértéke volt. E feltevés mellett, amely persze az eredeti *sz-* hiányát is feltételezi, azt kell hinnünk, hogy a m. *sz-* két különböző ócsuv. hangnak, az őstör. *s-* (= csuv. *s-*) és az őstör. *j-* (= csuv. *ś-*) hangnak a folytatása.

Hogy a m. *sz-* csakugyan az őstör. *j-* (= csuv. *ś-*) képviselője, azt nyilvánvalóvá teszi az a körülmény is, hogy az idetartozó szavak csupán a csuvasból származtathatók: *szél, szemölcs, szérű, szőllő, szűcs.*

Ha azonban a többi *sz*-kezdetű szó felett szemlét tartunk, feltünő, hogy jó részüket minden erőltetés nélkül kún v. oszmanli jövevénynek is magyarázhatnók s néhány esetben a csuvas megfelelő nem is mutatható ki, s egy-két esetben hangtani vagy egyéb körülmények a csuvas eredet felvételét lehetetlenné teszik. Ime a sorozat:

szakál: kún *sachal*, oszm. *sakal* közelebb áll, mint csuv. *sy̱χal, sy̱Gal;*

szál: oszm. *sal* közelebb áll, mint csuvas *sy̱lă, sy̱l;*

szán-: éppúgy lehetne az oszm. *sanmak*, mint a csuv. *sy̱n-* átvétele;

szapu: aligha török eredetű; a vele egybevetett török szavakban *-b-* van *(saba)*, aminek a csuvasban *-v-* felelne meg. A magyarban hosszú labialis tőhangzót várnánk. Vö. Gombocz, i. m. 168.

szaru: török eredetét Gombocz is kétesnek tartja; fonétikai okokból sem fogadhatjuk el; a ktör. szókezdő *s-* hanggal szemben ugyanis ebben a szóban *š-* van a mongolban: *širuk*, az ilyen esetekben pedig a csuvasban is (és a magyarban is) *š*-t kellene várnunk, l. Gombocz, i. m. 175. l. (64. §.).

szatócs: mi szükség hypothetikus ócsuv. alak feltevésére, mikor a m. szót könnyebb a CCum. *satugzi* alakjából származtatni?

szék: jobban ideillik az oszm. *seki*, mint a csuv. *saGă, sak;*

szeplő: ez a VÁMBÉRYtól származó etymologia jellemző alkotójára. Hogy lehet a m. szót *säpkil, sipkel, hipkel, hilpek* és *sepkil* török szóalakokkal egybevetni, mikor ezek közül egy sem egyezik a feltett ócsuv. **sipliγ* alakkal?

szesz: a csuvasból nem mutatható ki, de megvan az oszmanliban; a m. szó inkább innen származtatandó.

szirony: a török szó nem választható el az újp. *šīram*-tól, amely hosszú elsőszótagbeli magánhangzójával nem lehet török jövevényszó (megfordítva, a tör. szavak származnak a perzsából). Mivel az újperzsa korszak a honfoglalás idejében kezdődik, csak oszmanli közvetítésére gondolhatunk;

szirt: a CCum. *sirt* adata kielégítő magyarázatát adja;

szongor: valószínűleg az oszmanliból. A csuvasból nincs kimutatva. Egyébként is újg. *šuŋkar*; alt. *šoŋkor* (? < mong.) a csuvas eredet felvételét megnehezítik.

szök-ik: jobban ideillik az oszm. *säk-*, mint a csuv. *sik-*;

szunyog: a csuvasban *šə̑na*; innen a magyar szó nem kerülhetett át;

szűnik: elég az oszm. *sön-*, kún *son-* igékre hivatkozni.

szűr: a csuv. *sər-, sör-* nem választható el a mong. *šiγür*-től; a szókezdő *s-* talán a szomszédos nyelvjárások hatása, mint pl. *sarə̑* ∽ *šurə̑* esetében. Ezért a csuvas eredet nem valószínű.

szór: jobban ideillik oszm. *savur-mak*, mint csuv. *sə̑və̑r-*, amelyből a magyarban alighanem **szír* lett volna.

Az embernek tehát az a benyomása, hogy a példagyűjteményt GOMBOCZ értékes könyvében, amely a jövevényszavak tanulmánya terén kétségkívül minden idők egyik legjobb alkotása, újra át kellene vizsgálni. Mintha a szerző hajlandó volna olyan szavakat is, amelyeket éppen olyan könnyen vagy könnyebben lehetne a kúnból v. az oszmanliból származtatni, az ősrégi ócsuv. jövevényszavak közé sorolni. Én személyesen azon a véleményen vagyok, hogy a csuvashoz csak akkor szabad fordulni, ha a kún v. oszmanli eredet felvételét hangtani vagy egyéb okok tiltják.

Az *sz* kezdetű szavak között egyetlen egy van, amelynek ócsuvas eredete kétségtelen: egy nagyon fontos szó, a *szám*. Egyike a nyelv legközönségesebb szavainak. Mint „praepositio" is előfordul. Csakhogy épp az ilyen gyakran előforduló szavak nem mindig követik az egyébként érvényes hangtörvényeket. Majd gyorsabban „kopnak", mint a többi szó, majd ellenkezőleg, régibb alakokat és hangállapotot őriznek meg. Az orosz több. dat. végzete ma minden főnévnél *-am;* a *pó dělom* határozóban azonban megmaradt a régi forma. A mai csehben a hímnemű szavak több. gen.-a *-ů (v)*-ra végződik; az *od těch čas* határozós szerkezet a régibb alakot őrizte meg. Egyébként azt is figyelembe kell venni, hogy PAASONEN már FUF. II, 94 2. jegyz. kiemelte, hogy még az olyan fgr. nyelvekben is, ahol az *s* és *ś* hangnak kétféle képviselője van, ill. az *s* és *ś* vál-

tozatlanul megőrződött, bizonyos esetekben, amelyeket tisztán hangtörténetileg nem lehet megmagyarázni, *s* helyett *ś* vagy megfordítva *ś* helyett *s* jelentkezik.

A *szám* kétségkívül az egyetlen ócsuvas jövevény a magyarban, amelyben *sz-* nagy valószínűséggel őstör. *s* képviselője. Mivel azonban szókezdő hangja a „praepositio" hatása alatt maradhatott meg, másrészt meg több olyan eset van, midőn a m. *sz-* ócsuv. *ś* folytatása, közelfekvő az a feltevés, hogy a magyar-ócsuvas érintkezések korában a mai magyar *sz-* hangnak még *ś* hangértéke volt. Annál is inkább, mert az ócsuvas jövevényszavak a némileg párhuzamos *č* > *š* hangváltozásban is részt vettek.

Hogy a m. *sz* elég sokáig *ś*-nek hangzott, szerintem három körülményből következik. Először is CONST. PORPH. Σαλμούτζης nevét nem lehet az *Almos (Almus)*-tól elválasztani.[1] Más szóval kérdés, hogy a fgr. *s-* eltűnése nem a honfoglalás utáni időkbe esik-e? De ha CONSTANTINUS korában az *s-* még megvolt, akkor az *ś*-nek is meg kellett lenni, mert különben a két sibilans összeesett volna.

Másodszor a m. *boroszlán* az oláh *boroșleán*, szerb (štokav.) *bȓšlan* (ejtsd: *bȓślan*) szóval tartozik össze. Ez a szó se nem magyar, se nem oláh, se nem szerb; valószínűleg egy régibb autochton nyelvből származik. Ha ez a feltevés helyes, ez is azt bizonyítaná, hogy nem sokkal a honfoglalás után az *ś*-hangot még ejtették.

Harmadszor az oláh nyelvnek néhány régi magyar jövevényszava is ebbe az irányba mutat. Ezekben ugyanis a mai m. *e, ő, i* palatalis mássalhangzók után mint *u*, az *a* mint *e* jelentkezik: *Aĭúd* : Nagy-*Enyed*; *cĭupí* : *csipni*; *ghiuliúș* : *gyűlés*; *cetlăŭ* : *csatló* (későbbi alak: *ceatlăŭ*); *celușág* : *csalárdság* (vagy talán inkább: *csalaság*); *gelăŭ* : *gyalu*. (Az oláh szavak véghangsúlyosak! Az *ny* > *ĭ* és *gy* > *ghi* hangváltozás az átvétel régiségét bizonyítja).

Már most hasonló változást figyelhetünk meg néhány *s*-szel kezdődő szónál is: *sudálmă* : *szidalom*; *selăŭ* : *szálló*. Mivel egyébként szókezdő *s-* után az említett hangzók az oláh nyelv legrégibb magyar jövevényeiben is mint *e, i* ill. *a* jelentkeznek, fel kell tennünk, hogy a *szidalom* és *szálló* szavakban a szókezdő sibilans az átvétel idején még palatalis volt.

Ha mindezeket a tényeket egybevetjük az első cikkben felhozottakkal, még valószínűbbnek tünik fel az a feltevés, hogy a mai *sz*-szel jelölt hang, legalább még CONSTANTINUS idejében, palatalis volt, t. i. *ś*.

Ha ez igaz, akkor a csuvas eredetű *s-* kezdetű szavak ma a magyarban magánhangzós kezdetűek volnának. A ren-

[1] Éppen ezért kételkedem az *Almos* < tör. *Almyš* származtatás helyességében.

delkezésemre álló csuvas anyag nagyon hézagos ahhoz, hogy megállapíthassam, hogy csakugyan így áll-e a dolog? A kedvezőbb helyzetben lévő tudósoktól várom a feleletet.

Igaz, hogy PAASONEN, S-laute 117 az ellenkező nézeten van: „Offenbar hat der unmouillierte s-laut in den ugrischen sprachen schon früh seine wandlungen angetreten, denn die türkischen lehnwörter haben weder im ungarischen, noch im wogulisch-ostjakischen an demselben teilgenommen, sondern türk. *s-* erscheint unverändert." Ezt nyilván úgy kell érteni, hogy pl. a magyarban *s-* mint *sz-* jelentkezik.

Hogy PAASONENnek ez az állítása, ami a magyart illeti, nem megtámadhatatlan, az előbbiekben próbáltam bizonyítani. Csakhogy az osztják és a vogul török elemei nem a csuvasból, hanem az irtiši tatárból származnak, l. PAASONEN, Über die türkischen lehnwörter im ostjakischen, FUF. II. 101—7. Itt PAASONEN a régibb, ugor v. obiugor korból való török hatás lehetőségét tagadja. Mivel tehát itt nem a csuvas az átadó nyelv s aránylag kései korról van szó, a két eset nem összemérhető. Az osztják nyelv török jövevényszavai között egyébként nincs egy eset sem, amelyben osztják *s-* török *ś-*nek felelne meg.

Ami a törökséggel érintkezett többi fgr. nyelvet illeti, a viszonyok a következők:

A zürjénben és a votjákban a fgr. *s* és *ś* megmaradt. A csuvasokkal való érintkezésük kb. ugyanabba a korba esik, mint a magyaroké; a „zürjének vándorlása a 8—11. sz. közt kezdődik" (WICHMANN i. m. 145, 147). A votjákok egyideig még csuvas hatás alatt állottak; a csuvas jövevényszavak száma ebben a nyelvben nagyobb is, mint a zürjénben. Mármost a permi nyelvekben a csuvas *ś-*nek — egy kétes esetet nem számítva — mindig *ś* felel meg, vö. WICHMANN, i. m. 14. Ez tehát bizonyítéka annak, hogy a magyar-csuvas érintkezések korában a csuvasban az *ś* hang megvolt.

A mordvin, amely a fgr. *ś* hangot mind a mai napig változatlanul megőrizte, ugyancsak régen érintkezett a csuvassal. PAASONEN, Die türkischen lehnwörter im mordwinischen JSFOu. XV, 2:7 szerint ezek az érintkezések a tatárok letelepedése, tehát a 13. sz. előtti időkbe esnek. Csuvas *ś-*nek itt is mindig *ś-* felel meg (a mokša-mordvinban másodlagos *ć* is) s az őstör. spirantikus *j-* csuvas jövevényszavakban mint *ś* jelentkezik, l. PAASONEN i. m. 5.

Ami a cseremiszt illeti, amelyben a fgr. *s-* és *ś-* hangokat egyként *š-* képviseli (ha nem is minden nyelvjárásban), PAASONEN S-laute 118 szerint „a legtöbb csuvas jövevényszóban a csuv. *s*-nek cser. *š-*, a csuv. *ś*-nek ellenben cser. *s-* (nyelvjárásilag *ś-* is) felel meg." Ebből PAASONEN először is azt következteti, hogy „az $s > \check{s}$ a cseremiszben fiatalabb, mint a csuvas hatás, mert a legtöbb csuv. jövevényszó még

részt vett benne, s talán a tatár korszak kezdetén sem volt még lezárva."

A csuv. *ś*-re ezt jegyzi meg: „Ha, mint láttuk, a fgr. *s*- és *ś*- a cseremiszben egyaránt *š*-sé lett, a csuvas jövevényszavakban azonban a csuv. *ś*-nek a cseremiszben *s*-, nyelvjárásilag *ś*- felel meg, ebből az következik, hogy a csuvas hatás korában a fgr. *ś*- a cseremiszben már nem volt meg változatlanul, mert különben az említett jövevényszavak is részt vettek volna az *ś*- > *š*- változásban. A fgr. *ś*- tehát már a cseremisz-csuvas érintkezések kezdete előtt — tehát több mint ezer esztendővel ezelőtt — elvesztette jésítését s így az eredeti jésítetlen *s*-szel összeesett; több évszázaddal később ment végbe a cseremiszben az *s*- > *š*- változás, amelyben még a legtöbb csuvas, s valószínűleg a legrégibb tatár jövevényszavak is részt vettek."

E magyarázat előfeltétele az, hogy a cser. *s* < csuv. *ś* későbbi fejlődési fok. Mert ha régi volna, a fgr. *s* és *ś* hangokkal együtt, amelyek *š*-be estek össze, *š*-sé vált volna.

A felhozottakból joggal következtethetjük, hogy a csuvas *ś* a fgr. népekkel való legrégibb érintkezések ideje óta (tehát kb. a volgai bolgár birodalom megalakulása óta) megvolt, mint az őstörök *j* képviselője.

Feltűnő, hogy a magyar *sz* mint a csuvas *ś* megfelelője jelentkezik, s csak egy esetben (amelyet azonban másképp is lehet magyarázni), mint a csuv. *s*- megfelelője. Amit a különböző jövevényszavakról mondtunk, valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy a történeti korban, már a honfoglalás után, az eredeti különbség az *s* és *ś* között még mindig megvolt, de a legrégibb szláv jövevényszavak átvételének korában már elenyészett.

Lund. HANNES SKÖLD.

Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez.*

A MNy. 1924. (XX.) 25. MELICH JÁNOS felhívja nyelvészeink figyelmét arra az érdekes körülményre, hogy I. Endre 1055. évi tihanyi alapítólevelének írója, fogalmazója, Miklós püspök, krónikáinkban is szerepel III. Henrik német császár 1051. évi magyarországi hadjáratának egy epizódjában. Miklós magyarázza meg Gebhardt püspök elfogott levelét I. Endrének, nyilván a csellel küldött választ is ő írta, tehát kétségtelen, hogy már akkor a király jegyzője volt. MELICH szerint azonban a tihanyi oklevél, legrégibb nyelvemlékünk, nem az ő kezeírása, Miklós püspök csak fogalmazta azt, a ránk maradt oklevél le-

* Felolvastatott a M. Nyelvt. Társaság 1924. márc. 18-án tartott ülésén.

másolásakor már nem élt. Ezen állításának igazolására hivatkozik ERDÉLYI LÁSZLÓra (A tihanyi apátság kritikus oklevelei 37), ki az oklevél dátumsoraiban Miklós püspök neve előtt álló *„beatissimus"* jelzőt egyértelműnek veszi a *„beate memorie"*-vel. Mi nem osztjuk teljesen ERDÉLYI nézetét. A korai középkorban a *„beatus"*, *„beatitudo"* cím nemcsak a megboldogultakat, vagy a római pápát, hanem a tisztes erkölcsű „honestus moribus" férfiakat, főkép a *püspököket* is megillette: „Ut beatitudo, *beatus* etiam titulus honorarius, quo compellantur *episcopi*" (BARTAL, Magyarországi latinság szótára); „Notum etiamnum Pontifici Romano soli hunc titulum adscribi, qui olim *caeteris Episcopis* communis erat." (Du Fresne, Glossarium medii aevi). Kérdéses már most, hogy a tihanyi alapítólevél dátumsoraiban a felsőfokú jelzőkkel megtisztelt Endre király (uictoriosissimo principe) és Béla herceg (nobilissimo duce. B.) után maga adta-e meg a „beatissimo presule" címet N. sigla mögé rejtett, majd sorfeletti betoldással teljesen kiírt neve mellé Miklós püspök, avagy csak fogalmazványának másolója? Első esetben az ő kezeírása fennmaradt legrégibb oklevelünk, melynek tanúnévsorába oklevélíróhoz illendő szerénységgel utolsóul jegyzi nevét a püspökök közé: Sig(num) Nicolai ep(iscop)i. Több történetírónk észrevette már, hogy e tanúnévsorban szereplő püspököket és comeseket legendáink, gestáink és krónikáink is emlegetik. A szentéletű Mór pécsi püspököt (Mauri episcopi) említi Szent Imre legendája (M. Florianus, Fontes domestici I. 132—133.), azonfelül a Pray-Kódexben lévő Pozsonyi Évkönyv (u. o. III. 208.), Miklós püspököt — mint MELICH idézi — a Képes Krónika — (u. o. II. 161.). Ugyane krónikában s rokonaiban egész epizódok fűződnek a tanúnévsorunkban is egymás mellé írt Vid (Vyd, Viti comitis) és Erney (Ernei comitis) személyéhez (II. 174—185). Vid bácsi ispán vejeként említi a krónika Éliás-Elia-Illye ispánt (II. 177), ki a tanúnévsorba: Helie comitis néven van beírva. Woiteh comes, Andreas comes és Martinus comes kétségkívül azonos a Pozsony 1052-ik évi védelmében vitézkedő Woytech, Endre ... et Martinussal (II. 160.). De alig lehet azonos ez utóbbi ama Mártonnal, kit Vencelin ivadéka, Cupan testvére és Bátor Opos atyjaként emleget a krónika (II. 139, 170, 181; MARCZALI, A magyar tört. kútfői az Árpádok korában. Bpest, 1880. 58; NAGY GÉZA, Turul, 1892. 76—77; PAULER, Magyar nemzet tört. I.$_2$ 102. 427—428, II.$_2$ 606; DOMANOVSZKY, Budai krónika, különnyomat a Századok 1902. évf. 31, 35, 36, 46; ERDÉLYI, P. R. T. I. 14. és 114.).

Legrégibb s így nyelvtörténeti szempontból is egyik legbecsesebb oklevél-szövegünk, Szent István 1000 és 1002 közt kelt veszprémvölgyi (nemzeti múzeumi) görög oklevele 1109. évi átírójának személyéhez is volna egy-két szavunk (a görög oklevél korát l. HÓMAN BÁLINT, Szent István görög oklevele,

Századok, 1917. 230—231; SZENTPÉTERY, Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele, 51).

Kálmán király 1109. évi kétnyelvű oklevele latin szövegének tanúsága szerint a veszprémvölgyi apácák ügyének megvizsgálását a király Simon pécsi püspökre bízta. A megejtett inquisitióról is ő referált a királynak (l. FEJÉRPATAKY, Kálmán király okl. 33, 35). CZEBE GYULA ez oklevél görög szövegéről írt akadémiai értekezésében a görög szöveg átírását „született görög ember" derekas jó munkájának mondja, „horvát vagy éppen magyar nemzetiségű személy szóba sem jöhet" (26). Nem érti hát, miért adta Kálmán király Simon pécsi püspöknek a fentírt megbízást. Azt, hogy görög tudománya miatt kapta volna, kétségbe vonja. Ő — mint mondtuk — görög, vagy legalább is a görög nyelvet tökéletesen ismerő délitáliai-sziciliai másolóra gondol (25) s ily másoló mellett „a pécsi püspöknek egyáltalán nem volt szükséges görögül tudnia" (91—92). „Simon püspök vagy az udvar köréből sejtett más személy munkáját kizárandónak" ítéli (104). HÓMAN BÁLINT viszont azt találja érthetetlennek, miért tiltakozik CZEBE oly határozottan Simon pécsi püspök szerzősége ellen. Hisz szerinte „minden valószínűség amellett szól, hogy maga Simon írta az oklevelet", „minden amellett szól, hogy őt görög tudása predesztinálta a feladat elvégzésére s az átíró oklevél kiállítására is" (Századok, 1917. 106).

Legrégibb, számos magyar helynevet tartalmazó oklevélszövegünk másolójául e kérdésben HÓMAN mellé állva, Simon pécsi püspököt kell elfogadnunk, ha személyére vonatkoztatjuk, mit bízvást, teljes joggal tehetünk, ANNA KOMNENA bizánci írónő egy adatát. A magyarok a Komnenos Elek bizánci császár és Boëmund délitáliai normann herceg közt 1107 őszén kitört háborúskodásban a császár mellé állottak. Hisz Kálmánt, bár Boëmund is rokona, feleségének Buzillának unokatestvére volt, pár év óta közeli rokonság fűzte a görög császárhoz. 1104—5 körül adta nőül nagybátyjának, Szent Lászlónak árváját, a krónikáinkban is emlegetett (M. FLOR. II. 210) szép, magyar nevű *Pyrisket (Piris — Pirus — Piros* + k kicsinyítő képző = Piroska; a latin Prisca névhez nyilván semmi köze sincs) Komnenos Elek császár fiához, Jánoshoz, ki később szintén a császári trónra került (1118—1143, Bizáncban Pyrisk Iréne nevet kapott. † 1134, WERTNER, Az Árpádok családi története 210—214). Kálmán tehát, mint mondottuk, 1107-ben a görögök mellé állott, mert új szerzeményének, Dalmáciának megvédésében a velenceiek ellen több segítséget vagy legalább is elnézést remélt tőlük. A magyarok velencei gályákon átkeltek az adriai tengeren Boëmund háta mögött Apuliába, elfoglalták Brindisit és Monopolit, a tartományt három hónapig pusztították, azután a két várost Velence kezén hagyva hazatértek Magyarországba (1108). Elek császár Durazzónál szorí-

totta meg Boëmundot, ki végre is kénytelen volt békét kérni (PAULER, id. m. I.$_2$ 210). A béke egy évvel veszprémvölgyi oklevelünk kelte előtt, 1108 szeptemberében köttetett. A békelevelet részletesen leírja ANNA KOMNENA. Elek császár aranybullát tétetett reá s mint a bizánci császárok szokták, vörös betűkkel alájegyezte. De saját kezükkel aláírták és rátették kézjegyüket a békesség tanúi is — signa sua ipsorum manu pinxerunt μάρτυρες καὶ ὑπογεγραφότες. Közöttük találjuk a dákok — így nevezi ANNA KOMNENA a magyarokat — szövetséges králjának, a császár nászának apocrisiariusait: „Ζουπάνος ὁ Περὴς καὶ Σίμων", Per vagy talán Pér ispánt és *Simont* (bonni kiadás, II. 245—246). PAULER két zsupánról beszél (id. h.), de mint látjuk, az eredetiben csak egyről van szó, mert a ὁ Ζουπάνος természetesen egyes szám, az ἀποκρισιάριοι meg, mely kancellárt, vagy legalább is királyi jegyzőt jelent (l. FEJÉRPATAKY, Királyi kancellária 132, 138: „notarius seu apocrisiarius"), egyedül csak *Simon* lehetett, kinek püspöki címét nyilván elfeledte ANNA KOMNENA kiírni. Simont nemcsak görög nyelvismerete, hanem görögül írni tudása képesíthette e követségre. Kétségtelen tehát, hogy azonos Simon pécsi püpökkel, ki a következő évben átírta a veszprémvölgyi görög oklevelet is. Még pedig CZEBE GYULA szerint is teljesen kifogástalanul. Hogy görög volt-e vagy Kálmán feleségével, a sziciliai Buzillával hazánkba került (1097), görögül jól tudó s a normann-sziciliai udvar kancelláriai gyakorlatának külsőségeit jól ismerő sziciliai pap, kit a királyné a pécsi püspöki székbe segített (HÓMAN id. h. 107), nehéz volna megmondani. Bár szóbanforgó oklevelünk görög írásának betűvetése GYOMLAY GYULA (Szent István veszprémvölgyi donációjának görög szövegéről) és CZEBE szerint tökéletes, latinja pedig meglehetős gyakorlatlan írású, ha ez utóbbi részt is ő írta, magyarnak vélem íróját. A Szent István-kori görög szöveget, görög betűkkel is elég ügyesen visszaadott magyar helyneveivel egyetemben, csak másolnia kellett. De ő a latin szövegben is kifogástalanul írja a magyar szavakat, anélkül, hogy a görög betűkkel s tetemesb, akkor már talán érthetetlen régiességgel leírt magyar szavak hangzását is utánozná: σαγάρβρυεν — zaarberin; σαμτάγ zamtou; κνήσα — Kinessa; παδρούγου — Podruc; σάνδρου Scondur, Serlous stb. (v. ö. MELICH, NyK. XXXIV. (1904), 132—134, 137—139, 145, 146. és XLIV. (1914) 333, 353, 371. HÓMAN, Turul, 1911. 126—128). Ezt csak pár év óta Magyarországon tartózkodó idegenről nehezen tételezhetjük föl. Simon egyébként nemcsak Kálmán két, 1111. és 1113. évi zobori oklevelében, de még II. István egy 1124. évi dalmáciai oklevelében is pécsi püspökként szerepel (SZENTPÉTERY, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 16 l. 43. sz.; 17 l. 46. sz. és 19 l. 51. sz.).

(Folytatjuk.) JAKUBOVICH EMIL.

Száraz korcsma.

Midőn *Kemény János*, a későbbi szerencsétlen véget ért erdélyi fejedelem, fiatal korában mint *Bethlen Gábor* leánykérő követségének tagja a brandenburgi választó udvarába igyekezett, Lusatiának [= Lausitz, Luzsica] egyik városában, amelynek nevét azonban elfelejtette, egy „herczegi úr"-nál vendégségben volt s ott a lakoma alkalmával egy, művelődéstörténeti szempontból is érdekes tapasztalatot szerzett, melyet Önéletírásában így ad elő: „Itt láttunk mi magyarok elsőben olyan asszonyemberi öltözetet, hogy mellyek [= mellök] mezítelen, kinyitva legyenek, mellyekre ittas is, és egyébiránt is igen venereus ember az szegény Mikó Ferencz sokat ácsorga, de csak *száraz korcsomája* lőn" (75. l.). Hogy ebben az idézetben mit akart *Kemény J.* a *száraz korcsmával* mondani, azt egyszeri olvasásra is sejthetjük: nem-jámbor Mikó uram hasztalanul áhítozott, vágyakozott, semmi sem jutott neki a látott jókból, mert bizony csak olyan helyzetben volt, mint *Mikes* Törökországi Levelei-nek újdonsült örmény férje: „Lántzon kell lenni kedvének, Csak száraz kortyot kell nyelni, Mert nem szabad meg kostolni" (42. levél). De hogy mit jelentett *Kemény J.* korában a *száraz korcsma*, s hogy a nála már átvitt értelemben használt kifejezésnek milyen gazdaságtörténeti háttere van, az talán mégis némi magyarázatot kíván.

A *száraz korcsmát* tudtommal csak egyetlen szótárunk magyarázza, *Ballagi* Telj. Szótára, de valószínűleg az is rosszul. Szerinte ugyanis *száraz korcsma*, bormérés útfélen vagy vásáron. Ha már most ezt a kifejezést összehasonlítjuk olyan népies, legtöbbnyire tréfás kifejezésekkel, melyekben a *száraz* mn. jelzőként szerepel (*száraz kántor* = nem tud orgonálni, *száraz kovács* = nem üzi mesterségét, *száraz prókátor* = nincs pöre, *száraz dajka* = nem szoptat, s l. még több olyat, melyekben a *száraz* a. m. ‚víz vagy egyéb folyadék nélkül való, nedvtelen'), akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a *száraz korcsma* azért száraz, mert vagy vendége nincs, vagy bora hiányzik, ami az útféli korcsmákkal olykor megeshetik ugyan, de a vásáriakkal aligha. Azonban akár helyesen magyarázza *Ballagi* a maga *száraz korcsmáját*, akár nem, annyi bizonyos, hogy a *Kemény Jánosén* nem ezt kell értenünk.

Gazdaságtörténeti följegyzéseink között gyakran találkozunk a *száraz korcsma*, *száraz bor* kifejezésekkel, például: Az székely uraink atyánkfiai könyörgését urunk ő nagysága megbecsülvén, velünk egyetemben országul így végezett, hogy ennek utánna az *száraz korcsma* és semmi bor árultatás közöttök ne legyen (1571, Erd. orsz.-gyűl. eml. II. 475). Falustul *száraz korcsmát* fizetni tartoznak florenos 20 (1668, TörtT. 1898, 471). Anno 1680. 19. Aprilis. Ványai György kománai számtartónk administrált pro anno 1680 *száraz korcsoma bor* árát, fl. 62 (*Szádeczky B.*, Apafi M. udvt. 327). Pünkösdi adót pro anno 1684 fl. 92:90. Akkori *száraz bor* árát, fl. 48 (ugyanott 328). A die 2. Maii ad diem 10. eiusdem administrált ottvaló számtartónk,

Boér János *száraz bor* ára- és urbárium szerint való proventust, fl. 100 (ugyanott 328). *Száraz korcsmabor* árát, fl. 23:46 (ugyanott 308). *Száraz korcsma pénzt*, fl. 48 (ugyanott 373). *Száraz korcsma* árát fl. 67 (ugyanott 465) stb. Ez adatokat *Acsády I.* (A magyar jobbágyság tört.) és *Takáts S.* (Rajzok a törökvilágból) munkái nyomán így világíthatjuk meg:

A jobbágyság idején a földesúrnak egyik fontos jövedelmi forrása a bor-árultatás, a korcsma-tartás volt. Nemcsak hogy az esztendő egy részében tisztán csak az ő borait árulhatták, hanem ezenkívül még bizonyos alkalmakkor (különösen sátoros ünnepek, *sztrongálás*, *trentinálás*, *vajdálás* stb. idején, ezekre vonatkozólag l. *Takáts* i. m. II, 295—332) egy meghatározott bormennyiséget kivethetett falvaira, melyet azoknak — vagy volt ihatnékjuk, vagy se — megszabott áron el kellett fogyasztaniok. De ha az említett esetekben a falunak magának is volt elegendő bora, vagy egyéb oknál fogva vonakodott *korcsmát árulni*, akkor pénzzel megválthatta magát e kényszerű borfogyasztás alól. Ilyenkor *száraz korcsmát*, *suha korcsmát** (l. *Takács* i. m. II, 327), *száraz korcsma pénzt*, *száraz pénzt fizetett*, s a kivetett, de el nem fogvasztott bort *száraz bor*nak, *száraz korcsma bor*nak hívták.

Íme, ez a *száraz korcsma*, amelyre *Kemény János* céloz. Igaz, hogy Mikó uramnak nem azért lőn keresetlen része benne, mintha vonakodott volna a jótól, mint a *száraz korcsmát* fizető falvak az uraság borától, hanem mert nem ízelíthette meg azt, amire szegény fölöttébb *ácsorga* egyébként.

CSEFKÓ GYULA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Hàm. ZOLNAI GYULA MNy. XIX, 121. azt az érdekes megfigyelését közli, hogy a nagybányai nyelvjárás, ámbár egyébként nem tartozik hangjai közé az illabiális *à*, a gyermeknyelvi *hàm* szót mégis *à*-val ejti; ügyanott e jelenségnek nézetem szerint tökéletesen helyes magyarázatát is adja. Hozzátehetem ehhez, hogy ezt a szót az én szülővárosomban, Baján is használják és szintén *à*-val ejtik, ámbár egyébként ott is szokatlan az *à* hang. De érdekes, s erre éppen ZOLNAI cikke hítta föl figyelmemet, hogy nálunk nemcsak az egy *hàm*-ban, hanem még néhány más indulatszóban és hangutánzóban is illabiális *à*-t ejtenek. Erre nézve a következő eseteket jegyeztem föl:

1. *à!* Pl. *à! haggy békét.* CzF.-ék is ismerik, de *a*-nak írják, s azt mondják róla, hogy ‚Bosszu-, harag-, nemtetszés hangja'. 2. *màrs!* Pl. *màrs innen!* Az elkergetés indulatszava. 3. *pàf!* A váratlanul meglepődött emberről mondják, hogy: *egészen pàf volt!* 4. *pàcs.* A víz pacskolása, vagy a tenyérnek összecsapása következtében keletkezett hangnak az utánzása. 5. *kvàk.* A béka hangjának az utánzása. 5. *kàcs-kàcs.* Kacsahívogató vagy kergető szó. Kacsahívogató nálunk ezenkívül még a *tàs-tàs* is, és mindkettő bizonyára a kacsa hangjának az utánzása. — A gömörmegyei Várgedén MNy. V, 140 szerint *tas, tas, tas*, a szepesbélai „Zipser"-ek között pedig MNy. V, 93 szerint

* Valószínűleg *szuha korcsmá*-nak olvasandó s így egy föltehető szláv *suchá krčma* (a. m. *száraz korcsma*) átvétele.

tás-tás-tás a kacsahívogató, de kérdéses, hogy pontos-e ezeknek a hangjelölése.*

Érdekes ezzel szemben, hogy esetleges származékaikban, minthogy ekkor már megszűnt indulatszó vagy hangutánzó voltuk, már nem illabiális *à*, hanem labiális *a* hangot ejtenek. Baján pl. a kis kacsát nem *tàsókának*, hanem *tasókának* hívják (a MTsz. nem ismeri e tájszót), pedig bizonyos, hogy ez nem egyéb, mint a fönnebbi *tàs* becéző továbbképzése. Éppen így nyilván a tenyerek összecsapódásának hangját utánzó *pàcs* hangsor származéka a 'parola' jelentésű, s ezért már *a* hangú *pacsi* főnév. (GARAY Obsitosában *pácsi*. „Hát az angyalát is, vitéz Hári bácsit | Egy se látja? mindjárt parolát és *pácsit*.") Éppen így *màrs!*-ot mondanak ugyan Baján, mikor valakit elkergetnek, de már a katonaságnál szokásos tésztafélének nem *grënadírmàrs*, hanem *gr. mars* a neve, mert ez nem indulatszó.

Említett cikke végén azt mondja ZOLNAI, hogy nem bizonyos abban, vajjon Nagybányán a 'harapás' fogalmáról az 'evés' fogalmára is átviszi-e a dajkanyelv a *hàm, hàm* szót. Nálunk Baján az 'evés' fogalmára is alkalmazzák. Határozottan emlékszem arra, hogy ha a dajka a 2—4 éves gyermeket evésre akarja ösztönözni, akkor az ételt a gyermek szája elé tartva ezt a mondókát mondja szavanként tagolva: *Ádám, Éva, Ábra-hàm!* A *hàm* szótagnál, melyet gyorsabban és nyomatékosabban ejt, elrántja az ételt a gyermek szája elől, s ezt többször ismétli, míg a gyermeknek, akinek ez az incselkedés tetszik, kedve kerekedik a *hàm* szótag ismétlése közben szájával az elrántott étel után kapni. Amikor aztán a dajka jónak látja, úgy intézi a játékot, hogy a gyermeknek végre sikerüljön az ételt bekapni és megenni. Szegeden még meg is toldják ezt a mondókát egy sorral, amely még kétségtelenebbé teszi a *hàm*nak az evésre való vonatkozását: *Ádám, Éva, Ábrahám, Minden jót a számba: hàm!* Szabadkán pedig ezt a mondókát hallottam ugyanilyen alkalmakkor: *Hókusz, pókusz, Háciusz János — hàm!*

Alighanem ide tartozik különben még a *hemmëg* tájszó is, melyet Győr vidékéről közöltek ezzel a jelentéssel: 'száját tátogatja' (vö. MTsz.). Ez eredetileg valószínűleg szintén gyermeknyelvi szó volt, s hátraható illeszkedés útján fejlődhetett régibb **hàm mëg*ből, ami eredetileg talán úgy volt értve, hogy 'edd meg'. Hogy a *hàm*nak Győr vidékén **hemm* alakváltozata volna, s hogy ennek *g* képzős származéka volna ez a *hemmëg*, azt kevésbbé tartom valószínűnek. MILASSIN PÉTER.

Költői nyelv. *Zlinszky Aladár*nak Petőfi nyelvéről szóló szép cikke alkalmából (MNy. XVIII, 189) folyóiratunknak egyik buzgó olvasója azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy mit is értenek tulajdonképen a nyelvészek a *költői nyelv* fogalmán. Mivel valószínű, hogy ez a kérdés talán másokat is érdekelhet, itt adom meg a választ.

A *nyelv* fogalma csak logikai absztrakció eredménye, mert minden nyelv a valóságban csak nagyszámú, egymástól többé-kevésbbé különböző *egyéni nyelvek* alakjában él. Azonban még ugyanegy embernek az egyéni nyelve sem állandó minőségű, hanem más-más viszonyok között többé-kevésbbé változik. Különösen feltűnő, hogy ugyanazt a lelki tartalmat másképen fejezzük ki akkor, ha egyensúlyozott, nyugodt lelkiállapotban vagyunk és ismét másképen akkor, ha az érzelem, az indulat, a szenvedély válik úrrá felettünk, más szóval: ha az *emóció*, a *lelki izgalom* állapotában vagyunk. Ezt a különbséget

* A fennebbieken kívül Baján és a felső Bácskában tudtommal még csak egy szóban ejtenek *á*-t, a *Nánczi* leánynévben. Ez valószínűleg újabbkori német jövevény, de illabiális *á* hangjának megmaradása így is feltűnő. A természetes jelenség t. i. az lett volna, ha a német *á* helyébe a magyarban rögtön *a* lépett volna.

minden ember beszédében meg lehet figyelni, de különösen jó alkalom kínálkozik erre a költőknél, mert kényelmesen összehasonlíthatjuk az ő mindennapi dolgokról szóló családi levelezésüknek és különféle tárgyú prózai írásaiknak a nyelvét az ő költői műveiknek a nyelvével. Az előbbieket egyensúlyozott, nyugodt lelkiállapotban írták, az utóbbiakat pedig többé-kevésbbé heves lelki emócióban. Ennek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a *költői nyelv* nem egyéb, mint íróemberek egyéni nyelvének azon emóciós változata, melyet ők költői műveik alkotása közben használnak.

A műveltebb társadalmi osztályokhoz tartozó emberek egyéni nyelve rendes körülmények között nem szokott nagyobb mértékben eltérni a köznyelvtől, mert a sűrű társadalmi érintkezés, főleg pedig az évekig tartó iskoláztatás, s a hirlapok és könyvek állandó olvasása meglehetősen kiegyenlíti, letompítja egyéni nyelvük kirívóbb sajátságait. De már az ő emóciós nyelvük, különösen a költőké, akik tudvalevőleg az átlagosnál szenzibilisebb lelkű emberek, az már nagyobb mértékben, mindenki számára könnyen észrevehető módon szokott különbözni a köznyelvtől. Gondoljunk például *Berzsenyi*nek még ma is hatásos hazafias ódáira; hány olyan szót, szólásmódot, mondatszerkezetet látunk ezekben, amelyeket bizonyára maga *Berzsenyi* sem használt az ő mindennapi beszédében. Vagy gondoljunk például *Vörösmarty* költeményeinek színes, csillogó, pompázatos magyar nyelvére. De ne is menjünk olyan messzire: *Ady Endré*nek alig van olyan költeménye, amelyben vagy föllelkesülve, vagy bosszankodva 5—6 szokatlan jelzőn, vagy újszerű szóösszetételen ne akadna meg a szemünk. Egyszóval: minden jelentékenyebb költőnek megvan a maga sajátos költői nyelve, amelynek jellemző sajátságai természetesen egyes lelki tulajdonságainak a következményei, s amelyek éppen ezért legtöbbször igen tanulságosan világítják meg lelkének alapvonásait.

HORGER ANTAL.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Ort híján. Ezt a szólást *Réthei Prikkel M.* közölte egy XVII. századi munkából és jelentését így állapította meg: némi hibával, hiánnyal, nem egészen (MNy. XI, 234.) Ez a meghatározás azonban egy kis módosításra szorul. Ugyanis az *ort* a forintnak, tallérnak vagy valamely súlynak, mértéknek negyedrésze volt (v. ö. NySz., OklSz.). Már pedig ha egy pénz-, súly- vagy mérték-egységnek negyedrésze hiányzik, az bizony már nem némi, hanem tetemes hiány s azért véleményem szerint szólásunknak inkább ez a jelentése: nagy híja van valaminek. Ez tűnik ki egy változatából is az Actio curiosa következő helyén: Gaude. Kicsodák azok a fűrendek? — Achastes, Ihol, Polycarpus uram, Manódi! — Gaude. Csakhogy bizony, igen *fertály híján* főemberek azok (176. l.). Itt a *fertály* a szintén negyedrészt jelentő *ort* helyett áll.

CSEFKÓ GYULA.

Derce. Eredetével legutóbb ASBÓTH OSZKÁR foglalkozott. Nytud. I, 187 utal az or. *dertĭ* ('überbleibsel vom geschroteten korn, kleie, spreu, grobes schrotkorn' PAWL.), kisor. *dertĭ* ('grob geschrotenes mehl, getreide' BERN. EtWb. I, 257) szóra, s hozzáteszi, hogy a m. *derce* feltehető szláv **dřitĭca* származéknak „felelhetne" meg. Voltaképen helyesebb nyomon jár GYARMATHI Voc. (és DANK. Lex. 234), midőn az oláh *tărițe* 'furfur' szóra utal. Csakhogy persze a m. *derce* nem az oláhból való, hanem mind a magyar, mind az oláh szó egy közös harmadik forrásból.

A m. szóra a köv. adataink vannak: *derce* [első adat a 17. sz. elejéről, MA.[3] m.; alakv.: *dĕrce* MTsz., Nyr. XXX, 176, XLII, 296; *dêrce* Nyr. XXVIII, 238, NyF. XXXII, 45] 1. 'apluda, furfur, die kleie, das grobmehl' NySz., MA.[3] m., PPm., SzD.[2], MÁRT. 1807, MTsz., Tud. Gyüjt. 1832, III: 72, 1840, X: 27, Nyr. XXIII, 336, XXVI, 27, NyF. XXXIV, 42; 2. 'durva, fekete kenyér' Nyr. XLIV, 452. Származék: *dercés* átv. ért. 'rigidus, morosus, stomachosus' PP., WÁGNER, Phras.[1], SzD.[2]; ebből elvonás: *derce* 'ein kleiner zank' ADÁMI 17.

Mármost a szlávságból ide tartozik: egyh.-szl. *tricę* (< **tĭricę*; nőn. több. nom., Lex. p.; MIKLOSICH, EtWb. 352; SREZN. Mat.; más ragozással: *tricy* Lex. p.) 'furfur, die kleie' | bolg. *trĭci* (nőn. több. nom.) 'kleie; sägespäne; schabsel' MIČ.-LAVR., WEIG.-DOR. | szerb *trĭce* (nőn. több. nom.) 'furfur, die kleie; recrementa, die exkremente' VUK.[3] — A m. *derce* őszerb *trice* átvétele. Fejlődése ez volt: ómagy. **trice* > **tirce* > **dirce* (a szókezdő *t* > *d* változásra vö. a *daru, dara, dörzsöl, dug* szavakat, amelyeknek szókezdő *d*-je szintén hasonulással keletkezett eredetibb *t*-ből, vö. SZINNYEI, NyH.[6] 25, GOMBOCZ, MSFOu. XXX, 165) > *dĕrce*. Az oláh *tărîțe* (nőn. több. nom.) 'korpa' ugyancsak szláv jövevény, vö. CIHAC II, 402, MIKL. EtWb. 353.

MELICH JÁNOS.

Tömény. Ellentétben a MNy. XVIII [1922], 171—3 mondottakkal,[1] a *tömény* szó helyesebben az árpádkori *thumenus* (*timinus, tyminus* stb.) sómértékre (l. BARTAL, Gloss. 665 s kül. II. Endre 1233. évi beregi egyezségét KNAUZ, Mon. Strig. I, 293—4) vezetendő vissza, amely 10,000 kősót (MARCZALI, Magyarorsz. tört. az Árpádok kor. 434; — PAULER, A m. nemzet tört. II, 155 helytelenül, de II,[2] 120 MARCZALI nyomán helyesbítve) jelentett. A mohamedán vallású, török, de nem bolgár eredetű szaracénok, izmaeliták, kálizok v. böszörmények[2] már 1111-ben (institores . . . regii fisci quos hungarice *caliz* vocant), mint a királyi jövedelmek kezelői működnek, tehát a só-regale is már akkor hozzájuk tartozhatott, mert a 13. sz. elejéről határozottan tudjuk, hogy a sókamarákat is ők látták el. Nekik kellett tehát behozniok oda, az arab és perzsa kereskedelmi forgalomban még ma is[3] szereplő *tömény* mértéket, amint a középkori Sziciliáról és Nápolyról is tudjuk,

[1] Tízezres hadi egységeket csak világhódítók (ATTILA, DSINGIZKHÁN) hadseregében kereshetünk, de nem a magyaroknál, kiknek hadi ereje sokkal kisebb volt ahhoz, hogy itt ekkora egységek fogalma valaha keletkezhetett volna; hiszen pl. nálunk már a *száz* számnévnek is 'sokaság' mellékjelentése volt, l. MNy. XIX, 88. Ami pedig Sz. LÁSZLÓ III. 1. törvényében említett állítólagos *őröket* s ezek századosait s tizedeseit illeti, a Tört. Szemlében (1916, 315—7, 421—3, 447) tüzetesen kimutattam, hogy ott *ewrii* szó föltétlenül másolási hiba *ewnii* azaz *ínek* 'rabszolgák' helyett, ennélfogva ama századosoknak és tizedeseknek, mint ilyeneknek soha semmiféle katonai szerepük nem is lehetett, mivel az ő századaik csupán közigazgatási és gazdasági kerületek voltak, maguk e századok tagjai pedig katonáskodásra föl sem jogosított, rabszolgasorsú várszolgák voltak és hogy végül mindezeket Sz. ISTVÁN a német-frank közigazgatási szervezetből vette át.

[2] Vö. KARÁCSONYI, Tört. É. XXIII, 7. A *Kaliz* névből helyneveinkben később *Káloz* lett; de mivel pl. a nyitramegyei egykor Gimes várához tartozó *Kalász* falut is 1156-ban (vö. Mon. Strig. I, 108; MNy. X, 82; az ui. említett alföldi *Kalo*zeghaz is *káliz* eredetű) *Qualiz*, később *Kaloz*-nak írták, nem volna helyes KARÁCSONYIval (16. l.) a *Kalász* helyneveket innen kizárni, sőt még a zalai *Kálócfa* stb. is idetartozhatnék, hiszen egykor ezt is *Káloz*- v. *Kálaz*-falvának írták. De sőt alighanem *káliz* eredetű a Kádár-*Kalász* nemzetség is (KARÁCSONYI. M. Nemzets. II, 278—80), mely már 1135-ben Békásmegyer körül bírt. Ha igen, akkor esetleg nevének első tagja nem valami nemzetségi ősnek nevét, hanem talán a *kedár* népnevet jelenthetné. Végül KARÁCSONYInak rendkívül becses adatgyüjteményét ki lehetne egészíteni még némely, az árpádkori szaracénusokra vonatkozó adattal, s főként a *Saracenus* és *Szerecseny* személy- és helynevekkel (vö. pl. PESTHY, Helyn. I, 353) még az Árpád-koron túl is.

[3] NOBACK, Münz-, Maass- und Gewichtsbuch, Leipzig, 1879, 610. l.; Arábiában a *tomand* v. *timan* gabonamérték 1214. l., Perzsiában pedig a *toman* aranypénz, melyben 10.000 dinár van. Vö. VULL. I, 483 a. is.

hogy ott szintén kősó- és gabonamértéket jelentett (Duc. *timinus, tuminus, tumminus* a.) és kétségkívül az arabok honosították meg. Természetesen az izmaelitáknak kell még tulajdonítanunk árpádkori legkisebb (= 1 kősó) *zuanus* vagy *zwanus* nevű (Bartal, Gloss. 709) sómértékünket is. Erről ugyan Bartal, Czinár és Šašinek (TT. 1893 : 9, aki aztán uo. 31 persze még a *tyminust* is a szláv *kamen*-ból magyarázza!) nyomán azt állítja, hogy ez a tót és cseh *zvan soli* sómértékből származnék (Miklosich EtWb. 404 igen bátortalanul a *zveno* 'keréktalp, ablaküveg' szóval veti össze), ámde mivel az egész cseh-tót nyelvterületen sehol kősóbánya nincsen, világos, hogy e szó csakis az erdélyi sókereskedés útján juthatott el hozzájuk s maradt fenn náluk. Nem lehetetlen, hogy a szilágymegyei *Zovány* helynév, valamint a Sopron városa mellett fekvő *Wandorf* magyarul *Bánfalva* eredetileg az Árpád-korban *villa Zoan* v. *Zwan*, szintén ettől a *zuanus* sómértéktől, ill. helyesebben az ilyetén *zuanus*-sók raktáraitól (vö. pl. a soproni 3000 *zwanorum salis*-ra vonatkozó 1233. évi adatot Wenzel, I, 302—3) származik. Hiszen pl. *Szolnok* is, mint az erdélyi sóforgalom legrégibb vizi központja (l. fejtegetésemet Szolnok-Doboka vm. monogr. I, 231—6), kétségtelenül sóraktáraitól kapta elnevezését; a szerémmegyei *Szalánkemén* szláv *Slankamen* nevében pedig nyilván a 'kősó' rejlik, mivel a középkorban (vö. 1277, Fejér, CD. IX, 7 : 695) viszont ez volt felülről az erdélyi kősó, alulról pedig a horvát-dalmát tengeri főtt só vizi forgalmának végpontja és rakodó helye.

De mivel az Árpád-korban az ország egész pénzügyi adminisztrációja (híd-, rév- és vásárvámok, pénzverés és pénzváltás, só stb.) legtöbbnyire az izmaeliták kezében volt, nekik kell tulajdonítanunk 12—13. századi arab feliratú, keleti motívumú pénzeinken kívül olyan pénzügyi intézményeinket is, melyekre történetíróink eddig megfelelő nyugati analogiákat nem tudtak találni, és végül nyelvünknek ezen pénzügyi fogalomkörbe tartozó szókincsét is. Ilyeneknek látszanak máris azok, melyeknek közép- v. újperzsa eredetét nyelvészeink eddig is fölismerték, pl. a Munkácsi Bernát szerint (KSz. IV, 380) középperzsa kölcsönszóknak tartott *vásár, kincs* és *vám* szavaink, melyeket már 1796-ban Beregszászi is perzsából származtatott. De fontos a *töménynek* legközelebbi párja, a m. *ezer* szó is, amelyhez az újperzsa *hezar* állana legközelebb (Munkácsi, ÁKE. I, 242—3, Vámbéry, Magy. Ered. 357 407—8), amit már 1756-ban észrevettek.

Nyelvtudósainknak bizonnyal sikerülni fog jövevényszavainknak ezen új: izmaelita-szaracén-káliz-böszörmény rétegét pontosabban megállapítani és tovább gyarapítani.

Tagányi Károly.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Adalék szakszótárainkhoz.

II. József 1784-ben német- és latinnyelvű pátenst bocsátott ki a harmincadok számára a kiviteli és behozatali vámokról. Ezt 1788-ban egy még bővebb szabályzat követte, mely Nagyszebenben kétnyelvű: német és magyar kiadásban is megjelent. Címe: *Közönséges Harmintzadi-Rendtartás és Az Egéfz Magyar Orfzági örökös Birodalmokban fizetendő Harmintz-Adóknak Tariffája. Nagy-Szeben. Nyomtatt. Hochmeister Márton Tsáfz. Királ. priv. Typographus és Bibliopola által. 1788.* 2—r. (a—Ggg + 1 sztlan levél). A pátenst a vám alá eső portékáknak betűrendes lajstroma követi a behozatali és kiviteli vámösszeg jelzésével. Egyik lapon a betűrendes német lajstrom, a szembenlevő oldalon annak magyar fordítása. Bár nem erre a célra készült, de azért úgy, amint van, egy német-magyar szakszótárnak

tekinthető s az akkori magyar kereskedelemnek és iparnak jókora szókincsét öleli föl.

Hogy ki volt a magyar fordító, azt bajos volna eldönteni, de nyelve azonnal elárulja erdélyi, még pedig székely voltát (*mü*, szem. névm., *simma*, ezüst*hob*, *bizonyittani*, *sohült*, *öntöni* való vas, *siritett* fonalak stb.). Munkája nem volt könnyű. Mindazonáltal erőszakos újításra nem igen szánja magát. Mindössze a *letév-statio*, *főletév városok* (Legftädte, Hauptlegftädte) kifejezés töri át a szóalkotás megszokott határait. Ha nem talál megfelelő kifejezést, inkább lefordítja a német szót vagy pedig átveszi az idegent. Szókincse a nyelvújítás előtti magyar nyelv szókincse, melyben egy-egy tájszó is felbukkan. A nyelvtudományra nézve nemcsak azért érdekes, mert bepillantást enged az akkori magyar kereskedelem és ipar nyelvébe, hanem azért is, mert megőrzött egy-egy ritkább szóalakot (*tömény*: tömjén; *szacska:* szecska), egy-egy olyan szót, melyet szótárban nem találok (*pipárka:* paprika). De érdekes a kölcsönszók történetének szempontjából is. A NySz.-nak, sőt általában tudományos tárgyi szótárainknak is egyik hiánya az, hogy szókincsünknek újabban meghonosodott idegen elemeire nem igen terjeszkednek ki. Pedig hiányos ismeretünk lesz a nyelvről, ha nem tudjuk, hogy ez vagy az az idegen szó mióta honosodott meg nálunk. Pl. a *haraszt* vagy (Erdélyben) *hárász* szót (= ‚puhára font fehér vagy színes, vastag gyapjúfonal') s a vele összetett *haraszt-keszkenő*, *harasztkendő* (Erdélyben: *hárászkendő*) szókat hiába keressük szótárainkban, pedig használatuk mindennapi. Csupán a Pallas-lexikonban találom a *haraszt* címszó alatt, melyben a cikkíró az ismeretes növénynévvel azonosítja. („Jelent színes, puha fonalat is [sávoly], melyből ritkaszövésű kendő, fejkötő vagy kesztyű lesz".) Pedig szavunk más, mint a *haraszt* növénynév. Valószínűleg német kölcsönzés a *harraffen*-ből. Szótárunk még a *harraszi* formában használja. Erdélyben *hárász* alakban hallottam, Szatmár megyében *haraszt* formában járatos, mely alak nyilván az ismert növénynév analogiájára keletkezett.

Lássunk valamit mutatóba ennek az érdekes szótárnak az anyagából.

abroncskés: Reifmeffer.. — Abronts-kéfek.. (J_2) NySz. 1 ad., jelentését nem közli.

avadék: Bettgewand, altes — Ágy-némük, avadékok (D) Vö. Tzs.[1], CzF.

**bádokmunka:* Blechwaaren — Pléh, avagy Bádok-Munkák (E).

bakaselyem: Flett-, Floret- und Galletfeide — *Baka fellyem*, melyet Flett, Floret és Galet fellyemnek mondanak (M m_2). NySz. 1 hivatkozás.

borvíz: Sauerbrunn — Borviz (Ll). SzD[2].

ceruza: Reißbley in Stücken — Tzeruffa, vagy-is Plébász darabokban (Ji_2) Tzs. (1838).

csalánfonal: Neffelgarn — Tsalán-fonal (S_3). Tzs. 1838.

csigatekenő: Farben in Mufcheln — Festékek tengeri Tsiga-tekenyökben (K_2) NySz. 1 idézetben ísmeri.

csiger: Obftmoft — Gyümölts muft, vagy-is Tsiger (Ff_2). NySz. más jel. De Csereiből és BethlM.-ból való idézete idetartozónak látszik.

deget: Wagenfchmeer — Deget, vagy Szekér-kenő (Ss_2). NySz. 1 ad. PPB-ból.

**esztergárosmunka:* Drechslerwaaren — Efztergáros-Munkák (H).

fattyúkő: Schmuck, unächter oder falscher — Fattyú-Kövek (Ll_2). Kresznerics.

fejéritetlen: Garn, wergenes ungebleichtes — Fejérittetlen fzöfz-fonal (S) Márt. (1817). NySz. 1 id.

felfüstölt: Fleisch, geräuchertes und Schinken: Fel-füstölt húfok, és Sonkák (N_2). Tzs. (1838).

félselyem: halbbaumwollene und halbſeidene Zeuge — Fél-gyapott, s' fél-ſellyem Matériák (D). Márt. (1807).

filigrán: Filigranarbeiten von Silber — Ezüſtből kéſzitett gyenge (Filigrán) munkák. (Oo) NySz. későbbről.

fojtott hús: Fleisch, eingeſalzenes, und gepökeltes — Hus, bé-Sózott és fojtott Hus (N_2) Tzs. (1838)-ban és Ball.-nál más jel.

fürészvas: Sägelblütter — Füréſz Vasak (J) Csak Tzs. (1838)-ban találom.

gyapjúfonál: Garn, wollenes, weiſſes — Gyapju-fonal, fejér (S). NySz. 1 id.

**gyapotkészitmény:* Baumwollene Waaren — Gyapott-kéſzitmények (D).

**gyirvászon:* Beuteltuch — Malombéli ſzitának való Gyir-váſzon (D_2). Szótárainkban nem találom. Előtagja nyilván a *gyér* szónak PPB.-nál előforduló alakváltozata.

**harraszi:* harraſſene und wollene Bänder und Binden — Harraszi, és Gyapju Pántlikák, és kötök (B_2). (Lásd a bevezetést.)

itató papiros: Druck-, Löſch- oder Fließ-... papier — Nyomtatni való, Itató ... papiros (Hh). NySz. *ivó papiros.*

**kelepe* (?) v. *kelep* (?): Klöppel, Pippen, Preſſen aller Gattungen — Kelepék (így!), Tsapok, mindenféle Sajtolók (H). *Kelepe* szót nem találok. *Kelep* NySz. más jel.

**kimikus:* Silberweiß oder ſogenanntes Katzenſilber: Talcum, Zöldszinü kö a' Kimikusoknál (Oo).

**Koszorúdrót:* Kränzel-, Cymbal-, und Zitterdraht — Koſzoru, Tzimbalom és Reszkető Értzdrot (H).

**köszörűsár:* Schlief zur Färberey — Köszörü-Sár, fekete feſtéknek való (Ll_2).

**krömpöc:* ... Krumholz-... ő̈l — ... Krömpötz ... olaj (Gg_2).

lakatosmunka: Schloſſerarbeit — Lakatos-munkák (K). Tzs. (1838).

lenfonál: Lothgarn — Len-fonal (S). Ball. (1857).

lövőfegyver: Gewehre, Schießgewehre — Fegyverek, Lövö-fegyverek (T_2). SI. (1808). Később: lőfegyver.

majorság: Geflügel — Szárnyos-állatok (Majorságok). (S_2). NySz. még *szárnyas-majorság.*

**mécsfonál:* Dochtgarn — Méts fonal (S_2).

olaszfal: Schirme oder ſogenannte ſpaniſche Wände — Olaſz-fal, vagy az ugy nevezett Sponyol (!) vand (!) (Ll). Tzs. (1838).

**paradicsomfa:* Aloe oder Paradießholz — Aloe. vagy is Paraditsom fa (A_2).

**pasztelfesték:* ... Paſtellfarben — ... Paſtél-festékek (K_2).

**pipárka:* Pfeffer, ſpanischer rother, auch ſogenannter türkiſcher — Bors, Spanyol, és az ugy nevezett veres Török-Bors (Pipárka) (Ji). (= paprika).[1]

selyempapiros: Seidenpapier — Sellyem-papiros (Xx_2) Ball. (1890).

serélesztő: Bier und Bierhefen — Ser, és Ser-éleſztő (D_2). NySz. 1 idézet.

sirit: mit einem Seidenfaden gezwirntes ... Garn — Sellyem ſzálol (!) firitett ... fonalak (S). SzD[2].

szacska: Senſen und Strohmeſſer — ſzéna és ſzatskának való kaſzák (J.) Alakv.

**szalmapántlika*: Strohbänder — Szalma Pántlikák (B_2).

szőcsmunka: Kürſchnerarbeit: Szöts-munkák (Cc). Kreszn.

**szurokcsepp:* Fürniß: Szurok-tsep (O).

[1] Tóth Béla sem ismeri. L. *Magyar ritkaságok* c. könyvében a paprika történetéről szóló fejezetet.

szürökalán: Schaumlöffeln — szürö-Kalánok (J_2). CzF.

tömény: Weihrauch ... — Tömény ... (Ss_2). A *tömjén* alakv.-a.

**török fonál:* Garn, türkiſches ... — festet (!) török fonal (Fejtők) (S).

tus: Tuſche — Tusch. Rajzolni való fekete ſzinü feſték (Rr). Tzs. (1838).

vasmunka: Eiſengeſchmeid ... — Vass munkák ... (J_2) Tzs. (1838).

**vaspác:* Eiſenpeize — vaſs-pátz (K).

vesszős: (= ‚csikos'): Bänder, ſeidene ... geſtreifte — veſzös (!) ſellyem Pántlikák (B_2). E jelentést szótárban nem találtam.

viaszosvászon: Wachsleinwand — Viaſzos-váſzon (Dd_2). Márt. 1807.

vitorlavászon: Segeltücher — Vitorla-váſzon (Mm). Tzs. 1838.

zsidóenyv: Judenleim oder Judenpech — Zsidó-enyv, vagy Zsidó-Gyanta (V_2) Tzs. 1838.

(Kolozsvár, 1924 márc. 6.)

CSÜRY BÁLINT.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

Ferdinand de Saussure: Cours de linguistique générale. Publié par *Ch. Bally* et *A. Sèchehaye*. 2. kiad. *Payot*, Paris. 1922. 8° 331 l.

1906-ban foglalta el *de Saussure* a genfi egyetemen *Wertheimer József* tanszékét, s alig hét esztendős tanárkodás után, 1913-ban, férfikora delén elköltözött az élők sorából.

De Saussure nem tartozott a sokat író tudósok közé. 1878—1912 megjelent tudományos dolgozatait, tehát negyedfél évtized termését tanítványai, *Ch. Bally* és *L. Gautier* egy kötetbe összegyüjtve tehették közzé (Recueil des publications scientifiques de *Ferdinand de Saussure*, publié par *Ch. Bally* et *L. Gautier*. Éditions Sonor, Genève. 641 l. Vö. *J. Wackernagel*, L'oeuvre de *F. de Saussure*. Journal de Genève. 1922. ápr. 24.) De valamennyi értekezését a felfogás eredetisége, a tények pontos ismerete és lelkiismeretes felhasználása s a külső és belső forma klasszikus tömörsége és világossága jellemzi. Elég, ha 1878-ban *Teubner*nél megjelent *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes* c. korszakalkotó értekezésére s litván hangsúly-tanulmányaira utalok.

A nyelvlélektani és módszertani kérdések kezdettől fogva mélyen érdekelték, de csak élete vége felé, az egyetemen nyílt alkalma arra, hogy nézeteit nyilvánosan és rendszeresen kifejthesse. Három ízben tartott általános nyelvtudományi előadást (1906—7, 1908—9 és 1910—11-ben), de közzétételük aligha volt szándékában; legalább jegyzeteit mind a három alkalommal megsemmisítette. Halála után *Ch. Bally* és *A. Sechehaye* vállalkozott arra a nehéz feladatra, hogy a hallgatók tökéletlen jegyzetei alapján a három előadás anyagából a mester gondolatmenetét és rendszerét reconstruálja. Így keletkezett az előttünk fekvő kötet, amely először 1915 nyarán, majd csekély változtatásokkal 1922-ben látott napvilágot.

Figyelmen kívül hagyva a hallgatóság érdekeit szem előtt tartó fejezeteket, amelyek néhány finom megjegyzésen kívül sok újat nem tartalmaznak, a munka derék-részének gondolati váza a következő:

Saussure mindenekelőtt a nyelvtudomány tárgyát határozza meg s e

* A *-gal jelölt szókat szótárainkban nem találtam.

célból pontos határvonalat húz a nyelv (*la langue*) és a beszéd (*la parole*) között.

A *beszéd* egyéni tevékenység: a nyelv konvencionális jeleinek tudatos és szándékos felhasználása a gondolatok közlésére. Ezzel szemben a *nyelv* szociális termék, beszédképzetek rendszere, amely az egy nyelvközösséghez tartozó egyének agyában azonos vagy majdnem azonos alakban van elraktározva. A beszéd és a nyelv viszonya kettős. Egyfelől a nyelv, mint a szókészletre és grammatikai formákra vonatkozó képzetek rendszere, a beszédtevékenység eredményeképen hosszas tanulás és gyakorlás után alakul meg az egyesek lelkében: az egyes ember egyedül sem megalkotni, sem megváltoztatni nem képes. Másfelől a nyelv megvolta előfeltétele annak, hogy az egyes ember a beszéd segítségével gondolatait kifejezni, magát megértetni és mást megérteni képes legyen. A beszédben, mint psycho-physikai körfolyamatban, psychikai, physiologiai és fizikai mozzanatokat különböztethetünk meg; ezzel szemben a nyelv homogén: jelek rendszere, amelyben a jelentésnek s ugyancsak psychikai természetű hangképnek (mozgáskészségnek) a társulása a fontos. Igaz, hogy a nyelv és a beszéd megkülönböztetése nem új, mégis az a mód, ahogy S. e két fogalmat meghatározza és szembeállítja, meglepő fényt derít a nyelvtörténeti módszertan több homályos pontjára.

A nyelvtudomány tárgya első sorban a nyelv, mint beszédképzetek rendszere; ezzel szemben a beszéd vizsgálata alárendeltebb fontosságú. A nyelv búvára mármost kettős feladat előtt áll: vizsgálhatja egyfelől a mindenkori jelrendszert, amelynek tagjai, elemei egyidejűleg vannak meg a beszélő tudatában, azokat a logikai és lélektani kapcsolatokat, amelyek a collectiv tudatban élő jelrendszer coexistens tagjait összekötik: ez a leíró nyelvszemlélet (*linguistique statique* v. *synchronique*). Vizsgálhatja másfelől a successiv, a fejlődés folyamán egymást felváltó adatok kapcsolatát, melyek nincsenek meg egyidejűleg a collectiv tudatban, s amelyek egymást felváltják, anélkül, hogy rendszert alkotnának: ez a történeti nyelvszemlélet (*l. évolutive* v. *diachronique*). A beszédjelek mindenkori rendszere természetesen a történeti fejlődés eredménye, de azért a diachronia tényei nem egyrendűek a synchronia tényeivel. A diachronikus változások nem a jelek viszonyára, hanem magukra a jelekre vonatkoznak, tehát e változások esetleges synchronikus következményeiktől teljesen távol állanak. Hogy *de Saussure* egyik példáját idézzem, az angolszász sing. *fot* ⌣ plur. **fōti* > *fōt* ⌣ *fēti* > *fōt* ⌣ *fēt* változás fonétikai folyamat (Umlaut, a szóvégi *i* lekopása), de synchronikus következményei egészen más természetűek: a mai angol a *feet*, *teeth*, *geese* szavak *ī* tőhangzójához, amely az egyesszámi alakok *ū*-jával áll szemben (*foot*, *tooth*, *goose*), a pluralis képzetét fűzi.

Ami a synchronikus jelrendszer tagjainak kapcsolatát illeti, *de Saussure* a képzettársulás természete szerint két főtípust különböztet meg. Állandóbb syntactikai szerkezetek (syntagme) tagjait külső, érintkezési képzettársulás fűzi össze: *rapports syntagmatiques*. Másfelől a beszéd, a mondat keretein kívül minden beszédjel tudatunkba idézheti azt v. azokat a jeleket, amellyel v. melyekkel közös elemei vannak: hasonlósági képzettársulás, *rapports associatifs*. A syntagmatikus képzettársulás egy tényleges jelsor egyaránt jelenlévő tagjait fűzi össze: *associatio in praesentia;* a hasonlósági képzettársulás egy virtuális emlékezeti jelsor tagjaira vonatkozik: *ass. in absentia*.

E két, a nyelvfejlődés szempontjából alapvető fontosságú associatio-típus megkülönböztetése a mi nyelvtudományunkban nem új. *Zolnai Gyula* már 1893-ban hangsúlyozta a *tapadás* fontosságát az összetételek keletkezésénél (NyK. XXIII. 35 kk.); magam is a jelentésváltozások (MNy. VII. [1911], 97, MNyK. I, 1:26) és az analogiás változások (MNy. XI. [1915], 104,

MNyK. I, 1 : 34) általános osztályozásánál azt a két associatio-típust vettem alapul, amelyeket *de Saussure* rapports syntagmatiques és rapports associatifs néven állít egymással szembe.

De Saussure felveti azt a kérdést is, hogy a nyelvtudománynak a diachronikus törvények mellett, amelyek a nyelvi változásoknak geográfiailag és chronologiailag határolt egyformaságát állapítják meg, vannak-e panchronikus, időtől és tértől független törvényei is? Felelete inkább tagadó; vannak ugyan a nyelvtudománynak is ilyen természetű általános elvei, de ezek nem konkrét nyelvi tényekre vonatkoznak. Ez a hangtanban kétségkívül így van, de vajjon így van-e a jelentéstanban is? Bizonyos jelentésváltozások (első sorban a *tudni* 'scire' < 'palpare'-féle komplikációs jelentésváltozásokra gondolok) minden népnél és minden korban olyan meglepő egyformasággal jelentkeznek, hogy a semantika törvényeitől (ha nem is valamennyitől) a panchronistikus jelleg alig vitatható el.

De Saussure könyve, amelyből e rövid ismertetésben csak néhány alapvető szempontot emeltem ki, jelen alakjában is annyi igazi értéket rejt magában, hogy csak mélyen sajnálhatjuk, hogy a nagy mester nyelvfilozófiai rendszerével csak ilyen közvetett úton ismerkedhetünk meg.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

II.

Körösi Csoma-Archivum. A Kőrösi Csoma-Társaság folyóirata. Szerkeszti Németh Gyula. 1924. I, 4. sz. Tartalmából kiemeljük a köv. nyelvészeti cikkeket: *Z. Gombocz:* Das tschuwassische Praesens-futurum. A sz. szerint a mai *-at. -aD* praesensképző eredetibb *-a-tur-* folytatása (*-a* gerund.-képző és *tur-mak* 'stare'; *pulat'* = *bol-a-tur(ur)*). *J. Melich:* Laborc (vö. MNy. XIX, 69; e német átdolgozásban a szerző hivatkozik a *Koppány* folyónévre is, amely szintén személynévi eredetű). *Pais Dezső:* Kékkend. A 12. sz. vége előtt a mai Nagybánya környékén, Szatmár megyében *kékkend* nevű nép lakott. E név összetétel, olyan, mint a Konstantinosnál felsorolt besenyő törzsnevek: az előtag színt jelölő szó, az utótag méltóságnév (vö. m. *kende*). A *kékkend* gyepű-határvédő nép volt. *M. Kmoskó:* Araber und Chasaren. *E. Darkó:* Zur Frage der urmagyarischen und urbulgarischen Beziehungen. *B. Munkácsi:* Über die Namen der Flüsse Don, Wolga und Ob. A sz. részletesen vizsgálja a Volga Πᾶ, Πῶς, az Ob vogul-osztják *As* és az Urál *Jajik* nevének eredetét.

Népélet. Az Ethnographia harmadik folyama. A Magyar Néprajzi Társaság közlönye. Közérdekű havi folyóirat. Szerkeszti Solymossy Sándor és Madarassy László. Budapest, 1924. I—II. évf. 1—3. füzet. — A füzet tartalmából kiemeljük: *Tolnai Vilmos:* A Magyar Mythologia és írója (Ipolyi Arnold emlékezete); *Szendrey Zsigmond:* Mohács a magyar folkloreban; *Ernyey József:* Egykorú cseh krónikás énekek a mohácsi veszedelemről; *Óváry Zoltán:* Rózsa és Ibolya. Arany János verses népmeséje; *Szabó Kálmán:* A suba és mestersége Kecskeméten.

Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes. Dirigée par *Z. Baranyai* et *A. Eckhardt.* I. 3—4. szám. Az értékes füzet nyelvészeti vonatkozású cikkei: *D. Pais:* Les rapports franco-hongrois sous le règne des Árpád. II. Les colonies françaises et leur rôle économique. *I. Sebestyén—Németh:* Linguistique finno-ougrienne (összefoglaló ismertetés). *G. Bárczi:* Autour d'une étymologie: fr. *clenche* > hongr. *kilincs*. *Z. Baranyai:* Autonomie des petits peuples finno-ougriens. Ezenkívül *Gombocz Zoltán* ismerteti

H. Jacobsohn Arier u. Ugrofinnen c. művét, *Melich János* pedig *Lubor Niederle* Manuel de l'antiquité slave c. munkáját.

Ungarische Jahrbücher. Herausgegeben von *R. Gragger.* Berlin, 1924. Bd. IV. Heft 1. Festgabe E. N. Setälä zum 60. Geburtstage dargebracht vom Ung. Institut an der Universität Berlin. Az értékes füzet tartalma: *H. Winkler*: Die altaischen Sprachen. *W. Bang:* Türkisches Lehngut im Mandschurischen. *W. Schulze:* Das Rätsel vom trächtigen Tiere. *R. Gragger:* Zur Geschichte der ugrofinnischen Sprachwissenschaft. I. Wilhelm v. Humboldt. *E. Lewy*: Kurze Betrachtung der ungarischen Sprache. *M. Kertész:* Kulturgeschichtliche Spuren in der ungarischen Sprache. *G. Schünemann*: Ungarische Motive in der deutschen Musik. *A. Brückner:* Ungarn u. Polen. *K. Schünemann:* Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters. *E. Öhmann:* Quisquiliae germano-fennicae. *J. Szinnyei*: Beiträge zur ungarischen Wortbildungslehre. *A. Horger:* Fraj, frajla, frajcimmer. *J. Farkas:* Die fgr. Sprachwissenschaft und die ung. Romantik. *L. Sroka:* Nachrichten über Finnland bei den deutschen Auktoren des 16. und 17. Jahrhunderts.

Karácsonyi János: A székelyek ősei és a székely magyarok. Történeti értekezés. A szerző kiadása. Kolozsvár, 1924. 28 l. Különnyomat *A Hirnök*ből. Ára 5 lei. E dolgozatot nem láttuk; megjelenéséről az Erdélyi Irodalmi Szemle könyvészeti rovata ád hírt.

Kisch Gusztáv: Erloschenes Magyarentum im Siebenbürger Sachsenlande. Ein Beitrag zum siebürg.-sächs. Wörterbuche (Különnyomat a Schullerus-Emlékkönyvből). A szerző, kinek az erdélyi szász nyelvjárások ismertetése terén érdemei vannak, e dolgozatában az erdélyi szász nyelv néhány magyar eredetű helynevét vizsgálja. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy kitünő szerzőnek ez a dolgozata teljesen elhibázott. Kisch nem ismeri az idevágó magyar kutatások eredményeit s ezért cikke tele van legelemibb tévedésekkel. Szerinte az *Eger-begy* helynév második tagja az ómagy. *vid, vigy* 'aqua' szóval azonos; a *Földszín* hn. = m. *földszín* 'erdoberfläche' (*Földszín* < *Felician*, vö. MNy. XIX, 93, XX, 79); *Halmágy* nevében az *-ágy* a m. 'bett' stb. Legmulatságosabb botlása *Segesvár* (= ném. *Schässburg*, erd. szász *Schâsbrich*) magyarázata. Kisch szerint *seges* „bedeutet die Burg auf dem *seg* 'culus' des betreffenden Berges"; sőt ugyanezen alapszó származéka a *segitteni* 'helfen' ige is. „Was bedeutet denn m. *segiteni* ursprünglich anderes, als einem Kinde, Kranken, Verwundeten, Schwachen z. B. die Hand unter den *seg* legen und ihn lüften". Azt sem értjük, mit jelentsen a dolgozat címében az *erloschenes Magyarentum* kifejezés. Hiszen a szóbanforgó községekben ma is magyarok is, sőt részben csak magyarok laknak (pl. Gassen 1117 magyar, 195 oláh; Küküllővár 999 oláh, 452 magyar, Halmágy 851 magyar, 235 oláh stb.).

Eliel Lagercrantz: Sprachlehre des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen. Kristiania Etnografiske Museum. Bulletin 1. Kristiania 1923. 4° 171 l. E módszertani szempontból is érdekes munkára még visszatérünk.

Németh Gyula: Húnok, bolgárok, magyarok. Különnyomat a Bud. Szemle 1924. évi folyamából. 12 l. Egy a magyarság őskoráról szóló, készülőben lévő nagyobb dolgozat egyik fejezetének kivonata.

M. Räsänen: Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen. MSFOu. L. Helsinki, 1923. 100 l. Ára 20 fmk. Kiegészítő kötet a szerzőnek a cseremisz nyelv csuvas elemeiről megjelent munkájához. (MSFOu. XLVIII. 1920.)

Schullerus Adolf: Siebenbürgen. Kolozsvár, 1924. Különnyomat a *Cultura* c. folyóiratból. A sz. szerint az erdélyi szászok eleinte csak az általuk

megszállott „*a Waras usque ad Boralt*“ (= Szászvárostól Barótig) földet nevezhették *Siebenbürgen*-nek. E terület ugyanis egyházi tekintetben *káptalanokra*, védelmi tekintetben *várakra* (castra), közigazgatási bíráskodási tekintetben *székekre* (sedes) oszlott fel. Bár a hetes szám nem talál, a nyelvhasználat mégis *septem castra* = *sieben Bürgen* névvel jelölte e vidéket; ez az elnevezés azután egész Erdélyre átvonódott.

NYELVMŰVELÉS.

„Egyetlen olvasat“. Tolnai Vilmos azt írja a „Szamárkenyérről“ a MNy. 1924. 1—3. számában, 36. l., hogy eddigi feltevése szerint „csak egyetlenegyszer fordul elő szépirodalmunkban, tehát *egyetlen olvasat, hapax legomenon*“. Ennek a műkifejezésnek magyar fordítása, ha ugyan új és Tolnaitól származik, nem született szerencsés csillagzat alatt. Az *olvasat* szó még hagyján; a filológiai *lectio* műszó fordításaként — bár nem tetszetős — elfogadnók. („Variationes lectionum“ talán lehetne: „*olvasatváltozatok*“).

Ámde a *hapax legomenon*nak nem lehet fordítása az *egyetlen olvasat*, mert a görög műkifejezés azt jelenti, „amit egyetlen egyszer *mondtak*“. A fordító talán összevétette a lat. *legere*-t a gör, λεγεῖν-vel. De nemcsak fordítási, hanem logikai tévedéssel is dolgunk van itt. A *hapax legomenon*t egyszer írta valamely nyelven (irodalomban, korban, műben) egy író, — olvasni számtalanszor lehet. Ha már le kell fordítanunk és a műszónak rútnak kell lennie, használjuk a magyar természettudom. nyelv elfogadott kifejezését: *egyszeri* (vagy *egyszer való*) *előfordulás*. Balogh József.

NÉPNYELV.

Besztereci tájszók.

A Föld és Ember című folyóirat II. évfolyam 3—4. számában Beszterec címen *Kiss Lajos*nak egy értekezése jelent meg, amely nemcsak tárgya miatt nagyon érdekes, mert egy szabolcsmegyei lápi kisközség régi életével ismertet meg, hanem nyelvészeti szempontból is, mert számos olyan, nyilván besztereci tájszó fordul elő benne, melyek egyáltalán nem, vagy csak 1—2, egészen más vidékről való adattal szerepelnek a MTsz.-ban. A fontosabbak, vagy egyik-másik szempontból érdekesebbek a következők:

aljas: A napraforgó nem az *aljas* földet, hanem a homokosat szereti. (227. l. Vö. *fentes* is.)

bogárhátú: ... a padlásolatlan földház volt, amit *bogárhátú*nak mondtak. (221. l.)

bordás: bordakészítő mester. Gömörből jártak ide *bordások*, kik a szép vastag, erős nádat vitték szövőszékhez való bordának. (219. l. Vö. MTsz. *borda* a.)

budokány: Fogyasztásra vadászták még ... a halízű *budokányt*, sőt a *lébucot* is. (218. l.)

csuhély: Málét káposztalevélen, meg *tengeri csuhélyon* sütötték kemencében. (215. l. Vö. MTsz. *csuhaj* 1.)

fabocskor: Ha nádat vágni mentek a rétre, *fabocskort* kötöttek a csizmára két gúzzsal. (223. l.)

faizás: Erdőrészek, erdők a besztereci határban sem a mult-

ban nem voltak, sem a jelenben (1862) nincsenek, így szól a *faizás* gyakorlatának kipuhatolása céljából fölvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv. (213. l. Vö. MTsz. és NySz. *fátsz* a.)

fentes: ...*fentes* helyeken répa, krumpli, mély helyeken káposzta termett. (226. l. Vö. MTsz. és fennebb *aljas* a.)

forró betegség: . . . malária vagy amint írva vagyon: „*rohasztó hideglelés, forró betegség, forrónyavalya*". (224. l.)

forrónyavalya: L. *forró betegség* a.

góró: A kisajtolt olajpogácsát disznónak adják. *Górója* kerítésnek, meg tűzre jó. (227. l. Vö. MTsz. *kóró* a.)

gyékény: Vályi András 1796-ban nádját és *gyékényét* említi hala mellett. (219. l.) — A sást és a szőlőkötő *gyékényt* Tokajba vitték. (u. o.)

habverés: Háromágú szigonnyal a harcsát, potykát, *tömjc tövében, töre-morában, habverés* szélén szigonyozta egy ember. (217. l.) ... A sokféle viziszárnyas tojása egyik legkönnyebben szerezhető eledel, ebből kosár, sőt csolnakszámra szedhettek össze nád, sástöveken, zsombékokon, vízszéleken, *habverés*eken, vizek tetején úszkáló leveleken. (218. l).

hegyeske. L. *tukorca* a.

híg-víz: ... [A gyalmot] nyolc ember kezelte *hígvíz*en Bőve és Orozd tavakban, télen jég alatt. (217. l. Vö. MTsz.)

karász: . . . a szomszéd községek *karász*fogó Beszterecnek mondták találóan a község nevét. (218. l. Nem sajtóhiba *kárász* helyett?)

kasderék: ... tapogatóval és a tapogatót helyettesítő feneketlen *kasderékkal* sekély, meglábalható vízen [halásztak]. (217. l. Vö. MTsz. *kas* 3.)

korc, megkorcol: A körülárkolt telkeknek kerítése nem volt, ahol volt, nádból fonták, beszegték, *megkorcolták*... Soká tartott, a *korcát* reperálták néha. (223. l. Vö. MTsz. *korc* 2.)

körültornácos: A tetőzet beeresztett vagyis sátoros, melyet ágas tartott; a régi házak *körültornácosak* voltak. (221. l.)

lébuc: L. *budokány* a.

locsogó: A vásznat a kert alatti *locsogó*kon fehérítették, 50 véget is. (223. l. — L. MTsz.)

malakatna-fa: A legtöbb ház patics volt, . . . melyet . . . kosárnak való fűzzel, helyi neven *malakatna-fá*val fontak be. (221. l.)

megül (a. m. ‚megszáll, betelepít'): Adatok hiányában nem beszélhetünk arról, hányszor *ülték meg* a községet. (220. l.)

nád-garágya: . . . kapu volt, valószínűleg a jószág elbitangolásának megakadályozása végett. Ugyane célt szolgálhatta az a *nád-garágya* is, mely a község déli végétől Kék felé egész a Kerekded vizéig terjedt. (220. l.)

nyírvíz: A *nyírvíz* 1876-tól úgyszólván minden évben kiöntött 1890-ig. (224. l.)

padlásolatlan: L. *bogárhátú* a.

pendelykémény: A házakon nádból és vesszőből font úgynevezett *pendelykémények* voltak. (221. l.)

rohasztó-hideglelés: L. *forró betegség* a.

sárpadka: . . . a sarokban állott a kandalló *sárpadkán* a füstöt felfogó sátorral. (222. l.)

sátoros: L. *körültornácos* a.

sigér: Az apró *sigér* halat meg beöntötték tisztítatlanul a befűtött kemencébe. (218. l. Vö. MTsz. *sügér* a.)

tömje: L. *habverés* a., és vö. MTsz. *tömle* a.

töre-mora: L. *habverés* a.

tukorca: (jelentése?) A rétség egyéb terményei közül . . . a *tukorcát* vagy *hegyeskét* és a kökényt használták, fogyasztották. (220. l.)

úszvány: A kacsát *veres gyűrűből* készült csapóval, fogták, mit az *úszvány*, azaz a vadmadarak törte utak végére tettek. (218. l.)

*vályug: Vályug*falat 1870-ben csináltak először igen nagy, nehéz *vályugból*, . . . aztán általánosan elterjedt a mai nagyságú *vályug* használata. (221. l. Vö. MTsz. 1. *vályog.)*

veres-gyűrű: L. *úszvány* a.

verhenyes: . . . és a nagy számmal levő nyúl, mely sokkal *verhenyes*ebb, mint az alföldi mezei nyúl. (218. l.)

véter: . . . meglábalható vízen *véter*rel [halásztak]. (217. l. Vö. MTsz.)

votér: (Talán vótér?) Elég jó kenyér sült a *votér*ből, mit inkább takarmányul használtak ezelőtt is, most is. A *votért*, azt mondják, Gömörből hozták valamikor, . . . olyan, mint a tavaszbúza. (Vö. MNy. XIX. 122, Ethn. XXXII. 123. és MTsz.)

MILASSIN PÉTER.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XXIII., rendkívüli közgyűlés (1924 április 22-én).

1. Szinnyei József elnök tudomására hozza a közgyűlésnek, hogy a közgyűléssel kapcsolatos e havi felolvasóülésünk egyetlen tárgya Négyesy László vál. tagnak LEHR ALBERT nyelvtudományi munkásságát méltató felolvasása (l. MNy. XX, 105.). Elnöke indítványára a közgyűlés lelkes örömmel elhatározza, hogy üdvözlő iratot intéz a Társaság nagyérdemű tiszteleti tagjához, LEHR ALBERThez abból az alkalomból, hogy április 25-én születésének 80. évfordulóját ünnepli. Az elnökségen kívül Négyesy László vál. tag, a tagok közül Szidarovszky János kéretik fel az irat aláírására.

2. Melich János alelnök ismerteti az alapszabályok időszerűvé vált megváltoztatásának ügyét és pontról-pontra előterjeszti a választmánytól már elfogadott módosításokat. A közgyűlés az összes módosításokat elfogadja és megbízza az elnökséget, hogy az új alapszabályokat megerősítés végett terjessze fel a belügyminiszterhez.

GYÁSZJELENTÉS.

† **Lehr Albert** (1844 ápr. 25—1924 jún. 9). A mai nehéz nyomdaviszonyok miatt lapunk szept.—okt.-i száma ki volt már szedve, első két íve tördelve volt, mikor mély megilletődéssel vettük a hírt, hogy LEHR ALBERT tiszteleti tagunk f. é. jún. 9-én

elhunyt. Amidőn április 22-iki ülésünkön, 80. születésenapján, Társaságunk meleg ünnepléssel köszöntötte Arany legjelesebb magyarázóját, a magyar költői és népnyelv finomlelkű értelmezőjét, nem gondoltuk volna, hogy abban a füzetben, amelyben őt köszöntjük, egyúttal halála hírét kell jelentenünk. Tisztelteti tagunktól temetésén, amely jún. 11-én volt, Társaságunk nevében Kozma Andor r. tagunk búcsúzott el s a temetésen az Elnökség és a választmány megjelent.

LEVÉLSZEKRÉNY.

12. **Repdes és rebeg.** *Repdes,* mondja a bugaci pásztor arra a madárra, amely kevés ismétlődő szárnycsapással egy helyben marad a levegőben, *függöget,* ahogy a régibb madarászok mondták.

A röpül vagy repül igéből gyakorító képzéssel két alak állhat elő, a *repdes* és a *rebeg.* Ha az előbbi lassú ismétlést, az utóbbi igen gyors ismétlést fejez ki. Nem tudok róla, hogy használták-e ezt a *rebeg* alakot gyors szárnymozgás kifejezésére, de hasonló értelemben az élő nyelvben is megvan. Az ajkak *rebeg*nek, de a szempilla is *rebeghet,* vibrálhat, vagy ha csak egyszer teszi ezt a hirtelen mozdulatot, akkor *rebben,* mint ahogy a madár is *fölrebben,* ha ráijesztenek.

A nyelvészek talán több példát is hozhatnak föl a hasonló értelmű használatra; mindenesetre örvendenék, ha megerősítenének abban a hitemben, hogy a *rebeg* szó gyors röpülő mozgás és vibráció kifejezésére alkalmas. Eddig nem tudtuk kifejezni magyar állattani műszóval ezt, mikor a kolibri vagy a zúgó esti pille a virág előtt *rebegve* mozgó szárnyakkal egy helyben áll a levegőben, vagy azt, amikor egy rezgő szőröcske magában fejt ki hirtelen vibráló, *rebegő* mozgást. Ha nyelvérzékem nem téved, egy régen bizonyosan megvolt ilyen értelmű ige föleleventése segít e hiányon. Szakbeliek szíves hozzászólását kérjük. *Dr. Szilády Zoltán.*

13. **Aviatika** (l. MNy. XIX, 132, XX, 103). E szó származását illetőleg az *a via* (= út nélkül) magyarázat nézetem szerint tarthatatlan. *Hatzfeld-Darmsteter* francia szótára is az *avis* ‚madár' szóból származtatja a szót. *Bgh.*

14. **B. J.** úrnak. Ön megrója e kifejezéseket: a *Vígbe* megyek a *Vígben* voltam (t. i. a Vígszínházban), s azt hiszi, hogy „a budapesti aszfalt-magyarság gyönyörű hajtásai", s helyesen így kellene beszélni: *Vígba, Vígban.* Ez egyszer a megrovónak nincs igaza!

A kérdéssel bőven foglalkozik *Zolnai Gyula,* Nytud. V, 8, FUF. XIII, 185. Vö. még a MNy. XVIII. kötetében a 24. szerkesztői üzenetet. G. Z.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

A Soproni Szójegyzék, 1a.

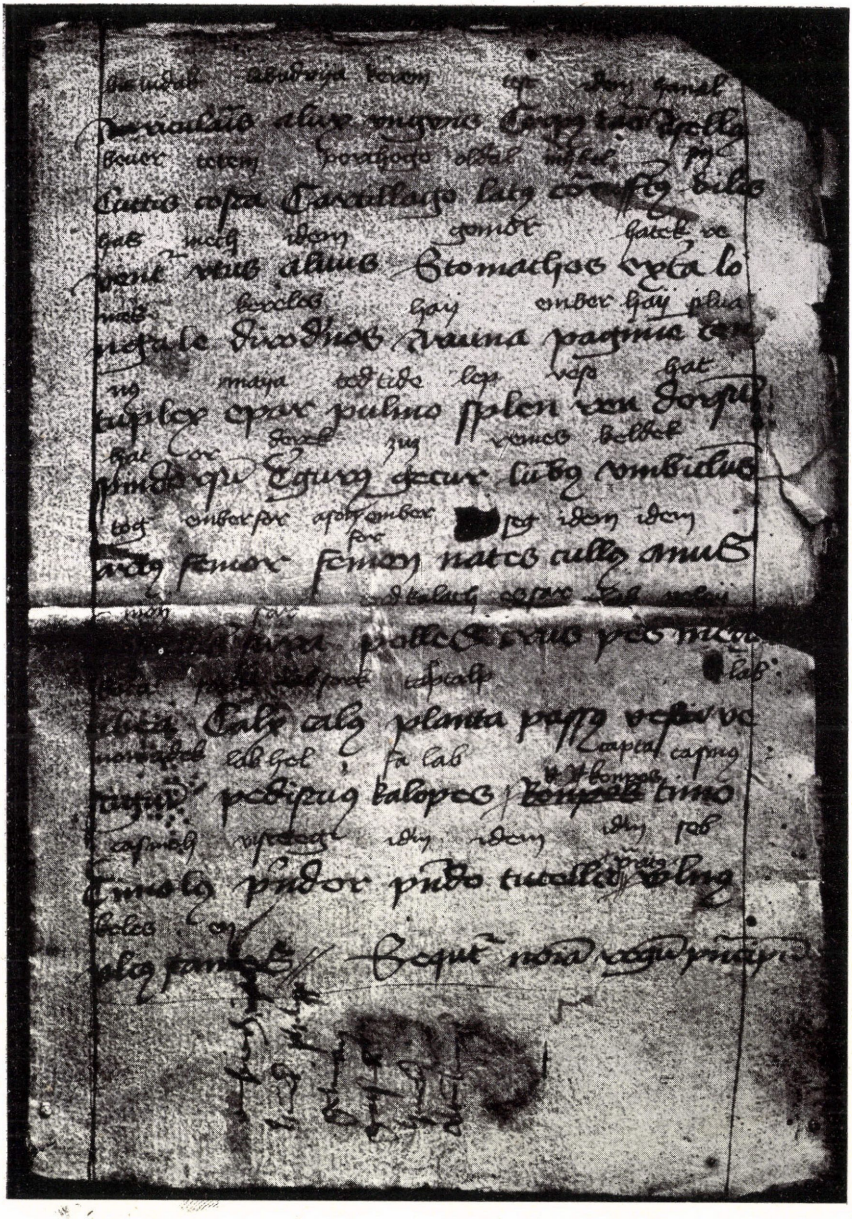

SORSZÁM 1—62.

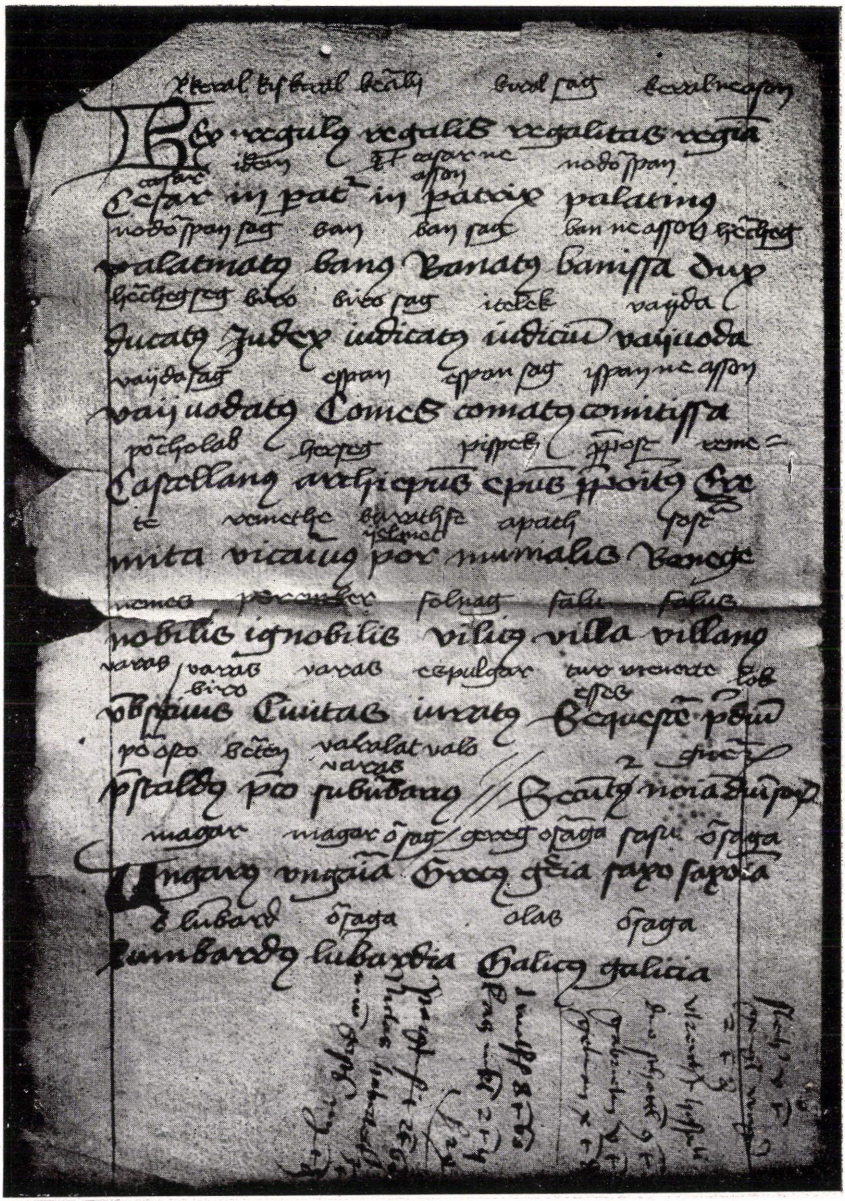

SORSZÁM 63—118.

A Soproni Szójegyzék. 2a.

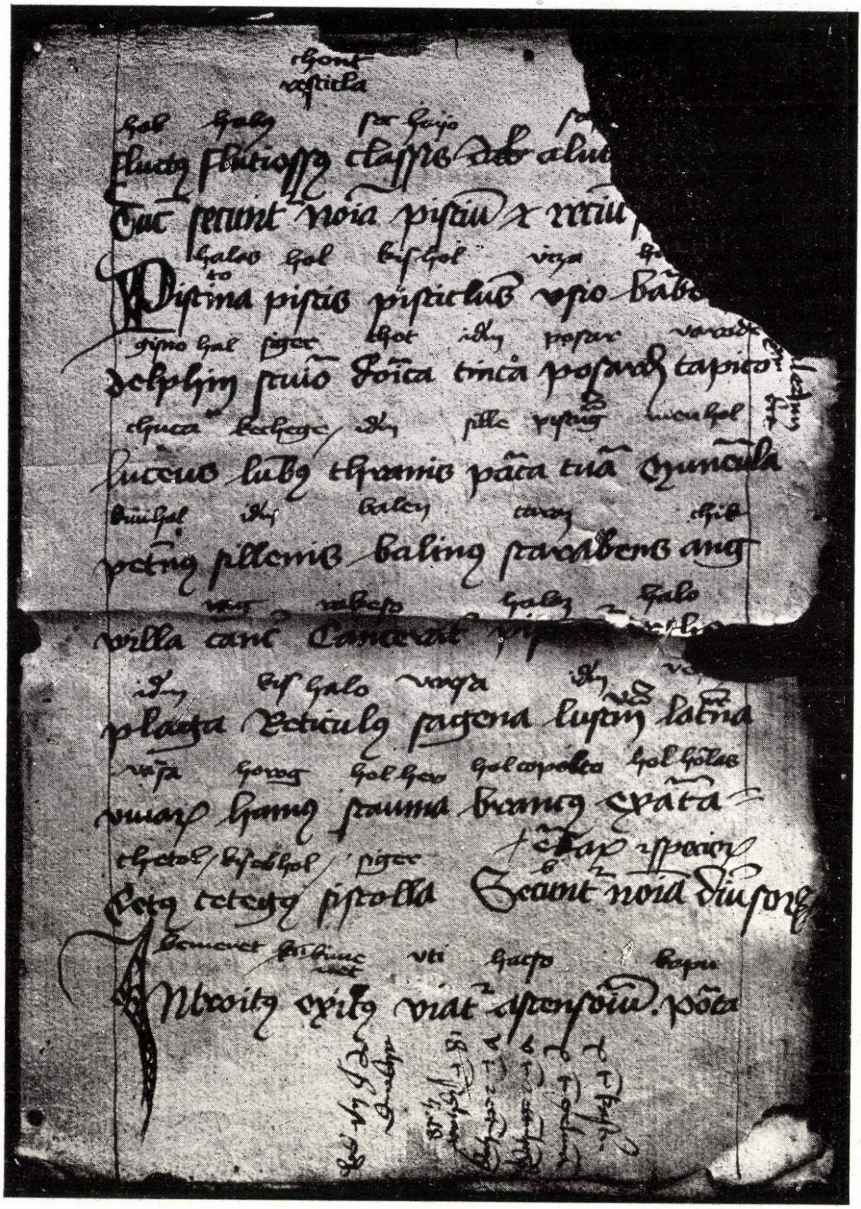

SORSZÁM 119—167.

A Soproni Szójegyzék. 2b.

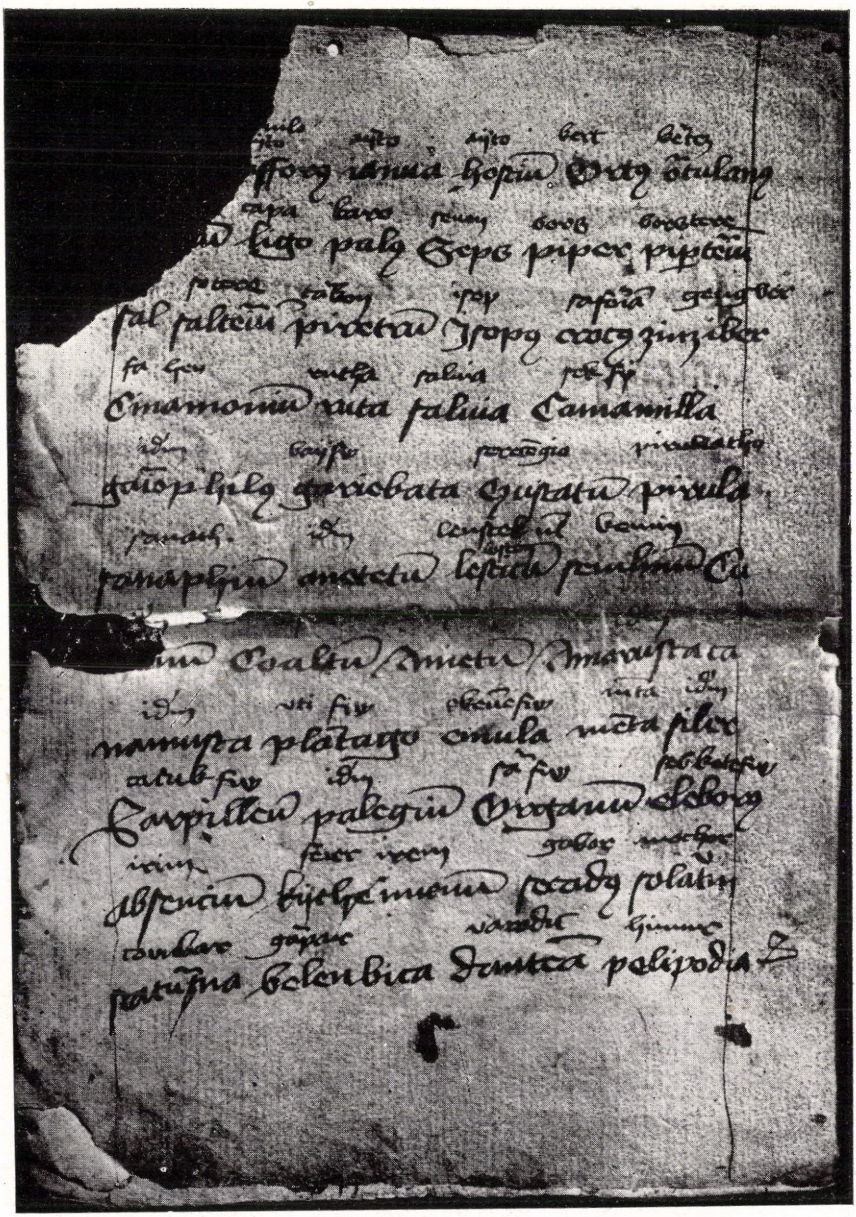

SORSZÁM 168–217.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XX. KÖTET. 1924. NOV.—DEC. 9—10. SZÁM.

A Soproni magyar-latin szójegyzék.[1]

(A Szójegyzék hasonmásával.)

Sopron sz. kir. város levéltárában a régi okleveles anyag rendezgetése közben még az elmult év március 14-én került a kezünkbe egy 1459-ből származó és adókivetés céljából készült vagyonbecslési összeírás,[2] amely elsősorban régiségénél, majd pedig tartalma érdekességénél és várostörténeti szempontból való fontosságánál fogva azonnal felkeltette a kíváncsiságunkat. Ahogy ezt a 11 cm. széles és csaknem 30 cm. hosszú, 40 írott és 4 üres oldalt magában foglaló papirosfüzetet jobban szemügyre vettük és az egyik sarkán csonka, de ugyancsak papiros fedelét kezdtük vizsgálgatni, meglepetve vettük észre, hogy az tulajdonképen egy magyar-latin szójegyzéktöredék, vagyis egy újabb magyar nyelvemlék.

E felfedezésről sokáig nem szóltunk senkinek sem, mert éltetett a remény, hogy e töredéknek talán még sikerül egyéb részeit is feltalálni, miért is több, mint félévnél hosszabb ideig tovább kutattunk Sopron város gazdag levéltárában, de mindeddig sikertelen maradt a fáradozásunk. Az a lehetőség azonban még mindig nincs kizárva, hogy esetleg idővel valami előkerül. A hosszas kutatásaink eredménytelensége végre meggyőzött arról, hogy nincs semmi célja annak, ha a felfedezésről tovább is hallgatunk, ezért a szükséges vizsgálódások, összehasonlítások stb. elvégzése után a jelen alkalmat kerestük és használjuk fel arra, hogy a Soproni Szójegyzéket ismertessük. Mély hálával mondunk köszönetet a tek. Akadémiának, hogy ennek a szójegyzéknek — melynek feltalálása oly nagy örömet szerzett nekünk — a bemutatását és ismertetésünk felolvasását számunkra lehetővé tette. Előre is hangsúlyoznunk kell, hogy miután nem vagyok módszeresen képzett nyelvész, ismertetésünk ezirányú hiányait pótolják ki utánunk az arra hivatottak.

Miként a vagyonbecslési összeírás egyes lapjait, úgy a fedőlapul szolgáló szójegyzéket is finom fogású, vékony kenderfonál tartotta egybe, mely két helyen, fent és lent volt áthúzva az egyes lapokon és a füzet belső részében csomóra kötve.

[1] Felolvastatott a M. T. Akadémia I. osztályának 1924 márc. 31-iki rendes ülésén.

[2] Az összeírás évét az 1. oldal élén azonos kéztől származó és ez egykorú feljegyzés mondja meg: *Schaczung der güter ze Ödennburg Anno etc. LVIIII°, wieuil ÿeder verstewrt.* Az írás és a polgárok névsora *kétségtelenül* bizonyítja, hogy csak 1459-ről lehet szó.

A fedőlap óvatos lefejtése után a szójegyzék tulajdonképeni alakját és nagyságát megállapítani könnyű volt, mert eredeti összehajtási vonala oly élesen és erőteljesen húzódik még most is, mintha sohasem lett volna a szójegyzék keresztben összehajtva. Ilyenformán megállapíthatjuk, hogy a szójegyzék írására 30·5 cm. széles és 22·3 cm. hosszúságú papiroslapokat használtak, melyeket középen összehajtva 15·2 cm. széles és 22·3 cm. hosszú oldalak jöttek létre, vagyis a Soproni Szójegyzék a Besztercei, Schlägli és Königsbergi Szójegyzékkel már külső nagyságában és alakjában is hasonlóságot mutat. Megegyezik a Soproni Szójegyzék az említett szójegyzékekkel abban is, hogy kétoldalt vékony tintavonal jelzi a széleket és így az egyes sorok szélességét, de a Besztercei és a Königsbergi Szójegyzékkel ellentétben, miként a Schlägli Szójegyzéknél, úgy a Soproninál sem vonalazták meg az egyes sorok közét és innen van, hogy azok egymástól való távolsága kisebb-nagyobb. A Soproni Szójegyzéken azonban még egyéb is észlelhető: nevezetesen úgy a felső, mint az alsó lapszélek mindegyikén két-két tűszúráshoz hasonló átlyukasztás látható, melyek az 1. és 2. lapnál pontosan fedik egymást, vagyis az író az írás előtt a lapot négy apró szeg segítségével megrögzítette és ilyen módon sikerült elérnie, hogy sorai meglehetősen egyenesek. Ezt az eljárást minden oldalnál pontosan megismételte, mert csak így fejthető meg az, hogy a lyukak kerületei annyira szabálytalanok.

Eme külsőleges sajátosságok megemlítése után rátérhetünk a Soproni Szójegyzék szókincsének felsorolására abban a sorrendben, ahogy az egyes szavak egymás után következnek.*

1. Auricula(r)is — *bis iudak*[1] — kis újjad.
2. alux — **labadvÿa** — lábad újja.
3. vngwis — *kerem* — köröm.
4. Corp(us) — *teſt* — test.
5. ca(r)o — idem.

* A Szójegyzék magyar szavainak betühű közlése után e szavak jelenlegi alakjának közlését szintén tanácsosnak véltük, azonban hangsúlyoznunk kell, hogy ezzel nem óhajtottuk még a látszatát sem kelteni annak, mintha e szavakat a Szójegyzék irása idejében is *így* ejtették volna ki. Ott, ahol a jegyzetekben a Besztercei és a Schlägli Szójegyzékekre utalunk, rövidség céljából csak *B.* vagy *Sch.* betüket használjuk. E szójegyzékeknek magyarázatait a latin szavakra nézve mi nem ismételgetjük. Általános tájékoztatás végett már itt megemlítjük, hogy a Soproni Szójegyzék 1—118. szavai a B.-ben nincsenek meg. A B. vagy Sch. melletti számok azt a sorszámot mutatják, mely alatt a B. vagy Sch.-ben megfelelő azonos szó fellelhető. A vastagon szedett szavak úgy B., mint Sch.-ben hiányzanak, vagy más szót használnak.

1. bis iudak feltétlenül elírás *kis uiad* vagy *kis uiak* helyett. Sch.-ben (403.) *kis vÿ.* — 2. Sch.-ben (404.) *lab hwuelk.* — 3—5. Sch.-ben (405—407.).

6. Afell(us) — **hanal** — hónalj.
7. Cuttis — *beuer* — bőr.
8. coſta — *tetem.*
9. Cartillago — *porchogo* — porcogó.
10. lat(us) — *oldal.*
11. *co(r)ruff(er)t(us)* — **iuhbel** — johbél.
12. bilis — *ſiu* — szív.
13. vent(er) — *has.*
14. vt(er)us — *mech* — méh.
15. aluus — idem.
16. Stomachos — *gomor* — gyomor.
17. ext(er)a — *hatek* — háték.
18. longale — *remes.*
19. dirod(er)nos — *kereles.*
20. Aruina — *hay* — háj.
21. pagime(n) — *ember haÿ* — emberháj.
22. centuplex — ſiluan(us).
23. epar — *maÿa* — mája.
24. pulmo — *tide* — tüdő.
25. ſplen — *lep* — lép.
26. ren — *veſe* — vese.
27. dorſu(m) — *hat* — hát.
28. ſpindorſu(m) — *hat or* — hátorr.
29. T(re)gur(us) — *derek* — derék.
30. gecur — *zuz* — zúz.
31. lu(m)b(us) — *remes.*
32. vmbic(u)lus — *keldek* — köldök.
33. art(us) — *tog* — tag.
34. femor — *ember ſor* — emberfar.
35. *ſemen* — **aſon ember for** — asszonyember-far.
36. nates — *ſeg* — segg.
37. cull(us) — idem.
38. anus — idem.
39. Testic(u)lus — *mon* — mony.
40. ſura — *ſar* — szár.

6. axilla, a franciában aisselle (Du Cange). — 7. Sch.-ben (409.) *bwr.* — 11. A latin szót nem ismerjük. — 12. Sch.-ben (415.) *ziw.* — 14. Sch.-ben (419.) *meh.* — 16—17. Sch.-ben (421—2.) e kettő helytelenül fel ván cserélve és *extera* helyett *extar* latin szót használja. Mindkettő *exta* elferdített alakjának látszik. — 18. Sch.-ben (423.) *largaon.* — 19. noha görög szó lehet, mint fentebb στόμαχος, nem ismeretes. Sch.-ben (424.) *duodemis — kerekes.* — 22. E két szó összefüggését nem tudjuk megmagyarázni. Sch.-ben (416.) csak *centuplex* fordul elő magyar jelentés nélkül. — 23. Sch.-ben (427.) *maÿ.* — 24. A magyar szó előtt *ted* áthúzva. Sch.-ben (428.) *tidew.* — 27. Sch.-ben (431.) *hath.* — 28. Összevont szó *spina* + *dorsum*-ból, Sch.-ben (432.) *spicium.* — 29. Sch.-ben (433.) *dorsitergum.* Eltorzított szó lehet a *tregurus.* — 30. helyesen *iecur*, Sch.-ben (434.) *iecor.* — 31. Sch.-ben (435.) *lombus.* — 32. Sch.-ben (436.) *kedek.* — 33. Sch.-ben(437.) *tag.* — 34. helyesen *femur*, Sch.-ben (438.) *femeor — far.* — 36. Sch.-ben (440.) helytelen mind a latin, mind a magyar szó irása: *vate — zep.*

41. polles — *terd kalach* — térdkalács.
42. crus — **es** *ſar* — es-szár.
43. pes — *lab* — láb.
44. medu[la] — *veleÿ* — velő.
45. tibea — *boca* — boka.
46. Calx — *ſork* — sark.
47. *cal(us)* — **lab ſork** — lábsark.
48. planta — *talp.*
49. paſſ(us) —
50. veſtigiu(m) — **lab nomadek** — lábnyomadék.
51. pediſcu(us) — *lab hel* — lábhely.
52. kalopes — *ſa lab* — faláb.
53. *konpos* — **capta** — kapta.
54. timo — *caſm(us)* — koszmós.
55. Timol(us) — *caſmoh* — koszmó.
56. *p(re)ndor* — **viſceteg** — viszketeg.
57. *p(re)ndo* — id(e)m.
58. cutella — idem.
59. p(ru)rit(us) — id(e)m.
60. wln(us) — *ſeb* — seb.
61. vlc(us) — *keles* — kelés.
62. ſanies — *eu* — ev.

Sequ(un)t(ur) no(m)i(n)a regu(m), p(ri)nciꝑu(m):

63. **R**ex — *keral*— király.
64. regul(us) — *kiſ keral* — kis király.
65. regalis — *ke(r)alÿ* — királyi.
66. regalitas — *kiral ſag* — királyság.
67. regi(n)a — *keral ne aſon* — királyné asszony.
68. Ceſar — *caſar* — császár.
69. in p(er)at(or) — idem.
70. in p(er)atrix — **casar ne aſſon** — császárné asszony.
71. palatin(us) — *nodo(r)ſpan* — nádorispán.
72. *palatinat(us)* — **nodo(r)ſpan ſag** — nádorispánság.
73. ban(us) — *ban* — bán.
74. Banat(us) — *ban ſag* — bánság.

42. Sch.-ben (449.) csak *zar.* — 44. Sch.-ben (451.) *velw.* — 45. Sch.-ben (452.) helyesen *tibia.* — 46. Sch.-ben (453.) *sark.* — 48. előtte: *talp* áthúzva. — 49. Sch.-ben (455.) elírással *pansus.* — 50. előtte: *vestiv* áthúzva. Sch.-ben (456.) *lab nom.* — 51. helyesen *pedisequus.* Sch.-ben (457.) *pedissecus.* — 52. Sch.-ben (459.) *calupes.* — 53. először *konpos* áthúzva. A latin szót nem ismerjük. — 54. Sch.-ben (460.) *kvzmo.* — 55. Sch.-ben (461.) *timosus* — *kvzmus.* — 56. Sch.-ben sem *prendor,* sem *prendo* nem fordul elő, hanem csak (462.) *prurit* — *vizketh* alakban. — 59. Sch. Hortulariumban (2268.) *pruritus* — *viskethes.* — 60. Sch.-ben (1968.) *vulnus.* — 61. Sch.-ben (1970.) *wlcus.* — 62. Sch.-ben (466.) *ew.* — 63. Sch.-ben (468.) *kiral.* — 64. Sch.-ben (469.) helytelenül *regulo* — *kis kiral.* — 65. Sch.-ben (470.) *kiralÿ.* — 66. Sch.-ben (471.) egybeírva: *kiralsag.* — 67. Sch.-ben (472.) egybeírva: *kiralne.* — 68. Sch.-ben (473.) *chasar.* — 70. Sch.-ben (475.) *felsege.* — 71. Sch.-ben (476.) *nadruspan.* — 74. Sch.-ben (478.) egybeírva. *bansag.*

75. baniſſa — *ban ne aſſon* — bánné asszony.
76. dux — *he(r)cheg* — herceg.
77. ducat(us) — *he(r)cheg ſeg* — hercegség.
78. Judex — *biro* — bíró.
79. iudicat(us) — *biro ſag* — bíróság.
80. iudiciu(m) — *itelek* — ítélet.
81. vaÿuoda — *vaÿda* — vajda.
82. *vaÿuodat(us)* — **vaÿda ſag** — vajdaság.
83. Comes — *eſpan* — ispán.
84. comat(us) — *eſpan ſag* — ispánság.
85. comitiſſa — *iſpan ne aſſon* — ispánné asszony.
86. Castellan(us) — *po(r)cholab* — porkoláb.
87. archiep(iſcop)us — *herſeg* — érsek.
88. *ep(iſcop)us* — **piſpek** — püspök.
89. p(re)po(ſ)it(us) — *p(re)poſt* — prépost.
90. Eremita — *remete.*
91. vica(r)iu(s) — *remethe.*
92. p(ri)or — **barath feÿelmec** — barátfejedelem.
93. munialis — *apach* — apáca.
94. Benege — *ſoſt(ra)* — szesztra.
95. nobilis — *nemes.*
96. *ignobilis* — **porember** — pórember.
97. vilic(us) — *folnag* — folnagy.
98. villa — *falu.*
99. *villan(us)* — **falus** — falusi.
100. v(r)bs — *varas* — város.
101. ciuis — **varas biro** — városbíró.
102. Ciuitas — *varas* — város.
103. iurat(us) — **es pulgar** — es-polgár.
104. Sequeste(r) — *tur wenerte, eſſes* — törvényértő, esses.
105. p(re)diu(m) — **lok** — lak.
106. p(ri)ſtald(us) — *po(r)oſto* — porosztó.
107. p(re)co — **be(r)ten** — börtön.
108. ſubu(r)ban(us) — **varalat valo varos** — vár alatt való város.

Secu(n)t(ur) no(m)i(n)a diu(er)ſo(rum) g(e)ne(rum):

109. **U**ngar(us) — *magar* — magyar.

75. Sch.-ben (479.) egybeírva: *banne azon.* — 76. Sch.-ben (481.) *herceg.* — 77. Sch.-ben (480.) egybeírva: *hercegseg.* — 79. Sch.-ben (483.) egybeírva: *birosag.* — 80. elírás *itelet* helyett. Sch.-ben (484.) helyesen *iteleth.* — 83. Sch.-ben (486.) *ispan.* — 84. elírás *comitatus* helyett. Sch.-ben (487.) egybeírva: *ispansag.* — 85. Sch.-ben (488.) egybeírva: *ispanne azon.* — 86. Sch.-ben (489.) *parcalab.* — 87. Sch.-ben (491.) *erseg.* — 91. a magyar jelentése elírás. Sch.-ben (501.) helyesen *vicaris.* — 93. Sch.-ben (503.) *apachia.* — 94. Sch.-ben (504.) helyesen *begena — zeztra.* — 98. Sch.-ben (507.) *falw.* — 100. Sch.-ben (508.) *vilag varas.* — 101. elírás. Sch.-ben (511.) helyesen: *polgar.* — 103. Sch.-ben (512.) *eses.* — 104. Sch.-ben (513.) csak *terven ertw.* — 105. Sch.-ben (514.) *telek.* — 106. Sch.-ben (151.) *porozlo.* — 107. Königsbergi Szójegyzékben (87.) *bertyn.* — 109. Sch.-ben (517.) *magiar.*

110. vnga(r)ia — *magar o(r)ſag* — Magyarország.
111. Grec(us) — *gereg* — görög.
112. g(re)cia — *o(r)ſaga* — országa.
113. ſaxo — *ſaſu* — szász.
114. ſaxo(n)ia — *o(r)ſaga* — országa.
115. lumbard(us) — *lu(m)bard* — lombard.
116. lu(m)bardia — *o(r)ſaga* — országa.
117. Galic(us) — *olas* — olasz.
118. galicia — *o(r)ſaga* — országa.
119. fluct(us) — *hab.*
120. flutioſſ(us) — *hab(us)* — habos.
121. *reſcicla* — **chont** — csont.
122. *claſſis* — **ſoc haÿo** — sok hajó.
123. *alut* ... — **ſa[ÿca]**? — sajka.
Tu(n)c ſecunt(ur) no(m)i(n)a piſciu(m) et reciu(m) ...
124. **P**iſcina — *halas to* — halastó.
125. piſcis — *hol* — hal.
126. piſcic(u)lus — *kiſ hol* — kis hal.
127. vſio — *viza.*
128. ba(r)bo[ta] — *ho[rcha]* — harcsa.
129. delphin — *giſno hal* — disznóhal.
130. ſtu(r)io — **ſiger** — sügér.
131. do(r)ica — *thoc* — tok.
132. tinca — id(e)m.
133. poſard(us) — *poſar* — pozsár.
134. capito — *varade* — varja.
135. luceus — *chuca* — csuka.
136. lu(m)b(us) — *kechege* — kecsege.
137. *thranis* — id(e)m.
138. pa(r)ca — *ſille* — süllő.
139. tu(r)a — *piſt(ra)ng* — pisztráng.
140. Mune(r)ula — *men hol* — menyhal.
141. pet(ri)n(us) — *kiuihal* — kövi hal.

110. Sch.-ben (518.) *magarorzag.* — 112. Sch.-ben (520.) *vrzaga.* — 113. Sch.-ben (522.) *zaz.* — 114. Sch.-ben (523.) *vrzaga.* — 115. Sch.-ben (524.) *lambard.* — 116. Sch.-ben (525.) *vrzaga.* — 118. Sch.-ben (527.) *vrzaga.* — 120. elírás *fluctuosus* helyett. B.-ben (283.) *habos.* — 121. Du Cange-ban *rescella* (= parva res) és *rescula* (= res parvi momenti) szavak hasonlítanak hozzá. — 123. előtte *ab,* melyet *al*-ra javítottak ki, áthúzva. A csonka latin szót kiegészíteni nem tudjuk, a magyar szó megfejtése is kérdéses. — 124. B.-ben (285.) és Sch.-ben (782.) *halastho.* — 125. B.-ben (286.) és Sch.-ben (781.) *hal.* — 126. B.-ben (287.) és Sch.-ben (783.) *kis hal.* — 127. helyesen *huso.* — 128. B.-ben (289.) *harga,* Sch.-ben (786.) *harcha.* — 129. B.-ben (290.) *dizno hal,* Sch.-ben (788.) *dizo hal.* — 130. B.-ben (291.) *seureg,* Sch.-ben (789.) *sereg.* Helyes a *siger.* — 131. B.-ben (292.) *doricha — thok hal,* Sch.-ben (784.) *toc.* — 132. B.-ben (293.) *tincha.* Sch.-ben (787.) *chompo.* — 133. B.-ben (294.) *pasardus — pasar.* — 134. B.-ben (295.) *varÿa,* Sch.-ben (793.) *verian.* — 136. Sch.-ben (795.) *kechige.* — 137. Görög szó. — 138. B.-ben (299.) *parcha — scilew.* — 139. Sch.-ben (799.) *turtula.* — 140. B.-ben (301.) *manerula — mench hal,* Sch.-ben (800.) *kw men hal.* — 141. B.-ben (302.) *keuÿ hal,* Sch.-ben (801.) *kwÿ.*

142. ſillenis — id(e)m.
143. balin(us) — *balen* — balin.
144. ſcarabeus — *caraz* — kárász.
145. angwilla — *chik* — csík.
146. canc(er) — *rag* — rák.
147. Cancerat(or) — *rakeſo* — rákászó.
148. piſcat(or) — *halaz* — halász.
149. reth[e] — *halo* — háló.
150. plaga — id(e)m.
151. Reticul(us) — *kiſ halo* — kis háló.
152. ſagena — *varſa* — varsa.
153. luſ(uſ)t(iu)m — id(e)m.
154. lac(u)na — *ve[ÿz]* — vész vagy vejsze.
155. viua(rum) — *va(r)ſa* — varsa.
156. ham(us) — *horog.*
157. ſcauma — *hol hew* — halhéj.
158. branc(us) — *hol copolto* — halkopoltyú.
159. exat(er)a — *hol ho(r)las* — halhorlás.
160. Cet(us) — *chetol* — cethal.
161. ceteg(us) — **kiſeb hol** — kisebb hal.
162. fiſcolla — **ſiger** — sügér.
Secunt(ur) no(m)i(n)a diu(er)ſo(rum) e(r)ba(rum) et ſpecie(rum):
163. Introit(us) — *bemenet.*
164. exit(us) — *kimenet.*
165. viat(or) — *vti* — úti.
166. aſcenſo(r)iu(m) — *hacſo* — hágcsó.
167. po(r)ta — *kapu.*
168. [b]iffor(us) — *[ket ſele] nilo [a]ÿto* — kétfelé nyíló ajtó.
169. ianua — *aÿto* — ajtó.

142. B.-ben (303.) *sillunis*, Sch.-ben (801/a.) *silunis.* — 143. B.-ben (304.) *balyn hal*, Sch.-ben (803.) *balin.* — 144. B.-ben (305.) és Sch.-ben (804.) *karaz.* — 145. B.-ben (306.) *angila — chuk hal.* — 146. B.-ben (307.) és Sch.-ben (807.) *rak.* — 147. B.-ben (308.) *rakozav*, Sch.-ben (808.) *racazo.* — 152. B.-ben (313.) *versse.* — 153. B.-ben (314.) *lugostium — kwthew* és (315.) *gurgustium*, Sch.-ben (814.) *gurgustium — kwrte* alakban fordul elő. — 155. B.-ben (317.) *vivartum*, Sch.-ben (816.) *varium.* — 156. B.-ben (318.) *hanus*, Sch.-ben (817.) *horg.* — 157. B-ben (319.) helytelenül *kayalthow*, Sch.-ben (818.) *scama — hal he.* — 158. B.-ben (320.) *hal kopothow*, Sch.-ben (819.) *brancia — hal kopolte.* — 159. B.-ben (321.) *exantera — hal horlaz.* — 160. B.-ben (322.) és Sch.-ben (821.) *chet hal.* — 161. B.-ben (323.) helytelenül *ketenus*, — Sch.-ben (822.) *kezeg.* — 162. B.-ben (324.) *filschela — zothior hal*, Sch.-ben (824.) *fiscellus — zatyor.* — 163. B.-ben (325.) *beu meneth.* — 164. előtte *ku* áthúzva. B.-ben (326.) *ki meneth.* — 165. B.-ben (327.) *wt yaro*, Sch.-ben (830.) *vtÿ.* — 166. B.-ben (328.) *hagzov*, Sch.-ben (831.) *hagso.* — 167. B.-ben (329.) *kapw.* 168. bizonyos, hogy előtte a leszakított részen *foris — aÿto* állott, mint B.-ben (330.) és Sch.-ben (833.). Tulajdonképen *biforis*, csak a rövidítés alkalmazása helytelen. B.-ben (331.) *keth fele nilou aythou*, Sch.-ben (835.) *ket fele nÿlo.* — 169. B.-ben (331.) *aythou*, Sch.-ben (836.) *capu.*

170. hostiu(m) — *aÿto* — ajtó.
171. Ort(us) — *kert.*
172. o(r)tulan(us) — *ke(r)tez* — kertész.
173. [foſſori]u(m) — *[aſo]* — ásó.
174. ligo — *capa* — kapa.
175. pal(us) — *karo* — karó.
176. Seps — *ſeuen* — sövény.
177. piper — *bors.*
178. pip(er)te(r)iu(m) — *bors tere* — borstörő.
179. ſal — *[ſo]* — só.
180. ſalte(r)iu(m) — *ſo tere* — sótörő.
181. piretru(m) — *ta(r)kon* — tárkony.
182. Iſop(us) — *iſop* — izsóp.
183. croc(us) — *ſaſo(r)ia(n)* — sáfrán.
184. zinziber — *gengber* — gyömbér.
185. Cinamoniu(m) — *ſa hev* — fahéj.
186. ruta — *rutha* — rúta.
187. ſaluia — *ſaluia* — zsálya.
188. Camamilla — *ſek fÿ* — székfű.
189. ga(r)iophil(us) — id(e)m.
190. gariobaca — *baÿ fw* — bájfű.
191. Muſcatu(m) — *ſerece(n)gio* — szerecsendió.
192. pirula — *piruliatho.*
193. ſanaphiu(m) — *ſanath* — zanót.
194. anecetu(m) — id(e)m.
195. leſticu(m) — *leuſtek* u(e)l *leſten* — levestikom.
196. ſemlinu(m) — *kemin* — kömény.
197. Cu[mi]nu(m) — [i]d(e)m.
198. Coaltu(m) — *copor* — kapor.
199. Anietu(m) — *eb copor* — ebkapor.
200. Amaruſca — id(e)m.

170. B.-ben (332.) *aythou.* — 171. B.-ben (333.) *kerth*, Sch.-ben (837.) *ortulus — kerth.* — 172. B.-ben (334.) *kerthez.* — 173. B.-ben (335.) *assow.* — 175. B.-ben (337.) *karou.* — 176. B.-ben (338.) *sepis — seuin.* — 178. B.-ben (340.) *borstherew*, Sch.-ben (844.) *piperiterium.* — 179. B.-ben (341.) *sov.* — 180. B.-ben (342.) *sow therev.* — 181. B.-ben (343.) *tarchon*, Sch.-ben (897.) *piretum.* — 182. B.-ben (345.) *ÿsopus — ysip*, Sch.-ben (848.) *ysopus — ysop.* — 183. B.-ben (346.) *saphran*, Sch.-ben (849.) *safran.* — 184. B.-ben (347.) *zinziberium — genber*, Sch.-ben (850.) *zinziberim.* — 185. B.-ben (348.) *cinamomam — fa hew*, Sch.-ben (851.) *cinamonum — fa hey.* — 188. B.-ben (351.) *kamamila — zek phiw*, Sch.-ben (854.) *zek fiw.* — 189. B.-ben (352.) *gariofolus*, Sch.-ben (855.) *zeg fiw*, vagyis székfű és nem *szegfű*, mint Szamota írja. — 190. B.-ben (353.) *grariobacca — baÿ phÿw*, Sch.-ben (856.) *gariopaca — bay fiw.* — 191. B.-ben (361.) *scerechendÿo*, Sch.-ben (898.) *zerechen dio.* — 192. B.-ben (362.) *pirulua*, Sch.-ben (858.) *purula — pirula.* — 193—199. B.-ben nincs meg. — 193. Sch.-ben (857.) *sanapum — sanap.* — 194. Sch.-ben (859.) *anacetum — eb capor.* — 195. Sch.-ben (860.) *leusticum — leusticum.* — 196. Sch.-ben (861.) *fenicillinum — kemen.* — 197. Sch.-ben (862.) *comenum.* — 198. Sch.-ben (863.) *capor.* — 199. Sch.-ben (866.) *anetum — eb capor.* — 200. B.-ben (363.) *amaruscha — pirulua, idem.* Világos másolási hiba. A másoló *pirula* latin

201. canamuſca — id(e)m.
202. pla(n)tago — *vti fiw* — útifű.
203. emula — **ekeue(n) fiw** — örvényfű.
204. me(n)ta — *m(en)ta* — ménta.
205. ſiler — id(e)m.
206. Sarpilleu(m) — *cacuk fiw* — kakukfű.
207. palegiu(m) — id(e)m.
208. Organu(m) — **ſa(r) fiw** — szárfű.
209. elebor(us) — **ſeb kete fiw** — sebkötőfű.
210. abſentiu(m) — *irim* — üröm.
211. Rÿthimenu(m) — *ſeier irem* — fejér üröm.
212. ſecad(us) — *gabor* — gyopár.
213. ſolat(ru)m — *mochor* — mohar.
214. ſtatu(r)na — *combar* — csombor.
215. belenbica — *ga(m)par* — csombor.
216. dante(n)a — *varadic* — varádics.
217. pelipodia — *himur* — hunyor.[1]

szó után inkább tévedésből mint szándékosan *amaruscha* szót írta, vagyis 193—9. közti latin szavakat kihagyta és midőn a magyar szavak leírására került a sor, a *pirulua* szó helytelen megismétlése után hűen lemásolta az *idem* szót is és nem gondolt arra, hogy *anetum — eb capor* nélkül az *idem* értelmetlen. — 201. B.-ben (364.) *cacamuscha*, Sch.-ben (868.) *cacanusca*. — 202. B.-ben (365.) *vtÿ fiw*, Sch.-ben (869.) elírásból *viz fiw*. — 203. *ekeuen fiw* vagy elírás, vagy kihalt szó. B.-ben (366.) *vruen fiu*, Sch.-ben (870.) *enula — wruen fiw*, Sch. Hortulariumban (2240.) *enula — eruen*, a római Casanate-könyvtár Korvin-kodexében (Magy. Könyvszemle 1904. évf. 456. l. 34. sz.) *emula — ewrwen*. — 204. B.-ben (367.) elírásból *manta*. — 206. B.-ben (369.) *kakuc fiw*, Sch.-ben (873.) *sarphileum — kakuk fiw*. — 207. B.-ben (370.) *pollegium*, Sch.-ben (874.) *pellegium*. — 208. úgy a B., mint a Sch. Szójegyzék a latin és magyar szót rosszul, eltorzítva másolta. B.-ben (371.) *honganum — hor fiw*, Sch.-ben (876.) *ariganum — sax fiw*. A római Casanate-könyvtár Korvin-kódexében (M. Könyvsz. 1904. évf. 458. l. 64. sz.) *origanum — fekete gyopar*. — 209. szintén jellemző eset a gondatlan másolásokra, mert B.-ben (372.) *es ketheu fiu*, Sch.-ben (877.) *zektete fiw*. A római Casanate-könyvtár Korvin-kódexében (i. m. 456. l. 32. sz.) *eleborum album — hunÿor fiw*.— 210. B.-ben (373.) *absintium — feketeu fiu* helytelenül, Sch.-ben (878.) *absentium — vrem*. — 211. A latin szóból *e* hangzó kihúzva. B.-ben (374.) csonkán kiírva: *fer ÿrem*. — 212. B.-ben (375.) *secatus — gyopar*, Sch.-ben (881.) *cicadus — gopar*. — 213. B.-ben (376.) *mochar*, Sch.-ben (882.) *mostar*. — 214. úgy a latin, mint a magyar szó leírása habozásra mutat. A latin szóban *n* előtt elhibázott vonás, a magyar szóban pedig az *m* betű indult először *v*-nek. B.-ben (377.) *chombor*, Sch.-ben (883.) *staturnea — chombor*. — 215. B.-ben (378.) *bolembica*, Sch.-ben (884.) *bolerbita*. — 216. B.-ben (379.) és Sch.-ben (885.) *varadich*. — 217. B.-ben (380.) *polipodia — humior*, Sch.-ben (887.) *polipondia — hunior*.

A Soproni Szójegyzék szókincse és a szavak sorrendje alapján megállapíthatjuk, hogy a Besztercei és a Schlägli Szójegyzékkel a legszorosabb kapcsolatban áll, amennyiben mindhárom szójegyzék egy közös eredetre mutat.[2] Kísértsük

[1] A Soproni Szójegyzék összeolvasását dr. Jakubovich Emil úrral végeztem, kinek e helyütt mondok köszönetet.

[2] Ha a Schlägli Szójegyzéket teljesnek feltételezzük, ami valószínűnek is látszik, mert legfeljebb csak a végéből hiányozhatik a folytatás, elég pontosan

meg tehát meghatározni azt az időt, amelyben a Soproni Szójegyzék iratott, mert ez a legfontosabb, de egyúttal a legnehezebb kérdés és ettől függ minden többi, felmerülhető kérdésre adandó válasz is.

Egy keltezetlen és semmiféle korhatározó jellel nem bíró nyelvemlék korának megállapításánál nyelvi és paleographiai sajátságaira támaszkodhatunk. E kettőnek egymással nem szabad ellentétbe kerülni, azonban, hogy melyiket tekintsük fontosabbnak, bajos eldönteni. Mégis azt hisszük, hogy általában véve a legrégibb magyar könyvet, az Ehrenfeld-kódexet megelőző időkben a paleographiai jellegzetességek alapján szűkebb időközbe határoljuk az egyes nyelvemlékek iratásának korát, mint nyelvtörténeti okokból, de majd csak akkor, ha az írás fejlődését tüzetesen ismerjük nemcsak az egyes királyok kancelláriájában, hanem a hiteles helyek és a városok területein is és ebből a szempontból nem hagyhatjuk figyelmen kívül a XIV. század vége felé egyre gazdagodó missilis anyagunkat sem. Ettől a lehetőségtől még igen messze állunk és éppen ezért a paleographusok, miként a Königsbergi Szójegyzék esete bizonyítja, éppúgy ingadoznak, mint a nyelvészek, akiknek pedig ezekből az időkből kevesebb az összehasonlításokra felhasználható anyaguk.

A Besztercei és Schlägli Szójegyzék korára nézve egyik nyelvészünknek az a véleménye, hogy mindkettő 1415. év előtti időből való, de a Besztercei egy-két évtizeddel régibb a Schläglinél.[1] Ha ezt a megállapítást elfogadjuk kiinduló alapul és a Soproni Szójegyzéket összehasonlítjuk velük, akkor arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a Soproni Szójegyzék nyelvészeti szempontból régibb állapotot tüntet fel, mint akár a Schlägli, akár a Besztercei Szójegyzék. E felfogásunkat az alábbiakban bizonyítjuk:

1. A Soproni Szójegyzékben az egyes szavak tőhangzója egy fokkal zártabb, mint a Beszterceiben vagy a Schlägliben, nevezetesen a Soproni Szójegyzékben még *iuhbel, tog, for, sork, nodorspan, pulgar, tur wenerte, lok, lumbard, hol, kis hol, horcha, men hol, hol hew, hol copolto, hol horlas, chetol, ki-*

megállapíthatjuk, hogy mi nincs meg a S.-ban. Miután 1. a. oldal 1. szava a Sch.-ben 403. szó, ezért elől 8 oldal, vagyis 4 lap veszett el. Az 1. b. oldal utolsó szava a Sch.-ben 527. szó, míg a 2. a. oldal 1. szava a Sch.-ben 776. szó, ezért az 1—2. lap között még két lap, vagyis 4 oldal lehetett, összesen tehát 24 oldalból, azaz 12 lapból állott a S. az a része, melyből a jelen töredék — az 5. és 8. lapok — fennmaradtak. Ez a 12 lap középen lehetett kenderfonállal egybefűzve, erre enged következtetni a töredék közepén látható hosszanti szakítás. Hogy volt e 24 oldalnak folytatása, valószínűnek látszik. Erre a 24 oldalra kb. annyi szó férhetett, mint amennyi jelenleg a B.-ben van. Ugyanilyen összehasonlítás alapján megállapíthatjuk, hogy a B. írója egy töredékes szójegyzékről másolt, mert csak így érthető, hogy *dos* (74.) után *Ermenus* (75.) szó következzék, mely szavak a Sch.-ben 257. és 577. számok alatt találhatók.

[1] *Melich*, A magyar szótárirodalom, 24—5.

seb hol, copor és *ebcopor* formában írott szavak a Schlägli Szójegyzékben már *ioÿ, tag, far, sark, nadruspan, polgar, terven ertw, lambard, hal, kis hal, harcha, kw men hal, hal he, hal kopolte, hal horlas, chet hal, capor* és *eb capor* alakban, végül a Besztercei Szójegyzékben *hal, kis hal, harga, mench hal, hal kopothow, hal horlaz, chet hal* formában jönnek elő. Hogy a magánhangzók e zártabb alakja régebbi állapotot tüntet fel, ehhez kétség nem férhet.

2. A Soproni Szójegyzék *gisno hal* és *serecengio* szavaiban a *g* betűvel való írás régebbi állapotot *(g=gy)* tüntet fel, mint a Schlägli Szójegyzék *dizo hal* és *zerechen dio*, vagy a Besztercei Szójegyzék *dizno hal* és *scerechen dÿo* szavaiban a *d* betű használata. A tővégi rövid magánhangzó tekintetében pedig megemlítést érdemel a Soproni Szójegyzék *sasu* adata a Schlägli *zaz* adatával szemben.

3. A Soproni Szójegyzék arra vonatkozólag, hogy *-ság, -ség* képző eredetileg önnálló szó volt, újabb *határozott* bizonyítékot nyújt, mert e képzőt, ahol előfordul, mindenütt külön szónak írja, de sajátságos és figyelemreméltó, hogy miként az itt előforduló: *kiral sag, nodorspan sag, ban sag, hercheg seg, biro sag, vaÿda sag* és *espan sag* szavak tanúsítják, a S.-ban már illeszkedés van.[1]

4. A Soproni Szójegyzék a *né* szócskát eltérőleg a mai használattól, szintén külön írja, vagyis még önálló szónak veszi, miként *keral ne ason, casar ne asson, ban ne asson* és *ispan ne asson* szavak írása bizonyítja.[2]

Mindezek a nyelvi sajátságok kétségtelen bizonyossággal igazolják azt, hogy a Soproni Szójegyzék régebbi keletű akár a Schlägli, akár a Besztercei Szójegyzéknél.

E viszonylagos értékű megállapítás után a Soproni Szójegyzék paleographiai jellegzetességei alapján próbáljuk megírásának idejét — amennyiben lehetséges — közelebbről meghatározni.

Mindenekelőtt az írástól függetlenül egy felső és egy alsó *biztos* korhatárt vonhatunk meg a Soproni Szójegyzék keletkezésére nézve: *az alsó* korhatárt megadja a nyelvemlék papíros anyaga. Sopron sz. kir. város levéltárában a legelső papíros oklevél Erzsébet királyné 1345 júl. 12-én kelt oklevele[3] és noha számuk a XIV. század második felében állandóan nő, mégis a kártya-oklevelekkel szemben Sopronban ez irányban

[1] *Zolnai:* Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig 5. l. Egyébiránt a Schlägli szójegyzék *kiralsag, bansag, hercegseg, birosag, ispansag* szavaiban a -ság, -ség képző már nem különállóan van írva.

[2] A Nyelvtörténeti Szótár szerint *nő, né* szó alatt pl. az Érdy C. *aghne*, a DebrK. *cazarne azon* és a DomK. *polgarne azzon* szavaiban már egybeírva találjuk. A Sch.-ben szintén: *kiralne, banne azon, ispanne azon*, valamint a Sopronvárosi oklevéltár III. 64. l.-on közölt, 1434-ből való oklevélben is: matrona *Sentelne* vocata.

[3] Ez oklevél, miután újabban került elő, még kiadatlan.

végzett vizsgálataink szerint csak a XV. század első évtizedében vergődik túlsúlyra. A papíros használatának terjedését figyelembe véve, biztosan állíthatjuk, hogy Sopronban 1345. év előtt papirosra egyáltalában nem írtak.

A Soproni Szójegyzék írásának másik, *felső* korhatárát a vagyonbecslési összeírás 1459-ik éve szolgáltatja. Ezen a *Ziegler János* városi jegyző[1] kezeírásával készült összeírás fedőlapjául szolgáló szójegyzék 1. lapjának *a* és *b* oldalain, valamint a 2. lap *a* oldalán ugyancsak *Zieglert*ől származó, sebtiben odavetett feljegyzések találhatók. A meglehetősen kúsza írású feljegyzések megfejtése csakis az összeírás gondos áttanulmányozása után sikerült.[2] Ilyenformán megállapít-

[1] Neve előfordul az összeírás 39. oldalán: *Im rathaus Hans Cziegler, dieczeit statschreiber LVI talenta denariorum.* Kezeírását nagyon jól ismerjük és számos oklevélt birunk, melyeket ő írt.

[2] Nevezetesen a szójegyzék 1*a* oldalának alsó szélén e feljegyzés olvasható: *Embreich Vischer, Hüeter Philipp, Gelman, Gotsman, Hueter, Altenburger,* míg az összeírás idevonatkozó részei így hangzanak: 6. old. *Item Embreich Vischer XC talenta denariorum.* 8. old. *Ibidem Hüeter Philipp V tal. den.* Gelman többször is előfordul: 3. old. *Item Gëlman X tal. den.,* 19. old. *Item Gelman XIIII tal. den.* 38. old. *Ibidem Gelman X tal. den.* 30. old. *Item Gotsman Andre inter muros.* 37. old. *Ibidem Gotsman Andre LVI tal. den.* Hueter-nek ismét több polgárt hívtak: 8. old. *Item Lienhart Hweter XLI tal. den.,* 16. old. *Item Lienhart Hueter CV tal. den.,* 32. old. *Item Niclas Hwetter XIX tal. den., Item Hwetter Hanns XXI tal. den.* Altenburger néven nem találtunk az összeírásban egy nevet sem, de egy oklevél segítségével kilétét mégis meg tudjuk állapítani. A soproni városi levéltárban 1454 jan. 9.-ről keltezve egy adóslevél található *Orbán Pétert*ől, „den man nennet von *Altenburg.*" Orbán Péter neve az összeírásban valóban elő is fordul a 29. old.-on: *Item Urban Peter LXIIII tal. den.* Altenburger névvel való megkülönböztetését megértjük, ha meggondoljuk, hogy Orbán *László* (1. old.) és Orbán *István* (33. old.) nevű polgára is volt Sopronnak.

Az 1*b* oldal alsó szélén e feljegyzések találhatók: *Sleiher V talenta, Gengel Wagner 2 tal. den., Vlreich in hospitali, die Schottel 9 tal., Gabrielen V tal., Gelman X tal. den., der Wolfs 8 tal. 60., Kacz Nikel 2 tal. II sol. 24., Parginnsnit 2 tal. 60., Niclas Haberleiter 3 tal., N(iclas) von Gersten III½ tal. den.,* míg az összeírásban a következő részek vonatkoznak ide: 14. old. *Ibidem Sleiher Liendel IIII tal. den.* 20. old. *Item Peter Sleiher X libra den., Ibidem Gengel Wagnër II tal. den.,* Vlreich in hospitali = a kórházban lakó Ulrik ugyanolyan megkülönböztetés lesz kétségkívül, mint Altenburger. Egyébiránt Ulrik keresztnévre *Pair, Swab, Schöttel, Leitgeb, Wildung* és *Puhel* családnevű polgárok hallgattak és volt még egy molnár is és egy lakatos ilyen keresztnevű. Hogy ennyi Ulrik közül melyik lehetett a kórházban lakó, nem tudhatjuk. 14. old. *Ibidem Mert Schottel VII tal. den., Ibidem Vlreich Schöttel II tal. den.,* 3. old. *Item Gabriel XX tal. den.,* Gelmanra nézve l. fentebb. 16. old. *Ibidem Niclas von Wolfs XI tal. den.,* 21. old. *Item Gabriel von Wolfs LIX tal. den.,* 23. old. *Item Kacz Nikel CIX tal. den.,* 31. old. *Ibidem Lassla von Wolfs XV tal den.,* 31. old. *Item Michel Parginnsnit LXXXIII tal. den.,* 34. old. *Item Lienhart Parginnsnit Vc XL tal. den.,* 37. old. *domus Parginnsnit nichil.,* 22. old. *Item Niclas Haberleitter CCLXIII tal. den.,* 5. old. *Item Niclas von Gersten CXVIII tal. den.*

A 2*a* oldal jobb felső szélén látható feljegyzéseket csonkaságuk miatt megfejteni nem tudjuk, míg az alsó szélen ez áll: *X tal. Kastner, X tal. Gelman, V tal. Rettenhengst, V tal. Rettenhengst, 18 tal. Sighart hold, abgan-*

hatjuk, hogy a szójegyzéken olvasható nevek kivétel nélkül előfordulnak és megegyeznek az összeírásban található polgárnevekkel és ez a körülmény azt bizonyítja, hogy a fedőlapot nem később, hanem *egyidejűleg* helyezték az összeírás céljaira szánt tiszta papíros füzetre, míg Ziegler feljegyzéseinek a szójegyzék margóira vetése azt igazolja, hogy a szójegyzék már akkor, mikor fedőlapul használták, rá volt a papírosra írva.

Ezek után az a kérdés, hogy 1459. évet megelőzően mikor írhatták a szójegyzéket? Erre a kérdésre csak a szójegyzék írásának beható tanulmányozása után válaszolhatunk, miután a szójegyzék papirosának vízjegye alapján — amely szemjelzésű ökörfej, szarvai közt négyszirmú virággal — csak annyit állapíthatunk meg, hogy ez az említett vízjegy az eddigi ismereteink szerint csak még egyszer, 1402-ben fordul elő és hozzá hasonlatos vízjegyek is a XV. század első negyedében jönnek elő néhány esetben.[1] Ez a körülmény egyáltalában nem jelenti azt, hogy korábbi évtizedekre esetleg ne gondolhassunk, épp ezért ma már nem kétséges, hogy egy keltezetlen papiros oklevél dátumát a vízjegy segítségével megoldani nem tudjuk. Sopron város levéltárában 1345—1400. évek között mindösszesen csak 58 darab papirosra írt oklevél található és e csekély számból is 37 darab elesik, mert részint nincs rajt vízjegy, részint a vízjegy csonkasága miatt nem határozható meg, hogy mi akar lenni. Marad tehát hátra 21 darab vízjeggyel bíró oklevél és ebből az elenyészően kevés számból is 5 darab oklevélnek olyan a vízjegye, melyeknek mását *Szőnyi I. László:* „XIV. századbeli papíros-okleveleink vízjegyei" c. gondos tanulmányában hiába keressük. Mindezt annak igazolására hoztuk fel, hogy a vízjegy alapján egy keltezetlen írás korát csak nagyon is hozzávetőlegesen határozhatjuk meg.

A Soproni Szójegyzék írására nézve két szakértő, kiknek megtekintésre eredetben átadtuk,[2] úgy nyilatkozott, hogy annyira újabb keletű, hogy XV. század első negyedénél régebbi időre kora nem tehető. Ezt a véleményt kezdetben magunk is vallottuk, de amidőn Sopron város levéltárában található oklevelek írásával összehasonlítottuk, nagyon figyelemreméltó megállapításokra jutottunk.

gen X solidi List Gengeln. Az összeírásból az alábbiakat sorolhatjuk fel: 1. old. *Item Peter Kastnër LXX tal. den.*, 11. old. *Item Mathes Kastner XLI tal. den.*, Gelmanra vonatkozólag l. fent. 4. old. *Item Hanns Rettenhengst XXXXIII tal. den., Item Gilig Rettenhengst XXXIII tal. den., idem III tal. den., Item Steffel Rettenhengst VII tal. den., Item Wolfgang Rettenhengst XX libra den.*, 14. old. *Item Andre Sighart XXXIIII tal. den., Ibidem Steffan sein hold XVIII tal. dem.*, 16. old. *domus List Gëngel L tal. den.*

[1] *Briquet:* Les filigranes IV. k. 14708 sz. alatt található a rajza, míg előfordulására nézve u. o. ezt olvashatjuk: Zurich 1402. Stadtsarch., Steuerbuch No. 5. Var. simil. Schaffhouse 1424. Lucerne 1424. Hongrie 1427. St. Gall. 1465?

[2] Dr. Varjú Elemér és Dr. Jakubovich Emil.

A Soproni Szójegyzék betűi közül jellegzetesek az *a*, *r* és a szóvégi *s* betűk alakjai, ezenkívül a *g* és a *d* betűk vonalvezetése is figyelmet érdemel. A legrégibb oklevél a soproni levéltárban, amelynek írásában a szójegyzék írásához hasonlóságot lehetett feltalálni, II. Albert osztrák herceg 1352 máj. 12-iki oklevele. Ebben az oklevélben az *r* és a szóvégi *s* betűk formája már azonos a szójegyzékünk megfelelő betűivel, azonban az *a* betű használatában azt tapasztaljuk, hogy a szójegyzék mai írott *a*-hoz hasonló *a* betűje váltakozva fordul elő a régibb típusú *a* betűvel együtt, mely inkább a mai nyomtatott *a*-hoz hasonlít. A *g* betű is még a régi alakjában, vagyis zárt alsó szárral, mely a mai írott *g*-hez hasonlít, fordul elő, míg a *d* betű ductusa csak elvétve azonos a szójegyzék *d*-jének vonalvezetésével. II. Albert herceg oklevelében tehát a régi és új betűformák küzdenek egymással, ugyanilyen átmeneti állapotot mutat N. Lajos király 1371 nov. 11-iki oklevele is még, vagyis az írásfejlődés tekintetében, miként ismeretes, a magyar kir. kancellária néhány évtizeddel hátrább van a jelen esetben is, mint a nyugatibb osztrák hercegi kancellária. IV. Rudolf osztrák herceg 1362 jún. 25-iki és 1365 jan. 31-iki okleveleinek betűtípusa már teljesen azonos a szójegyzékünk minden betűjével és a betűk szárainak ductusa is minden tekintetben teljes hasonlóságot mutat.

Kérdés már most, hogy vajjon Sopronban, a szójegyzék írása helyén, mikor találhatjuk fel ezt az új típusú, humanista írást, mely IV. Rudolf osztrák herceg 1362-iki oklevelében teljesen kialakult és következetesen használt és valóban szép formában lép elénk? Sopronvárosi oklevelek e kérdéses időből 1351-ből, 1353-ból, 1354-ből, 1361-ből, 1375-ből kettő, 1376-ból és 1379 ápr. 17-ikéről keltezve maradtak fenn, de ezek írása nagyjában megegyezik az akkori kir. kancellária és a hiteles helyek írásával, vagyis a szójegyzék írásával hasonlóságot nem mutat, azonban 1379 ápr. 10. és máj. 29-ike közti időben elkészített első városi telekkönyv írása viszont annyira azonos a szójegyzék írásával, hogy különbséget csak abban vehetünk észre, hogy a telekkönyvet és a szójegyzéket nem egy kéz írta le.[1] A telekkönyv írása u. i. gyakorlottabb,

[1] Ez a telekkönyv egyúttal a soproni származású írásos emlékek közül a legelső *papirosra* írott emlék, melynek vízjegye: ökörfej, a szarvak közt hétszirmú virággal, vagyis némileg hasonló a szójegyzék vízjegyéhez.

A vízjegyekről lévén szó, itt említhetjük meg, hogy a B. vízjegyét *Finály* Henrik: „A besztercei szószedet" c. művében 4. l.-on így írja le: „A vízjegy áll egymás mellett álló két, egyenszárú háromszögből, amelyek mindenikébe a szögeket felező vonalak a találkozásuk pontjáig vannak belehúzva." Miután e leírás alapján magunknak e vízjegyet elképzelni nem tudtuk, megnéztük az Akadémiában őrzött eredetit és azon láttuk, hogy a vízjegy: ***kétkarú mérleg***, de a csészéi már nem vehetők ki, hogy háromszögűek vagy gömbölyűek-e, mert a vízjegyek csonkák. E vízjegy a XIV. század 2. felében elég korán előfordul hazánkban (l. *Szőnyi* i. m.), de gyakori hasz-

határozott és biztos vonalvezetésű kézre vall, míg ezzel szemben a szójegyzék írása külsőségeiben olyan benyomást kelt, mintha az a betűvetésben már járatos, de még ingadozó kezű, némileg gyakorlatlan fiatal ember írása lenne.

E telekkönyv után a legközelebbi sopronvárosi oklevél csak 1389 márc. 15-éről való és ennek írása a szójegyzék írásával mindenben megegyezik és a későbbi évekből való oklevelek természetesen szintén azonos típust mutatnak. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ezt a humanista írásmódot abban az időben csak Sopronban használták volna. Lassan kezdett az mindenfelé elterjedni. 1385 jan. 2.-ról van a soproni levéltárban pl. Erzsébet királynénak, 1388 máj. 8.-ról a győri káptalannak, 1396 jan. 6.-ról Zsigmond királynak oklevele hasonló írással. Zsigmondnak, mint még őrgrófnak 1386. és 1387. évi oklevelei, kapitányának Tluxa Hinkó 1387 márc. 22-i levelének betűformái szintén azonosak, ha mindjárt gótikus jellegűek is.[1]

Az elmondottak alapján a Soproni Szójegyzék korát illetőleg végső következtetéseink szerint arra az eredményre jutunk, hogy nyelvi szempontból esetleg akár a XIV. század közepére is egész nyugodtan tehetnők, de paleographiai sajátságai miatt azt kell mondanunk, hogy a XIV. század 70-es vagy 80-as éveiből származhat, pontosabban kifejezve 1375—1385. évek közé tesszük magunk részéről az iratását. Korábbi időre *írása* miatt nem tehetjük, későbbi időre pedig szintén nem gondolhatunk a már részletezett *nyelvi* okok miatt, amelyeket még újabb szempontokkal is bizonyíthatunk, melyekre később fogunk kiterjeszkedni.

Nem kevésbbé fontos kérdés annak eldöntése is, hogy vajjon a Soproni Szójegyzék csak másolat-e egy régebbiről, miként a Besztercei és a Schlägli, avagy esetleg eredeti-e, amelynek valamelyik másolatáról írták le a Besztercei és a Schlägli Szójegyzéket. Ebben a kérdésben végleges megállapításra a szójegyzék csonkasága miatt nem igen juthatunk. Nincs kizárva az a lehetőség, hogy a Soproni Szójegyzék is másolat, még pedig gondos másolat egy, számításaink szerint a XIV. század közepe táján készíthetett eredetiről, a magunk részéről azonban inkább annak a másik valószínűségnek vagyunk

nálata *csak* a XV. századra esik, éppen ezért *Tagányi* megállapítása (Századok 1893. évf. 308. l.) e papirfajtáról, hogy használata „jóval 1440 előtt végképen kiment a forgalomból", egyáltalában nem helytálló, mert hogy mást ne említsünk meg, a soproni okleveleken éppen 1440. év után igen gyakori e vízjegy előfordulása.

Az összeírás papirlapjainak vízjegye: *üllő*, melynek mását Briquet i. m. 2. köt. 5958. szám alatt találhatni meg.

[1] A felsorolt oklevelek Tluxa levelén kívül, mely még kiadatlan, megjelentek a Sopronvárosi oklevéltár I. kötetében, ahol a közelebbi levéltári jelzésük is megtalálható.

a hívei, hogy a Soproni Szójegyzékben az *eredeti* töredékét bírjuk. Erre vall elsősorban a magyar szavak csaknem hibátlan írása és ezzel kapcsolatban a latin szavak értelmének helyes visszaadása. Ilyen elírások e részben, mint *bis iudak*, és *itelek, kis uiad*, és *itelet* helyett közönséges tollhibák, melyek elkerülhetetlenek. Két súlyosabb természetű elírásra mégis találunk, mégpedig *vicarius — remethe* és *ciuis — varas biro* egymást nem fedő fogalmak összekapcsolásában. Messzemenő következtetést azért ebből, a szórakozottságra való két hibából nem szabad vonnunk, ha meggondoljuk, hogy e szójegyzék hogyan készült, mire később térünk ki. Az, aki a szójegyzéket írta és akinek a keze akaratlanul is rájárt az előző magyar szó megismétlésére, nem tartotta szükségesnek az elírás kijavítását, mert úgy a *vicarius*, mint *ciuis* szavak valódi jelentése nagyon is ismeretes lehetett előtte.

A szójegyzék eredetisége mellett szól feltalálásának már a helye is. Az nem lehet kétséges, hogy a nyugati hatások, művelődési mozzanatok, eszmeáramlatoknak útja ebben az időben már legalább, — vagyis a XIV. század második felétől kezdődően különösen, — Ausztrián át vezetett hazánkba és természetesen elsősorban érintették azokat a helyeket, melyek az ország legnyugatibb részében a legközvetlenebb és állandó összeköttetést tartották fenn Ausztriával. Ebből a szempontból főleg két város jöhet tekintetbe: az egyik *Pozsony*, a másik *Sopron*. Pozsony középkori írásbeli emlékeiből sokkal kevesebbet ismerünk, semhogy ezek nyomán közelebbi véleményt mondhatnók, de Sopronra nézve már az eddig megjelent okleveles anyag is és a még kiadásra várók nagy tömege kétségtelen bizonyossággal igazolja ennek a magától értetődő, de különben is régi megállapításnak igaz voltát. A Besztercei és a Schlägli Szójegyzékben található német szavak osztrák-bajor eredetűek, ennélfogva e két szójegyzék eredetijére nézve csak az lehet a helyes álláspont a mi meggyőződésünk szerint is, hogy „valaki a németországi, elsősorban osztrák-bajor nomenclaturák hatása alatt egy latin-német szójegyzékből készített egy latin-magyart, amelyből való másolatok a Besztercei és a Schlägli szójegyzék".[1] A fentebb elmondottak alapján nem kételkedhetünk abban, hogy egy ilyen compilatióra Sopron fekvésénél és összeköttetéseinél fogva különösen alkalmas hely volt. Az írótól az eredetiséget azért el nem vitathatjuk. A Soproni Szójegyzék töredékes volta ellenére is bizonyítja, hogy az osztrák nomenclatura latin szóanyagát nem rabszolga-módra, hanem a magyar viszonyok sajátságaihoz ügyesen alkalmazva vette alapul az író, ki bizonyára sok szót kihagyott az előtte levő osztrák szójegyzékből és helyette viszont más szavakat betoldott az így készített szójegyzékébe, mert hogy az osztrák

[1] Melich i. m. 23. lap.

szójegyzékben ilyen szavak, mint *palatinus, palatinatus,* vagy *banus, banatus, banissa,* avagy *vaÿuoda, vaÿuodatus,* benn lettek volna, nem tudjuk elképzelni, valamint azt sem, hogy a *rex* stb. megelőzze a *cesar* és *imperator* szavakat és hogy *Ungarus, Ungaria* szók ott is, ha egyáltalában előfordultak, a többi nemzeteket és országokat megelőzték volna. Vagyis a magyar szójegyzék írója nem betűről-betűre, de még szóról-szóra sem másolta az osztrák szójegyzék latin szavait, hanem csak szócsoportról-szócsoportra, melyeken belül egyes szavakat kihagyott és másokat betoldott.

A Soproni Szójegyzék eredetijén kétségkívül megállapíthatjuk, hogy az író először leírta a latin szavakat egy-egy oldalra és csak mikor az oldalt teleírta, akkor egy *másik* lúdtollal, mely vékonyan fogott, írta a latin szók fölé a magyar szavakat apróbb betűkkel. A latin szavak leírásánál válogatott, a magyar szavak fölébe írásánál pedig a megfelelő magyar szó után kellett keresnie. A Soproni Szójegyzék magyar szavai alapján állíthatjuk, hogy a szójegyzék írója *jól* tudott magyarul. Sem a Besztercei, sem a Schlägli Szójegyzék íróiról ezt már nem mondhatjuk el ily határozottsággal. A latin szavak írásában mindhárom szójegyzék sok hangtani különbséget mutat fel. Ez gondatlan másolásra, de nem nagy latin tudásra is vezethető vissza és végül azt sem feledhetjük el, hogy abban az időben a latin nyelv még élő nyelv volt és így könnyen lehetséges, hogy amely szót mi eltorzított szónak tekintünk, akkor az valóságban használatos szó volt.

Ahogy a Soproni Szójegyzék az osztrák szójegyzék latin szóanyagának lemásolásában önállóságot tanúsított, úgy a Soproni Szójegyzék további másolói is bizonyos eredetiséggel, ha szűk korlátok közt is, feltétlenül bírhattak, mely főleg abban nyilatkozott meg, hogy egyes szavakat kihagytak, máshol viszont, főleg hasonló értelműeket betoldottak. Ezt bizonyítja, hogy a Soproni Szójegyzékben vannak egyes szavak, melyek sem a B.-ben, sem az Sch.-ben nincsenek meg, viszont több szó a S.-ból hiányzik.

Ahogy a S. nem másolhatta betűhíven a mintául szolgáló osztrák szójegyzék latin szavait, ugyanezt elmondhatjuk a B. és a Sch.-ről is. Így érthetjük meg az ilyen különbségeket az egyes szavak írásában, mint pl. *longale — largaon, dirodernos — duodermis, pediscuus — pedissecus, sillenis — silunis, lususstium — gurgustium — lugostium, fiscolla — fiscellus — filschela, semlinum — fenicillinum, canamusca — cacamuscha — cacanusca, belenbica — bolembica — bolerbita* stb. szavak eltérő, de mégis hasonló alakjai mutatják.

A nem betűhív másolásból következik, hogy mindegyik másoló a maga korabeli kiejtés és írásnak megfelelő, de egyúttal az író egyéni sajátságára is bizonyos fokig jellemzőnek

tekinthető hangokat írta le egy és ugyanazon szavakban és innen van, hogy a S. zárt magánhangzói helyett a B. és Sch. már nyíltakat használ, és erre vezethető vissza a mássalhangzók jelölésében is a három szójegyzék közti sok eltérés.[1]

Sch. helytelen másolásának bizonyságát nyújtja pl. a *stomachus* és *extar* szavak értelmének felcserélése, regulus szóban az *us* rövidítési jelének *o*-ra olvasása stb., végül igen jellegzetes és lényeges bizonyítékot még arra nézve, hogy úgy B., mint Sch. tulajdonképen, ha nem is közvetlenül, hanem közvetve a S.-ből erednek, az alábbi szavak nyujtanak: S. *sturio — siger, organum — sar fiw, eleborus — sebkete fiw* szavai, melyeknek B.-ben *seureg, hor fiw, esketeu fiu,* míg Sch.-ben *sereg, sax fiw, zektete fiw* eltorzított formáival találkozunk.

Mindezek alapján a három szójegyzék között az alábbi kapcsolatot állapíthatjuk meg: eredetinek tekinthetjük a S.-t, korra nézve a B. közelebb áll hozzá, mint a Sch., azonban az utóbbi jobb másolat. A három szójegyzék közt legfeljebb félszázad korkülönbség lehet. Úgy a B., mint a Sch. nem közvetlen, hanem csak másod- vagy harmadkezű másolatok másolatai.

Legvégül röviden még azzal a kérdéssel óhajtunk foglalkozni, hogy ki lehetett a S. írója és hogy kerülhetett a városi levéltárba?

A szójegyzékeinket a legrégibb iskolai tankönyveinknek kell tekintenünk, vagyis keletkezésüket az iskolai szükséglet magyarázza meg. Sopronban legrégibb adatunk a városi iskola fennállására 1354-ből való,[2] de biztos, hogy már jóval korábban is kellett Sopronban iskolának lenni. Az első iskolamester, akit névleg is ismerünk, *Vilmos* 1358-ból, aki *egyúttal* városi jegyző is volt.[3] 1366-ban *Bertram* volt a városi jegyző,[4] de hogy ő iskolamester is lett volna, nem tudjuk. 1400-ig sem iskolamesterről, sem városi jegyzőről nincs tudomásunk. *Védenyi Orbán,* a soproni Krisztus teste oltárának papja végrendeletében 1400-ban felemlíti János iskolamestert, ki neki egy könyvét bekötötte és akinek ő könyveket hagyományozott[5] és ezután újból nem szólnak forrásaink az iskolamesterről. Mindez ismeretes adatok alapján azonban teljes joggal állíthatjuk, hogy a XIV. század második felében a soproni iskolamester a város írásbeli munkáiban segédkezett és mint János, úgy

[1] Ugyanezt a jelenséget tapasztalhatjuk pl. az Árpád-kori okleveleknek a XIV. sz. végéről való, vagy még későbbi átírásaiban is, ahol a zárt magánhangzók helyett nyíltakat írnak a másolók pl. az Árpád-kori *Suprun* helyett egyszerűen *Sopron* iratik a legtöbb esetben.

[2] Sopronvárosi Oklevéltár I. 103.

[3] Uo. 115. l.

[4] Uo. 136. l.

[5] Magy. Könyvsz. 1890, 51.

az elődei is az akkori viszonyokhoz képest képzett és tanult emberek voltak. A Soproni Szójegyzéket tehát egy ilyen fiatal, nagy munkakedvű, törekvő, feltétlenül magyar iskolamester írhatta egy osztrák szójegyzék mintájára, miként kimutattuk, az 1375—1385. évek között, aki a város írásbeli munkáinál is közreműködött és e kapcsolata révén, vagy talán halála után került a szójegyzék a városi levéltárba, ahol, mint annyi más értékes anyag, idővel csaknem az egész megsemmisült, de szerencsés véletlen folytán egy töredéke, melyet a jelen esetben ismertettünk, mégis fennmaradt, hogy ezekben a válságos időkben mindennél világosabban hirdesse azt, hogy sok évszázaddal előbb, amikor *már* Sopron lakói túlnyomó részben németek voltak, ezek már akkor érezték és szükségesnek vélték, hogy gyermekeik az iskolában a latin nyelven kivül a nemzet nyelvét is elsajátítsák, melynek megtanulását egyébiránt gyakorlati szempontok is megkivánták.

A Soproni Szójegyzék, mint töredék, szóanyagának bőségével nem versenyezhet sem a B., sem a Sch.-el, de koránál és eredetiségénél fogva értéke és jelentősége mindig megmarad és remélhetőleg ez újabb szójegyzék felfedezése hatékonyan közre fog működni abban, hogy nyelvészeink közül valaki mindhárommal szakszerűen és behatóan foglalkozzék, mert a fáradságot megérdemlik.

Szómutató.

Ajtó 169, 170, l. még kétfelé.
alatt, l. vár alatt.
apáca 93.
asszony, l. bánné, császárné, ispánné, királyné asszony.
asszonyember far 35.
ásó 173.

Balin 143.
barátfejedelem 92.
bájfű 190.
bán 73.
bánné asszony 75.
bánság 74.
bemenet 163.
bél, l. johbél.
biró 78, l. még városbiró.
bíróság 79.
boka 45.
bors 177.
borstörő 178.
börtön 107.
bőr 7.

Cethal 160.
császár 68.
császárné asszony 70.
csik 145.
csombor 214, 215.
csont 121.
csuka 135.

Derék 29.
dió l. szerecsendió.
disznóhal 129.

Ebkapor 199.
ember, l. asszony-, pórember.
emberfar 34.
emberhaj 21.
es-polgár 103.
es-szár 42.
esses 104.
ev 62.
érsek 87.

Fahéj 185.
faláb 52.
falu 98.
falusi 99.
far, l. asszony-, emberfar.
fehér üröm 211.
folnagy 97.
fű, l. báj, örvény, sebkötő, szár, szék, útifű.

Görög 111.
gyomor 16.
gyopár 212.
gyömbér 184.

Hab 119.
habos 120.
hajó. l. sok hajó.
hal 125, l. még cet, disznó, kis, kisebb, kövi, menyhal.
halastó 124.
halász 148.
halhéj 157.
halhorlás 159.
halkopoltyú 158.

harcsa 128.
has 13.
hágcsó 166.
háló 149, l. még kis háló.
háj 20, l. még emberháj.
hát 27.
háték 17.
hátorr 28.
hely, l. lábhely.
herceg 76.
hercegség 77.
héj, l. fa, halhéj.
horlás, l. halhorlás.
horog 156.
hónalj 6.
hunyor 217.

Ispán 83.
ispánság 84.
ispánné asszony 85.
itélet 80.
izsóp 182.

ohbél 11.

Kakukfű 206.
kapa 174.
kapor 198.
kapta 53.
kapu 167.
karó 175.
kárász 144.
kecsege 136.
kelés 61.
kereles 19.
kert 171.
kertész 172.
kétfelé nyíló ajtó 168.
kimenet 164.
király 63.
királyi 65.
királyné asszony 67.
királyság 66.
kis hal 126.
kis háló 151.
kis király 64.
kis ujjad 1.
kisebb hal 161.
kopoltyú, l. hal.
koszmó 55.
koszmós 54.
köldök 32.
kömény 196.
köröm 3.
kövi hal 141.

Lak 105.
láb 43, l. még faláb.
lábad ujja 2.
lábhely 51.
lábnyomadék 50.
lábsark 47.
levestikom 195.
lép 25.
lombard 115.

Magyar 109.
Magyarország 110.
mája 23.
menyhal 140.
méh 14.
ménta 204.
mohar 213.
mony 39.

Nádorispán 71.
nádorispánság 72.
nemes 95.
nyíló, l. kétfelé.
nyomadék, l. lábnyomadék.

Olasz 117.
oldal 10.
orr, l. hátorr.
ország, l. Magyarország.
országa 112, 114, 116, 118.
örvényfű 203.

Piruliatho 192.
pisztráng 139.
polgár, l. es-polgár.
porcogó 9.
porkoláb 86.
porosztó 106.
pozsár 133.
pórember 96.
prépost 89.
püspök 88.

Rák 146.
rákászó 147.
remes 18, 31.
remete 90, 91.
rúta 186.

Sajka 123.
sark 46.
sáfrán 183.
seb 60.
sebkötőfű 209.
segg 36.
sok hajó 122.
só 179.
sótörő 180.
sövény 176.
sügér 130, 162.
süllő 138.
szár 40, l. még es-szár.
szárfű 208.
szász 113.
szerecsendió 191.
szesztra 94.
székfű 188.
szív 12.

Tag 33.
talp 48.
tárkony 181.
test 4.
tetem 8.
térdkalács 41.
tok 131.
tó, l. halastó.
törvényértő 104.
tüdő 24.

Ujj, l. kis ujjad, lábad ujja.
úti 165.
útifű 202.
üröm 210, l. még fehér üröm.

Vajda 81.
vajdaság 82.
való, l. vár.
varádics 216.
varja 134.
varsa 152, 155.
vár alatt való város 108.
város 100, 102, l. még vár.
városbíró 101.
vejsze 154.
velő 44.
vese 26.
vész 154.
viszketeg 56.
viza 127.

Zanót 193.
zúz 30.
zsálya 187.

Dr. Vitéz Házi Jenő.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A magyarországi német nyelvjáráskutatás módszere és problémái.[1] A magyarországi német nyelvszigetek eredetének és nyelvjárásaik keletkezésének problémájával a tudomány — említést érdemlő módon — a mult század közepe óta foglalkozik.[2] A régebbi irodalom értéktelen. Elejétől fogva általános volt az a törekvés, hogy ott, ahol a telepesek származására vonatkozó történelmi feljegyzések nincsenek, nyelvi sajátságok útmutatásával állapíttassék meg a német nyelvszigetek eredete. A kutatók úgy gondolták, hogy a hazai német nyelvjárásokat abban a reményben lehet az ősterületek tájszólásaival összevetni, hogy ott a teljesen, vagy legalább is minden jellegzetes vonásaikban egyező dialektusok fedezhetők fel. A nyelvjárási egyezések határvonalai tekinthetők — általános meggyőződés szerint — azon terület határainak is, amelyről az elvándorlók ideérkeztek. Ha az összevetés után maradtak feltűnő egyezések a származási területnek vélt vidékektől távolabb eső nyelvjárások sajátságaival, akkor a magyarázatnak többféle módját kísérelték meg. Azt mondották pl., hogy az elvándorlók útközben hosszabb ideig tartózkodtak, esetleg ideiglenesen letelepedtek valahol, bizonyos nyelvi szokásokat átvettek és úgy mentek tovább. Vagy pedig azt állították, hogy útközben csatlakoztak hozzájuk, esetleg később jöttek közéjük egész más dialektusokat beszélő tömegek, és ezek adták azt az úgynevezett „Einschlag"-ot, amely semmiképpen sem magyarázható a származási terület nyelvjárásaiból, hanem csak egész más vidékek beszédjéből.

E kérdések nehéz és problematikus volta a megoldásukra irányuló törekvések elvi szempontjainak gondos mérlegelését kívánja. Ezt talán lehetővé teszi az a szerencsés körülmény, hogy a török hódoltság után keletkezett német nyelvszigetek egy részénél a telepesek származási adatai rendelkezésünkre állnak. Ha ezen telepek nyelvjárásait összehasonlítjuk a származási adatok alapján megrajzolható terület dialektusaival, meglepő és rendkívül tanulságos szempontokat nyerünk.[3]

A Ferenc József Tudomány-Egyetem két alkalmazottjának, *Vrannay Erzsébet* könyvtártiszt és *Borbély Andor* földrajzi intézeti asszisztens segítségével három község származási adatait dolgoztuk fel, és pedig Temesgyarmat róm. kath., a Bács megyében fekvő Újszivác tiszta német református, valamint Újverbász vegyes, református és evangelikus községekét. A származási térképek, amelyeket munkatársaim útmutatásom és adataim alapján megrajzoltak, nemcsak a bevándoroltak lélekszámának községenkénti adatait, hanem a marburgi *Wenker*-féle Sprachatlas nagy térképanyagáról, ismételt németországi tartózkodásom alatt lemásolt, fontosabb nyelvjárási határvonalakat is feltüntetik.

[1] Rövid kivonat az 1924 március 3-án tartott akadémiai székfoglalóból. — E kivonatot, melyet szerzője kérésünkre volt szíves a MNy. számára elkészíteni, elvi jelentőségű tartalmánál fogva közöljük. Szerk.

[2] A fontosabb irodalmat l.: *Dr. Huss Richard*, Az erdélyi német nyelvjárástanulmányozás mai állása, Budapest, 1913, és *Schwartz Elemér*, Bevezetés a hazai német nyelvjáráskutatásba, Budapest, 1923.

[3] V. ö. Die deutschen Mundarten in Südungarn c. értekezésemet, Ung. Rundschau 1914. évf., és: *Hermann Teuchert*, Grundsätzliches über die Untersuchung von Siedlungsmundarten, Zs. f. deutsche Mundarten 1915. évf.

Az említett községek lakossága igen nagy területről verődött össze. Temesgyarmat lakói nagyobbrészt Franciaországból, Luxemburgból, Lotharingiából, a trieri választófejedelemségből, Pfalzból, kisebb csoportokban azonban Németországnak még 25 tartományából érkeztek. Újszivácra összesen 135 német református család költözött, akik Pfalz, Zweibrücken, Braunfels, Nassau-Saarbrücken és Hessen-Kassel 75 községén kívül még különböző tartományok 18 helységéből származnak. Egyetlen egy községből sem jött több, mint 4 család (összesen 25 lélekkel, a pfalzi Duchrotból). Újverbász vegyes lakossága a Rajna vidékének 91 különböző községéből való.

Úgy e három, mint a többi telepes község lakossága mindazonáltal ez idő szerint egységes dialektust beszél.[1] E dialektusok teljes egészükben azonban nem egyeznek meg semmiféle németországi nyelvjárással sem, noha bizonyos charakterisztikus ismertető vonások alapján odamutatnak a németországi nyelvterületnek a *Wenker*-féle Sprachatlas segítségével könnyen körülhatárolható részeire. Ha a származási adatok nem állnának rendelkezésünkre, joggal azt gondolhatnók, hogy a lakosság odavaló, ahová e nyelvjárási sajátságok mutatnak. Ezzel szemben úgy van a dolog, hogy Szivác, amely egységesebb származású, lakosságának kb. a fele, Újverbász lakosságának kb. kétharmad része, Temesgyarmat lakóinak viszont kb. 80 százaléka e nyelvjáráshatárokon kívül eső vidékekről való.

Hogy ez utóbbi község új nyelvjárásának keletkezésében az arányok oly szokatlan eltolódását megérthessük, tudnunk kell, hogy e telepesek luxemburgi, moselfrank és sauerlandi tájszólásai a középnémet köznyelvtől igen feltűnő módon eltértek. Hasonló jelenségekre céloz Szivác történetírója, *Eimann*, ki egykorú feljegyzéseiben (Der deutsche Kolonist, 77. l.) azt mondja: „Durch den Zusammenfluss dieser Reichsglieder aus verschiedenen Gegenden entstand ein lächerlicher Mischmasch in der Sprache. Die Hessen, deren Sprache sich dem Plattdeutschen nähert, waren am schwersten zu verstehen" stb.

A telepesek csak nehezen tudták magukat egymással megértetni, kölcsönösen megtréfálták, gúnyolták egymást. A többség legjellemzőbb nyelvi sajátságait (*dat* = das, *aich* = ich, *dau* = du stb.) elhagyta és beszédjében a moselfranktól keletre eső középnémet dialektusok hatásának engedett, anélkül azonban, hogy a rajnai frank nyelvjárást teljesen magáévá tette volna. A község dialektusa most keveréknyelvjárásnak tűnik fel. Épp ezért ennek németországi lokalizálása, vagy „meghatározása" csak látszólagos igazságra vezethet, s az egyszerűeknek feltűnő viszonyok mögött az új nyelvjárás keletkezésének rendkívül komplikált jelenségeit kell feltételeznünk.

Megfigyeléseinkből a tapasztalatok és elvi értékű tanulságok egész sorát vonhatjuk le. Csak néhányat említek meg. Világosan előttünk állnak a nyelvtudomány által elérhető megismerési lehetőségek határai. A nyelvtudomány n e m t u d egy nyelvvegyületet úgy elemeire bontani, mint a kémia, hogy minden egyes

[1] Csak nagyon alapos megfigyelés tud esetleg utcánként bizonyos különbségeket megállapítani, amint ezt a Zs. f. deutsche Mundarten 1911-i évf., 102. s köv. lapján kifejtettem.

elemet ki tudná mutatni, és nem tud az új nyelvjárás kialakításában részt vevő minden egyes ember, vagy csak minden csoport származására következtetést vonni. A nyelvtudomány csak azt tudja megmondani, hogy milyen nyelvjárási sajátság győzött; de hogy mi volt az, amit a győző elnyomott és veszni kényszerített, az homályban marad előtte.

Abból, hogy minden telepes községben új és egységes nyelvjárást beszélnek, viszont azt látjuk, hogy a letelepedés óta eltelt, 200 évnél többnyire rövidebb idő alatt, minden nyelvjárás az oly elemeket, amelyek a beszédmelódia, a hangtan, az alaktan stb. harmóniáját megzavarták, kiküszöbölte, kidobta magából, úgyhogy minden nyelvjárás úgy tűnik fel, mintha ősi idők óta szervesen fejlődött volna ki.

De a legnevezetesebb, hogy ott is, ahol Dél- vagy Észak-Németország adta a telepesek túlnyomó többségét, az újfelnémet irodalmi nyelvvel távolról sem azonos középnémet köznyelv győzött. Sejtjük, hogy ugyanazon erők hatása ez, amilyenek az újfelnémet irodalmi nyelv kialakulásánál is szerepet játszottak, s új szempontokat nyerünk az irodalmi nyelv keletkezésének megmagyarázására.

De megértjük azt is, hogy Magyarországon (az összes megszállt területeket természetesen ideértve) nem találhatunk sehol sem nagyobb kiterjedésű egységes német dialektust. Minden község más és más összetételű. Mindegyiknek a nyelvjárását külön-külön kell megvizsgálni, egyiket sem lehet minden további nélkül a szomszédaival azonosítani. Az összes magyarországi német nyelvjárások felett áttekintést pedig csak úgy nyerhetünk, ha mozaikszerűleg összerakjuk őket, amikor azonban a legkisebb részek közti határvonal is még mindig látható marad.

. Ezt azonban csak nagyon hosszú és fáradságos gyüjtő munkával érhetjük el. A fáradságosan gyüjtött anyagnak azonban el nem múló értéket ad, hogy feltárja előttünk nemcsak a nyelv életének, hanem ezzel együtt az emberi léleknek soha pihenésre nem térő, szüntelen munkáját is. *Schmidt Henrik.*

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

György. Többféleképen próbálták már magyarázni ezt a keresztnevünket, de nézetem szerint egyik magyarázatban sem lehet megnyugodni. A többit hallgatással mellőzve, csak *Melich*ét említem: „A magyar *György* a maga *ö*-jével német *Jörj* (v. ö. *Jörgen)* mása, s a *j*-ből . . . a magyarban lett a *gy*." (Szláv Jöv. I², 171; ugyanott a 44. és 143. l.-on is azt mondja, hogy az *ö* a német Umlaut eredménye). Azóta tudtommal nem nyilatkozott *Melich* e kérdésről, de ismervén azt a nagy és teljesen megokolt változást, amely Szláv Jövevényszavaink c. munkájának megírása óta keresztneveink eredetéről való nézetében végbement (v. ö. MNy. X. k.), valószínűnek tartom, hogy ma már ő is másképen gondolkozik róla. E németből való származtatás elfogadásának csakugyan több akadály állja az útját: művelődéstörténeti nehézségek is merülnek fel, a szókezdő *j*>*gy* változás fölvétele sem mentes minden nehézségtől, de egészen példátlan volna a szóvégi *j*>*gy* változás, érthetetlen delabializáció volna *Györgynek* régi *Gyërgy* alakváltozata,

s a legnagyobb baj az, hogy a magashangú *György* alak elsőbbsége esetén sehogy sem tudnók urát adni a becéző *Gyurka, Gyurkó* és *Gyuri* alakok *u*-jának, mert palatális hangrendű szó nem szokott veláris hangrendűvé válni. De mind e nehézségek könnyen megoldódnak, ha nem a német nyelvjárási *Jörj*-ből, hanem a latin *Georgius*-ból indulunk ki.

A vulg. latinság az *e* és *i* előtti *g*-t nemcsak *j*-nek, hanem *gy*-nek is ejtette. Hogy nálunk is ez a *gy*-vel való ejtés dívott, azt bizonyítják *gyëhënna, Gyárfás, gyimnáziom, angyélika, Árgyélus, bugyelláris, Egyed, logyika, surgyé*-féle latin jövevényszavaink.* E szerint tehát a klassz. lat. *Georgius* helyén is elsősorban magy. **Gyëorgyius* ejtést várnánk. De mivel magánhangzó előtti *ë* és *i* a *gy* után (sőt más jésített mássalhangzók után is) a magyarban nyomtalanul eltünt — v. ö. vulg. lat. *elegyia* > m. *alagya* s. éppen így *falangyia* > *falangya* ‚valamely mérges pókfaj' (NySz.), *kollegyiom* > *kollégyom, spongyia* > *spongya, tragyea* > *trágya*, R. *Gyëán* > *Gyán* (v. ö. *Karácsonyi*, MNy. XIX, 28), *gyeorgyina* > *gyorgyina* (és például *annyian* > nyj. *annyan*, nyj. *írnyia* > *írnya* stb.) — azért e **Gyëorgyius*-nak is **Gyorgyus* volna a szabályos fejleménye. Ha ehelyett a valóságban egyfelől *György* ⟵ *Gyërgy* alakot, másfelől pedig becéző *Gyurka, Gyurkó, Gyuri* alakokat találunk, akkor e tényeket csak úgy egyeztethetjük össze, ha *Melich*nek keresztneveinkről kifejtett szellemes és máris igen termékenynek bizonyult elmélete szerint feltesszük, hogy őseink e **Gyorgyus*-t is kicsinyítő képzésnek érezték, mint például a *Gálus* (> *Gálos*), *Pálus* (> *Pálos*), *Márkus* (> *Márkos*) keresztneveket, és ezért nem-kicsinyítő gyanánt elvonták belőle a **Gyorgy* alakot. Ennek lehetnek származékai a tudtom szerint ma is meglevő *Gyorkó* (< *Gyorgykó*) családnév, valamint az aradmegyei *Gyorok* helynév, és (közben végbement *o* > *u* változással) a mai *Gyurka, Gyurkó, Gyuri* becéző alakok. Maga a mélyhangú alapalak azonban már régen magashangúvá lett (mint a *görbé*vel kapcsolatban MNy. XX, 78 említett *köszméte*-félék és mint a lat. *Franciscus*-ból elvont **Franc* > **Frenc* > *Ferenc*), s az így keletkezett *Gyërgy* alakot (v. ö. OklSz.) napjainkig megőrizte a *Gyërgyó* helynév (< **Gyërgy-jó*, a. m. ‚György-folyó, György-patak', v. ö. Nyr. XLII. 331), becéző származékait pedig a hontmegyei *Gyërk* (v. ö. fennebb *Gyorok*), a kolozsmegyei *Gyërő* (*-monostor, -vásárhely*) helynevek, és a hétfalusi csángó *Gyërkës* családnév. (Másutt van értesülésem szerint *Györkös* családnév is.) Nem az északi német *Jörj* (⟵ *Jörg*) átvétele, hanem e régibb magyar *Gyërgy* labializációjának eredménye a keresztnévnek ma közkeletű *György* alakja, s ennek különféle becéző továbbképzéseit őrizték meg a *Györgye, Györgyén, Györgyő, Györgyös, Györe, Györk, Györök, Györke* és *Györköny* helynevek.

Horger Antal.

Ilonca. Nagy Lajos királyunk 1352—58 közt háborút viselt *Layk* havasföldi vajda ellen is. Seregét *Kont Miklós* erdélyi vajda vezette, *Layk* hadának pedig *Drágmér* comes volt a vezére. A két sereg megütközött s a csata leírásából minket érdeklő rész a Dubnici Krónikában így hangzik: „Qui quidem Nicolaus voyuoda cum exercitu predicto fluuium *Ilouncha* ubi fortalicia et propugnacula erant per uolachos firmata, potenter expugnando pertransiens, cum exercitu ipsius Layk voyuode copioso, cuius capitaneus erat comes Dragmer volachus, castellanus eius de Domboycha, bello inchoato et certamine fortissimo commisso, victoriam obtinuit, et ipsum capitaneum multis interfectis in fugam conuertit" (l. M. Flor., Font. Dom. III, 187). A latin szöveg szerint tehát Miklós vajda hadserege az *Ilonca* folyón

* Ezeknek *gy*-jét Melich (Szláv Jöv. I², 42—48) ugyan másként magyarázza, de nézetem szerint nem helyesen.

való átkelést erős küzdelemmel kivívta s Layk vajda vezérét, Drágmért, aki *Domboycha* várának kapitánya volt, megfutamította. Ugyanezt az eseményt nagyjában hasonlóan beszéli el KÜKÜLLEI JÁNOS más kézirata is, valamint THÚRÓCZY is. KÜKÜLLEInél DÉKÁNI KÁLMÁN magyar fordítása szerint a vár neve *Domolyka*, a folyóé pedig *Ilumcza* (l. Középkori krónikások V, 144). THÚRÓCZY augsburgi kiadása a vár nevét *domloÿka*, a folyóét pedig „fluuium *Illücza*" (olv. *Ilumca* vagy *Ilunca*) alakban írja. Ez adatok közt *Domolyka*, *domloyka* íráshibából keletkezett alak, *Ilumcza* > *Iluncza* azonban ejtett alakváltozat lehet. E szerint a helyes magyar alakok: *Iloncha* (vált. *Ilumcza*, *Iluncza*) és *Domboycha*. A két név alapján meg tudjuk állapítani, hogy Miklós vajda és Drágmér várkapitány hadserege Havasalföldén, a *Jalomica* folyó és a mai *Dîmboviţa* folyó mellett fekvő egykori *Dîmboviţa* vár vidékén ütközött meg. A *Jalomica* folyó is, meg a *Dîmboviţa* is a brassói havasokban ered. A *Jalomica*, miután több mellékfolyót fölvett, amelyek közül Prahova a legnagyobb, a Dunába szakad. A *Dîmboviţa*, amely Bukaresten keresztül folyik, a Dunába ömlő Argheş mellékfolyója. — A fenti latin idézetből kitűnik, hogy az oláh *Dîmboviţa*t a XIV. századi magyarok *Domboica*nak (és bizonyára *Dombovica*nak is) hívták. E név csak félig magyar; magyaros alakja **Dombóca* volna (vö. szláv *pijavica* > magy. *pióca*). De már a *Jalomica* (oláh helyesírással *Ialomiţa*) neve magyaros alakú. Az oláh *Ialomiţa* eredetéről MIKL. App. 176, CIHAC II, 145 s utánuk TIKTIN (l. Rum.-deut. Wb.) azt mondja, hogy eredetibb alakja **Ialoviţa* s a szláv eredetű oláh *ialoviţa* 'fette, mastkuh' szószó mása. Az oláh *Ialomiţa* folyónak a fenti adat szerint a XIV. században *Ilonca* volt a magyar neve. Van egy oklevelünk is, amely ezt megerősíti. Nagy Lajos király 1358-ban a brassóiaknak szabadságot ad arra, hogy Havasalföldén odáig kereskedhetnek „vbi fluuius *Iloncha* vocatus in Danubium . . . cadunt" (l. Szék. Oklt. 5, 65). Kétségtelen, hogy az oklevélben levő *Iloncha* (olv. *Ilonca*) a mai oláh *Ialomiţa* folyó. — Az oláh *Ialomiţa* > ómagy. *Ilonca* mármost teljesen szabályos magyar alakulás ; szabályos benne a *ja* helyén lévő magyar *i* (vö. szláv *Jaroslavŭ* > ómagy. *Iroszlou* l. Vár. Reg. 41. §; szláv *jarębŭ*, *—a*, *—o* > magy. *iromba*), s szabályos az *—m + ica* > *nca*, vö. az *i* eltűnésére : szláv *Bystrica* > magy. *Beszterce*, szláv *lavica*, *palica*, *pijavica* stb. > magy. *lóca*, *pálca*, *pióca* stb. — Minthogy egy idegen nyelvi *Jalomica*ból a magyarban *Ilonca* csakis **Jalomica* > **Jolomca* > **Jolonca* alakokon keresztül válhatott, azért bizonyos, hogy a *Jalomica* folyó neve megvolt már korábban is, tehát mindenesetre a XIII. században is a magyar nyelvben. — Földrajzi tankönyvíróink is, más íróink is e régi magyar folyónevet akár fel is eleveníthetnék. *Melich János.*

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

G. J. Ramstedt: Zur frage nach der stellung des tschuwassischen. JSFOu. XXXVIII., 1 : 1—34. Helsinki, 1923.

Végre megjelent *G. J. Ramstedt* értekezése a csuvas-török-mongol hangviszony alapkérdéseiről. E nevezetes tanulmány néhány fontosabb eredményét már *M. Räsänen* könyvéről írt ismertetésemben érintettem (KCsA. I, 81 kk.). Ez alkalommal csak a szerző magyar szófejtéseire akarok néhány megjegyzést tenni, mert úgy látom, hogy a szerző sem régi török jövevényszavaink újabb irodalmát, sem a magyar nyelvtörténeti kutatások eredményeit nem vette (vagy nem vehette) figyelembe.

A mong. *baγatur* R. 17 szerint *-tur* képzős mongol származék (hasonló képzéssel: mong. *saji-tur* 'gut', *nam-tur* 'niedrig', csuv. *mə̂ntə̂r* 'fett, beleibt'). Az alapszó *baγa*, jelentése 'held', vö. kott *baha*, tib. *dbaa* ua. Nyilván idetartozik az ótör. *Baγa* méltóságnév is (ebben: *Boila Baγa Tarkan*, vö. *Radl.* Inschr. Neue f. 179, Zweite f. 101), amelynek **Baγačy* származéka a mi m. *Bács* személynevűnk forrása (vö. EtSz. I, 218). Abban már most igaza van *Ramstedt*nek, hogy a tör. *batyr* alaknak a magyarban szabályosan *batur* >*bátor* felelne meg, de az már tévedés, hogy a háromtagú *baγatur* várható m. mása **bótur* (a sz. nyilván **bótor*-t akart írni) volna. Szó sincs róla. A szóbelsei *-aγa-* hangcsoport a magyarban hosszú illab. *á*-vá vonódik össze, *-áhá-* és *-aá-* közbeeső fokokon keresztül: tör. *aγaččy* > m. *ács* | tör. **Baγačy* > m. *Baγači* (vö. *Kinnamos:* παγάτζιον), 1135: *bachas*iensi, 1186: *baaci*ensis, ma *Bács*, l. EtSz. I, 118 | 1001/1109; Σάγάρβρυεν, 1256/1273: *Zahar*hyg, 1109: *Zaar*berin OklSz., NyK. XXXIV, 135 stb. Ellenben az *-aγu-* hangcsoport mai megfelelője igenis hosszú *ó*: tör. *aγyl* > m. *ól* (mellékesen megjegyezve, a m. *ól* nem török *avul* átvétele, mint R. 16 felteszi, vö. I211: bureu*ohul*; a 13. századi m. *ohul*, olv. *oγul* eredeti *aγyl*, nem pedig *avul* szabályos megfelelője). Tehát: tör. *batyr* és *baγatur* mai magy. megfelelője egyként *bátor* volna. Hogy én a m. szó forrásának mégis ez utóbbi alakot tartom, annak nagyon egyszerű oka van: hiszen a 12. sz. elején a m. szó még háromtagú, t. i. 1138/1329: *bahatur* olv. *bäγätur!* — A m. *íj* (*ív*, *í*) szót általában véve fgr. eredetűnek tartották (⌣ fi. *jousi*, md. *joŋks* stb., l. legutóbb *Paasonen*, Beitr. 230, *Setälä*, FUF. Anz. XII, 95, *Szinnyei*, NyH.[6] 29, 35), annál is inkább, mert hiszen a *nyíl*, *ideg*, *tegez* szavak is a m. nyelv ősi szókészletéhez tartoznak. Ezzel szemben R. 10 feleleveníti *Vámbéry* magyarázatát; m. *íj* < tör. *jaj*, *jaja*, csuv. *śu*. A m. nyelv történeti korában **jaj* >**joj* >*íj* fejlődés elképzelhető volna (vö. pl. *jähor* >*johor* >*ihor*, *ihar*), de a nyelvemlékekből tényleg nem mutatható ki. Ócsuv. **jyj* v. **yj* felvételének pedig a mai csuv. *śu* ellene mond (a *tinó*, *tiló*, *ír* stb. esetében a csuvasban is *i̯* van!). A fgr. **joŋs-* persze valamilyen kapcsolatban lesz a tör. *jaj*-jal. Hasonló természetű R. 18 köv. származtatása is: m. *szó* < ótör. *sab*, ujg. *sav*, *sab*, csuv. *sə̂mak* < **savmak* 'wort'. Megengedem, hogy a m. *szó* török eredetű *is* lehetne, feltéve persze, hogy a régi m. *szou̯* ⌣ *szovä* még régibb **szä̯u̯* ⌣ *szävä*-ra megy vissza. De az eddig elfogadott m. *szó* ⌣ osztj. *sau̯*, vog. *sůw* 'szó, hang, ének' egyeztetés éppen olyan kifogástalan (NyH.[6] 155).

Helytelen egyeztetések: *hajdan* < tör. *kajdan* 'von woher' 19 (a m. szó kétségkívül a *ha*, *há* időhatározó származéka); m. *szemölcs* < tör. *sübäl*, *söbäl*, kirg. *süjöl*, csuv. *šə̂Bən* 'warze' stb. Az idézett tör. szónak a m. *szemöl-* felelne meg, „ung. *cs* ist alte türk. diminutivendung, wie in *kövecs* 'steinchen'" (!). Ezzel szemben kétségtelen, hogy *szem-őcs* (*ő*+*cs magyar* kicsinyítő képzővel!) a *szem* szó származéka; *szemölcs* < régi m. *szemöü̯cs*, mint *Miskolc* < *Miskouc*.

Érdekes feltevés, hogy a csuv. *kəvak* < **köjük* ill. < **köi̯k* alakból származnék, ezt a feltevést talán a régi m. *kejk* alak is támogatná. Megemlítem végül, hogy R. szerint a volgai bolgárok régi fővárosának *Esegel* v. *Esgil* nevében az *es* előtag jelentése 'Grösse, gross' (vö. tör. *es-ki* 'alt', csuv, *aslə̂* < **es-lig*); a második tag pedig ugyanaz a 'város, falu' jelentésű csuv. *kəl*, amely a kazár Σαρκελ névben is szerepel. GOMBOCZ ZOLTÁN.

II.

Setälä-emlék. Kieli- ja kansatieteellisiä tutkielmia. Juhlakirja prof. E. N. Setälän kuusikymmenvuotispäiväksi. MSFOu. LII. Helsinki, 1924. 386 l. Ára 60 fmk. A kötet gazdag tartalmából kiemeljük a köv. cikkeket: *M. Airila:* Kiellelisten ilmioiden perustelemisesta (A nyelvi jelenségek magyaráza-

tároI) 15—26; *A. Kannisto:* Etymologische bemerkungen 97—104 (m. *király* 98—9, *epe* 104); *T. Lehtisalo:* Zu den samojedisch-arischen beziehungen 156—9 (m. *aszik* 158); *I. I. Mikkola:* Zur etymologie vom ung. *könyv* und slav. *kŭnjiga* 187—90; *H. Toivonen:* Uralte kulturwörter 307—15 (m. *hajó* 314—5); *Y. Wichmann*: Ung. *húsz* und verwandtes 340—8.

Hannes Sköld: Linguistic gleanings. Lunds Universitets Årskrift. N. F. Avd. 1. Bd. 19. Nr. 5. Lund—Leipzig. 1923. 84 l. Ára 2 kr. 50 öre. Kisebb értekezések gyüjteménye. Magyar szempontból kül. a következők érdemelnek figyelmet: A Fenno-Ugrian loan-word in the Avesta 52; On a secondary change of quantity in Hungarian 53; The palatal-gutturals of the Iranian loanwords in the Fenno-Ugrian languages 54; Some remarks on Hungarian accentuation 56.

Hannes Sköld: Lehnwörterstudien. Lunds Universitets Årskrift. N. F. Avd. 1. Bd. 19. Nr. 7. Lund—Leipzig. 1923. 48 l. Ára 1 kr. 50 öre. Vegyes tárgyú kisebb értekezések gyüjteménye. A szerző több magyar szó eredetét is érinti; a köv. magyar szavakkal bővebben is foglalkozik: *bálvány* 14, *bika* 17. *kecsege* 28, *keszeg* 28, 32, *könyv* 19, *kocsány* 24.

Timár Kálmán: Prémontrei kódexek. Huszíta vagy prémontrei biblia? Kalocsa, 1924. Alapára 6 k. (Pannonia. Tanulmányok a régi magyar irodalom és nyelv köréből. I. füz. 8° 79 l.). A szerző, aki dolgozatát mestere, Katona Lajos emlékének ajánlja, azt kutatja, hogy magyar és hazai latin nyelvű kódexeink közül melyek a prémontrei eredetűek. Szerinte a Lányi K., Apor K., MünchK., Bécsi K. prémontréi eredete kétségtelen. Valószínűleg ugyanilyen eredetű a PozsK. és a DöbrK is. A sz. az első magyar bibliafordítást is nem huszíta, hanem prémontrei, tehát katholikus fordításnak bizonyítja.

Erdélyi Irodalmi Szemle. Szerkeszti Dr. Borbély István. I. évf. 1924. 7. szám (június—szeptember). Az értékes folyóirat magyar nyelvtudományt is érdeklő cikkei a következők: *Karácsonyi János*tól: Miért nem hívták a magyarok Erdélyt „Hét vár"-nak? Szerző szerint azért, mert a magy. E r d é l y név megvolt már a hét vár építése, azaz 1085 előtt is, megvolt már 900—1020 közti időben is. A német *Siebenbürgen* a magyar H é t v á r alapján keletkezett elnevezés. — *Bitay Árpád*tól: Zöld Péter a csöbörcsöki magyaroknál 1767. Zöld Péter, aki mint csík-rákosi plébános halt meg 1795-ben, bejárta a moldvai csángó falvakat, sőt 1767-ben az Akerman vidékén a Fekete-tenger környékén fekvő Csöbörcsök falut is felkereste, melynek magyar lakossága volt. Hetven évvel később Jerney már nyomukat sem lelte. Zöld egy latin nyelvű jelentést küldött püspökének, Batthyány Ignácnak, amelyet az erdélyi róm. kath. egyházmegyei levéltárban őriznek. Ebből idéz Bitay Csöbörcsök akkori állapotára vonatkozó adatokat. — 8. szám (szeptember—október). *Steuer János*tól: Siebenbürgen. Székely név eredete. Szerinte a *székely* név, miként Erdélyi László is véli, az *eszegel* (bolgár) névből való. — *Csűry Bálint*tól: Székely Tájszótár nyoma 1833-ból. Ferenczi János háromszéki, dálnoki református pap a Nemzeti Társalkodó 1833. évi folyamába *Értekezés a' Magyar és Székely nyelv eredetiségéről* dolgozatot írt. Ebből megtudjuk, hogy megírta a háromszéki nyelv szótárát is; kézirata azonban mindez ideig lappang. Fenti értekezésből Csűry a következő tájszavakat közli: *szesz* 'Laune', pl. n e m t u d o m m i c s o d a *szesz* é r t e 'mikor valaki valamiért ok nélkül, csupán csudálatosságból felharagszik (!)'; *strámozó* 'hornyoló szer; hornyoló (asztalos műszó)': *berbecs; peshedni* 'egy helyben sokáig tehetetlenül ülni'; *érdesni* 'erintgetni'; *görbétske* 'egy kisség görbe'. — Az Erdélyi Irodalmi Szemle előfizetési ára 200 lej, amely a szerkesztő címére (Kolozsvár, Unitárius Kollégium) küldendő.

NYELVMŰVELÉS.

Mentalitás és ideológia. Ez a két szó különös maradványa a „progresszív" politikai elmélet és gyakorlat nyelvhasználatának. Mentalitás és ideológia 1917 előtt csak néhány tudós könyv és tudákos folyóirat lapjain tűnt fel néha és ma már mindennapos a magyar nyelvben. A „mentalitás"-sal a MNy. egy ízben már foglalkozott (v. ö. Sz. K. jegyzetét XVI., 165) és formai nézőpontból „igazolta" a jövevényt. Nézetem szerint e két szó — számos társával együtt — amaz idegen kifejezések közül való, amelyeknek használata főként a fontoskodásban és a nagyképűségben gyökerezik és amelyek voltaképen fölöslegesek.

A MNy. idéztem közleményében rámutat, hogy a *mentalitást* APPONYI ALBERT gr. „gondolkodás, felfogás' értelemben használja. Ez rendén van s félig-meddig helyesen használják a szót, akik „francia vagy balkáni mentalitásról", „a középosztály m.-áról", „gonosztevői m.-ról" beszélnek. Mindenik esetben pótolható azonban az idegen szó valamely teljes értékű és világos értelmű magyarral: *gondolkozás, gondolatvilág, gondolkozásmód, felfogás, életfelfogás, észjárás* stb. mindig pontosabban fogják meghatározni azt az idegen lepellel beborított bizonytalant, aminek kifejezésére ezzel a szóval élünk. Azok, akik a *mentalitás* furcsa térhódítását fejcsóválva figyelik, szívesen olvasták LUKÁCS LÁSZLÓ egyik nemrégiben elhangzott nagyobb politikai beszédében ezt a részletet: „Szükséges tehát, hogy megváltozzék az, amit modern kifejezéssel *mentalitás*nak neveznek a legújabb idők óta, és amit magyarul *gondolkozásmódnak* lehet mondani." (8 Órai Újság, 1923, jan. 3.). Mert gazdagabb-é a magyar nyelv, mióta egy jeles államférfi így írhat (levélből idézek): „... bátor vagyok megjegyezni, hogy a fejezetek egyszerű fordítása esetén, azok a külföld előtt érdektelenek lesznek, mert nagyon kizárólagos magyar *mentalitás*sal vannak írva."

Míg azonban a műveltebb nyelvhasználat a *mentalitást* csupán *bizonytalan tartalmúvá tette*, addig a félművelt és műveletlen nyelvi nagyképűség — szokás szerint — *tartalmából kiforgatva* derűre-borúra használja ezt a szót. Társaságban ma már egyik vagy másik személy *mentalitás*áról hallunk, de korántsem ritka az ilyen csodabogár sem, amilyet e cikk írójának mondott egy kereskedő: „abban a *mentalitás*ban kerestem fel önt, hogy önnek ez az ár meg fog felelni".

Az *ideológia* szónak, mint többé-kevésbbé helyesen használt filozófiai műkifejezésnek jelentésváltozásaival itt nem foglalkozhatunk; műszótörténeti tárgy ez, amely hihetőleg egy vagy más helyen már feldolgozást is nyert. A magyar félig-tudományos nyelvhasználat ezt a szót is kiforgatta eredeti értelméből s ha már így *tudományos* használata is bizonytalanná vált az idők során, *tudákos* értelme teljességgel tisztázatlan.

Ideológia voltaképen a filozófia ama része, amely az eszmék, i d e á k eredetével és alakulásával foglalkozik; a műszó SZENT TAMÁSTÓL DESTUTT DE TRACY-ig (1796) más és más tartalmat nyert. A XVIII. század végén DE TRACY nyomán a filozófiát általában

„idéologie"-nak, művelőit „ideológusok"-nak hívták.[1] LADENDORF megvilágítása szerint politikai okok a műszónak már korán gúnyos mellékértelmet adtak s így azonosította a szót befogadó német nyelvhasználat az „ideológust" a merő elméleten lovagló álmodozóval, fantasztával. Már GOETHE így ismerte és használta a szót s gúnyos tartalmát a német szociáldemokrácia nyelvszokása még kibővítette. LASSALLE 1863-ban ideológusokon „azokat érti, akik világéletükben csak könyvekben éltek s megszokták, hogy létük eszmékben és gondolatokban merüljön ki s azokért mindent feláldoznak". Így lett a köznapi használatban „ideológia" egyértelmű az egyébiránt ugyancsak nagymultú „doktrinarizmus"-szal.

A magyarországi nyelvhasználat az ideológiának ezt az értelmét is módosította. Kiki tapasztalhatta, hogy nálunk manapság az ideológiát — nyugati értelmezésétől merőben eltérően — *észjárás, gondolat* vagy *eszmekör* helyett s a *mentalitás*sal jóformán egy értelemben használják. Kevéssé művelt és tanulságos hirlapi idézetek helyett álljon itt érdekes példakép APPONYI ALBERT gr. Emlékiratainak egy részlete: „De ezen alternativák mindegyikének megvolt az ára. Az első a kötelező polgári házasságnak, másik az én pártom katonai követelményeinek elfogadásához volt kötve. Semmi kétség, hogy ezek a követelmények, illetve az azok mögött lévő ideológia, a nemzet lelkében mélyebb gyökérrel bírt, mint a kötelező polgári házasság, mellyel a doktrinárek egy kis csoportján kívül igazán senki sem törődött, bár később sikerült azt... szélesebb rétegek öntudatába bevinni." (I., 204.)

APPONYI itt ideológián kétségkívül „politikai eszmekört" ért, sőt „*reális* politikát", hiszen *szembeállítja* — a doktrinarizmusszal.

A kóreset tehát nem érdektelen: két, értelméből kiforgatott idegen műkifejezést használunk olyan fogalmakra, amelyekre jó magyar szavunk van; de éppen ezért elvesztettük a két nyugati terminust s szókincsünk nem gyarapodott, hanem szegényebb lett.[2] *Balogh József.*

Fáradságot vesz magának. Ezerszer ismételtük, *fáradságot nem sajnálva* meg is írtuk, hogy a *fáradságnak vétele* a magyarnak idegenszerű, sőt érthetetlen németes kép, a *sich Mühe nehmen* német szólásnak szolgai fordítása (vö. pl. SIMONYI: Helyes magyarság[3] 140). Magyarosan így beszélünk: *nem sajnálta* v. *nem restelte a fáradságot* stb. Azonban régi levelekben többször előfordul egy kifejezésmód, amely a némethez hasonlít és szintén a *vesz* igével, csakhogy *föl* igekötős alakkal van mondva, anélkül hogy bántaná a magyar nyelvérzéket. A *Magyar hölgyek levelei* c. gyüjteményben olvassuk: 1602: Az én mostani szükségemben Kdet biztomban megtaláltam [ma azt mondanók: fölkeresem] és kérem Kdet *ezt az fáradtságot* [a közlés mai írással való, ez

[1] Az „ideológia" műkifejezésre vonatkozóan vö, Windelband, Lehrbuch d. Gesch. d. Phil. 371, 383. — Ladendorf, Hist. Schlagwörterbuch, 1906 „Ideologie" a.

[2] Hasonló volt a „kommün" szó esete, amely ugyancsak a forradalmak nyelvhasználatának maradványa s nyugati értelméből kiforgatva honosult meg a mindennapi magyar nyelvben. Ezzel a sajátságos értelemváltozással e sorok írója részletesen foglalkozott a Budapesti Szemlében „Kommün" címen, 1920, 67 kk.

esetben helyesírási hibával, *fáradságot* helyett] *vegye fel* Kd én érettem, ezt az két kis keszkenőt varrattassa meg Kd (LEVELES TÁR II, 158). 1609: Reménylem, hogy Kd *ezt az fáradtságot* nem nehezteli *fölvenni*, melyet én is mind az atyámfiaival egyetemben Kdnek meg igyekszünk szolgálni (uo. II, 160). 1609: Remélem, hogy Ketek *ezt az fáradtságot* nem nehezteli *föl venni*, melyet én is mind az több atyafiakkal együtt Keteknek meg igyekezek szolgálni (uo. II, 161). 1612: Azon is kérem Kdet, minthogy mostan Bitcsén jelen lesznek azok az fő uraim .... hogy az napra *vennék föl az fáradságot* és ő kemék lennének jelen Oszlányt (értsd: Oszlányban, uo. II, 95). Ezeket az érdekes adatokat a NySz.-ban sem a *fáradság*, sem a *fölvész* szavaknál nem találjuk meg; az előbbinél azonban van mégis egy ide vágó adat szintén a XVII. sz. elejéről, Thurzó György leveleiből: „Kérem ő kegyelmét, hogy az kevés *fáradtságot felvegye*, és asszonyomat, anyámat és tegedet is meglátogasson." Ez a képes kifejezés, a *fáradságnak fölvétele* alig sértheti a magyar nyelvérzéket, és mindenki világosan meg is érti, mint ahogy megértették XVII. századi eleink, anélkül hogy bármi idegenszerűséget éreztek volna rajta. Nem is hiszem, hogy a levélíró nemes hölgyek, Pálffy Katarina, Révai Erzsébet stb., vagy Thurzó György német kifejezés mintájára írták volna a föntebbi mondásukat, mert a NySz. adatainak tanusága szerint a *fölvesz* igét sok egyéb mondattárggyal is használták volt hasonló módon, pl. *gondot, hadat, munkát, pört, sanyarúságot, szót, tisztességet, útat fölvenni* (l. a Szólások alatt), s ezek közül a *munkát fölvesz* szólásnak az adatában a *fáradság* is szerepel szintén (a szótárnak másik ide vágó, bár a maga helyén mégsem szereplő idézeteként): „Minden munkat es *faratsagot* kesz legien *fel venni* az istennek tisztessegeert" (FÉLEGYHÁZI Tanításából, 1583, ez egyszersmind a legelső adatunk eddig a szóbanforgó kifejezésre). A *fáradságot fölvenni* szólás tehát ezek alapján egyáltalában nem hangzik idegenszerűen, mert ha német minta után készült volna is, egészen érthető, magyaros képpé van átalakítva. Aki ennélfogva a mai németes kifejezést egészen megszokta és mindenáron a *venni* igével akar a szóbanforgó gondolatnak formát adni, az — ajánlom neki — kövesse inkább a Félegyházi meg Pálffy Katarina és társai régies kifejezésmódját, ha t. i. *fölvette a fáradságot*, hogy ezt a cikkecskémet elolvassa. *Zolnai Gyula.*

NÉPNYELV.

Érd. Nem a fehérmegyei *Érd* helységről akarok szólani, ahol honfoglaló eleink a Pannoniás Ének szerint sokat értének, hanem egy köznévi *érd* szóról, amelynek lettjét-voltját magam nem értem egészen. ARANYnak töredékben hátrahagyott, de sokszor emlegetett értekezésében, *Az é-t í-re váltó tájszólásról* címűben fordul ez elő, azoknak az egytagú főneveknek a csoportjában, amelyek az ő megfigyelése szerint a ‚tiszántúli, körös-marosközi' tájszólásban az *é*-t sohasem váltják *í*-re, v. i. állandóan „*é*-vel ejtetnek" (Hátrah. Munkái II, 317). ARANY nem teszi melléje a jelentését, mintha magától értődőnek érezné, pedig olyan tájszóval van ebben az *érd*-ben dolgunk, amely igen-igen ritka madár lehet,

hiszen sem Baróti Szabónak tájszavakban dús Kisded Szótára, sem Kassai Szó-könyve, sem az akadémiai régebbi és új Tájszótár, sem CzF. nem ismerik. Ez utóbbi önkényesen fölvesz ugyan egy *érd* ‚elvont törzsököt', amelyből szerinte az *érdek* és *érdem* származtak volna (ma természetesen más szemmel látjuk a dolgot), de az Arany *érd*-jének alig lehet ezzel az elvont törzsökkel valami köze. Legelső sorban tehát Viski Károlynak nyelvjárástanulmányától, *A szalontai nép nyelvéből*, NyF. 69. sz., vártam valamelyes fölvilágosítást, ez a dolgozat azonban, bár az *é* > *í* hangváltozás tárgyalásában Arany értekezésére hivatkozik s egykét föltünő szavát, pl. a *hévar*-t, idézi is, az *érd* főnévről sem ebben a szakaszában (6. s köv. ll.), sem a szójegyzékben nem tud, s így csalódva kellett tovább kutatnom. Megtaláltam azonban szavunkat a jó öreg Kresznericsben, aki az *Ér* csoportja alatt egy *érd* régi szót is említ ‚parva vena v. parvum fluentum' v. i. erecske, folyócska jelentéssel, és nyomban melléje az *Érd* fehérmegyei helynevet állítja, ami nyilván azt teszi, hogy ezt a nevünket az *ér* szó kicsinyítő származékának tekinti. Ebben nagyon igaza lehet, bár meg kell jegyeznem, hogy — legalább az én tudomásom szerint — az *érd* szónak köznévi használatára, természetesen ‚erecske' jelentéssel, a régiségből eddigelé nincsen egyetlen adatunk sem (vö. NySz. OklSz.). Annál föltűnőbb tehát Aranynál az *érd* főnévi tájszó, amely minden valószínűség szerint az *ér* szónak *-d* képzős kicsinyítője lehet csupán, s amelynek ennélfogva a költő szülőföldjén annak idején valóban még élő szónak kellett lennie. Használja-e vajjon Arany maga is ezt a szót műveiben, nem tudom. Azt is érdemes volna megtudni: él-e még a szó a vidék mai népnyelvében? *Zolnai Gyula.*

GYÁSZJELENTÉSEK.

Melich János alelnök az 1924 október 21-én tartott felolvasóülést a következő szavakkal nyitotta meg:

TISZTELT TÁRSASÁG! Utolsó ülésünk óta súlyos és nagy veszteségek érték Társaságunkat. Június 9-én elhúnyt **LEHR ALBERT**, Társaságunk tiszteleti tagja. Amidőn április 22-i ülésünkön 80. születése napján Társaságunk meleg ünneplléssel köszöntötte Arany legjelesebb magyarázóját, a magyar költői és népnyelv finomlelkű értelmezőjét, nem gondoltuk volna, hogy folyóiratunknak ugyanabban a füzetében, amelyben 80. születése napja alkalmából köszöntjük, egyúttal meg is kell válnunk tőle (l. MNy. XX, 147.). Tiszteleti tagunktól temetésén Társaságunk nevében Kozma Andor rendes tagunk búcsúzott el, s a temetésen megjelent az Elnökség és a Választmány is.

Június 13-án meghalt **Tasnádi NAGY GYULA** (1849—1924), az Országos Levéltár ny. főlevéltárnoka, Társaságunknak megalakulása óta választmányi tagja. Nagy Gyula érdemes munkásságát a magyar történelem mezején fejtette ki. A Sztáray-család oklevéltára, valamint az Anjoukori okmánytár bizonyság reá, hogy történettudósaink közt egyike volt legkitünőbb oklevélkiadóinknak is. S munkája közben mindig kiváló gondot fordított az

oklevelekben előforduló magyar szavakra, magyar tulajdonnevekre. Ő próbálta meg először a magyar személy- és vezetéknéveket rendszerbe foglalni. A tulajdonnevek mellett kiválóan érdekelték nyelvhelyességi kérdések is. Mindkét részben több értékes cikkel kereste fel folyóiratunkat is. Érdemes választmányi tagtársunk sírjánál Csánki Dezső adott elvesztése feletti fájdalmunknak kifejezést.

Szeptember 9-én elhúnyt **TAGÁNYI KÁROLY** (1858—1924), az Országos Levéltár ny. főlevéltárnoka, Társaságunknak szintén megalakulása óta választmányi tagja. Tagányi is nagy értékű munkásságát a magyar történelemtudomány terén fejtette ki, munkásságában azonban a történelemmel kapcsolatos magyar nyelvi kérdések tanulmányozása a történelmiekkel csaknem egyenlő terjedelmű, mindenesetre azonban egyenlő értékű volt. Folyóiratunkban is több jeles dolgozata jelent meg, így elsősorban *Gyepü és gyepüelve* című nagybecsű értekezése, amely az ország egykori védelmi rendszerére maradandó értékű megállapításokat nyújt. Az értekezés tudományos irodalmunkra nagy hatást gyakorolt. Nincs itt helye, hogy valamennyi magyar nyelvészeti dolgozatát felsoroljam, megemlítem azonban, mert hozzánk való tartozásának ékes bizonysága, hogy a Magyar Nyelv legutolsó füzetei is több értékes cikkét hozták. Temetésén elhúnyta feletti fájdalmunknak Hóman Bálint választmányi tagunk adott kifejezést.

Indítványozom, hogy e három nagyérdemű társunk emlékét mai ülésünk jegyzőkönyvében örökítsük meg.

Július 24-én elhúnyt **Nagyszigethi SZILY KÁLMÁN**, Társaságunk tiszteletbeli elnöke. A magyar tudományos élet és közmíveltség benne egyik legnagyobb szervezőjét, irányítóját, vezetőjét vesztette el. Mikor a pótolhatatlan veszteség feletti fájdalmunknak és gyászunknak e helyütt kifejezést adunk, ez első sorban Társaságunk megalapítójának és szervezőjének szól. 67 éves volt már akkor, mikor 1903 végén ifjúi lelkesedéssel gyüjtötte egybe a magyar nyelvtudomány munkásait és a magyar nyelv barátait egy társaság kebelébe s fáradságot nem ismerve intézte — alig számbavehető segítséggel — Társaságunk anyagi és szellemi ügyeit s mint felelős szerkesztő gondozta folyóiratunkat, amelybe ő maga is oly sok jeles, értékes cikket, értekezést írt. Mint a folyóirat szerkesztőjének saját szavai szerint is, mindig az volt a főtörekvése, hogy a Magyar Nyelv minden egyes számában szakember is, a magyar nyelv iránt érdeklődő nagyközönség is találjon okulást. Nagy gonddal vezette Társaságunk anyagi ügyeit, s amikor anyagi helyzetünk a háborús viszonyok miatt 1916 második felében kedvezőtlenre kezdett fordulni, éber szemmel viselt gondot arra, hogy folyóiratunk, ha kisebb terjedelemben is, de mindenesetre időhöz kötve megjelenjen, mert meg volt arról győződve, hogy a munkatársak lelkesedése és az olvasóközönség érdeklődése csak így tartható ébren.

A 80. életévet meghaladott férfiú a legválságosabb időkben biztos kézzel vezette Társaságunkat, s amikor látta, hogy a válságon túl vagyunk, 1921 végén nagy korára és fáradságára való hivatkozással az elnöki és a felelős szerkesztői tisztségtől visszavonult. Azontúl is azonban, mint tiszteletbeli elnökünk, hű őre és

gondozója volt anyagi és szellemi életünknek. Haláláig a Magyar Nyelvnek nem volt egyetlen egy száma sem, amely ne az ő irányításával, tanácsával jelent volna meg, s nem volt egyetlen egy pénztárnoki jelentés, amely az ő előzetes revizióján ne ment volna keresztül. Az isteni Gondviselés, amely oly kegyes volt hozzá, nem engedte meg, hogy a Magyar Nyelv 200. füzetének megjelenését, amely most halálát jelenti, megérhesse. Pedig milyen boldog érzése lett volna ez Neki, aki a Magyar Nyelv 100. füzete megjelenése alkalmából repeső szívvel mondott köszönetet mindazoknak, akik a Magyar Nyelv addig való megjelenését szellemi és anyagi segítséggel lehetővé tették. Halála alkalmából Társaságunk elnöke, SZINNYEI JÓZSEF adott ravatalánál, melyre koszorút helyeztünk, fájdalmunknak méltó kifejezést. Adjunk kifejezést mi is felállással az elköltözött iránt érzett mélységes tiszteletünknek s emlékét örökítsük meg mai ülésünk jegyzőkönyvében is; a családhoz intézzünk részvétiratot a mai ülésünkből kifolyólag, a Magyar Nyelv legközelebbi száma gyászkeretben jelenjen meg s első lapján volt tiszteletbeli elnökünk halálát jelentsük. Ezenfelül kövessünk el mindent, hogy a nevére tett alapítványt annyira növeljük, hogy céljának megfelelhessen, legközelebbi közgyűlésünkön pedig elevenítsük fel emlékét, méltatván a magyar nyelv és nyelvtudomány terén kifejtett maradandó értékű munkásságát, s a Magyar Nyelv borítékán mindig rajta legyen, hogy „megindította SZILY KÁLMÁN". Emlékét azonban akkor fogjuk a legméltóbban tisztelni, ha minden időben rajta leszünk, hogy alkotását, a Magyar Nyelvet fenntartsuk. Ünnepélyes vallomást teszünk róla, hogy erre minden erőnkből törekedni fogunk. Legyen áldott emlékezete.

LEVÉLSZEKRÉNY.

15. K. M. *Skoplje (Üszküb)* kérdi, mi lehet az eredetije a szerémmegyei *Karlóca*, szerb-horvát *Karlovci* névnek. — Felelet: Karlócának a XVI. sz. elejéig *Karum* > *Karom* volt (l. Csánki II, 232) a magyar neve. Személynévnek, még pedig bolgár-török eredetű személynévnek látszik, amely a magyarban is meglehetett. A bolg.-tör. név *Krum*, ebből magy. * *Kurum* > *Karum* > *Karom*. A szerb név a magyar névből olyan alakulás lesz, amilyen ugyanott *Bán* (monostra), *Atya* helynevekből a régi szláv *Banovci, Otin* stb. — *M. J.*

16. G. G. írja: Gombocz Z. „Sömör" c. cikkében olvasom, hogy *sömörgős* a. m. ‚összetöpörödött, ráncos' és *sömörödik* ‚ráncos, töpörödött lesz'. Minthogy a *szömörcsög*-gombának feltűnő sajátsága a ráncosság, azt kérdem, nincs-e a *szömörcsög* szó, amely a szláv *smrček* ‚kucsmagomba' átvétele, a magy. *sömör, sömörgős* szóval valamilyen összefüggésben. — Felelet: Nincs. A két szó közül a *sömör* eredeti magyar szó, a *szömörcsög* pedig, amint a kérdést tevő is helyesen írja (l. Uránia XXIII, 17 is), a magyarban szláv eredetű. *M. J.*

17. A. H. kérdi: Mi az eredete a *putri* ‚földkunyhó' szónak? — Felelet: Eredetéről eddig senki nem nyilvánított véleményt.

18. Cs. B. kérdi, vajjon *Szepes* (ó-magy. *Szepüs* ∽ * *Szipis* < * *Szpis*, tót *Spiš*, lengy. *Spisz*, szep. ném. *Zips*) visszavezethető-e a kelta *sappu* (frc. *sapin*) 'tanne' szóra, ahogy az néhány történeti műben olvasható. — Felelet: Semmiesetre

sem. A fr. *sapin* (< lat. *sappīnus*) alapalakja talán egy kelta *sappu*, a tőszótagban etymologikus *a*-val (l. Meyer-Lübke, EtWb.). Ezzel szemben a szláv szókezdet *sъp-* vagy *sъp-*. Érthetetlen volna a kelta eredet mellett a szóvégi *-iš* ∽ *is* is. A *Szepes* név eredetét — sajnos — nem ismerjük. *M. J.*

19. Sk. P. *Zágráb* írja: Nézetem szerint a magy. *vasárnap* épp úgy, mint a szláv *nedèlja* ‚dies solis' fordítás az egyházi latin *feria*-ból, és pedig a magy. *vasárnap* a lat. *feria* = mercatus = ‚vásár', a szláv pedig *feria* = festa = ‚ünneplő' → ‚nem dolgozás'. Igazam van-e? — Felelet: Ami a magy. *vasárnap* elnevezést illeti, bizonyos, hogy a. m. ‚a vásár napja: dies mercatus', a kifejezés azonban kereszténységelőtti. A XI. sz.-i törvényeink ugyanis tiltják, hogy vasárnapon eleink vásárt tartsanak (l. erről MELICH, Szl. J. I, 2:281). Török nyelvekből is kimutatható hasonló kifejezés. Néhány török nyelvben ugyanis *bazar günü*, azaz ‚vásár napja' a ‚dies solis' (l. MUNKÁCSI, ÁKE. 627). *M. J.*

20. K. R. kérdi, mi az eredete *Beckóvár* másik magyar nevének, a *Bolondóc*nak. — Felelet: A várnak Anonymusban *Blundus*, egy 1208. évi oklevélben *Blundix* (olv. Blundis), a XVI. sz.-ban *Bolondos vára* a neve (l. EtSz. I, 462). A szóvég fejlődésére vö. a *Sáris* ∽ *Sárus* > *Sáros* stb. MNy. XIX, 68, 96. — Bizonyos, hogy *Blundus* ∽ *Blundis* > *Bolondos*, amely a *bolond* szó *-s* képzős származéka, a fenti helynévben személynévi eredetű s nemcsak Trencsénben volt ily nevű vár. A Vár. Reg. 360. szakaszában „ciues de castri *Bolondus*"-ról van szó s ez a *Bolondus* vár nem lehet a trencsénmegyei. — A trencsénmegyei *Bolondos* várat újabban magyarul *Bolondoc*nak (első adatom 1808-ból Lipszky, Rep., de bizonyos, hogy van régibb adat is), sőt *Bolondóc*nak is hívják. A névben képzőcsere történt: *-s* helyett *-c*. Ez a *c* magy. képző eredetibb *-sz*-ból (vö. kopa*sz* — kopa*c* és a *-c* képzőre vö. *galamboc*-fű MNy. X, 253; *lapász* > *lapác* ∽ *lapos* NyK. XLV, 13) való lesz. *M. J.*

21. V. T. kérdi, mi az eredete a Széchenyinél olvasható *koszova*-szélnek. Széchenyinél ugyanis szó van arról, hogy az Aldunán fujni szokott egy kellemetlen szél, amelyet Széchenyi, nyilván az odavalóktól vett szóval, *koszova*-szélnek mond. — Felelet: Vuk szerb szótárában *Kòšava* a szél neve s ezt írja róla: *Kòšava* Szerbiában a Duna vidékén egy szélnek a neve, amely alulról a Dunán fuj. A horvát Akadémia szótára is idézi e nevet Vukból s megjegyzi, hogy a név eredete ismeretlen s alig származhat a tör. *qušluq* 'reggel' szóból, amellyel egyesek egybevetették. Cholnoky egyik művében a szélnek *kossava* a neve (vö. az Aldunán fujó *Kossava*, Napkelet 1924. II, 352). *M. J.*

TARTALOM.

BALOGH JÓZSEF: Komor 75. — Egyetlen olvasat 145. — Mentalitás és ideológia 176
BARÁNYAI ZOLTÁN: Finnugor népek önkormányzati alakulatai 21
K. BEDEKOVICH LAJOS: Sánc 28
BGH: Aviatika 148
CSEFKÓ GYULA: Pázsit-disznó 29. — Sebesi pokróc, sebesi aba 30. — Szólásvegyülés 75. — Oldalpecsenye 76. — Száraz korcsma 133

Csűry Bálint: Rózsaszínű 31. — Szállok kendnek 31. — Adalék szakszótárainkhoz 138
Döry Ferenc: Magyar felségfolyamodvány II. Lajos királyhoz 1524-ből 87
E. J.: Aviatika 43
Erdélyi Lajos: A székelyek eredetéhez 73
H. Fekete Péter: Zsidótakony — pulykatakony 41. — Elmajmol, bajol, szeszel 41
G. Z.: Hangzóközi mássalhangzók kettőzése 42. — Halka István tájszógyüjteménye 104. — Farsang 104. — Összes 104. — Vígbe: Vígba 148
Gombocz Zoltán: Az Oslu nemzetségnév eredete 23. — Sömör 60. — Ferdinand de Saussure: Cours de linguistique générale 141. — G. J. Ramstedt: Zur frage nach der stellung des tschuwassischen . . . 173
Goriupp Alisz: Julius Mark, Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen 36
Gyomlay Gyula: A magyar igealakok rendszere . . . 63
Vitéz Házi Jenő: A Soproni magyar-latin szójegyzék . 149
Horger Antal: Bélpoklos 31. — Család és cseléd 77. — Görbe 77. — Költői nyelv 135. — György . . . 171
Jakubovich Emil: A tihanyi alapítólevél olvasásához 9. — Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 129
K. P.: Felicián 79
Karácsonyi János: Forgolány 1
Kelemen Béla: Pótlások Sági István „A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete" c. művéhez . . 89
Kristóf György: Csonkahét 41. — Nagyhét 41. — Mívesnap 41
M. J.: Az 1055-i tihanyi oklevélhez 25. — Zalán: Salán 43. — Benő 44. — Az *ly* > *l* változáshoz 75. — Karlóca. Szömörcsög. Putri. Szepes. 181. — Vasárnap. Bolondos. Kosova-szél 182
Mágocsy-Dietz Sándor: Növénynévszótárak 25
Melegdi János: Folyónév állatnévből? 43
Melich János: Jó 32. — Veresgyurkó 33. — Sarolt (Elnöki megnyitó) 110. — Derce 136. — Ilonca 172. — Gyászjelentések 179
Mészöly Gedeon: Nagy feneket kerít 71
Milassin Péter: Hàm 134. — Besztereci tájszók. . . 145
Nagy J. Béla: Paraszt 42
Négyesy László: Lehr Albert köszöntése 105
Sági István: Olysói Gabányi János, A katonai magyar nyelv 91. — Szó- és tárgymutató 185
Schmidt Henrik: A magyarországi német nyelvjáráskutatás módszere és problémái 169
Cs. Sebestyén Károly: Banyakemence 34

Sköld, Hannes: Tanulmányok a jövevényszavak köréből 122
Sz. K.: Kazinczy Ferenc egy ismeretlen levele 88. — Aviatika 103
Szendrey Zsigmond: Jókai tájszavai 97
Szentgáli Antal: A baráber szó eredete 79
Szerkesztőség: Beküldött könyvek és folyóiratok 38, 93, 143, 174. — Új magyar nyelvemlékek 83. — † Lehr Albert 147
Szidarovszky János: Schmidt József, A nyelv és a nyelvek 92
Szigetvári Iván: Félreértett magyar nevek 27
Szilády Zoltán: Repdes és rebeg 148
Sztripszky Hiador: Sztronga, esztrengába fog . . . 80
T. V.: Jendrassik Ernő emlékezete 40. — Helyesírási kérdések 44
Tagányi Károly: Magyarok Istene 82. — Tömény . . 137
Tolnai Vilmos: Borúra derű 26. — Szamárkenyér 36. — Berbecs 42. — Halhatatlan magyar nyelv 50
Viszota Gyula: Széchenyi nyelvkészsége és helyesírása 116
Zlinszky Aladár: Az eufémizmusról 8
Zolnai Béla: Baranyai Zoltán, A kisebbségi jogok védelme 37
Zolnai Gyula: Az alárendelt mellékmondatok fajairól 2.— Gáncsolt szavak? 96. — Érd 178. — Fáradságot vesz magának 177
Zsirai Miklós: Setälä Emil 45
Gyászjelentések: Lehr Albert 147. — T. Nagy Gyula. — Tagányi Károly. — Nagyszigethi Szily Kálmán. . 179
Könyvismertetések 36, 89, 141, 173
Levélszekrény 42, 103, 148, 181
Mellékletek: Setälä Emil arcképe 44—45, Lehr Albert arcképe 104—105, a Soproni Szójegyzék fényképe 148—149
Népnyelv 41, 97, 145, 178
Nyelvművelés 40, 96, 145, 176
Nyelvtörténeti adatok 83, 138
Nyelvújítás 88
Szó- és szólásmagyarázatok 28, 75, 136, 171
Társasági ügyek: A XXII. közgyűlés (1924 jan. 29) jegyzőkönyvéből 98. — Titkári jelentés 1923-ról (Gombocz Zoltántól) 99. — Pénztári jelentés 1923-ról 101. — Bevételek és kiadások 1923-ban és költségvetés 1924-re 102. — Karácsonyi János adománya 103. — A XXIII. rendkívüli közgyűlés (1924 ápr. 22) jegyzőkönyvéből 147
A borítékon: Tudnivalók. Értesítés és kérelem. A Magy. Nyelvtud. Társaság tiszteleti tagjai, tisztikara és választmánya. Nyugtázás. A Magy. Nyelvtud. Társaság kiadványai.

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.*

á hang a magyarban 134
alárendelt mondatok fajai 2
Alcud 12
állítmányi mellékmondat 3
Almad 13
Álmos 127
általános nyelvtörvények 143
Anpud 12
Antuald 12
Apad 12
-ár denom. névszóképző 61
arpad 13
'Αρπαδής 10
Árpádi 10
Aruhd 13
As (= Ob) 143
aszik 175
átképzeléses előadás 65
aviatika 43, 103, 148
Bache 11
Bács 174
bajol 41
bakonybéli 1086. évi összeírás kora 13—15
bálvány 175
banyakemence 34
baráber 79
baszk nyelv 95
Báthory I. levele 1533-ból 86
bátor 174
Bedadi 11
Bedu 12
Behed 13
belad 12
bélpoklos 31
Benő 44
berbecs 42, 176
beſeud 13
Beszdrad 12
beszeszel 41
beud 13
bika 175
birtokos személyragozás az uráli nyelvekben 36
bizánci történetírók a magyarokról 95
bókony 96
Bolondoc(s) 182
boroszlán 127
borsod 13
borúra derű 26
botor 60
Βουλοσουδὴς 10
bud 13
Bugard 13
buhtudi 13
Bulsu(di) 10
burd 11
Burgadi 13
buzad 13
bütürmesz 94
Caphurde 12
Caroldu 110
Chimudi 10
Clus- > Kolozs- 38
Copusde 11
cucad 13
Cucendi 13
cueſt: cueſti (1055) 10
Cullese 11
Cunad 12
Cundi 12
Cusudi 12
cuzend 13
cs hang jelölése 11, 14
család 77
családság 127
csatló 127
cseléd 77
csíp 127
csomó 63
csonkahét 41
Csöbörcsök 175
csűnik 63
-d (*-di*, *-de*, *-du*) képző 10—18
derce 136
Doardi 11
dobár 61
dombár 61
Domboica 173
domború 61
edu 12
Egerbegy 144
egyetlen olvasat 145
éjtszaka: éjszaka 44
elmajmol 41
Enyed 127
epe 175
érd 178
Erdély 175
érdesni 176
érintkezési képzettársulás 142
értelmezői mondat 5
esegel, esgil 174
Esztergomi glosszák 86
esztrengába fog 80
Etude 12
Eudi 12
eufémizmus 8
Eurud 13
ewrii : ewnii 137
Fadd 11
fáradságot vesz magának 177
farsang 104
fehér 20
feheru-uaru : feheruuaru (1055) 19
Felad 13
Felicián, Felcán 79

* Nincs fölvéve: Csűry Bálint, Adalék szakszótárainkhoz 138; Vitéz Házi Jenő, A soproni magyar-latin szójegyzék 149; Milassin Péter, Besztereci tájszók 145; Szendrey Zsigmond, Jókai tájszavai 97.

félreértett magyar nevek 27
Fergudi 12
finnugor | — jövevényszó az Avestában 175, — népek önkormányzata 21, — nyelvközösség kora 176
folyónév állatnévből 43
Forcost 12
Forgolány 1
forma 96
fotudi 10
Földszín hn. 144
Fulk(g)ran(m) 1–2
Funoldi 10
furnod 12
Furuod 13
Garandi 18
Gerencsér 11
girbe-gurba 78
Giznoud 12
Gogud 13
Golombud 13
görbe 77
görbécske 176
grincear 11
gyaláz 123
gyalu 127
gyarló 123
gyárt 123
gyász 123
Gyerkes ⌒ Györkös, Gyerő 172
Gyorok, Gyorkó 172
György 171, — kicsinyítői 172
Gyula 24
gyűlés 127
gyűrű 124
h- hang jelölése 14
haioude 12
hajdan 174
hajó 175
halaldi 12
Halmágy 144
hàm 134
Hamard 13
hangrendváltás 78, 172
hangsúlyozás 175
hangváltozások: *a* ⌒ oláh *e* 127, *a* > *o* 111, *-aγa-* > *-á-* 174, *-aγu-* > *-ó-* 174, *e, ö, i* ⌒ oláh *u* 127, *i* > *ë* (> *ö*) 62, *i* > *ü* > *ö* 62, *-i-* > — 173, *-is-* > *-us* > > *-os* 19, *u* > *o* 2, óbolg. *dž-*⌒m. *gy-* 122, lat. *ge, gi* ⌒m. *gye, gyi* 172, *gye, gyi* + voc. > *gy* + voc. 172, *j-* > *gy-* 123, őstör. **j-* ⌒ m. *sz-* 122, 125, őstör. **j-* ⌒ m. *gy-* 122, *ja-* > *i-* 173, *k* > *g* 2, *l* — *r* > *r* — *l* 2, *ly* > *l* 75, *s-* > *zs-* 124, **ś-* > **ź-* > *gy-* 124, fgr. **ś-* > m. *sz-* ⌒ *s-* (> *cs-*) 62, csuv. *ś-* ⌒ m. *sz-* 123, *sz-* > *z-* 124, őstör. *s-* ⌒ m. *sz-* 125, *sz-* ⌒ *s-* 62
hasonlósági képzettársulás 142
helységnévtár 1773-ból 176
hemmeg 135
Hét vár 39, 175
Himudi 10
hituand 13
holmodi 10
homorú 61
Houodi 12
hölgy 113
Hudi 12
Hugdi 12
Hugud 13
huluoodi 10
húsz 175
-i képző 44, tőv. 11, 13, 16, 20
ideológia 176
igealakok | magyar — rendszere 63
íj 174
Ilonca 172
iráni jövevényszavak a fgr.-ban 175
Istenvette 112
izmaelita—szaracén — káliz — böszörmény jövevényszavak 138
Jajik (= Urál) 143
János deák magyar nyelvmestere 84
Janust 12
'Ιάζυγες 96
jó (= folyó) 32
Jód 33
jövevényszavaink számaránya 55
Kalász 137
Kaliz 137
Káloz 137
kaluzd 13
Karadi 11
Karlóca, Karom 181
Kaſudi 11
katonai nyelv 91
Kazinczy ismeretlen levele 88
kecsege 175
kék 174
kékkend 143
Keled 11
keserű 61
keszeg 175
kiegészítő mellékmondat 3
Kilics 11
Kiffodi 12

kocsány 175
Kolozs- 38
komor 75
Kosova-szél 181
költői nyelv 135
könyv 175
Köpösd 11
Krassó<Karasó 114
lapor 60
Λεβεδίας 10
leíró nyelvszemlélet 142
Levédi 10
lícium nevei 42
lopdi 10
Lusad 13
Madocsa 11
magánhanzók hangszíne 94
magán- és mássalhangzók számaránya 51
Magudi 12
magyarok istene 82
magyartalanságok 177
majmol 41
Maros 18
mássalhangzók kettőzése 42
μελεκδὶς 11
Melegd 11
mentalitás 176
menyét 113
menny. hangv. 175
Michvd 13
Miklós püspök (1055) 25, 129
mívesnap 41
modocea 11
mogorod 12
mogyoró 61
mondattan | a — rendszere és módszere 39
Mondseei glossza 84
Mondseei tízparancsolat-töredék 85
Morus-uuasara : mortiſ uuaſara (1055) 18
Mulad 13
mulund 11
Muncad 13
nagy feneket kerít 71
nagyhét 41
Negyed 11
Niget 11
növénynévszótárak 25
Nuchud 13
nyelvemlékek | újonnan fölfedezett — 83
nyelv és beszéd fogalma 142
nyelvhelyességi kérdések 177
nyelvjáráskutatás | a hazai német — 40, 169
nyelvtudomány | a magyar — története 177
odor 60
odu 60
Olasztelek 38
oldalpecsenye 76
ómagyar nyelvjárások 62
Opoudi 10
ort híján 136
orvosi műnyelv 40
Oslu, Osl, Ost 23
oszét elemek a magyarban 177
Ozidi 12
összes 104
paraszt 42
παταδὶ 11
pázsit-disznó 29
peshed 176
Phudi 12
Piroska 131
piski híd 44
pokol 32
prémontrei kódexek 175
pulykatakony 41
putri 181
Pyrisk 131
Quelede, Quletde 11
Queſeud 13
Quisid 13
-r denom. névszóképző 60
'Ρᾶ, 'Ρῶς (= Volga) 145
Rad 11
Radi 12
-ram végű szn.-ek 1
Rauzt 11
Ravaszd 11
rebeg 148
repdes 148
Reſcadi 11
-ró, -rő denom. névszóképző 61
rózsaszínű 31
Ruozti 10
s hang | — jelölése 115, — képzése 94
Salad 13
Σαλμούτζης 127
Samudi 11
sánc 28
sár 114
Σάρκελ 111, 114
Sarolt 110
Scequed 13
ſcipched 11
ſcuched 13
Sculgad 13
sebesi aba, pokróc 30
Seged 13
Segesvár 144
senyved 62
sequeſt 13
Siebenbürgen 39, 145, 175
Simon pécsi püspök (1109) 131
sirály 175
Soludi 12

Soproni Szójegyzék 86, 149
ſopudh 13
sor 63
Sorcod 13
Soruuld 13
Sourad 12
sömör 60
sörény 62
sövény 62
strámozó 176
sulad 12
sunyi ⌒ szunyi 62
Sur, Suur 24
sül ⌒ szül 62
süly 63
sz hang képzése 94
szakál 114, 125
szál 125
szálló 127
szállok kendnek 31
szám 126
szamárkenyér 36
szánni 125
szapu 125
száraz korcsma 133
szatócs 125
szaru 125
szavaink száma 58
szeder ⌒ seder 62
szék 125
székely 175
székelyek eredete 73
Székely tájszótár 1833-ból 176
szemölcs 60, 174
Szent Egyed 38
szenved 62
Szepes 181
szeplő 126
szérű 124
szesz 126, 176
szidalom 127
szirony 126
szirt 126
szláv őshaza 95
szó 174
szólásvegyülés 75
Szolnok 138
szomorú 61
szongor 126
szór 126
szótárak és nyelvtanok 89
szökik 126
szömörcsög 190
szőni 62
szőr 62
sztronga 80
szúny 62
szunyáta ⌒ sunyáta 62
szunyog 126
szűnik 126
szűrni 126
t járulékhang 24
Tainad 13
talpalatnyi : talpalattnyi 44
Talud 13
támasz 96
tánc | a magyar — szavai 39
Tardi 11
Temirdi 10
Tengurdi 12
Tisza 177
tocod 13
tombár 61
tompor, -a 60
Tompos 60
Tordi 10
törökök istene 83
tömény 137
történeti nyelvszemlélet 142
Tump, -ud 60
tumurdi 10
-u tőséghangzó 16, 20
v hang jelölése 14, 19
vallon-olasz elemek 38
váltó-disznó 29
váradi tizedlajstrom 84
Várday Aladár levéle (XV. szd.) 86
Varjad 12
vaſard 13
vasárnap 182
vascard 12
Vedrőc 43
veresgyurkó 33
verődisznó 29
Vidra 43
Vígbe : Vígba 148
Vlſodi 11
volóód 13
voreod 12
vorost 13
Vosod 12
vrodi 11
Vtuend 13
Vzd 13
Vzund 12
Wasardus 12
Wendu 12
Worost 13
Wzd 13
Zagordi 11
Zahudi 12
Zalán : Salán 43
Zamard 13
Zepuzd 13
Zovány 138
zuanus 138
zsidótakony 41

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS

A Nyelvtudományi Intézet Könyvtára Budapest

XVIII. ÉVFOLYAM. 1922 JAN.-MÁRCZ. 1.—3. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MÜVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZILY KÁLMÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

MELICH JANOS
alelnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

171.—173. FÜZET

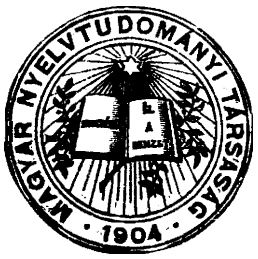

1922 JAN.-MÁRCZ.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1922.

TARTALOM:

Lap

Elnöki megnyitó, *Szinnyei József*-től 1

A besenyők ismeretéhez, *Németh Gyula*-tól 2

A tárgyas igeragozás, *Horger Antal*-tól 7

A magyar mondat ősi elemei, *Klemm Antal*-tól 10

A magyar-ugor rokonság irodalmához, *Madzsar Imré*-től 17

Az idegen szavak kérdése nyelvesztétikai szempontból, II., *Zolnai Béla*-tól 18

Még egyszer a hún-kérdés, *Hóman Bálint*-tól 24

Régi személyneveink jelentéstana, *Pais Dezső*-től 26

Kisebb közlemények: Az $ly \succ l \sim j$ változásról. — Komáromi Csipkés György, *Melich János*-tól; Ékezetes betűk, *Sz. J.*-től; Vesztes, *Szily Kálmán*-tól; A simándiak koldusnyelve és a madárnyelv, *Tolnai Vilmos*-tól 35

Szó- és szólásmagyarázatok: Pokolegyháza, Éljen a barátság! Két haza, Boromissza, Kezes, *Csejkó Gyula*-tól; Csatrang, *Csűri Bálint*-tól; Beré, *Gárdonyi József*-től; Dörgedelmes, *—gy —a*-tól; Siebenbürgen, Erdély német neve, *—it*-től; Mit köszönhetünk a győztes nagyhatalmaknak? *N. Gy.*-től. 40

Adatok a nyelvújítás szótárához, *—gy —a.*-tól 45

Könyvismertetés: Dr. Magyary-Kossa Gyula: I. Közegészségügy a régi magyaroknál, II. Orvosi szakoktatás és egyetemi élet a régi Magyarországon, *Ákos I.*-tól; Körösi Csoma-Archivum, *Goriupp Alisz*-től; Zolnai Gyula: A *-si* képző eredete, *—it*-től; Újabb műszaki szótárainkról, *Kelemen Béla*-tól; I. Itkonen, Suomensukuiset kansat, *N. Sebestyén Irén*-től 46

Népnyelv: † *Somogyi Gézá*-tól és *Győrffy István*-tól 56

Gyászjelentések: †Paul Hermann (1846—1921), †Delbrück Bertold (1842—1922), *Petz Gedeon*-tól; †Goldziher Ignácz (1850—1921), *Szily Kálmán*-tól; †Kicska Emil (1847—1921), *Klemm Antal*-tól 68

Társasági ügyek: LXX. Fölolvasó ülés (1921 április 19), XCVII. Választmányi ülés (1921 június 7), LXXI. Fölolvasó ülés (1921 október 18), XCVIII. Választmányi ülés (1921 október 18), XCIX. Választmányi ülés (1921 november 22), LXXII. Fölolvasó ülés (1921 november 22), Bevételek és kiadások 1921-ben és költségvetés 1922-re 73

Levélszekrényünk: 1—7. 79

XVIII. ÉVFOLYAM. 1922 NOV.-DECZ. 9.—10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZILY KÁLMÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS
alelnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

179.—180. FÜZET

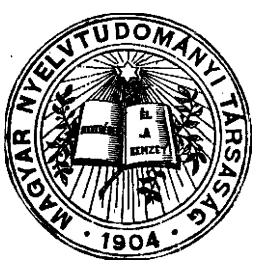

1922 NOV.-DECZ.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1922.

TARTALOM:

Lap

Petőfi nyelvéről, *Zlinszky Aladár*-tól 189
Petőfi és a nyelvtudomány, *Tolnai Vilmos*-tól 198
Az *-ai, -ei* és a *-jai, -jei* többesképző magyarázatához, *Szinnyei József*-től 201
A *v*-tövű névszók történetéhez, *Gombocz Zoltán*-tól 202
Kisebb közlemények: Zsitva > Zsitfa, *M. J.*-tól; Erdőbényei Janua-ja kiadásai, Mióta nyelvtan a grammatika? *Ságí István*-tól; Az *i*-képzőről, *M. J.*-tól 204
Szó- és szólásmagyarázatok: Levendulaszín, Éjszakai király, *Csefkó Gyulá*-tól 206
Nyelvtörténeti adatok, *M. Kóssa Gyulá*-tól 208
Könyvismertetés: Tolnai Vilmos: Bevezetés az irodalomtudományba, *Szinnyei Ferencz*-től 210
Népnyelv: I. Szabolcsmegyei tájszók, II. Nyírségi közmondások, *ifj. Radványi Sándor*-tól 212
Rovás: Magbaváló — magvaváló, Leépíteni, *Szász Károly*-tól . . . 213
Levélszekrényünk: 24—28. 214
Tartalom 214
Szó- és tárgymutató 217
A címlap után: A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1922-ben.
A borítékon: A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. — Új alapítványok. — Adományok. — Fölülfizetések. — Adományok a Szily-alapra.

Tudnivalók.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata, a Magyar Nyelv 1923-ban négy füzetben, évnegyedenként jelenik meg. Tagoktól az évdíj 100 kor.; előfizetőktől, tehát nem tagoktól és jogi személyektől (egyesületektől, iskoláktól, könyvtáraktól stb.) az évdíj 200 kor. A *szerkesztőséget* illető levelek, kéziratok, tagajánlások Melich János címére (VIII., Múzeum-körút 6—8. sz.) küldendők. *Pénzküldemények*, megrendelések, reklamálások stb. a *Társaság pénztárához* (V., Akadémia-utcza 2. sz.) intézendők. Az évdíjat minden év első negyedében kell befizetni. A szeptember végéig be nem fizetett évdíjat postai megbízással szedi be a Társaság.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* A legrégibb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Elfogyott.
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-czím a magyarban. Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 10 K.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 20 K.
4. sz **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Elfogyott.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 20 K.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncznyelv. Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 20 K.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 50 K.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica" és a magyar helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Ára 30 K.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 30 K.
10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1911. (8-r. 54 l.) Ára 40 K.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 20 K.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Ára 40 K.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Ára 30 K.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Ára 40 K.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32 l.) Ára 30 K.
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személyneveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) Ára 40 K.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) Ára 10 K.
18. sz. **Sági István:** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. 8-r. 105 l. Ára 50 K.

Megrendelhetők a Magy. Nyelvtud. Társaság kiadóhivatalában (Budapest, V., Akadémia-u. 2. sz.).

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY KÉZIKÖNYVÉBŐL MEGJELENT:

1. **Gombocz Zoltán.** Nyelvtörténeti módszertan. 8-r. 44 l. Ára 70 K.
3. **Pápay József.** A magyar nyelvhasonlítás története. 8-r. 48 l. Ára 70 K.
4. **Pápay József.** A finn-ugor népek és a nyelvek ismertetése. 8-r. 60 l. Ára 90 K.

Megrendelhető a M. Tud. Akad. könyvkiadóhivatalában.

ÚJ ALAPÍTVÁNYOK:

Csűri Bálint, Kolozsvár	1000 K
Gombocz Zoltán, Budapest (kiegészítésül)	150 „
Horváth Endre, Budapest	1000 „
Réthei Prikkel Marián, Győr	1000 „
Székely István, Budapest (kiegészítésül)	300 „
Szőts Ferencz, Budapest (kiegészítésül)	300 „
Zalán Menyhért, Pannonhalma	1000 „
Zolnai Gyula, Budapest (kiegészítésül)	800 „

ADOMÁNYOK:

Balogh József	100 K	Liebermann Emánuel	100 K
Baranyai Zoltán	1000 „	Magyary-Kossa Gyula	100 „
Bátky Zsigmond	100 „	Népnevelő film-ipari rt.	25000 „
Dósa Imre	100 „	N. N. Budapest	50000 „
Gárdonyi József	100 „	Röser Alfréd Edvin	500 „
Heltai Lajos	500 „	Sándor Pál	500 „
Isoz [illegible]	150 „	S. J. dr. és P. P.	2900 „
Kertész Manó	100 „	Szalay László	200 „
Kiskunhalas rt. város	1000 „	Trócsányi Zoltán	126 „

FÖLÜLFIZETÉSEK 1922 márcz. 1-től szept. 30-ig:

Frencz Géza 50, Freund Antal 50, Glatz Ernő 20, Haag János 50, Hóman Bálint 8, Lipták Pál 50, Lukács József 50, Mattyasovszky Erzsébet 50, Milassin-Baross Péter 10, Putnoky Imre 50, Ranschburg Viktor 50, Remenár Elek 50, Rhousopoulos Rhousos 20, Szily Kálmán 36, Timár Kálmán 24, Tolnay Kornél 20, Tomcsányi Móricz 50, Tóth László 25, Velledics Lajos 40 kor. = összesen 763 kor.

ADOMÁNYOK A SZILY-ALAPRA:

Bonkáló Sándor 200. Csűri Bálint 14, Gombocz Zoltán 322, Goriupp Alisz 22, Hóman Bálint 14, Horger Antal 14, Horváth Endre 100, báró Inkey József 6, Klemm Antal 50, Losonczi Zoltán 15, Madzsar Imre 7, Melich János 46, Moravcsik Gyula 12, Németh Gyula 45, Németh Gyuláné 7, Pais Dezső 47, Solymossy Sándor 32, Szendrey Zsigmond 22, Szinnyei József 23, Tolnai Vilmos 45, gróf Zichy István 8, Zolnai Béla 11, Zsirai Miklós 200 kor. = összesen 1262 kor.

Hornyánszky Viktor magyar királyi udvari könyvnyomdája, Budapest.
Felelős vezető: Hornyánszky Viktor.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

I. TISZTELETI TAGJAI:

Lehr Albert, Budapest (1917).
† Paasonen Henrik, Helsinki (1912).
Schuchardt Hugó, Grácz (1905).
Setälä Emil, Helsinki (1905).
Thomsen Vilmos, Kopenhága (1905).
Wichmann György, Helsinki (1912).
Wiklund Károly Bernát, Upsala (1912).

II. TISZTIKARA:

Tiszteleti elnök: Szily Kálmán.
Elnök: Szinnyei József.
Alelnök: Melich János.
Titkár: Gombocz Zoltán.
Jegyző: Zsirai Miklós.
Pénztáros: Ságí István.

III. VÁLASZTMÁNYA:

a) *Fővárosiak:*

Erdélyi Lajos
Gulyás Pál
Gyomlay Gyula
Hóman Bálint
Horváth János
Jakubovich Emil
Mészöly Gedeon
Nagy Gyula
Négyesy László
Németh Gyula
Pais Dezső
Putnoky Imre
Szendrey Zsigmond
Tagányi Károly
Tolnai Vilmos
Trócsányi Zoltán
Vargha Damján
Vikár Béla
Viszota Gyula
Gróf Zichy István

b) *Vidékiek:*

sefkó Gyula (Szeged)
sengery János (Szeged)
ézsi Lajos (Szeged)
rdélyi Pál (Kolozsvár)
orger Antal (Szeged)
arácsonyi János (Nagyvárad)
Kardos Albert (Debreczen)
Klemm Antal (Pannonhalma)
Pap Károly (Debreczen)
Pápay József (Debreczen)
Réthei Prikkel Marián (Győr)
Zolnai Gyula (Pécs)

Értesítés és kérelem.

Társaságunk ez évi január 24-én tartott közgyűlésén elhatá rozta a tagdíjnak 50, az előfizetési díjnak 100 K-ra való fö emelését, egyuttal arra kötelezte magát, hogy a Magyar Nyelve 1922-ben is legalább 15—16 íven fogja megjelentetni. Ígéret megtételekor számított nemcsak a tagdíjból és az előfizetésbő eredő bevételre, hanem a közoktatási kormány és a társadalon további segítségére is. Valóban ez a segítség tette lehetővé, hog folyóiratunk ez év első felében $9^1/_2$ ívnyi terjedelemben meg jelenhetett.

Már részben biztosítva láttuk a Magyar Nyelv jövő évi meg jelenését is, de a munkabérek és vele a nyomdai árak újabb óriá emelkedése minden számításunkat semmivé tette. A jelen füze egy ívének nyomatása (22,000), az ápr.—júniusi ívért fizete összegnek (8800 K) majdnem háromszorosába kerül, úgy hogy Magyar Nyelv ezidei évfolyamának egy példánya Társaságunknal ha további áremelkedés nem lesz is, legalább 190 K kiadást jelen

Ismételjük a mult év végén nyelvünk minden barátjáho intézett kérő szavainkat:

„Kérve kérjük Társaságunk régi, hűséges tagjait és min azokat, kik hazánk eddigi kultúrájának megmaradását és tovább fejlődését óhajtják: gondolják meg, hogy e társaság a lét é nemlét határszélén áll. Ne engedjék meg, hogy ellenségein örvendezve mondhassák: íme a magyar társadalom már annyi leromlott, hogy még azt a tudományos társaságot is veszni, pus tulni hagyja, amely hazája nyelvének művelésén annyi éven önzetlen lelkesedéssel fáradott".

A Magyar Nyelv további megjelenésének biztosítására szá adományokat a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztára címé (Budapest, V, Akadémia-u. 2. sz.) postautalványon lehet beküldei

Társaságunk azon vidéki tagjaitól és előfizetőitől, kik a jel évre és esetleg 1921-re is az évdíj befizetésével hátralékosa november elején az évdíjat postai megbízás útján fogjuk bekér

Budapest, 1922 szeptember 25.

Szily Kálmán,
tiszt. elnök.

Szinnyei József,
elnök.

Gombocz Zoltán,
titkár.

Hornyánszky Viktor magyar királyi udvari könyvnyomdája, Budapest.
Felelős vezető: Hornyánszky Viktor.

ÚJ ALAPÍTVÁNYOK.

Baranyai Zoltán, Genf	1000 K
Bonkáló Sándor, Budapest (kiegészítésül)	500 „
Gombocz Zoltán, Budapest (kiegészítésül)	150 „
Pannonhalma: Szt. Benedek-rend közp. főkönyvtára	2000 „
Stoll Ernő, Nyíregyháza	1000 „
Szily Kálmán, Budapest (kiegészítésül)	300 „
Szinnyei József, Budapest (kiegészítésül)	700 „
Veszprémi Takarékpénztár	2000 „
Gróf Zichy István, Budapest (kiegészítésül)	300 „
Zsirai Miklós, Budapest	2000 „

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG kiadványaiból még kapható:

2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-czím a magyarban. Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 4 korona.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 4 korona.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 4 korona.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncznyelv. Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 4 korona.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 20 korona.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesirás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Ára 10 korona.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 4 korona.
10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1911. (8-r. 54 l.) Ára 8 korona.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 4 korona.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Ára 6 korona.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Ára 6 korona.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Ára 6 korona.

15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32 l.) Ára 6 korona.
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személyneveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) Ára 6 korona.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) Ára 10 korona.

SZILY-EMLÉK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolczvanadik születésenapja alkalmából irták a Magyar Nyelv dolgozótársai. Budapest, 1918. (8-r. 132 l.) Ára 36 korona, a Társaság tagjainak 24 korona.

Az eladott példányok árát a Szily-alap növelésére fordítjuk.

Kiadóhivatalunkban még kapható néhány teljes példány a Magyar Nyelv II. (1906), V. (1909), VIII. (1912), XI. (1915), XV. (1919), XVI. (1920) évfolyamából. Kötetje 100 korona, tagoknak 50 korona. Azonkívül a következő füzetekből van még csekély készletünk: I. (1905) 1, 3—10. II. (1906) 4—9. III. (1907) 1, 5—8. IV. (1908) 4—10. V. (1909) 1—6, 8—10. VI. (1910) 3—4, 6—9. VII. (1911) 3—4, 6—10. VIII. (1912) 2—4, 6—7, 9—10. IX. (1913) 3—4, 6—10. X. (1914) 1—3, 5—10. XI. (1915) 1, 3—10. XII. (1916) 5—10. XIII. (1917) 2. XIV. (1918) 5—8. XV. (1919) 3—10. XVI. (1920) 1—6. XVII. (1921) 4—10. Egy-egy füzet ára 6 korona, tagoknak 3 korona.

Megrendeléskor kérjük az összeg előre való beküldését, hozzászámítva nagyobb rendelés esetén 30 korona, kisebb rendelés esetén pedig füzetenként 2 korona postadíjat.

Társaságunk pénztára visszaváltaná a Magyar Nyelv I. (1905), III. (1907), IV. (1908), VI. (1910), VII. (1911), IX. (1913), X. (1914), XII. (1916), XIII. (1917), XIV. (1918) évfolyamát. Bérmentve beküldött egy-egy teljes kötetért fizetünk 75 koronát, kötött példányért 100 koronát.

Csonka évfolyamokból visszaváltjuk az I. (1905) 2. IV. (1908) 1—2. VI. (1910) 1—2, 5, 10. VII. (1911) 1—2, 5. IX. (1913) 1—2, 5. X. (1914). 4. XII. (1916) 1—2, 4. XIII. (1917) 1, 9—10. XIV. (1918) 1—4, 9—10. füzeteket, számonként 10 koronáért.

A Magy. Nyelvtud. Társaság
pénztára és kiadóhivatala
V., Akadémia-u. 2.

Hornyánszky Viktor magyar királyi udvari könyvnyomdája, Budapest.
Felelős vezető: Hornyánszky Viktor.

ÚJ ALAPÍTVÁNYOK.

Budapest: Kir. József-műegyetem könyvtára (kiegészítésül)	1800 K
Csorna: Prémontrei könyvtár (kiegészítésül)	1800 „
Debreczen sz. kir. város alapítványa	10,000 „
Simon György, Veszprém	3000 „
Veszprém város alapítványa	2000 „
Zircz: Apátsági könyvtár (kiegészítésül)	1800 „

ADOMÁNYOK.

Balogh József gyűjtése	1000 K	Népnevelő film-ipari rt.	50,000 K
Gönczy Béla	150 „	Szabó Vilmos . . .	150 „
Báró Kornfeld Móricz	10,000 „	Tajthy Ferencz . . .	300 „

ADOMÁNYOK A SZILY-ALAPRA.

Erdélyi Lajos	100 K	Melich János	15 K
Hóman Bálint	26 „	Vargha Damján . . .	1000 „

FÖLÜLFIZETÉSEK.

1921 május 26-tól deczember 31-ig: Boldisár Kálmán 20, Gombocz Zoltán 26, Hóman Bálint 15, Horváth János 15, Jakubovich Emil 22, Karácsonyi János 30, Kenedy Géza 10, Melich János 45, Mészöly Gedeon 8, Nagy Gyula 15, Németh Gyula 19, S. J. 3·50, Sz. J. 3, Szilády Áron 8, Szily Kálmán 14, Szinnyei Ferencz 5, Szinnyei József 34, Tolnai Vilmos 63, Zsirai Miklós 8 K.

1922 január 1-től február 28-ig: Dániel Jenő 10, Dongó-Gyárfás Géza 50, Endrey Antal 10, Gombássy Imre 20, Heinlein István 200, Hódmezővásárhelyi Népbank 20, Mészöly Gedeon 7, Palló Margit 50, Szigetvári Iván 8, Gróf Teleki Tiborné 50 K.

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata, a Magyar Nyelv 1922-ben négy füzetben, március, június, október és deczember hónapban, összesen 15—16 íven jelenik meg. Tagoktól az évdíj 50 kor., az alapító tagsági díj 1000 kor.; előfizetőktől, tehát nem tagoktól és jogi személyektől (egyesületektől, iskoláktól, könyvtáraktól stb.) az évdíj 100 kor., az alapítói díj pedig 2000 kor.

A *szerkesztőséget* illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások MELICH JÁNOS czímére (VIII., Magyar Nemzeti Múzeum) küldendők.

Pénzküldemények, szóbeli megkeresések, megrendelések, reklamálások stb. a *Társaság pénztárához* (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

Hornyánszky Viktor magyar királyi udvari könyvnyomdája, Budapest.
Felelős vezető: Hornyánszky Viktor.

XIX. ÉVFOLYAM. 1923 JAN.—ÁPR. 1.—4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZILY KÁLMÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS
alelnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

181.—184. FÜZET

1923 JAN.—ÁPR.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1923.

TARTALOM:

Ómagyar Máriasiralom (Egy hasonmással), *Gragger Róbert*-tól . . .
Budenz József, a kezdő nyelvész, *Szinnyei József*-től. 1
A M. Tud. Akadémia helyesírási szabályainak története, *Szily Kálmán*-tól 2
Gyán, *dr. Karácsonyi János*-tól 2
Van-e állitmányi mellékmondat? *Klemm Antal*-tól 2
Az idegen szavak kérdése nyelvesztétikai szempontból, *Zolnai Béla*-tól 3
Tisza — *Τίτζα*, *Melich János*-tól 3
Kisebb közlemények: A Bach-korszak köznyelvéhez, *Losonczi Zoltán*-tól; Az *-atta, -ette* képzős igenév, *Melegdi János*-tól; Mondonák, *Zolnai Gyulá*-tól 3
Szó- és szólásmagyarázatok: Komor, *Balogh József*-től; Cifer, Gólyahepp, Publikánszin, Mez, *Csefkó Gyulá*-tól; Rózsaszinű, *Csüri Bálint*-tól; Kesztyű, Rüszket, *Horger Antal*-tól; Valaska, *Mágocsy-Dietz Sándor*-tól; Szamárkenyér, *Nagy I. Béla*-tól; A gyompoló, *N. L.*-tól; Szegről-végről, *Pais Dezsô*-től; Feleség, *Zsirai Miklós*-tól 4
Könyvismertetések: Dr. Josef Szinnyei: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft; Tietosanakirja, *N. Sebestyén Irén*-től; Sági István: A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete, *T.* V.-től; Napkelet; A szerkesztőséghez beküldött könyvek és füzetek . . . 4
Népnyelv: A nép beszédének retorikájához, *Csüri Bálint*-tól; Jókai tájszavai, *Szendrey Zsigmond*-tól 5
Gyászjelentés: † Ojansuu Henrik (1873—1923), *Gombocz Zoltán*-tól . 5
Nyelvhelyesség: Népjóléti minisztérium, Az Ujság, A Hét stb., *Zolnai Gyulá*-tól 5
Társasági ügyek: CI. Választmányi ülés (1922 január 10), XX. Közgyűlés (1922 január 24), Bevételek és kiadások 1922-ben és költségvetés 1923-ra 6
Levélszekrényünk: 1—9. 6
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — Új alapitványok. — Adományok. — Fölülfizetések. — Adományok a Szily-alapra.

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv tíz füzete 1923-ban 8 (esetleg 10) íven jelenik meg. Tagoktól az évdíj 100 kor., az alapító tagsági díj 2000 kor. előfizetőktől, tehát nem tagoktól és jogi személyektől (egyesületektől, iskoláktól, könyvtáraktól stb.) az évdíj 200 kor., az alapítói díj pedig 4000 kor. Az évdíjat minden év első negyedében kell befizetni. Évdíjjal tartozó tagoknak és előfizetőknek nem küldjük folyóiratot. A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások MELICH JÁNOS alelnök címére (VIII., Múzeum körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

XIX. ÉVFOLYAM. 1923 MÁJ.—JÚN. 5.—6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZILY KÁLMÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS
alelnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

185.—186. FÜZET

1923 MÁJ.—JÚN.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1923.

TARTALOM:

Lap

Laborc, *Melich János*-tól 69
A Turóci-fennsík helynévtörténete, *Pais Dezső*-től 72
Műnyelv, szaknyelv, *Tolnai Vilmos*-tól 76
A tihanyi alapítólevél olvasásához, I., *Jakubovich Emil*-től 78
Kisebb közlemények: Százhalom, *Melich János*-tól; A középfok-képző történetéhez, *Zolnai Gyulá*-tól 87
Szó- és szólásmagyarázatok: Kilincs, *Bárczi Géza*-tól; Foglalt bor, *Csefkó Gyula*-tól; Felel, Némbör, *Horger Antal*-tól; Szerém, *K. P.*-től; Mi lett a régi magyarok ajkán Feliciánból? *Karácsonyi János*-tól; Komor, *Kőmives Kolos*-tól; Szalánk, *M. J.*-től; Csetepaté, Iromba, *Sági István*-tól 89
Nyelvtörténeti adatok: Néző, Sáris, *Jakubovich Emil*-től 95
Könyvismertetések: Az erdélyi helységnevek, *Melich János*-tól; Kertész Manó: Szokásmondások, *Tolnai Vilmos*-tól 97
Nyelvhelyesség: Szakképzettségű, *Zolnai Gyulá*-tól 100
Gyászjelentés: † Fejérpataky László, *Melich János*-tól 100
Társasági ügyek: XXI. közgyűlés (1923 január 23-án); Titkári jelentés 1922-ről; Pénztári jelentés 1922-ről 101
Levélszekrényünk: 11—12. 104
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — Új alapítványok. — Adományok. — Fölülfizetések. — Adományok a Szily-alapra. — Kérelem.

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv tíz füzete 1923-ban 8 (esetleg 10) íven jelenik meg. Tagoktól az évdíj 100 kor., az alapító tagsági díj 2000 kor.; előfizetőktől, tehát nem tagoktól és jogi személyektől (egyesületektől, iskoláktól, könyvtáraktól stb.) az évdíj 200 kor., az alapítói díj pedig 4000 kor. Az évdíjat minden év első negyedében kell befizetni. Évdíjjal tartozó tagoknak és előfizetőknek nem küldjük a folyóiratot. A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások Melich János alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

XIX. ÉVFOLYAM. 1923 SZEPT.—OKT. 7.—8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZILY KÁLMÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS
alelnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

187.—188. FÜZET

1923 SZEPT.—OKT.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1923.

TARTALOM:

Lap

A helynevek egy csoportjáról, *Melich János*-tól 105

A lélektani magyarázatnak a mondattanban való szerepe, *Klemm Antal*-tól 111

Párpuska, párpisztoly, *Csefkó Gyulá*-tól 117

Kisebb közlemények: Az Ó-magyar Mária-siralom magyarázatához, *Szinnyey József*-től; Häm, *Zolnai Gyulá*-tól 121

Szó- és szólásmagyarázatok: Keszegel, *K. Bedekovich Lajos*-tól; Vótér, *K. P.*-tól; Szamárkenyér, *Mágocsy-Dietz Sándor*-tól; Kopog a szeme, *Pais Dezső*-től; Volyva, *Sági István*-tól 122

Nyelvtörténeti adatok: Magyar felségfolyamodvány II. Lajos királyhoz 1524-ből, *Jakubovich Emil*-től 126

A szerkesztőséghez beküldött folyóiratok 130

Levélszekrényünk: 13—17. 131

A borítékon: Tudnivalók. — A M. Nyelvtud. kézikönyvének új füzetei. — Új alapítványok. — Adományok. — Fölülfizetés. — Adományok a Szily-alapra. — Kérelem. — Értesítés.

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv tíz füzete 1923-ban 8 (esetleg 10) íven jelenik meg. Tagoktól az évdíj 100 kor., az alapító tagsági díj 2000 kor.; előfizetőktől, tehát nem tagoktól és jogi személyektől (egyesületektől, iskoláktól, könyvtáraktól stb.) az évdíj 200 kor., az alapítói díj pedig 4000 kor. Az évdíjat minden év első negyedében kell befizetni. Évdíjjal tartozó tagoknak és előfizetőknek nem küldjük a folyóiratot. A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások MELICH JÁNOS alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből újabban megjelentek a következő füzetek:

I. 5: *Gróf Zichy István:* A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8°, 82. Két térképmelléklettel. (Akadémia). Alapár 4 K.

I. 7: *Hóman Bálint:* A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8°, 50. (Akadémia.) Alapár 2·50.

XIX. ÉVFOLYAM. 1923 NOV.—DEC. 9.—10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZILY KÁLMÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS
alelnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

189.—190. FÜZET

1923 NOV.—DEC.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1923.

TARTALOM:

	Lap
A magyar igealakok rendszere, *Gyomlay Gyulá*-tól	133
A helynevek egy csoportjáról, *Melich János*-tól	137
Szó- és szólásmagyarázatok: Csőcselék, *K. Bedekovich Lajos*-tól; Fész r, *Horger Antal*-tól; Belzebuk, *Losonczi Zoltán*-tól; A gyompoló, *N. L.*-től; Magyarok Istene, *Tolnai Vilmos*-tól	142
Népnyelv, *Szendrey Zsigmond*-tól	145
A szerkesztőséghez beküldött könyvek, füzetek	148
Gyászjelentés: Semsey Andor 1833—1923, *Szily Kálmán*-tól	149
Tartalom	151
Szó- és tárgymutató	153
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványaink ára. — Új alapítványok. — Adományok. — Adományok a Szily-alapra. — Értesítés és kérelem.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv tíz füzete 1924-ben annyi íven fog megjelenni, ahány ívre az évdíjakból, a társadalom áldozatkészségéből és az állam segélyéből összegyült összegből telik. Tagoktól az évdíj 3000 kor., az alapító tagsági díj 100,000 kor. Előfizetőktől, tehát nem tagoktól és jogi személyektől (egyesületektől, iskoláktól, könyvtáraktól stb.) az évdíj 5000 kor., 10 példánynál több megrendelésnél az évdíj 3000 kor. Jogi személyektől az alapító díj 100,000 kor. Az évdíjat minden év első negyedében kell befizetni. Évdíjjal tartozó tagoknak és előfizetőknek nem küldjük a folyóiratot. A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások Melich János alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

KIADVÁNYAINK ÁRA.

Társaságunk választmánya f. évi november hó 21-től kezdődőleg kiadványainkra és a Magyar Nyelvnek még kapható 1919., 1920. és 1922. évfolyamára, valamint a többi évfolyamokból megmaradt egyes füzetekre alapárat és szorzószámot állapított meg. A szorzószám egyenlő a M. Tud. Akadémia kiadványainak szorzószámával, jelenleg 1500.

A még kapható kiadványok alapára a következő (a kiadványok címe folyóiratunk idei első füzetének borítékán található):

2. sz. kiadv. alapára	0·5,	12. sz. kiadv. alapára	1,
3. „ „ „	0·5,	13. „ „ „	1,
6. „ „ „	0·5,	14. „ „ „	2,
7. „ „ „	3,	15. „ „ „	1,
8. „ „ „	1,	16. „ „ „	1·5,
9. „ „ „	1,	17. „ „ „	1,
10. „ „ „	2,	18. „ „ „	3,
11. „ „ „	1,	19. „ „ „	1.

A Magyar Nyelv egy kötetének alapára 5, egy-egy füzet alapára számonként 0·5.

A *Szily-emlék* alapára 3, merített papíron 5.

Tolnai Vilmos, Mutató Lehr Albert Arany-magyarázataihoz alapára 0·5.

Megrendelhetők a Magyar Nyelvtud. Társaság pénztáránál (Budapest, V., Akadémia-u. 2).

NYUGTÁZÁS

1923 július 1-től november 15-ig.

Új alapítványok: Benkő József (I. részlet) 1000, Csánki Dezső (I. részlet) 1000, Csüri Bálint (kieg.) 7000, Erdélyi Lajos (II. részlet) 1000, Gálos Rezső (kieg.) 4000, Jakubovich Emil (kieg.) 1000, ifj. Jambrekovich László 5000, Losonczi Zoltán 3000, Mader Béla 2000, Melich János (kieg.) 2000, R. Nagy László 2000, Palkovics Sándor (kieg.) 1000, Pápay József (kieg.) 2000, Putnoky Imre 5000, Rexa Dezső 2000, Sági István 5000, Szendrey Zsigmond (II. részlet) 1000, Tóth László 3000, Vargha Damján (kieg.) 1500, Vikár Béla (kieg.) 1000, összesen 50,500 korona.

Adományok: Balogh Péter 500, Berecz Ábel 100, Bleyer Jakab 500, Csánki Dezső 1000, Cserey Aladár 100, Csüri Bálint 280, Demeter Ödön 1000, Eckhart Ferenc 2000, Egy köztisztviselő 5000, Gaal Gaszton 900, Geist Irma 100, Gombássy Imre 25,000, Gombocz Zoltán 2050, Halász Gábor 1000, Horger Antal 1000, Kardos Albert 2000, Kello Gusztáv 300, Kniezsa István 1000, Kosztolányi Zoltán 1900, Kovács Erzsébet 1000, Lampérth Géza 200, Moesz Gusztáv 1000, Morvai Béla 100, Palkovics Sándor 200, Pintér Jenő 1400, Szalay Jeromos 200, Szily Tamás 1000, Szinnyei Ferenc 1000, Sztripszky Hiador 2000, Trócsányi Zoltán 500, Vázsonyi Izidor 100, Weszely Gyula 100, összesen 54,530 korona.

Adományok a Szily-alapra: Gombocz Zoltán 150, Mader Béla 1000, Zsirai Miklós 200, összesen 1350 korona.

Értesítés és kérelem.

Folyóiratunk idei 7—8. füzetének megjelenése óta a nyomdai árak ismét olyan nagy mértékben emelkedtek, hogy ma egy ív előállítása többe kerül félmillió koronánál. Ilyen körülmények között a jelenlegi 100 és 200 koronás évdíjból még egy negyedíves füzetet sem lehetne kiadni.

Minden társaság ereje tagjainak munkásságán és áldozatkészségén alapul. Csupán állami támogatásból a Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata nem tartható fenn. Amikor ez a társaság két évtizeddel ezelőtt megalakult, a magyar nyelvtudomány művelésével a művelt magyar közönség lelki igényeinek, szellemi érdekeinek szolgálatát tűzte ki céljául. Hogy helyes úton járt, bizonyítja a közönség folyton növekvő érdeklődése, meleg szeretete. A két évtized alatt tagjaink között látjuk nemcsak a magyar nyelvtudomány művelőit s a rokon tárgyú tudományok legkiválóbb képviselőit, hanem a művelt magyar társadalom minden osztályából a szellemi életünk iránt érdeklődők tekintélyes számát. Az utóbbi éveknek a folyton emelkedő árakkal vívott küzdelmeiben az állami segély és egyes hazafias vállalatok időnkénti adományai mellett az olvasóközönségünktől mind nagyobb számmal érkező adományok tették lehetővé, hogy folyóiratunk, bár harmadrészre csökkent terjedelemben, de mégis megjelenhetett.

Társaságunk választmánya e biztató támogatásból, azt hisszük, joggal következtetni, hogy közönségünk továbbra is fenn akarja tartani folyóiratunkat, a Magyar Nyelvet. Ezért a f. évi november hó 20-án tartott választmányi ülés elhatározta, hogy a januárban tartandó közgyűlésnek a folyóiratért járó évdíj fölemelését fogja javasolni. E javaslat szerint *1924-re a tagdíj 3000, az előfizetési díj 5000, az alapító tagság díja pedig 100,000 K.* Aki 10-nél több példányra fizet elő, évi 3000 K-ért kapja a folyóirat egy példányát. Az eddigi alapítókat kérjük, hogy vagy egészítsék ki alapítványukat, vagy pedig fizessék meg a rendes évi tagsági díjat, mert pénzünk elértéktelenedése miatt a legtöbb alapítvány kamata olyan kevés, hogy még a folyóirat postaköltségére sem elegendő.

Jól tudjuk, hogy az így megállapítandó évdíj sem elegendő a Magyar Nyelv fönntartására. Arról, hogy a békebeli 10 K tagdíj harmadrészét véve alapul, mintegy 20,000 K-t kérjünk tagjainktól, közönségünk anyagi helyzete miatt le kell mondanunk. Továbbra is kérnünk kell az állam segítségét, a társadalom támogatását és közönségünk adományait, hogy folyóiratunkat legalább a mostani terjedelemben ki tudjuk adni.

Aki bármely okból nem kívánja a jövő évben a Magyar Nyelvet, kérjük, jelentse be még e hó folyamán Társaságunk pénztárának (Budapest, V., Akadémia-u. 2.), hogy ne okozzon költséget a Társaságnak fölösleges példányok nyomatása.

Budapest, 1923 december 1.

A Magyar Nyelvtud. Társaság
elnöksége.

Hornyánszky Viktor r.-t., Budapest. — Felelős vezető: Hornyánszky Viktor.

ÚJ ALAPÍTVÁNYOK

1923 ápr. 1-től jún. 30-ig:

Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 300, Bárdos Remig (kieg.) 3000 Bartóky József 2000, Bogdánfy Ödön (kieg.) 300, Ecseri Lajos 2000, Frencz Géza 2000, Gombocz Zoltán (kieg.) 200, Hóman Bálint 2000, Pálóczi Horváth Zoltán 2000, Kismarton: Esterházy hercegi könyvtár 20,000, Pápay József (II. részlet) 500, Pintér Jenő (kieg.) 1000, Ifj. Radványi Sándor 2000, Szőcs Ferenc (kieg.) 500, Zolnai Gyula (kieg.) 2000, összesen 39,800 korona.

ADOMÁNYOK

1923 ápr. 1-től jún. 30-ig:

Balogh Jenő akad. főtitkár 1000, Balogh József 400, Bán Aladár 300, Baracs Károly 1000, Bartha István 200, Bartha László 200, Bartóky József 3000, Binder Jenő 100, Bloch Leó 100, Bogdánfy Ödön 200, Bonkáló Sándor 500, Chmilevsky Endre 100, Császár Elemér 100, Császár Károly 400, Csiky Mária 200, Czebe Gyula 100, Czillinger Lóránt 100, Domanovszky Sándor 300, Dőry Ferenc 100, Egy tisztviselő 500, Éles József 200, Enyedy Róbertné 200, Fehér Géza gyűjtése a Magyar Nyelv szófiai barátaitól 80,000, Freund Antal 100, Gárdonyi József 200, Gerencsér István 200, Glatz Ernő 200, Gömöri Jenő 200, Haich Károly 500, Heinlein István 200, Heltai Lajos 2000, Horváth Béla 100, Horváth Endre 200, Horváth László 150, Isoz Kálmán 100, Jakob Károly 200, Karlovszky Geyza 200, Kodály Zoltán 100, Kollányi Ferenc 10,000, Kornis Gyula 200, Kovács Dezső 100, Köpe Viktor 100, Kürschák József 400, László Ödön 150, L. E. 100, Liebermann Emánuel 500, Lipták Pál 500, Lósy Schmidt Ede 200, Lukács József 400, Magyar Orsz. Központi Takarékpénztár 1000, Magyary-Kóssa Gyula 100, Marczali Henrik 100, Moesz Gusztáv 500, Németh Gyula 200, Pintér Jenő 8410, Pór Aladár 200, Pruzsinszky János 200, Raffay Sándor 1000, Rhousopoulos Rhousos 300, Rittinger Imre 200, Rónay Károly 100, Röser Alfréd Edvin 2000, Sándor Pál 1000, Szabady Béla 100, Szabó Vilmos 1000, Szalay László 100, Tajthy Ferenc 200, Tomcsányi Móric 500, Tóth László 200, Toyama Kooichi 1000, Tőry Gusztáv 100, Trautmann Róbert 100, Trócsányi Zoltán 300, Ujfalussy Viktor 200, Vargha Damján 1000, Veress Endre 100, Illyefalvi Vitéz Árpád 200, Weber Artúr 100, Zombory János 100, összesen 127,210 korona.

FÖLÜLFIZETÉS

1923 ápr. 1-től jún. 30-ig:

Móra István 50 korona.

ADOMÁNYOK A SZILY-ALAPRA

1923 ápr. 1-től jún. 30-ig:

Gárdonyi József 300, Gombocz Zoltán 200, Pápay József 200, Ifj. Radványi Sándor 100, Zsirai Miklós 100, összesen 900 korona.

Kérelem.

Kérjük Társaságunk azon tagjait és előfizetőit, akik az évdíjat még nem fizették meg, hogy e hónapban küldjék be postautalványon pénztárunknak. A folyó évi díj tagoknak 100, előfizetőknek 200 korona.

A postai megbízás útján való beszedés nagy költségével nem akarjuk tagjainkat és előfizetőinket megterhelni. A Magyar Nyelv idei évfolyamának egy példánya legalább 600 koronába kerül, tagjainktól ennek az összegnek csak hatodrészét, előfizetőinktől pedig csak harmadrészét kérjük. Reméljük, hogy tagjaink és előfizetőink nem hagyják el nagy küzdelemmel fönntartott folyóiratunkat, hanem teljesítik Társaságunkkal szemben önként vállalt kötelezettségüket.

Aki az évdíjat nem fizeti meg idejében, annak a Magyar Nyelv folyó évi 9—10. füzetét nem küldjük el, utólag is csak a kiadványainkra megszabott áron szerezheti meg, ha ugyan marad belőle kellő számú példányunk.

Az évdíjat, valamint a Magyar Nyelv további megjelenésének biztosítására szánt adományokat a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztára címére (Budapest, V., Akadémia-u. 2.) kérjük.

Budapest, 1923 október hó 1.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Értesítés.

A nyomdai árak nagyarányú emelkedése miatt Társaságunk is kénytelen még meglevő kiadványai árát magasabban megállapítani.

A Magyar Nyelvből még kapható a XV. (1919), XVI. (1920) és a XVIII. (1922) évfolyam. Más kötetekből csak egyes füzeteink vannak. Egy teljes évfolyam ára 1000 K, egy-egy füzet ára számonként 100 K.

Társaságunk visszaváltaná a Magyar Nyelv I—XIV. évfolyamát: teljes kötetet 1000 K-ért, egyes füzeteket pedig számonként 50 K-ért.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai c. sorozatból elfogyott az 1., 4. és az 5. számú, a többi kiadvány a Magyar Nyelv f. évi első füzetének borítékán hirdetett ár ötszöröséért kapható.

A Szily-emlék ára 1000 K. E kiadvány eladásából befolyó jövedelem a Szily-alapot gyarapítja.

Minden megrendelés az összegnek postautalványon történő beküldésével a Magy. Nyelvtud Társaság pénztárához intézendő (Budapest, V., Akadémia-u. 2. sz.). Egy füzetnél nagyobb rendelés alkalmával a postai szállítás és az esetleges levelezés költségének megtérítését is kérjük.

Hornyánszky Viktor magyar királyi udvari könyvnyomdája, Budapest.
Felelős vezető: Hornyánszky Viktor.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

18. sz. **Ságí István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) Ára 80 K.

19. sz. **Gragger Róbert.** Ómagyar Máriasiralom. Egy hasonmással. Budapest, 1923. (8-r. 13 l.) Ára 100 K. A hasonmás külön is kapható. Ára 50 K.

Megrendelhetők a Magy. Nyelvtud. Társaság kiadóhivatalában (Budapest, V., Akadémia-u. 2. sz.).

ÚJ ALAPÍTVÁNYOK
1923 febr. 1-től márc. 31-ig:

Balog Jenő, Nagylózs (kieg.) 600, Bárdos Remig (kieg.) 1000, Erdős János (kieg.) 700, Győr: pápóci prépostság (kieg.) 1000, Halász Dénes (kieg.) 200, Hornyánszky Viktor (kieg.) 5000, Klemm Antal (kieg.) 4000, Pintér Jenő (kieg.) 800, Szendrey Zsigmond (I. részlet) 1000, összesen 14,300 korona.

ADOMÁNYOK
1923 febr. 1-től márc. 31-ig:

Gróf Apponyi Sándor 1000, Dongó Gyárfás Géza 100, Fehér Géza 150, Báró Forster Gyula 500, Futura r.-t. 130,000, Gábriel Pál Gottfried 350, Hadházi Ferenc 100, Horger Antal 200, Janota Cirill 100, M. Kiss Lajos 100, Báró Kornfeld Ferenc 10,000, Linzer Szilárd 100, Milassin Péter gyűjtése (Barkász Ernőné 50, Bedekovich Lajos 270, Csefkó Gyula 190, Kolthay Alajos 1000, Macskovics Mária 20, Mészáros Lajos 20, Milassin Gyula 180, Milassin Péter 200, Molitórisz Lajosné 100, Múth Béla 30, Muzsnai Dénes 20, Osztrovszky József 20) 2100, Németh Romuáld 100, Putnoky Imre 300, Rábel László 100, Schaller Mátyás 300, Simon György 400, Gróf Teleki Tiborné 100, Varsányi Emil 1000, Illyefalvi Vitéz Árpád 200, Zalán Menyhért 200, Gróf Zichy István 1000, összesen 148,500 korona.

FÖLÜLFIZETÉSEK
1923 jan. 1-től márc. 31-ig:

Benkő József 50, Elsner Sándor 50, Fischer Károly 50, Gyökössy Endre 50, Mader Béla 50, Murgács Kálmán 50, Pintér Jenő 40, Thomée József 50, összesen 390 korona.

ADOMÁNYOK A SZILY-ALAPRA
1923 jan. 1-től márc. 31-ig:

Stoll Ernő 100, Szigetvári Iván 100, Szily Tamás 400, összesen 600 korona.

Kérelem.

Kérjük Társaságunk azon tagjait és előfizetőit, akik az évdíjat még nem fizették meg, hogy minél előbb küldjék be postautalványon pénztárunknak. A folyó évi díj tagoknak 100, előfizetőknek 200 korona.

Költségvetésünk összeállításakor arra számítottunk, hogy mint a mult évben, az idén is a Magyar Nyelv költségeinek körülbelül egyharmad részét fedezni tudjuk az évdíjakból. A legutóbbi hónapok nagy nyomdai áremelkedései miatt azonban az évdíjak költségeinknek jóval kisebb részére lesznek csak elegendők. Folyóiratunk idei évfolyamának egy példánya, ha további drágulás nem lenne is, legalább 400 koronába kerül Társaságunknak. Évközben való díjemeléssel nem akarjuk tagjainkat és előfizetőinket megterhelni, hanem arra kérjük őket és általuk nyelvünk minden barátját, tegyék lehetővé önkéntes adományaikkal, hogy folyóiratunk legalább az év elején megállapított 8—10 ívnyi terjedelemben megjelenhessék.

Társaságunk küzdve küzd az egész magyar szellemi életet elpusztulással fenyegető nehézségekkel. Anyanyelvünk tudományát és művelését már majdnem két évtizede szolgálja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, elnémulása szellemi életünk egyik fontos tényezőjének jelentené a halálát. Jelentené egyúttal azt is, hogy a magyar társadalom közönye veszni hagyja szellemi művelődésünket. Ha folyóiratunk a társadalmi áldozatkészség hiánya miatt megszűnik, Társaságunk működése hatástalanná válik.

A Magyar Nyelv további megjelenésének biztosítására szánt adományokat a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztára címére (Budapest, V., Akadémia-u. 2.) kérjük.

Budapest, 1923 május hó 1.

Szily Kálmán
t. elnök.

Gombocz Zoltán
titkár.

Szinnyei József
elnök.

Hornyánszky Viktor magyar királyi udvari könyvnyomdája, Budapest.
Felelős vezető: Hornyánszky Viktor.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* Elfogyott.
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-czím a magyarban. Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 20 K.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 K.
4. sz **Balassa J.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Elfogyott.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 K.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncznyelv. Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 K.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 100 K.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica" és a magyar helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Ára 60 K.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 60 K.
10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1911. (8-r. 54 l.) Ára 80 K.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 50 K.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Ára 80 K.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Ára 60 K.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Ára 80 K.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32 l.) Ára 60 K.
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személyneveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) Ára 80 K.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) Ára 20 K.
18. sz. **Ságí István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) Ára 80 K.
19. sz. **Gragger Róbert.** Ómagyar Máriasiralom. Egy hasonmással. Budapest, 1922. (8-r. 13 l.) Ára 100 K.

Megrendelhetők a Magy. Nyelvtud. Társaság kiadóhivatalában (Budapest, V., Akadémia-u. 2. sz.).

ÚJ ALAPÍTVÁNYOK

1922 okt. 15-től dec. 31-ig: Boldisár Kálmán (kiegészítésül) 500, Gálos Rezső (kieg.) 200, Hartyáni Zoltán 2000, Horger Antal (kieg.) 600, Jakubovich Emil (kieg.) 500, Kollányi Ferenc (kieg.) 700, Nátly József (kieg.) 1200, Palkovics Sándor 1000, Pápay József (I. részlet) 500, Perczel György (kieg.) 500, Sopron városa 5000, Szily Kálmán (kieg.) 1000, Szily Tamás 2000, Tagányi Károly (kieg.) 700, Vargha Gyula 2000, Vikár Béla (kieg.) 300, összesen 18,700 korona.

1923 jan. 1-től jan. 31-ig: Erdélyi Lajos (I. részlet) 1000, Kecskemét városa 10,000, Pázmán József 2000, Vargha Damján (kieg.) 1000, gróf Zichy István (kieg.) 1000, összesen 15,000 korona.

ADOMÁNYOK

1922 okt. 15-től dec. 31-ig: Balogh József gyüjtése 10,000, Gaal Gaszton 160, Gálos Rezső 200, Imre József 800, Jablonkay Gábor 200, Jakob Károly 150, Kollányi Ferenc 200, Kosztolányi Zoltán 150, Lósy Schmidt Ede 200, Névtelen magyar Genf 1500, Penttilä Aarni 400, Pintér Jenő 1760, Zsirai Miklós 5000, összesen 20,220 korona.

1923 jan. 1-től jan. 31-ig: Gombássy Imre 400, Horváth János 500, Kőrösi Sándor 100, Losonczi Zoltán 100, Riess Henrik 100, összesen 1200 korona.

FÖLÜLFIZETÉSEK

1922 okt. 1-től dec. 31-ig: Bánhegyi Jób 50, Brunovszky Rezső 50, Hein Tádé 50, Kocsis Lénárd 50, Madarassy László 50, Mader Béla 25, Mártonffy József 50, Palkovics Sándor 50, Ruisz Gyula 50, Szalay Jeromos 50, Szily Kálmán 3, Tóth Károly 50, Vázsonyi Izidor 50, összesen 578 korona.

ADOMÁNYOK A SZILY-ALAPRA

1922 okt. 15-től dec. 31-ig: Asztalos Miklós 7, Balogh József 10, Baranyai Zoltán 14, Birkás Géza 3, Csűri Bálint 7, Ernyei József 7, Gárdonyi József 4, Gombocz Zoltán 12, Horger Antal 14, Jakubovich Emil 14, Klemm Antal 26, Kossa Gyula 17, Melich János 33, Pais Dezső 30, Sági István 52, Somogyi Géza 62, Szász Károly 5, Szendrey Zsigmond 12, Szinnyei Ferenc 12, Szinnyei József 24, Tolna Vilmos 25, Gróf Zichy István 17, Zlinszky Aladár 63, Zolnai Béla 43, összesen 513 korona.

SZILY-EMLÉK.

A M. Nyelvtud. Társaság elnökének nyolcvanadik születésenapja alkalmából írták a Magyar Nyelv dolgozótársai. Budapest. 1918. (8-r. 132 l.) Ára 200 K, tagoknak 100 K.

A Magyar Nyelvből még kapható a II. (1906), V. (1909), XI. (1915), XV. (1919), XVI. (1920), XVIII. (1922) évfolyam. Egy évfolyam ára 200 K, tagoknak 100 K. Más évfolyamokból csak egyes füzeteink vannak. Egy-egy füzet ára számonként 20 K, tagoknak 10 K.

Hornyánszky Viktor magyar királyi udvari könyvnyomdája, Budapest.
Felelős vezető: Hornyánszky Viktor.

XX. ÉVFOLYAM. 1924 JAN.—MÁRC. 1.—3. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZILY KÁLMÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS
alelnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

191.—193. FÜZET

1924 JAN.—MÁRC.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1924.

TARTALOM:

Lap

Forgolány, *dr. Karácsonyi János*-tól 1
Az alárendelt mellékmondatok fajairól, *Zolnai Gyulá*-tól 2
Az eufémizmusról, *Zlinszky Aladár*-tól 8
A tihanyi alapítólevél olvasásához, *Jakubovich Emil*-től 9
Finnugor népek önkormányzati alakulatai, *Baranyai Zoltán*-tól . . . 21
Az Oslu nemzetségnév eredete, *Gombocz Zoltán*-tól 23
Kisebb közlemények: Az 1055-i tihanyi oklevélhez, *M. J.*-tól; Növénynévszótárak, *Mágocsy-Dietz Sándor*-tól; Borúra derű, *Tolnai Vilmos*-tól; Félreértett magyar nevek, *Szigetvári Iván*-tól 25
Szó- és szólásmagyarázatok: Sánc, *K. Bedekovich Lajos*-tól; Pázsitdisznó, Sebesi pokróc, sebesi aba, *Csefkó Gyulá*-tól; Rózsaszínű, Szállok kendnek, *Csüry Bálint*-tól; Bélpoklos, *Horger Antal*-tól; Jód, Veresgyurkó, *Melich János*-tól; Banyakemence, *Cs. Sebestyén Károly*-tól; Szamárkenyér, *Tolnai Vilmos*-tól 28
Könyvismertetések: Mark, Julius: Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen, *Goriupp Alisz*-től; Baranyai Zoltán: A kisebbségi jogok védelme, *Zolnai Béla*-tól 36
Nyelvművelés: Jendrassik Ernő emlékezete, *T. V.*-tól 40
Népnyelv: Zsidótakony — Pulykatakony, Elmajmol, bajol, szeszel, *H. Fekete Péter*-től; Csonkahét, Nagyhét, Mivesnap, *Kristóf György*-től; Paraszt, *Nagy J. Béla*-tól; Berbecs, *Tolnai Vilmos*-tól . . 41
Levélszekrényünk: 1—7. 42
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — Értesítés és kérelem. — Új alapítványok. — Adományok.

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv tíz füzete 1924-ben annyi íven fog megjelenni, ahány ívre az évdíjakból, a társadalom áldozatkészségéből és az állam segélyéből összegyült összegből telik. Tagoktól az évdíj 3000 kor., az alapító tagsági díj 100,000 kor. Előfizetőktől, tehát nem tagoktól és jogi személyektől (egyesületektől, iskoláktól, könyvtáraktól stb.) az évdíj 5000 kor., 10 példánynál több megrendelésnél az évdíj 3000 kor. Jogi személyektől az alapító díj 100,000 kor. Az évdíjat minden év első negyedében kell befizetni. Évdíjjal tartozó tagoknak és előfizetőknek nem küldjük a folyóiratot. A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások Melich János alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

XX. ÉVFOLYAM. 1924. ÁPR.—JÚN. 4—6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZILY KÁLMÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS
alelnök.

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár.

194—196. FÜZET

1924 ÁPR.—JÚN.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1924.

TARTALOM:

Lap

Setälä Emil, *Zsirai Miklós*-tól 45
Halhatatlan magyar nyelv, *Tolnai Vilmos*-tól 50
Sömör, *Gombocz Zoltán*-tól 60
A magyar igealakok rendszere II, *Gyomlay Gyulá*-tól 63
Nagy feneket kerít, *Mészöly Gedeon*-tól 71
Kisebb közlemények: A székelyek eredetéhez, *Erdélyi Lajos*-tól; Az ly > l változáshoz, *M. J.*-től 73
Szó- és szólásmagyarázatok: Komor, *Balogh József*-től; Szólásvegyülés, Oldalpecsenye, *Csefkó József*-től; Család és cseléd, Görbe, *Horger Antal*-tól; Felicián, *K. P.*-től; A baráber szó eredete, *Szentgáli Antal*-tól; Sztronga, esztrengába fog, *Sztripszky Hiador*-tól; Magyarok Istene, *Tagányi Károly*-tól 75
Nyelvtörténeti adatok, *Jakubovich Emil*-től, *Vitéz Házy Jenő*-től, *Dőry Ferenc*-től 83
Nyelvújítás. Kazinczy Ferenc egy ismeretlen levele. Közli: *Sz.. K.*..... 88
Könyvismertetések: Pótlások Ságí István: „A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete" című művéhez, *Kelemen Béla*-tól; Olysói Gabányi János: A katonai magyar nyelv, *Sági István*-tól; Schmidt József: A nyelv és a nyelvek, *Szidarovszky János*-tól; A szerkesztőséghez beküldött könyvek és füzetek 89
Nyelvművelés: Gáncsolt szavak? *Zolnai Gyulá*-tól..... 96
Népnyelv: Jókai tájszavai, *Szendrey Zsigmond*-tól 97
Társasági ügyek: XXII. közgyűlés (1924 január 29-én), Titkári jelentés 1923-ról, *Gombocz Zoltán*-tól; Pénztári jelentés 1923-ról; Karácsonyi J. adománya 98
Levélszekrényünk: 8—11. 103
A boritékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tisztikara és választmánya. — Nyugtázás. (1. 1923 dec. 16-tól dec. 31-ig.) Új alapitványok. — Adományok. — Adományok a Szily-alapra. — Alapítók rendes tagdíja 1914-re. — (2. 1924 jan. 1-től febr. 15-ig.) Új alapítványok. — Adományok. — Adományok a Szily-alapra. — Alapítók rendes tagdíja.

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv tíz füzete 1924-ben annyi íven fog megjelenni, ahány ívre az évdíjakból, a társadalom áldozatkészségéből és az állam segélyéből egybegyűlt összegből telik. Tagoktól az évdíj 3000 kor., az alapító tagsági díj 100.000 kor. Előfizetőktől, tehát nem tagoktól és jogi személyektől (egyesületektől, iskoláktól, könyvtáraktól stb.) az évdíj 5000 kor., 10 példánynál több megrendelésnél az évdíj 3000 kor. Jogi személyektől az alapító díj 100.000 kor. Az évdíjat minden év első negyedében kell befizetni. Évdíjjal tartozó tagoknak és előfizetőknek nem küldjük a folyóiratot. A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások MELICH JÁNOS alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

XX. ÉVFOLYAM. 1924. SZEPT.—OKT. 7—8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZILY KÁLMÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS
alelnök.

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár.

197—198. FÜZET 1924. SZEPT.—OKT.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1924.

TARTALOM:

Lap

Lehr Albert köszöntése (arcképpel), *Négyesy László*-tól 105
Sarolt, *Melich János*-tól 110
Széchenyi nyelvkészsége és helyesírása, *Viszota Gyulá*-tól 116
Tanulmányok a jövevényszavak köréből, *Hannes Sköld*-től 122
Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez, *Jakubovich Emil*-től 129
Száraz korcsma, *Csefkó Gyulá*-tól 133
Kisebb közlemények: Hám, *Milassin Péter*-től; Költői nyelv, *Horger Antal*-tól 134
Szó- és szólásmagyarázatok; Ort'híján, *Csefkó Gyulá*-tól; Derce, *Melich János*-tól; Tömény, *Tagányi Károly*-tól 136
Nyelvtörténeti adatok, *Csüry Bálint*-tól 138
Könyvismertetések: I. Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale, *Gombocz Zoltán*-tól; II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek 141
Nyelvművelés: Egyetlen olvasat, *Balogh József*-től 145
Népnyelv: Besztereci tájszók, *Milassin Péter*-től 145
Társasági ügyek: XXIII., rendkívüli közgyűlés (1924 április 22-én). 147
Gyászjelentés: † Lehr Albert 147
Levélszekrény: 12—14. 148

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv tíz füzete 1924-ben annyi íven fog megjelenni, ahány ívre az évdíjakból, a társadalom áldozatkészségéből és az állam segélyéből egybegyűlt összegből telik. Tagoktól az évdíj 3000 kor., az alapító tagsági díj 100.000 kor. Előfizetőktől, tehát nem tagoktól és jogi személyektől (egyesületektől, iskoláktól, könyvtáraktól stb.) az évdíj 5000 kor., 10 példánynál több megrendelésnél az évdíj 3000 kor. Jogi személyektől az alapító díj 100.000 kor. Az évdíjat minden év első negyedében kell befizetni. Évdíjjal tartozó tagoknak és előfizetőknek nem küldjük a folyóiratot. A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások MELICH JÁNOS alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

XX. ÉVFOLYAM. 1924. NOV.—DEC. 9—10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA **SZILY KÁLMÁN**

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS alelnök. **GOMBOCZ ZOLTÁN** titkár.

199—200. FÜZET

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG · 1904 ·

1924. NOV.—DEC.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1924.

TARTALOM:

Lap

A Soproni magyar-latin szójegyzék (A Szójegyzék hasonmásával), *Vitéz Házi Jenő*-től ... 149
Kisebb közlemények: A magyarországi német nyelvjáráskutatás módszere és problémái, *Schmidt Henrik*-től ... 169
Szó- és szólásmagyarázatok: György, *Horger Antal*-tól; Ilonca, *Melich János*-tól ... 171
Könyvismertetések: I. G. J. Ramstedt: Zur frage nach der stellung des tschuwassischen, *Gombocz Zoltán*-tól. II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek ... 173
Nyelvművelés: Mentalitás és ideológia, *Balogh József*-től. Fáradságot vesz magának, *Zolnai Gyulá*-tól ... 176
Népnyelv: Érd, *Zolnai Gyulá*-tól ... 178
Gyászjelentések: † Lehr Albert. — † Tagányi Károly. — † Nagyszigethi Szily Kálmán ... 179
Levélszekrény: 15—21. ... 181
Tartalom ... 182
Szó- és tárgymutató, *Ságí István*-tól ... 185

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv tíz füzete 1925-ben annyi íven fog megjelenni, ahány ívre az évdíjakból, a társadalom áldozatkészségéből és az állam segélyéből egybegyűlt összegből telik. Tagoktól az évdíj 2 aranykorona, az alapító tagsági díj 50 aranykorona. Előfizetőktől, tehát nem tagoktól és jogi személyektől (egyesületektől, iskoláktól, könyvtáraktól stb.) az évdíj 3 aranykorona, 10 példánynál több megrendelésnél az évdíj 2 aranykorona. Jogi személyektől az alapító díj 50 arany korona. Az évdíjat minden év első negyedében kell befizetni. Évdíjjal tartozó tagoknak és előfizetőknek nem küldjük a folyóiratot. A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások MELICH JÁNOS alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

NYUGTÁZÁS

1924. május 16-tól október 31-ig.

Új alapítványok:

Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 94 000, Bátky Zsigmond (II. részlet) 50.000, Bogdánfy Ödön (kieg.) 19.500, Csüry Bálint (kieg.) 14.000, Erdélyi Lajos (kieg.) 10.000, Gálos Rezső (kieg.) 50.000, Neményi Sándor 100.000, Pintér Jenő (kieg.) 20.000, Tolnai Vilmos (kieg.) 100.000, Vikár Béla (kieg.) 10.000, Zolnai Gyula (kieg.) 10.000, összesen 477.500 korona.

Adományok:

Bartóky József 47.000, Buzás Dezső 44.000, Eckhart Sándor 17.000, Farkas Gyula 44.000, Földessy Gyula 22.000, Gragger Róbert 14.000, Vitéz Házi Jenő 27.000, Isoz Kálmán 100.000, Jakubovich Emil 350.000, Kalocsa: róm. kath. főgimn. 3000, Kolozsvár: ismeretlen 31.000, Nagy József Béla 2000, Penttilä Aarni 70.000, Peredi Géza 10.000, Pintér Jenő 53.500, Schmidt Henrik 7000, Szeged: Siketnéma intézet 5000, Székesfehérvár: ciszt. főgimn. 5000, Szily Tamás 100.000, Szinnyei József 7000, TÉBE 2,000.000, Travnik Jenő 7000, Wiklund K. B. 200.000, összesen 3,165.500 korona.

Adományok a Szily-alapra:

Magyar Nyelv 1924. 4—8. írói tiszteletdíja 91.150, R. Nagy László 4000, Szily Irma 1,000.000, összesen 1,095.150 korona.

Alapítók rendes tagdíja:

Bartóky József 3000, Bogdánfy Ödön 30.500, Szinnyei József 3000, összesen 36.500 korona.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai:

20. sz. *Jakubovich Emil:* Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. (Ki volt Anonymus és Márkus krónikás?) Budapest, 1924. 8-r. 19 l. Alapára 0·5 K.

21. sz. *Vitéz Házi Jenő:* A soproni magyar-latin szójegyzék. (A szójegyzék hasonmásával.) Budapest, 1924. 8-r. 20 l. Alapára 1·5 K.

Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születése napja alkalmából. írták a Magyar Nyelv dolgozótársai. (Szily Kálmán arcképével). Budapest, 1918. 8-r. 132 l. Alapára 3, merített papíron 5 K. — Az eladott példányok ára a Szily-alapot növeli.

A **szorzószám 7000.**

Értesítés és kérelem.

Társaságunk választmányának f. évi október hó 21-én hozott határozata szerint a januárban tartandó közgyűlésen az évdíjaknak aranykoronában való megállapítását fogjuk javasolni. A választmány javaslata szerint 1925-re a rendes tagdíj 2 aranykorona, az előfizetés 3 aranykorona (legalább 10 példány megrendelése esetén példányonként 2 aranykorona), az alapító díj pedig 50 aranykorona — papírkoronában fizetve, az állami fizetések mindenkori szorzószáma szerint.

A nyomdai árak a mult év vége óta megtízszereződtek. Ha folyóiratunk megjelenését biztosítani akarjuk, az évdíjakat föl kell emelnünk. Hogy tisztán tagjaink áldozatkészségéből tartsuk fenn a Magyar Nyelvet, ezzel az emeléssel nem érhetjük el: hiszen a jövő évre tervezett tagdíj a békebelinek csak ötödrésze, a mai nyomdai ár pedig a békebelinek duplája. A jövő évben is rászorulunk az állam segélyére és a társadalom adományaira.

Magasabbra nem emelhetjük az évdíjakat, mert számolnunk kell közönségünk teherbírásával. Nem akarunk olvasóink közül senkit sem elveszíteni a miatt, hogy nem tudja megfizetni a nagyon is drága folyóiratot. Ellenkezőleg, minél több művelt magyar embernek szeretnők kezébe adni a Magyar Nyelvet, hogy nyelvünk művelésével s a magyar nyelvtudomány igazságaival erősítse magyar öntudatát, hazaszeretetét.

Kérjük olvasóinkat, terjesszék folyóiratunkat. A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak rendes vagy alapító tagja lehet mindenki, akit a magyar nyelv ügye érdekel, és akit a Társaságnak valamely tagja megválasztásra ajánl. Iskolák, intézetek alapító tagok vagy előfizetők lehetnek.

Eddigi alapítóinkat, mint a Társaság örökös tagjait, bizalommal kérjük, vagy egészítsék ki alapítványukat 50 aranykoronára, vagy pedig fizessék meg az évi rendes tagdíjat, mert pénzünk elértéktelenedése miatt az egyes alapítványok kamataiból nem tudjuk a folyóirat egy-egy példányát előállíttatni.

Aki a jövő évre nem kívánja a Magyar Nyelv megküldését, kérjük, értesítse erről a Társaság pénztárát (Budapest V., Akadémia-u. 2.), hogy fölösleges példányok nyomatása ne okozzon költséget a Társaságnak.

Budapest, 1924. november 1-én.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöksége.

MAGYAR TUDOMANYOS TÁRSULATOK SAJTÓVÁLLALATA RT. — SZABÓ T. ISTVÁN.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Elfogyott.
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-czím a magyarban. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Alapára 0·5 K.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Alapára 0·5 K.
4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. Elfogyott.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Elfogyott.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncznyelv. Budapest. (1906. (8-r. 24. l.) Alapára 0·5 K.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Alapára 3 K.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica" és a magyar helyesírás. Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Alapára 1 K.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Alapára 1 K.
10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1909. (8-r. 54 l.) Alapára 1 K.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Alapára 1 K.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Alapára 1 K.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Alapára 2 K.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Alapára 2 K.
15. sz. **Melich János** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32 l.) Alapára 1 K.
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személyneveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) Alapára 1·5 K.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) Alapára 1 K.
18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) Alapára 3 K.
19. sz. **Gragger Róbert.** Ómagyar Máriasiralom. Budapest, 1922. (8-r. 13 l.) Alapára 1 K.
20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest, 1924. Alapára 0·5 K.

Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolczvanadik születése napja alkalmából. Írták a Magyar Nyelv dolgozótársai. Budapest, 1918. (8-r. 132 l.) Alapára 3, merített papíron 5 K. — Az eladott példányok ára a Szily-alapot növeli.

Tolnai Vilmos, Mutató Lehr Albert Arany-magyarázataihoz. Alapára 0·5 K.

Zolnai Béla, Az idegen szavak. Budapest, 1922. (8-r. 28 l.) Alapára 0·5 K.

A Magyar Nyelvből csak az 1919., 1920., 1922. és 1923. évfolyamból van teljes kötetünk, más évfolyamokból csak egyes füzetek kaphatók. Egy teljes kötet alapára 5, egy-egy füzet alapára számonként 0·5 K.

A szorzószám 6200. — Megrendelhetők a Magyar Nyelvtud. Társaság pénztáránál (Budapest, V., Akadémia-utca 2.)

NYUGTÁZÁS.

1924. február 16-tól május 15-ig.

Új alapítványok: Baranyai Béla 100.000, Bárdos Remig (kieg.) 13.000, Bátky Zsigmond (I. részlet) 50.000, Dongó Gyárfás Géza 118.000, Frencz Géza (kieg.) 8000, Gombássy Imre 100.000, Gombocz Zoltán (kieg.) 89.100, Hóman Bálint (kieg.) 10.000, Jakubovich Emil (kieg.) 25.000, Losonczi Zol-

tán (kieg.) 100.000, Pápay József (kieg.) 25.000, Sági István (kieg.) 20.000, Szendrey Zsigmond (kieg.) 9000, Tagányi Károly (kieg.) 25.000, Tóth László (kieg.) 20.000, Zolnai Gyula (kieg.) 4000, összesen 716.100 korona.

Adományok: Angyal Dávid 5000, Bajza József 10.000, Bán Aladár 7000, Bánhegyi Jób 3000, Baracs Károly 17.000, Bárczi Géza 7000, Baros Gyula 2000, Bartha István 5000, Bartha László 7000, Bartoniek Emma 5000, Baumgartner Alajos 10.000, Békefi Remig 10.000, Binder Jenő 5000, Birkás Géza 7000, Bleyer Jakab 7000, Bodola Lajos 5000, Brisits Frigyes 5000, Chmilevszky Endre 3000, Cserey Aladár 7000, Czebe Gyula 10.000, Czillinger Loránt 2000, Diósy Géza 2000, Domanovszky Sándor 2000, Dőry Ferenc 7000, Elsner Sándor 2000, Enyedy Róbertné 2000, Ernyey József 2000, Faludi János 5000, Fekete József 7000, Fekete Lajos 5000, Feleky Gyula 10.000, Ferenczi Zoltán 5000, Fest Aladár 3000, Finály Gábor 2000, Báró Forster Gyula 6000, Freund Antal 2000, Gaal Gaszton 2000, Gaál László 2000, Gál Gyula 2000, Gans József 2000, Gárdonyi József 12.000, Gerencsér István 2000, Gombássy Imre 45.000, Goriupp Alisz 10.000, Gömöri Jenő 7000, Gulyás Pál 2000, Gyulai Ágost 5000, Haich Károly 7000, Heinlein István 7000, Heinrich János 2000, Herzog József 25.000, Holub József 7000, Horger Antal 10.000, Horváth Béla 2000, Horváth Cirill 7000, Huszti József 7000, Hutyra Ferencné 3000, Isoz Kálmán 7000, Jakob Károly 2000, Jakubovich Emil 23.500, Jankovich Béla 7000, Jaulusz Ilona 5000, Karácsony Sándor 14.000, Kardos Albert 7000, Kardos Gabriella 5000, Karlovszky Geyza 7000, Kelemen Béla 4000, Kello Gusztáv 5000, Kertész Manó 5000, Kisparti János 7000, Kiss Mihály 5000, Koch Károly 2000, Kornis Gyula 10.000, Kosztolányi Dezső 2000, Kovács Dezső 2000, Kovács Elemér 7000, Kovács János 7000, König György 3000, Köpe Viktor 3000, Kőrösi Sándor 7000, Lenhossék Mihály 7000, Liebermann Emánuel 10.000, Linzer Szilárd 7000, Lipták Pál 25.000, Lósy Schmidt Ede 7000, Lukács József 7000, Madarassy László 7000, Madzsar Imre 3000, Mágocsy-Dietz Sándor 7000, Magy. Orsz. Közp. Takarékpénztár 50.000, Medvei Mária 3000, Melich János 7000, Miskolci ref. leánygimn. 35.000, Moesz Gusztáv 11.000, Móra István 7000, Morvai Béla 1000, Murgács Kálmán 7000, Németh Gyula 10.000, Némethy Géza 7000, N. N. 2000, N. N. 2000, N. N. 2000, N. N. 2000, N. N. 3000, N. N. 3000, Nyiregyházai ág. ev. főgimn. 10.000, Pais Dezső 2000, Pauler Ákos 10.000, Pesitz Nándor 7000, Pick Ede 5000, Pintér Jenő 12.000, Pohner Antal 5000, Popovics Iván 3000, Pór Aladár 7000, Pröhle Vilmos 7000, Pruzsinszky János 2000, Rábel László 7000, Raffay Sándor 50.000, Rákosi Jenő 7000, Rákossy Gyula 5000, Rédey Tivadar 7000, Rell Lajos 40.000, Rittinger Imre 7000, Rőser Alfréd Edvin 50.000, Sajó Sándor 2000, Sándor Pál 97.000, Schack Béla 2000, Scheidl Venánt 2000, Schmidt József 5000, Schwartz Elemér 7000, Siegescu József 7000, Sikabonyi Antal 7000, Soproni orsolyiták intézete 5000, Szabó Ferencné 2000, Szabó Istvánné 2000, Szabó Lőrincné 7000, Szabó Vilmos 50.000, Szalay Jeromos 7000, Szemkő Aladár 7000, Szirmay József 7000, Szolár Ferenc 2000, Szombathelyi premontrei főgimn. 15.000, Szomolányi József 17.000, Ifj. Szujer Mátyás 5000, Tolnay Kornél 17.000, Tomcsányi Móric 2000, Trautmann Ilonka 3000, Ujfalussy Viktor 7000, Varju Elemér 7000, Veszprémi Vilmos 2000, Voinovich Géza 7000, Vörös Gyula 7000, Weber Artúr 7000, X. Y. 2000, Zsinka Ferenc 7000, Zsirai Miklós 5000, összesen 1,320.500 korona.

Adományok a Szily-alapra: Frencz Géza 2000, Patocskai Lőrinc 800. Írói tiszteletdíjakból: Baranyai Zoltán 1100, Bedekovich Lajos 600, Csefkó Gyula 1100, Csűry Bálint 500, H. Fekete Péter 300, Gombocz Zoltán 1000, Goriupp Alisz 700, Horger Antal 750, Jakubovich Emil 9000, Karácsonyi János 1000, Kristóf György 300, Mágocsy-Dietz Sándor 300, Melich János 2500, Nagy J. Béla 100, Cs. Sebestyén Károly 1100, Szigetvári Iván 700, Tolnai Vilmos 1700, Zlinszky Aladár 1000, Zolnai Béla 500, összesen 27.050 korona.

Alapítók rendes tagdíja: Balogh Jenő Nagylózs, Bárdos Remig, Erdélyi Lajos, Horváth Endre, Jakubovich Emil, Klemm Antal, Melich János, Nátly József, Óvári Ferenc, Zalán Menyhért 3000—3000, összesen 30.000 korona.

MAGYAR TUDOMANYOS TÁRSULATOK SAJTÓVÁLLALATA RT. — SZABÓ T. ISTVÁN.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

I. TISZTELETI TAGJAI:

LEHR ALBERT, Budapest (1917).
† PAASONEN HENRIK, Helsinki (1912).
SCHUCHARDT HUGÓ, Grác (1905).
SETÄLÄ EMIL, Helsinki (1905).
THOMSEN VILMOS, Kopenhága (1905).
WICHMANN GYÖRGY, Helsinki (1912).
WIKLUND KÁROLY BERNÁT, Upsala (1912).

II. TISZTIKARA:

Tiszteleti elnök: SZILY KÁLMÁN.
Elnök: SZINNYEI JÓZSEF.
Alelnök: MELICH JÁNOS.
Titkár: GOMBOCZ ZOLTÁN.
Jegyző: ZSIRAI MIKLÓS.
Pénztáros: SÁGI ISTVÁN.

III. VÁLASZTMÁNYA:

a) *Fővárosiak:*

Erdélyi Lajos
Gulyás Pál
Gyomlay Gyula
Hóman Bálint
Horváth János
Jakubovich Emil
Mészöly Gedeon
Nagy Gyula
Négyesy László
Németh Gyula
Pais Dezső
Putnoky Imre
Szendrey Zsigmond
Tagányi Károly
Tolnai Vilmos
Trócsányi Zoltán
Vargha Damján
Vikár Béla
Viszota Gyula
Gróf Zichy István
Zlinszky Aladár

b) *Vidékiek:*

Csefkó Gyula (Szeged)
Csengery János (Szeged)
Dézsi Lajos (Szeged)
Erdélyi Pál (Kolozsvár)
Horger Antal (Szeged)
Karácsonyi János (Nagyvárad)
Kardos Albert (Debrecen)
Klemm Antal (Pannonhalma)
Pap Károly (Debrecen)
Pápay József (Debrecen)
Réthei Prikkel Marián (Győr)
Zolnai Gyula (Pécs)

NYUGTÁZÁS

1. 1923 dec. 16-tól dec. 31-ig.

Új alapítványok: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 1100, Gombocz Zoltán (kieg.) 10.000, Heltai Lajos 100.000, Gróf Vigyázó Ferenc 200.000, összesen 311.100 korona.

Adományok: Bánhegyi Jób 900, Bartók György 1900 Futura részv. társaság 250.000, Magyary Géza 2000, Nyiregy' háza: áll. tanitóképző önképzőköre 300, Stoll Ernő 1000 Szombathely: róm. kath. főgimn. 200, összesen 256.300 korona.

Adományok a Szily-alapra: Jakubovich Emil 1000, a. Magyar Nyelv 1923. évi tiszteletdíja 2180, N. N. 103·66, összesen 3283·66 korona.

Alapítók rendes tagdíja 1914-re: Győr: pápóci prépostság könyvtára 3000, Lengyel Lajos 3000, Stoll Ernő 3000, összesen 9000 korona.

2. 1924 jan. 1-től febr. 15-ig.

Új alapítványok: Balogh József 100.000, Baranyai Zoltán (kieg.) 20.000, Bonkáló Sándor (kieg.) 9000, Ecseri Lajos (kieg.) 98.000, Esterházy hercegi kvtár (kieg.) 500.000, Palkovics Sándor (kieg.) 10.000, Pápay József (kieg.) 25.000, Perczel György (kieg.) 19.000, Szendrey Zsigmond (kieg.) 3000, Szily Kálmán (kieg.) 98.000, Zolnai Gyula (kieg.) 47.000, Zsirai Miklós (kieg.) 98.000, összesen 1,027.000 korona.

Adományok: Alföldi Rezső 2000, Asztalos Miklós 2000, Bálint Sándor 7000, Balogh Jenő akad. főtitkár 7000, Bartóky József 50.000, Bedekovich Lajos 3000, Benő Béla 1000, Bonkáló Sándor 8000, Császár Károly 25.000, Csefkó Gyula 3000, Förster Aurél 2000, Gábriel Pál 2000, Gombássy Imre 31.000, Grünfeld Ferenc 1000, Hadházi Ferenc 12.000, Horger Antal 20.000, Jablonkay Gábor 2000, Karácsonyi János 1,000.000, Kollányi Ferenc 100.000, Kőműves Géza 1000, Losonczi Zoltán 17.000, Magay Imre 7000, Magyary-Kossa Gyula 2000, Milassin Gyula 3000, Milassin Péter 3000, Moesz Gusztáv 3000, Négyesy László 7000, N. N. 20.000, Riesz Henrik 2000, Rónay Károly 2000, Scherer Dezső 2000, Sopron: orsolyiták intézete 5000, Szatmári Róza 1000, Székely Károly 2000, Tajthy Ferenc 2000, Vázsonyi Izidor 1000, összesen 1,358.000 korona.

Adományok a Szily-alapra: Gombocz Zoltán 2000, Jakubovich Emil 35.000, Tajthy Ferenc 25.000, Zsirai Miklós 2000, összesen 64.000 korona.

Alapítók rendes tagdíja: Bonkáló Sándor 3000, Budapest: Orsz. Kaszinó 5000, Erdős János 3000, Gombocz Zoltán 3000, Losonczi Zoltán 3000, R. Nagy László 3000, Palkovics Sándor 3000, Putnoky Imre 3000, Réthei Prikkel Marián 3000, Szily Kálmán 3000, Szőts Ferenc 3000, Tolnai Vilmos 3000, Viszota Gyula 3000, Zirc: apátsági könyvtár 5000, Zlinszky Aladár 3000, összesen 49.000 korona.

MAGYAR TUDOMÁNYOS TÁRSULATOK SAJTÓVÁLLALATA RT. — SZABÓ T. ISTVÁN.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Elfogyott.
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-czím a magyarban. Budapest, 1905. (8 r. 18 l.) Alapára 0·5 K.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8 r. 28 l.) Alapára 0·5 K.
4. sz **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. Elfogyott.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Elfogyott.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncznyelv. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Alapára 0·5 K.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Alapára 3 K.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica" és a magyar helyesírás. Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Alapára 1 K.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Alapára 1 K.
10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1909. (8-r. 54 l.) Alapára 1 K.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Alapára 1 K.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Alapára 1 K.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Alapára 1 K.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Alapára 2 K.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32 l.) Alapára 1 K.
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személyneveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) Alapára 1·5 K.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) Alapára 1 K.
18. sz. **Sági István** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) Alapára 3 K.
19. sz. **Gragger Róbert.** Ómagyar Máriasiralom. Budapest, 1922. (8-r. 13 l.) Alapára 1 K.

Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolczvanadik születése napja alkalmából. Írták a Magyar Nyelv dolgozótársai. Budapest, 1918. (8 r. 132 l.) Alapára 3, merített papíron 5 K. — Az eladott példányok ára a Szily-alapot növeli.

A Magyar Nyelvből csak az 1919., 1920., 1922. és 1923. évfolyamból van teljes kötetünk, más évfolyamokból csak egyes füzetek kaphatók. Egy teljes kötet alapára 5, egy-egy füzet alapára számonként 0·5 K.

A szorzószám 1500.

Értesítés és kérelem.

Folyóiratunk mult évi utolsó füzetének borítékán értesítettük tagjainkat és előfizetőinket, hogy Társaságunk választmánya f. évi közgyűlésünknek a folyóiratért járó évdíj fölemelését fogja javasolni, mivel a mult évi 100 és 200 koronás évdíjból a magas nyomdai árak miatt még egy negyedíves füzetet sem lehetne kiadni.

A választmány javaslata szerint *1924-re a tagdíj 3000, az előfizetési díj 5000, az alapító tagság díja pedig 100,000 K.* Aki legalább 10 példányra fizet elő, évi 3000 K-ért kapja a folyóirat egy példányát. Az eddigi alapítókat kérjük, hogy vagy egészítsék ki alapítványukat 100,000 K-ra, vagy pedig fizessék meg a rendes tagsági díjat, mert pénzünk elértéktelenedése miatt a legtöbb alapítvány kamata olyan kevés, hogy még a folyóirat postaköltségére sem elegendő.

Folyóiratunk költségeinek jórésze már évek óta állami segélyből és társadalmi adományokból kerül ki. Ebben az évben sem tudjuk elérni azt a Társaságunkra nézve kívánatos állapotot, hogy minden külső segítség nélkül tisztán tagjaink áldozatkészségéből tartsuk fenn folyóiratunkat.

De bízunk a jövőben, hogy el fogjuk érni! Bízunk pedig nemcsak azért, mert olvasóközönségünk tábora állandóan növekedik, hanem azért is, mert tagjaink megismétlődő önkéntes adományaikkal bizonyítják, hogy a magyar szellemi életnek ezt a várát, bármily nagy áldozatok árán is, meg fogják védeni a pusztulástól.

Kérjük tagjainkat és előfizetőinket, hogy az évdíjat minél előbb küldjék be postautalványon Társaságunk pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2.), hogy a helybelieket a pénzbeszedés, a vidékieket pedig a postai megbízás költségeitől megkíméljük.

Budapest, 1924 január 15.

A Magyar Nyelvtud. Társaság elnöksége.

NYUGTÁZÁS

1923 november 16-tól december 15-ig.

Új alapítványok: Balogh Jenő Nagylózs (kieg.) 4000, Gálos Rezső (kieg.) 5000, Jakubovich Emil (kieg.) 10,000, Szendrey Zsigmond (kieg.) 1000, Szinnyei József (kieg.) 100,000, gróf Zichy István (kieg.) 25,000, összesen 145,000 korona.

Adományok: Asztalos Miklós 1000, Brunovszky Rezső 500, Fojtényi Emil 900, Hangya szövetkezet 100,000, M. Kiss Lajos 3000, Kokas Rajmund 300, Kollár Gedeon 1900, Krippel Móric 900, Madarassy László 800, Moesz Gusztáv 2000, Pap Károly 1900, Pintér Jenő 3500, Remenár Elek 1900, Ruhmann Jenő 1900, Szegő Rózsi 900, Tordai Ányos 200, Vácz: kegyesr. főgimn. 800, Várady Zoltán 400, Vargyas Mária 800, összesen 123,600 korona.

Hornyánszky Viktor r.-t., Budapest. — Felelős vezető: Hornyánszky Viktor.